



FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ: BERLİN
KONFERANSI VE OSMANLI DEVLETİ
(1884-1885)

DOKTORA TEZİ

GASSIM İBRAHİM

İSTANBUL 2022



FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ: BERLİN
KONFERANSI VE OSMANLI DEVLETİ
(1884-1885)

DOKTORA TEZİ

GASSIM İBRAHİM
(YU161121002)

Danışman
(Prof. Dr. Zekeriya Kurşun)

İSTANBUL 2022

01/07/2022

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Doktora programı öğrencisi YU161121002 numaralı Gassım İBRAHİM'in hazırladığı "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi: Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1884-1885)" konulu Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 01/07/2022 Cuma günü saat 16:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Danışman)	KABUL
2. Prof. Dr. Hasip SAYGILI	KABUL
3. Prof. Dr. Davut HUT	KABUL
4. Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	KABUL
5. Dr. Öğr. Üyesi Emine TONTA AK	KABUL
6. (İkinci Danışman)*.....

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Gassim Ibrahim

AFRİKA'NIN SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ: BERLİN KONFERANSI VE OSMANLI DEVLETİ (1884-1885)

Gassim Ibrahim

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin sömürgecilikle anılan Berlin Konferansı'na katılması, konferanstaki amaçları ve sonrasında Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde kıtaya yönelik emelleri Avrupa devletleriyle mukayese edilerek ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesine neden olan dış ve iç faktörler incelenmiş olup ardından 1880'li yıllarda Berlin Konferansı sürecine yol açan Kongo meselesinde ilgili devletlerin çıkarlarına odaklanmıştır. Kongo Havzası'nda çıkarları olmayan Osmanlı Devleti'nin ise düzenlenen Berlin Konferansı'na Avrupa devletlerinden farklı sebep ve gerekçelerle katıldığı anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başından beri süren toprak kaybını önlemek ve gittikçe daralan imparatorluğun güvenliği ve Afrika'daki toprak bütünlüğünü korumak için konferansta temsil edilmeye karar vermiştir. Nitekim üç ay süren müzakerelerde Osmanlı temsilcisi sefir Said Paşa imparatorluk toprakları, devletin itibarı ve Müslümanların durumunu ilgilendiren kararlara çekincelerini ortaya koymuştur.

Keza konferans sonrasında da Avrupa devletleri sömürge imparatorlukları kurarken Osmanlı Devleti bekası için mücadele veriyordu. Bu dönemde Afrika'da başlayan toprak paylaşımı sırasında Osmanlı Devleti Yukarı Mısır bölgesi, Trablusgarp vilayeti ve hinterlant bölgesinin bütünlüğünü korumak için verdiği mücadelede Avrupa kabineleri nezdindeki diplomatik girişimlerden ziyade kıtanın müslüman önderlerine devlet memuru ve görevlileri göndererek tedbirler almaya çalışmıştır. Bununla birlikte bu devletlere nispeten kısıtlı imkânlarla sahip olmasından dolayı verilen mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Sömürge, Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri, Afrika kıtası, Kongo Havzası.

THE COLONISATION OF AFRICA: BERLIN CONFERENCE AND THE OTTOMAN EMPIRE (1885-1885)

Gassim Ibrahim

ABSTRACT

This study discusses the participation of the Ottoman Empire and its objectives in the Berlin Conference, known as the colonialism conference, and then its ambitions for the continent in the colonization of Africa in comparison with European states. In this context, we examined first, the factors that gave rise to the 19th century's colonialism, then focused on the interests of the states concerned with the Congolese question, which led to the process of the Berlin Conference in the 1880s. It emerges that the Ottoman Empire, which had no interest in the Congo Basin, participated in the Berlin Conference for different reasons than the European states.

The Ottoman state decided to be represented at the conference in order to protect its security and territorial integrity in Africa, and to prevent the loss of land that has been occurring since the beginning of the 19th century. Indeed, in the negotiations that lasted three months, the representative of the Empire at the conference, Said Pasha, expressed his reservations about the decision concerning Ottoman lands, the prestige of the State and the situation of Muslims in Africa.

Similarly, after the conference, as European states created new colonial empires, the Ottoman State struggled for survival. During the territorial division that began in Africa after the conference, the Ottoman Empire in addition to diplomatic initiatives with European cabinets, in the struggle to protect the integrity of Upper Egypt, the province of Tripoli and the hinterland region, attempted to take action by sending Ottoman officials to the mainland's Muslim leaders. However, this struggle failed due to the relatively limited means of the Empire compared to the colonial states.

Keywords: Colonialism, Colonies, Ottoman Empire, European States, African continent, Congo Basin.

ÖNSÖZ

Afrika'nın sömürgeleştirilmesi ve Berlin Konferansı oldukça tarihi ve üzerine çalışılmış konular olmakla beraber bugüne kadar akademik camianın gündemini meşgul eden önemli meselelerden biridir. Bunun sebepleri ise bu iki meselenin Afrika'da yol açtığı siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik sonuçlar ve bıraktığı izler olmalıdır. 15 Kasım 1884-26 Şubat 1885 tarihleri arasında Berlin'de düzenlenen ve Osmanlı Devleti dahil toplam on dört ülkenin yer aldığı bu konferans Afrika'nın paylaşılması ve resmen sömürgeleştirilmesinin bir dönüm noktası oldu. Konferansın düzenlendiği dönemde sömürgeci devletlerin etkisi altında olan Osmanlı Devleti'nin de katılması ve bu yıllarda izlediği politikalar ayrı tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu meselede kimi araştırmacılar Osmanlı topraklarını sömürgeleştirecek hedefler arasında değerlendirirken kimisi post kolonyal yaklaşımı çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin çağın ruhuna uyarak emperyalist bir güce büründüğünü savunmaktadır. Biz de uzun zamandır tartışılan Osmanlı Emperyalizmi meselesine farklı bir bakış açısıyla bir nebze katkı sağlamak amacıyla “Afrika'nın sömürgeleştirilmesi: Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1884-1885)” konusu üzerine bir çalışma hazırlamaya koyulduk.

Çalışmamız tarih alanına ait olmakla beraber tez konusunun içerdiği sömürgecilik ve emperyalizm gibi kavramların muhtelif alanlara temas etmesi araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız en önemli zorluklardan biri olmuştur. Zira araştırmalarımız sırasında zaman zaman uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe gibi alanlara başvurarak disiplinlerarası bir yaklaşım benimsememizi gerekli kılmıştır. Buna bağlı olarak konu üzerinde mevcut kaynak çokluğu ve çeşitliği karşılaştığımız bir diğer zorluk teşkil etmektedir. Osmanlı arşiv hazinesinde Osmanlı Türkçesi, İngilizce ve Fransızca dillerinde döneme ait sayısız arşiv kaynaklara ulaştık. Bu arşivlerin taranması, tasnif edilmesi, okunması ve yorumlanması da epey zaman almıştır. Osmanlı arşivlerinin yanında Berlin Konferansı'nın düzenlendiği Almanya ve konferansa katılan Fransa ve İngiltere gibi önemli devletlerin arşivlerinde de oldukça zengin arşiv malzemesi mevcut olduğuna şüphe yoktur. Araştırmalarımız sırasında oralara giderek hem matbu hem de arşiv kaynaklarından istifade etmeye niyetlendiğimiz halde iki senedir devam eden Korona virüs salgını nedeniyle uygulanan karantina ve seyahat kısıtlamalarıyla karşılaştık. Bununla beraber derlenen basılan ve internette erişime açık İngiliz ve Fransız dışişleri bakanlıkları arşivlerini değerlendirme fırsatı bulduk.

Bu araştırma süreci boyunca her aşamada okul içinde ve haricinde anlayışlı ve hoşgörülü yaklaşımlarıyla desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN hocamın yönlendirmeleri ve katkıları, güveni ve desteği benim için ifade edilemez değerdedi. Bu vesileyle kendilerine şükran ve minnettarlığımı sunarım. Ayrıca tezi titizlikle inceleyen, görüş ve önerilerini beyan eden başta tez komite üyeleri Tarih bölümü başkanı Prof. Dr. Hasip SAYGILI ve Prof. Dr. Davut HUT olmak üzere savunma jüri üyeleri ve emeği geçen tüm hocalarıma teşekkür ederim. Bunun yanı sıra tez çalışmalarım için burs desteği sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, İstanbul'da bulunduğum süre içinde maddi manevi desteklerinden Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı ve bütün uluslararası Öğrenci derneklerine, sundukları ortam

ve araştırma imkânlarından dolayı ORDAF, IRCICA, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesi ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) personeline teşekkürlerimi sunarım.

Belge okumasında yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Selahaddin Uygur'a, metnin gözden geçirilmesinde Merve Savaş ve sınıf arkadaşım Ali İhsan Aydın'a ve tezin son okumasını yapan Hatice Uğur'a ayrıca teşekkür ederim. Bu zorlu süreçte teşvik ve tavsiyelerde bulunan Amadou Togola, Ahmad Mukhtar Adam, Aoudou Salouhou, Korka Diallo, Nazlı Ersözlü Hasan ve adını zikredemediğim tüm arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak da babam ve kardeşlerim başta olmak üzere ailemin duaları, maddi-manevi destekleri ve tez yoğunluğunda yeterince zaman ayıramadığım sevgili eşim Rukiye'nin gösterdiği sabırdan dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Temmuz/2022

Gassim Ibrahim

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
HARİTALAR	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	25
1. XIX. YÜZYIL AFRİKA SÖMÜRGEÇİLİĞİNE GİDEN YOLDA DIŞ VE İÇ FAKTÖRLER.....	25
1.1. SİYASİ FAKTÖRLER.....	26
1.1.1. Uluslararası İlişkilerin Doğası	26
1.1.2. Avrupa Ülkelerinin Milliyetçiliği	32
1.1.3. Amerika Kıtasının Bağımsızlığı ve Monroe Doktrini.....	37
1.2. EKONOMİK FAKTÖRLER.....	41
1.2.1. Bilimsel ve Teknik Gelişmeler, Sanayi Devrimi ve Sonuçları	41
1.2.2. Kapitalizm Düzeni ve Sonuçları	45
1.2.3. Avrupa Ekonomisinin Sömürge Zarureti	48
1.3. TOPLUMSAL FAKTÖRLER.....	52
1.3.1. Avrupa'nın Nüfus Yoğunluğu	52
1.3.2. Bilimselcilik ve Pozitivizmin Etkileri.....	56
1.3.3. Afrika'nın İç Dinamikleri	64
İKİNCİ BÖLÜM.....	75
2. BERLİN KONFERANSI'NA GİDEN SÜREÇ: DIŞ AKTÖRLERİN AFRİKA'DAKİ ÇIKARLARI VE EMELLERİ	75
2.1. AVRUPA DEVLETLERİNİN KONGO'DAKİ ÇIKAR ÇATIŞMASI	76
2.1.1. Belçika'nın Sömürge Siyaseti: Kral II. Léopold ve Kongo	77
2.1.2. Kongo Havzasında Hollanda'nın Çıkarları ve ABD'nin Emelleri.....	81
2.1.3. Fransa'nın Kongo'daki Varlığı, Çıkarları ve Emelleri.....	84

2.2. BERLİN KONFERANSI SÜRECİNE DOĞRU	87
2.2.1. Portekiz'in Kongo'daki Tarihi Hakları ve İngiltere'nin Ticari ve Stratejik Çıkarları	87
2.2.2. Almanya'nın Sömürgecilik Yarışına Girmesi.....	92
2.2.3. Konferansın Genel Hatları	95
2.3. BERLİN KONFERANSI'NIN GÜNDEMİ VE AMAÇLARI	98
2.3.1. Kongo Havzasında Serbest Ticaretin Tesisi	99
2.3.2. Kongo ve Nijer Nehirleri üzerinde Gemi Trafığında Seyrüsefer Serbestisi	106
2.3.3. Afrika'da Köle Ticaretinin Kaldırılması ve Batı Medeniyetinin Tesisi.....	110
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	117
3. BERLİN KONFERANSI'NDA OSMANLI DEVLETİ.....	117
3.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BERLİN KONFERANSINA KATILMA SÜRECİ	
117	
3.1.1. Berlin Konferansı Arifesinde Osmanlı'nın Siyasi ve Ekonomik Durumu.....	118
3.1.2. Berlin Konferansı Arifesinde Osmanlı'nın Afrika'daki Varlığı	126
3.1.3. Osmanlı'nın Berlin Konferansı'na Katılma Süreci.....	131
3.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN BERLİN KONFERANSI'NDAKİ AMAÇLARI...137	
3.2.1. Güvenlik ve Toprak Bütünlüğünün Korunması.....	138
3.2.2. Müslümanlara Hâmilik	144
3.2.3. Avrupa Uyumu ve İtibar Arayışı	150
3.3. BERLİN KONFERANSI'NDAN SONRA AFRİKA PAYLAŞIMI VE OSMANLI DEVLETİ	156
3.3.1. İşbirliğinden Rekabete Osmanlı-Kongo Bağımsız Devleti İlişkileri	159
3.3.2. Trablusgarp Vilayetinin Hinterlandı Meselesi: Osmanlı Devleti'nin Diplomatik mücadelesi.....	171
3.3.3. Sultan II. Abdülhamit'in İslam Birliği Siyaseti ve Afrika'da Nüfuz Arayışı	188
SONUÇ	200
KAYNAKÇA.....	206
EKLER	218

HARİTALAR

Harita 1: Berlin Konferansı öncesinde Afrika kıtasının siyasi haritası.

Harita 2: Kongo Havzası, belirlenen Serbest ticaret bölgesi, Bağımsız Kongo Devleti haritası.

Harita 3: 1914 yılında Afrika kıtasının siyasi haritası.

Harita 4: Osmanlı Devleti'nin Yukarı Mısır Bölgesi haritası.

Harita 5: Osmanlı Devleti'nin hak iddia ettiği nüfuz alanı sınırlarının gösterildiği harita.

Harita 6: Bagirmi, Veday, Kanim, Bornu, Çad gölü, Borku ve Sahra çölünü gösteren bir harita.

Harita 7: 19 Mayıs 1910 tarihli Türk-Fransız anlaşmasına göre Trablusgarp ve Tunus sınırlarının gösterildiği harita.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	: Adı geçen makale
A.g.t	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
BOA	: T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Ansiklopedisi
ed.	: Editör/Editörler
haz.	: Hazırlayan
MAE. DD.	: Ministère des Affaires Etrangères Documents Diplomatiques
no	: numara
s.	: sayfa

GİRİŞ

1884 yılı Kasım ayının 15'i Salı günü saat 2'de Almanya'nın başkenti Berlin'deki Radziwill Sarayında şansölye Bismarck başkanlığında Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere toplam on dört devletin katıldığı uluslararası bir konferansın¹ açılışı gerçekleştirildi. 26 Şubat 1885 tarihine kadar üç ay süren konferans çalışmaları Afrika'nın Avrupa devletleri tarafından sömürgeleştirilmesinde bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi kıta toplumlarının kaderini de değiştirdi. Zira konferansın ardından hızlanan toprak paylaşım süreci 1960'lı yıllarda bağımsızlık kazanan modern Afrika devletlerinin sınırlarını belirlemiş ve sonrasında ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları ve etnik çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Afrika'nın bağımsızlık sonrasında karşı karşıya kaldığı bütün sorunlar ve diğer kıtalara nazaran ekonomik ve altyapı açısından geri kalmışlığının kaynağı kimi zaman sömürgeci yönetimlerine dayandırılırken kimi zaman da Berlin Konferansı'na ve hatta köle ticareti dönemine kadar götürülmektedir.²

Buradan hareketle Berlin Konferansı'nı doktora tez konusu olarak seçmemiz ve bu süreci Osmanlı Devleti ile de ilişkilendirmemiz bir rastlantı olmadığı gibi, aksine hem bilimsel hem de bireysel sebeplere dayanmaktadır. Türkiye'nin 2000'li yılların başında başlattığı Afrika'ya açılım politikalarına paralel olarak akademik camiada da kıtanın tarihi, Osmanlı Devleti'nin kıtadaki izleri ve özellikle II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nin Afrika politikası üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özelde Berlin Konferansı konusuna bakıldığında, önemi itibariyle Batıda araştırılmış bir konu olmakla birlikte Türkiye'de Afrika çalışmaları sahasının yeni olmasından dolayı bilimsel açıdan henüz yeterince çalışılmamıştır. Dolayısıyla bu

1 Düzenlendiği Berlin şehrinin ismini alan konferans aynı zamanda Afrika Konferansı, Batı Afrika Konferansı veya Kongo Konferansı olarak da bilinmektedir.

2 Walter Rodney, **How Europe Underdeveloped Africa**, Bogle-L'Ouverture Publications, London 1972, s. 115.

alandaki eksikliği gidermek ve ileride yapılacak çalışmalara da bir zemin teşkil etmek amacıyla bu konu seçilmiştir. Öte yandan son yıllarda Batı akademik camiasında post-kolonyal yaklaşımlarla Osmanlı Devleti'ni de emperyalizm çalışmaları çerçevesinde ele alan araştırmalar³ bu konudaki merakımızı artırmıştır. Biz de bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin “Afrika paylaşımı” olarak tarihe geçen Berlin Konferansı'na iştirakini bilimsel açıdan sorgulayarak Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sürecinde kıtaya yönelik politikaları ve diplomasisini irdelemek için tez konumuzu “Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi: Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1884-1885)” şeklinde belirledik.

Tarihte Afrika paylaşımı olarak anılmasıyla birlikte yapılan müzakerelerde evrak üzerinde paylaşım söz konusu olmamıştır. Yine de bu konferans Afrika kıtasını Avrupa diplomatik gündemine taşıyarak paylaşım koşullarını sağlaması dolayısıyla Westphalia Antlaşmalarıyla (1648) başlayan modern uluslararası ilişkiler tarihi ve küreselleşme sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Tezimizin ele aldığı “sömürgecilik” meselesinin içerdiği kavramların Batı dillerinden Türkçeye kazandırılmasından dolayı anlam karışıklığına mahal vermemek adına kökenlerine inilerek doğru tanımlanmasında yarar vardır. Bunların arasında Batı dillerinde ifade edilen “**Colonialisme**”, “**Colonisation**”, “**Impérialisme**” ve “**Exploitation**” gibi kavramlar Türkçeye “sömürgecilik”, “müstemlekecilik”, “sömürgeleştirme”, “emperyalizm” ve “sömürme” kavramıyla kazandırılmıştır. Bu kavramlar farklı anlamları taşımakla beraber uygulamaları yakın olmasından dolayı bütün dillerde zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Öte yandan Batı dillerinden Türkçeye kazandırılan “sömürgecilik”, “müstemlekecilik”,

3 Bkz. Marc Aymes, “Many a Standard at a Time The Ottomans' Leverage with Imperial Studies”, **Contributions to the History of Concepts**, Vol. 8, No. 1, Special Issue: Concepts of Empire and Imperialism, 2013, s. 26-43; Einar Wigen, “Ottoman Concepts of Empire”, **Contributions to the History of Concepts**, Vol. 8, No. 1, Special Issue: Concepts of Empire and Imperialism (Summer 2013), s. 44-66; Özgür Türesay, “L'empire Ottoman sous le Prisme des Études Postcoloniales. A Propos d'un Tournant Historiographique Récent”, **Revue d'Histoire Moderne & Contemporaine**, Berlin, 2013/2 n° 60-2, s. 127-145 ; Selim Deringil, “They Live in a State of Nomadism and Savagery”: The Late Ottoman Empire and the Postcolonial Debate”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 45, No. 2 (April 2003), pp. 311-342.

sömürgeleştirme, “emperyalizm” ve “sömürme” kavramların hemen hemen karşılık bulsa da kökleri ve taşıdığı manaların yerine göre farklı olduğu görülmektedir.

Le Nouveau Petit Robert sözlüğüne göre bir yeri işgal ederek iskân etmek manasına gelen **colonisation** kavramının Türkçe karşılığı sömürgeleştirmedir. Ancak **colonisation** kavramının etimolojisi Latince de ekip biçmek manasına gelen *colere* fiilinden türeyen **colonus** kelimesinden gelirken⁴ **Colonisation**’un Türkçe karşılığı olan sömürgeleştirme kavramı yiyip bitirmek, haksız ve sürekli çıkar sağlama anlamına gelen sömürmek fiilinden türemiştir.⁵ Hem Batı dillerinde hem de Türkçede kullanılan Emperyalizm kavramı ise Latince de **imparator** yahut hükümdara ait anlamına gelen **imperialis** ve **imperium** kelimelerinden türemiştir. Le Nouveau Petit Robert sözlüğüne göre **Colonialisme** ve **Expansionnisme** (Sömürgecilik ve Yayılmacılık) kavramları yerine de kullanılabilen Emperyalizm bir devletin öteki devletleri siyasi, ekonomik ve askeri egemenliği altına almak için yürüttüğü politikaları ifade etmektedir.⁶ Emperyalizmi kapitalizm ile özdeşleştiren Marksist görüşlüler ise tekeller ve finansal sermayenin hâkim olduğu bir durum olarak tanımlamaktadır. Bu görüşün savunucusu olan Lenin ve izinden gidenlere göre Emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması olarak dünyanın kapitalist devletlerce paylaşıldığı dönemdir.⁷ Dolayısıyla tezimizde ele alınan Berlin Konferansı’nın düzenlendiği dönemden Birinci Dünya Savaşına kadarki zaman aralığı emperyalizm çağı olarak ifade edilmektedir.

Berlin Konferansı, toplantı oturumlarında Afrika’nın paylaşımı konusunu doğrudan gündeme getirmemişse de, paylaşım koşullarının belirlenmesi dolayısıyla, Avrupalı Devletlerin kıta topraklarına yönelik sömürgeci yarışı ve yaklaşımlarına hız kazandırmış ve kısa sürede bütün kıtanın sömürgeleştirilmesine yol açmıştır. Bu sebeple adı geçen konferans Afrika paylaşımı ve sömürgecilik konferansı olarak tarihe

4 Le Nouveau Petit Robert, Dictionnaire Alphanétique et Analogique de la Langue Française, Nouvelle Edition Millésime, 2008, s. 467.

5 Türkçe Sözlük, TDK yayınları, Ankara 2011, s. 2150.

6 Le Nouveau Petit Robert, Dictionnaire Alphanétique et Analogique de la Langue Française, s. 1285-1286.

7 V. I. Lenin, **Imperialism: The Highest Stage of Capitalism**, Sydney, Resistance Books, 1999. Nikolaï Boukharine, **L’économie mondiale et l’impérialisme: Esquisse Economique**, Paris, Editions Sociales Internationales, 1928; J. A. Hobson, **Imperialism. A Study**, University of Michigan, 1971.

geçmiştir. Osmanlı Devleti dönemin Avrupa devletlerine nazaran deniz aşırı politikaları olmaması ve özellikle konferansın düzenlenmesinde ana faktör olan Kongo meselesinde doğrudan menfaatleri olmamasından dolayı başlangıçta konferansa davet edilmemiştir. Ancak II. Abdülhamit yönetimi, Avrupa kabineleri nezdinde diplomatik girişimler neticesinde kendini davet ettirerek konferans çalışmalarında yer almıştır. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin Afrika'nın sömürgeleştirilmesi kurallarını belirleyen ve kıtanın kaderini değiştiren bu konferansa iştirak ederken diğer Avrupa devletleri gibi Afrika üzerinde emperyalist ve sömürgeci emelleri olup olmadığı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Diğer ifadeyle Almanya, Fransa, İngiltere, Portekiz ve Belçika gibi Kongo meselesiyle doğrudan ilgili devletler konferansa menfaatlerini savunmak üzere davet edilirken Osmanlı Devleti ne amaçla bu toplantıya katılma kararı almıştır? Osmanlı murahhası konferans müzakerelerinde hangi argümanları savunmuştur? Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin konferans sonrasında başlayan Afrika paylaşımı sırasında izlediği politikaların mevcut toprakları ve güvenliğini korumak için mi yoksa yeni toprakları kazanmaya yönelik mi olduğu soruları sorulmalıdır.

Berlin Konferansı Türkiye içinde ve dışında da birçok, eser, makale ve tezin yanı sıra akademik toplantı, kongre, sempozyum, çalıştay, belgesel, film ve sanat çalışmalarına konu olmakla beraber ortaya koyduğumuz bu sorulara cevap aranmamıştır. Zira XIX. yüzyıl Avrupa sömürgeciliği genel olarak ve Berlin Konferansı özellikle Batı akademik camiasında Avrupa devletlerinin katılımına odaklı incelenmiştir. Türkiye'de ise Afrika çalışmaları sahası henüz yeni olması nedeniyle konu üzerinde yeterli derinlikte çalışmalar henüz yapılmamıştır. Batı literatürüne bakıldığında, konferanstan kısa bir süre sonra konu üzerine çalışmalar yapılmış ve bugüne kadar çeşitli açılardan incelenmiştir. Ancak bu çalışmalarda, konferansın düzenlenme sebebi olan Kongo meselesiyle doğrudan ilgili olmayan Osmanlı Devleti gibi devletlerin iştiraki ve konferanstaki rolü ikinci derecede tutularak göz ardı edilmiştir. Bu çalışmalarda daha çok Afrika paylaşımı, paylaşımın hukuki boyutu, emperyalizm ve modern sömürgecilik, Avrupa'nın siyasi, diplomasi ve ticari çıkarları ve modern Afrika tarihi gibi konular çerçevesinde kısmen veya kapsamlı olarak ele

alınmıştır. Bununla birlikte kimi birincil, kimisi ikincil kaynak mahiyetinde olan bu çalışmalar üzerine bir değerlendirme yapılması tezimize ışık tutacaktır.

1886 yılında Berlin Konferansı'nın hemen akabinde Fransız mühendis ve kâşif-araştırmacı Edouard Viard, **La France et la Conférence de Berlin** (Fransa ve Berlin Konferansı) adlı hacmi küçük ancak dönemi itibariyle içeriğiyle dikkat çeken çalışmasında Fransa'nın Berlin Konferansı'nda kazanım ve kayıplarını incelemiştir. Konferanstan çıkan sonuçlardan sadece Fransız çıkarlarına odaklanan Viard, eserinde Fransa'nın kayıtsızlığı ve ihmallerinden dolayı koca bir Afrika kıtasını İngiliz ve Almanlara kaybettiğini ileri sürmektedir. Ona göre, Fransa'nın konferans öncesi ve sonrası Afrika'daki varlığı karşılaştırıldıktan sonra bu koca kıtayı kendi malikânesi haline getirme imkânı elindeyken Almanya ile iş birliği sonucunda düzenlenen konferanstan kendisi hariç tüm katılan ülkeler kârlı çıkmıştır.

Müellifin diğer savlarına göre de konferansın düzenlenme sebebi, bilindiği gibi Brazza ve Stanley'in seyahatleri sonrasında Kongo'da ortaya çıkan rekabeti kontrol altına almak olsa bile, asıl sebebi Almanya'nın sömürge yarışına katılması ve sömürge yarışında Fransa ve İngiltere'ye yetişme arzusuuydu.⁸ Yazarın ağırlıklı olarak Fransa'nın konferanstan aldığı sonuçlarla ilgilenmesiyle birlikte eseri Berlin Konferansı'nın sonuçlarını Osmanlı Devleti başta olmak üzere diğer aktör devletlerin de Afrika'daki emelleriyle karşılaştırma imkânı sağlamaktadır.

İngiliz coğrafyacı ve *The Times Gazetesi* yazarı Sir John Scott Keltie, 1893 yılında Afrika'nın paylaşılması ve sömürgeleştirilmesinin yanında Berlin Konferansı'nı inceleyen geniş kapsamlı ve hacimli bir eser kaleme almıştır. Keltie *The Partition of Africa*⁹ isimli çalışmasında Avrupalılardan önce Afrika'da hüküm sürmüş Fenikeliler ve Araplar dönemlerini de ele almıştır. Ona göre Afrika'nın kıta dışı güçler tarafından paylaşılması Avrupalılar dönemiyle başlamamış, aksine XIX. yüzyıldan üç bin yıl önce Fenikeliler tarafından başlatılarak İslam medeniyeti ve Araplarla devam etmiştir. Ancak bu paylaşım kıyı bölgelerinden öteye geçmediği gibi tam mânâsıyla fiiliyata geçmemiştir.

8 Edouard Viard, **La France et la Conférence de Berlin**, Editions Charles Bayle, Paris 1886, s.19.

9 John Scott Keltie, **The Partition of Africa**, Edward Stanford, London 1895.

Yazarın Afrika kıtası paylaşımının dönüm noktası olarak nitelendirdiği 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Afrika Avrupalılar arasında fiilen bölüşülmeye başlanmıştır. Eserin ilk bölümlerinde Afrika'nın geçmişine yer verilmişse de kitabın büyük kısmı Berlin Konferansı'ndan sonra Avrupalılar arasında yaşanan rekabet, kıtayı sömürgeleştirme ve işgal girişimleri, ticaret ve toprak işletimi incelenmektedir. Bu kitap ilk yayınlandığı dönemde Avrupa kamuoyu ve bilim camiasında büyük yankı uyandırmıştır. Yazar bir yandan Fransa ve Almanya'nın Afrika'daki sömürgeci faaliyetleri hakkındaki görüşlerinden dolayı kimi gazetelerce şovenizmle suçlanırken başka gazeteler tarafından yazarın görüşlerinin oldukça tarafsız olduğu vurgulanmaktadır.

Yazar Berlin Konferansı'nın düzenlenmesinin bir zorunluluk olduğunu kabul etmesine rağmen konferansa sadece birkaç sayfa ayırmıştır. Konferansa kısaca değinerek İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi Kongo'da rekabet halinde olan devletlerin diplomalarını zikretmekle yetinmiş ve Osmanlı Devleti gibi bölgede ticari ve nüfuz alanı iddiaları olmayan devletlerden söz etmemiştir. Ancak konferansın ardından başlayan işgaller sırasında Fransa ve İngiltere'ye karşı Afrika'daki toprakları ve hakları zedelenen Osmanlı Devleti ve Mısır vilayetinin, Afrika'daki yerel devletler kadar sömürgecilerden mağdur durumda olduğunu dile getirmektedir.¹⁰

Yazarın bu görüşleri yakın dönemde Osmanlı Devleti'nin Afrika'nın paylaşılması yarışında bir aktör olarak yer aldığına ilişkin yapılan çalışmaların yeniden incelenmesi zaruretini de beraberinde getirmektedir. Bizim de tezimizin problematiğini teşkil eden Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'ndaki emelleri ve sonrasında yürüttüğü diplomatik mücadele, diğer katılımcı devletlerin amaçlarıyla karşılaştırılırken bu kitaptan istifade edilmiştir. Dolayısıyla John Scott Keltie'nin **The Partition of Africa** kitabı, yazıldığı dönemki çalışmalara kaynaklık teşkil ettiği gibi bugün de önemini korumaktadır.

1898 yılında Afrika kıtasında paylaşım yarışının kızıştığı dönemde Fransız Victor Deville, Afrika'nın Avrupalı devletler arasında nüfuz alanlarına bölüşülmesini irdeleyen önemli bir esere imza atmıştır. Librairie Africaine et Coloniale yayınlarından

10 A.g.e, s. 384.

çıkan **Partage de l'Afrique, Exploration, Colonisation, Etat Politique**¹¹ adlı bu kitabın ilk bölümünde yazar 1884-1885 tarihli Berlin Konferansı'na yer vermekle birlikte diğer bölümlerinde daha çok konferans sonrasında yaşanan kıta paylaşımına yoğunlaşmıştır. Giriş ve sonucun yanı sıra sekiz bölümden oluşan kitap Afrika'nın Avrupalı sömürgeci devletler arasında bölüşmesini bölge bölge ele almaktadır. Deville kitabın ilk altı bölümünde genel olarak İngiliz ve Almanların anlaşmalar ve silahlı fetihlerle doğu ve güney Afrika'yı bölüşmesini tartışmıştır. Altıncı bölümden sekizinci bölüme kadar ise Fransa'nın batı Afrika'da İngiltere ile olan rekabeti, kuzey Afrika'daki sömürgelerinin durumu ve diğer sömürgelerinde sömürge yönetimini incelemektedir. Yazar ele aldığı bu paylaşım sürecinin dönüm noktası olan Berlin Konferansı'na ise sadece birinci bölümde yer ayırmıştır.

Bununla birlikte bu kitap Berlin Konferansı'nı etraflıca ele alan ilk çalışmalardan biridir. Müellif 1880'li yılların başında konferansa giden süreçle başlayarak Portekiz, İngiltere, Fransa, ABD, Belçika ve Hollanda gibi devletlerin Kongo Havzası bölgesindeki çıkarları ve aralarındaki rekabeti incelemiştir. Ona göre bu rekabet sonucunda düzenlenen konferans, önce Kongo Bağımsız Devleti'nin ortaya çıkmasına ve ardından da Afrika'nın Avrupalı devletler arasında paylaşılmasına yol açmıştır. Victor Deville aynı zamanda kitabın birinci bölümünde bu paylaşımı belirleyen Berlin Konferansı'nın kararları ve genel akdini de tartışmıştır. Ancak konferansa katılan devletler arasında yer alan Osmanlı Devleti'nin rolü ve o dönemde yürüttüğü diplomasinin zikredilmemesi dikkat çekmektedir. Yazar sadece kitabın onuncu bölümünde kısaca büyük sahrada yaşanan Türk-Fransız rekabeti ve hinterlant meselesine değinmekle yetinmiştir. Bunun sebebinin de Osmanlı Devleti'nin konferansta ve kıta paylaşımından diğer devletlere nazaran pay alamamasından kaynaklandığı söylenebilir.

İtalyan Avukat Riccardo Pierantoni de yine 1898'de İtalyanca kaleme aldığı ve 1901 yılında Fransızcaya çevrilen **Le Traité de Berlin de 1885 et L'État Indépendant du Congo** adlı eserinde, Victor Deville'nin çalışmasını derinleştirmiştir. Üç ana bölüm ve alt bölümlere taksim ettiği çalışmada, Berlin Konferansı'nın tarihsel

11 Victor Deville, **Partage de l'Afrique, Exploration, Colonisation, Etat Politique**, Librairie Africaine et Coloniale, Paris 1898.

süreciyle dönemin şartlarını, coğrafya ile hukuku bir arada birleştirerek Berlin Konferansı ve ardından doğan Bağımsız Kongo Devleti'ni genel bir perspektiften irdelemektedir. Birinci bölümde okuyucuya Kongo ve Nijer bölgelerinin tarihsel arka planı, coğrafyası, Berlin Konferansı'na götüren nedenler ve konferansın toplanmasına dair detaylı bilgi verirken ikinci bölümde konferansın esaslarını ele almaktadır. Üçüncü bölümü ise tamamen Bağımsız Kongo Devleti, yönetimi ve diğer devletlerle ilişkilerine ayırmıştır. Hukukçu olması dolayısıyla müellif Berlin Konferansı'na yer verdiği ikinci bölümde, Berlin genel antlaşmasının bölümlerinin sırasına göre konferansın esasları ve alınan kararları madde madde hukuki açıdan incelemiştir. Bu kitap Berlin Konferansı'nın uluslararası hukuka etkilerini inceleyen ilk çalışma mahiyetinde olup Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde uluslararası hukukun etkilerini anlamak bakımından önem taşımaktadır.

Yazar kitabın bölümlerinde Osmanlı Devleti'ne başlık ayırmamışsa da zaman zaman Osmanlı Devleti'nden söz etmektedir. Berlin Konferansına davet edilen devletler arasında sadece Fransa, İngiltere ve Portekiz gibi sömürgeci devletler değil aynı zamanda ABD ve Osmanlı Devleti gibi devletlerin de bulunduğunu hatırlatan yazar Osmanlı Devleti'ni tâli devletler kategorisine koymuştur. Ona göre, sömürgesi olmayan ancak sömürgeciliğe atılacak tâli konumundaki devletlerin de davet edilmesi hem ileride bu devletlerin toprak edinmeleri hususunda konferansta belirlenen kurala göre hareket etmelerini sağlamış hem de konferansın geniş kapsamlı uluslararası boyutta olmasına katkıda bulunmuştur.¹² Berlin'den çıkan karar sadece devletlerarası ilişkileri değil artık bazı devletlerin iç siyasetlerini de etkileyecek hale gelmiştir. Yazara göre o tarihe kadar Avrupa'da düzenlenen diplomatik toplantılara yabancı kalan Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na katılması ve bu kadar liberal bir antlaşmaya imza atıp onaylamasıyla zımnen tarihi ve geleneksel tutumlarını bırakmış olduğu, adalet ve özgürlük fikirlerini benimsediği ve istemeyerek de olsa iç politikasının beslendiği eski sistemi de reddetmiş olduğu anlamına gelmektedir.¹³

12 Riccardo Pierantoni, **Le Traité de Berlin de 1885 et L'état Indépendant du Congo**, Çev. Arthur Rousseau, Librairie Nouvelle de Droit et de Jurisprudence, Paris 1901, s.47-48.

13 Riccardo Pierantoni, a.g.e, s.55.

1942 yılında Avrupa ülkelerinde önceki yüzyılın arşivlerinin kullanıma açıldığı dönemde İngiliz tarihçi S. E. Crowe konumuza dair önemli bir eser yayımlamıştır. **The Berlin West African Conference, 1884-1885**¹⁴ adlı eserinde genişçe İngiliz Foreign Office arşivlerini kullanarak Berlin Konferansı ile ilgili özgün bir çalışma ortaya koymuştur. Crowe, İngiliz kaynaklarında Kongo Konferansı olarak geçen Berlin Konferansı'nda Kongo meselesinin yanı sıra Nijer ve diğer Afrika meselelerinin ele alınması dolayısıyla Batı Afrika Konferansı şeklinde anılmasının daha uygun olduğunu savunmaktadır. Konferansa giden yolu ve başlıca sebeplerini tartıştıktan sonra Konferansın akışına ve kronolojik anlatımına bağımlı kalmadan dönemin eğilimleri ve önemli diplomatik meselelerini de gün yüzüne çıkarmaktadır. 26 Şubat 1884 tarihli İngiliz-Portekiz anlaşmasından başlayarak konferansın genel antlaşmasının imzalandığı tarihe kadar konuyu aşama aşama ele almıştır. Bununla beraber İngilizlerin konferanstaki rolü, çıkarları ve Almanya ile olan rekabetine yoğunlaşan Crowe'ın çalışmasında Osmanlı Devleti gibi tali devletler, konferansta yer alan devletler arasında sayılmaktan öteye geçmemiştir.

Aslında Crowe, bu değerli eseri İngiltere ile Almanya arasındaki rekabetin kökeni ve İngilizler açısından Berlin Konferansı'nın sonuçları olmak üzere iki teze dayandırmıştır. Yazar konferans arifesinde Almanya ile İngiltere arasındaki rekabet ve gerginliğin İngiltere'nin uzun zamandır Alman sömürge işletmesi Angra Pequena'yı tanımamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Almanya şansölyesi Bismarck'ın çağrısıyla düzenlenen Berlin Konferansı, İngilizlere karşı Fransız-Alman ittifakıyla açılması sonrasında İngiltere'ye karşı birçok avantaj sağlamıştır. Ona göre Kongo ve Nijer nehirleri üzerinden serbest ticaret ve ticari gemilerin serbest dolaşımı uygulamasının yanı sıra Mısır meselesinin konferansın gündemine dâhil edilmemesi, İngiltere'nin Berlin Konferansı'ndan elde ettiği başarılarından bazılarıdır. Biz de tezimizde hem İngilizlerin hem de bazı sömürgeci devletlerin elde ettiği başarı ve başarısızlıklarla karşılaştırarak Osmanlılar açısından Berlin Konferansı'ndan çıkan sonuçlara yer vereceğiz. Berlin Konferansı'nı genel olarak değerlendiren S. E. Crowe,

14 Crowe (S. E.), **The Berlin West African Conference, 1884-1885**, Longmans, Green & C°, London 1942.

konferansta alınan kararlara uyulmamasından dolayı başarısız olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur.¹⁵

Henri Brunschwig, 1971 yılında yayımladığı **Le Partage de l'Afrique Noire** adlı kitabında Afrika kıtasının Berlin Konferansı'nda Avrupalı güçler arasında paylaşıldığı algısını bozan yeni bir bakış açısı getirmiştir. Müellif eserin giriş kısmında Afrika'nın ancak XIX. yüzyılın sonlarında geç bir tarihte Avrupalıların dikkatini çekmeye başladığını hatırlattıktan sonra ilk bölümlerinde, Berlin Konferansı ve kıtanın paylaşımına yol açan siyasi, ekonomik, teknik, psikolojik ve ideolojik değişimi tartışmaktadır. Kitabın kalan kısmında ise genel olarak Berlin Konferansı'nda Afrika paylaşımının söz konusu olmadığını, aksine Avrupalı devletlerin Afrika'daki işgal yarışının aslında 1870'li yıllarda başladığını ve paylaşımın ise fiilen 1890'lı yıllarda gerçekleştiğini ileri sürerek konu üzerinde yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak yeni bir sav ortaya koymuştur.¹⁶ Aynı zamanda 1880'li yılların Afrika'nın paylaşımında bir dönüm safhası olmadığını savunan müellif Afrika paylaşımını tıpkı Asya'da olduğu gibi toprakları kontrol etmek amacıyla önceden başlayan emperyalizm girişimlerinin bir devamı olarak değerlendirmektedir. Bu kitap yayımlandığı dönemde ve hatta bugün de Afrika'nın paylaşımı konusunun hâlâ analiz ve tartışılmaya açık olduğunu göstermektedir. Zira kitapta söz edilmeyen Osmanlı Devleti'nin katılımı ve konferanstaki rolünün incelenmesi önem arz etmektedir.

1980'li yıllara gelindiğinde Berlin Konferansı'nın yüzüncü yıldönümü münasebetiyle birçok akademik buluşmalar, sayısız araştırma, derleme, eser ve makaleler yayımlanmıştır. Bu tarihte dünyanın dört bir yanında konuya müteallik on ikiden fazla akademik kongre ve konferans düzenlenmiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri 13-16 Mart 1985 tarihleri arasında Paris'te Centre des Hautes Etudes sur l'Afrique et l'Asie Modernes kurumunca düzenlenen ve **L'Afrique Noire Depuis la Conférence de Berlin**¹⁷ adıyla kitaplaştırılan uluslararası kolokyumdur. Birbirinden bağımsız on altı makaleden oluşan kitap, Berlin Konferansı hususundan

15 Stengers Jean, "Crowe (S. E.). The Berlin West African Conference, 1884-1885", **Revue belge de philologie et d'histoire**, tome 27, fasc. 1-2, 1949. s. 266.

16 Henri Brunschwig, **Le Partage de l'Afrique Noire**, Flammarion, Paris 1971.

17 **L'Afrique Noire Depuis la Conférence de Berlin**, Centre des Hautes Etudes sur l'Afrique et l'Asie Modernes, CHEAM, Paris 1985.

ziyade konferans sonrasında başlayan sömürgeleştirme sürecinde Avrupa devletlerinin sömürgeci politikaları ve bağımsızlık sonrasında yeni kurulan Afrika ülkelerine yönelik politikaları da ele almaktadır. Kolokyumun açılış konuşmasını yapan Jean-Claude Allain ve kitabın ilk bölümünü teşkil eden “La Conférence de Berlin sur l’Afrique (1884-1885)” başlıklı makalesinde konferansı düzenleme komitesinden alınan kararlara kadar kısa ve detaylı bir şekilde ele almaktadır. Müellifin bu çalışmasında, konferans müzakerelerinde Osmanlı temsilcisinin Kongo Havzası’nın sınırları ve serbest ticaretinin Afrika’nın doğu sahillerine kadar uzatılmasına karşı öne sürdüğü itiraz ve çekincelerine kısaca da olsa değinmesi dikkat çekicidir.¹⁸ Biz de oldukça yararlandığımız bu makalenin söz ettiği Osmanlı temsilcisinin konferanstaki konuşmaları, itiraz ve çekincelerine tezimizin üçüncü bölümünde geniş yer vereceğiz.

Aynı tarihte Nijeryalı tarihçi G. N. Uzoigwe yayımladığı “Reflections on Berlin West African Conference” başlıklı makalesinde Berlin Konferansı’nı Afrika perspektifinden yeniden gözden geçirmiştir. Afrika’nın neden Berlin Konferansı’nın düzenlendiği dönemde Avrupalı devletlerin kolay bir avı olduğu sorusu üzerinden giden Uzoigwe, sırasıyla konferansa giden süreci ve konferans çalışmalarına değinerek konferansın ne anlama geldiği ve genel antlaşmasının mirası üzerinde durmaktadır. Ona göre, Berlin Konferansı’nın sebebi, Avrupalıların Afrika topraklarına yönelik şiddetlenen rekabetinden kaynaklanırken konferansın kendisi ise iktisadî bir konferans olarak iktisadî emperyalizmin tam bir tezahürüdür. Konferans sonrasında başlatılan işgal ve fetih hareketleri, konferansta sıklıkla dile getirilen ve savunulan insancıl ve barışçıl prensiplere uymak yerine ticari ve ekonomik çıkarların ön plana çıktığını kanıtlamıştır.¹⁹ Öte yandan konferans sonunda imzalanan genel antlaşma, serbest ticaret, tarafsızlık ve köle ticaretine dair kimi kararlarının uygulanmadığı gibi tekelciliğin tesis edilmesi, rekabetin artması ve kıtanın tamamının paylaşılmasına yardımcı olmuştur. Makale Berlin Konferansı’nın düzenlenme sürecinden sonuçlarına kadar pek çok konuya değinmekle beraber özgünlük ve yeni malumat ortaya koyması açısından sınırlı kalmıştır.

18 A.g.e, s. 27-28.

19 G. N. Uzoigwe, “Reflections on The Berlin West Africa Conference, 1884-1885”, **Journal of The Historical Society of Nigeria**, Vol. 12, No. 3/4 (Dec. 1984–June 1985), s.14.

Yine konferansın yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Amerikalı tarihçi George Shepperson tarafından yayınlanan “The Centennial of the West African Conference of Berlin, 1884-1885”²⁰ başlıklı makalede konferansı genel hatlarıyla incelemekten ziyade ülkesi ABD’nin katılımını sorgulamıştır. Shepperson tıpkı Osmanlı Devleti gibi konferanstaki rolü ikinci derecede değerlendirilen ABD’nin konferansa giden süreçten konferans sonrasında kurulan Kongo Bağımsız Devleti’nin Belçika’ya ilhakına kadar oynadığı rolün göz ardı edildiğini öne sürmüştür. Yazar makalesinde cevap vermemekle birlikte ABD’nin Berlin Konferansı’na katılımında dönemin Amerikalı heyetlerin, iş adamlarının ve misyonerlerin ne gibi çıkarları olduğu sorusu üzerinde durmuştur. Ayrıca konferanstaki ABD temsilcisi John Kasson’un dönemin ABD Brüksel sefiri Sanford’un adamı olarak Belçika kralı II. Léopold tarafından istismar edildiğine dair söylemlerin doğru olmadığını beyan etmektedir. Halbuki kendince konferans boyunca yaptığı konuşmalarda Amerika’da yaşanmış sömürgecilik tecrübesiyle mukayese ederek yerli Afrikalıların haklarını ön planda tutmaya çalıştığını ifade etmiştir. Bu makale kısa ve yüzeysel bir inceleme olsa da Berlin Konferansı’nda tâli konumuyla değerlendirilen ABD gibi devletlerin de amaç ve çıkarları olabileceğini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla aynı konuma sahip ve oldukça göz ardı edilen Osmanlı Devleti’nin de amaç ve çıkarlarının araştırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Berlin Konferansı üzerinden zaman geçtikçe hakkında yapılan çalışmalardan çıkan yeni sorular konferansın gündemini korumasını sağlamaktadır. 2013 yılında Fransız Araştırmacılar Christine de Gêmeaux ve Amaury Lorin’in editörlüğünde çıkan **L’Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin (1884-1885)**²¹ adlı kolektif eserde yazarlar söz konusu konferansta kararlaştırılan sömürgeleştirme koşullarının yanı sıra konferansın Afrika ve Avrupa münasebetlerinde nasıl bir dönüm noktası teşkil ettiği ve 1914 olaylarına giden sürecin bir parçası olup olmadığı soruları üzerine odaklanmıştır. Öte yandan çalışmada konferansa katılan devletlerin motivasyonlarında mutabakat ve görüş ayrılıkları,

20 George Shepperson, “The Centennial of the West African Conference of Berlin, 1884-1885”, **Phylon**, Vol. 46, No. 1 (1st Qtr. 1985), s. 37-48.

21 Christine de Gêmeaux ve Amaury Lorin, **L’Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin (1884-1885)**, Le Manuscrit, Paris 2013.

eleştirileri ve konferansın dünyada bulduğu yankı da ele alınmaktadır. Bununla birlikte Afrika kıtası ve özellikle Kongo bölgesinde çıkarları olan ve konferansa ilk davet edilen devletlerin daha fazla dikkate alındığı çalışmada Osmanlı Devleti gibi sonradan davet edilen devletlerin rolü ve amaçları arka plana itilmiştir. Yine de bu eser tezimizde öne çıkardığımız Osmanlı Devleti'nin katılım süreci, konferanstaki amaç ve çıkarlarını incelerken diğer devletlerle kıyaslama noktasında oldukça yararlı olmuştur.

Aynı yıl David Nilsson tarafından kaleme alınan **Sweden-Norway at the Berlin Conference 1884-85: History, National Identity-making and Sweden's Relations with Africa** konulu bir başka araştırmada, Berlin Konferansı'nda rolü ve amaçları göz ardı edilen eski İsveç-Norveç krallığının iştiraki tartışılmaktadır. Araştırmanın müellifi arşiv belgelerine dayanarak küçük, barışçıl ve demokratik bir ülke olarak tanınan ve sömürgecilik geçmişi olmadığı düşünülen İsveç ve Norveç'in konferanstaki rolü, amaç ve çıkarlarını ortaya koymaktadır. Ona göre siyasi olarak İsveç uluslararası arenada prestij elde etmekten ziyade Almanya ile yakınlaşmak ve iyi ilişkiler kurmak amacıyla Berlin Konferansı'na katılmış ve Almanya tarafından verilen önerileri onaylamıştır. Yazar İsveç'in ekonomik ve ticari çıkarları başlıca amacı olmasa da Kongo başta olmak üzere Afrika'da kendi vatandaşları ve şirketlerinin büyük emelleri ve umutlarıyla konferansta yer aldığını ifade etmiştir. Öte yandan yazara göre İsveç ideolojik olarak da Afrika'da Hristiyanlık ve Batı medeniyetinin yayılması ve kıtanın "medenileştirilmesinde" katkı sağlamak amacıyla konferansa katılmıştır. Bu amaçla dönemin İsveç-Norveç kralı II. Oscar'ın onayıyla Krallık adına yüzlerce İsveçli asker, denizci ve misyonerlerin Kongo'nun sömürgeleştirilmesi projelerinde aktif roller üstlendiği ortaya çıkmıştır.²² Sadece İsveç ve Norveç'e odaklanan bu çalışma, Berlin Konferansı'nda yer alan ancak göz ardı edilen Osmanlı Devleti gibi devletlerin de amaç ve çıkarlarının araştırılması gerektiğini göstermektedir.

2013 yılında **International Review of Turkish Studies** dergisinde çıkan "South Africa an Ottoman Colony?"²³ başlıklı bir makalede Osmanlı Devleti'nin XIX.

22 David Nilsson, **Sweden-Norway at The Berlin Conference 1884-85 History, National Identity-Making and Sweden's Relations with Africa**, Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala 2013, s. 37.

23 Marloes Corneliessen, "South Africa an Ottoman Colony?", **International Review of Turkish Studies**, Vol. 3, Issue: 2, Istanbul 2013. S. 64-87.

yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve Sultan II. Abdülhamit döneminde pekişen Güney Afrika Müslümanları ile ilişkileri “Panislamizm” ve “manevi sömürgecilik” çerçevesinde değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti’nin bu İngiliz sömürgesinde yaşayan Müslümanlara yönelik ilgisinin arkasında hangi amaçlar olduğu sorusu üzerinden giden yazar, Sultan II. Abdülhamit’in halifelik makamını kullanarak bu Müslümanlar üzerinde nüfuz kurmaya çalıştığını ve onlardan destek ve sadakatlerini beklediğini öne sürmektedir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti konsolosluk ve okullar açarak bölgede iktidar temelini tesis etmiştir. Ona göre, Osmanlı Devleti bölge Müslümanları üzerinde kurduğu nüfuz ve iktidarı kullanarak Büyük Britanya ile ilişkileri iyileştirmeyi amaçlıyordu. Makalede Osmanlı Devleti’nin bölgedeki faaliyetleri ve kurmaya çalıştığı nüfuzla bir manevi sömürge oluşturmayı amaçladığı öne sürülmekte fakat somut bir şekilde kanıtlanamamaktadır. Yazar bütün Müslümanlarda asırlardan beri var olan hilafete bağlılığı anakronik bir anlamda ele almaktadır.

2016 yılında bu defa Mostafa Minavi tarafından önce İngilizce kaleme alınan ve daha sonra Türkçeye çevrilen **Osmanlılar ve Afrika Talanı Sahra’dan Hicaz’a İmparatorluk ve Diplomasi** kitabı geç dönem Osmanlı dış politikasına dair yeni ve farklı bir bakış açısı getirmiştir. Tezimizin ele aldığı dönemi doğrudan inceleyen Minavi Osmanlı Devleti’nin Berlin Konferansı’na katılımına yer vermekle beraber daha çok konferansın ardından başlayan toprak paylaşımı rekabetinde izlediği politikalara odaklanmıştır. Ona göre Osmanlı Devleti Berlin Konferansı’na katılmakla emperyalizm çağına ayak uydurarak sömürgeler edinme şansı elde etmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu dönemde yoğunlaşan sömürgecilik faaliyetleri karşısında Afrika ve Hicaz topraklarında görevlendirdiği zabıt Azmzade Sadık el-Müeyyed’in seyahat raporlarından yola çıkan yazar alınan önlemler ve geliştirilen stratejileri, emperyalizm ve sömürgecilik çerçevesinde değerlendirmektedir.

Bu seyahatnamelerin yanında yazar, **Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919** ve “Comparing Empires: The Ottoman Domains and the British Raj in the long Nineteenth Century” gibi çalışmalardan esinlenerek Osmanlı Devleti’nin Berlin Konferansı ve özellikle neticesinde imzalanan genel antlaşmanın sağladığı fırsatlardan yararlanmaya kararlı olduğu ve diğer güçlerle

rekabet edecek şekilde yeni kurulan emperyal düzende yer bulmak için diğer sömürgeci devletlere benzer stratejileri geliştirmiş ve hayata geçirmiş olduğunu ileri sürmektedir.²⁴

Minavi bu meseleyi daha geniş bir perspektifle bakmakla beraber Avrupa sömürgeciliğine neden olan faktörleri ve Berlin Konferansı'na yol açan süreci dikkate almadan Osmanlı Devleti'nin de bu dönemde emperyalist ve sömürge arayışları olduğunu ifade etmesi tartışma konusudur. Halbuki Avrupa devletlerinin XIX. yüzyılın son çeyreğindeki emperyalizmi ve artan sömürge rekabeti yüzyılı aşkın birbirini etkileyen faktörlere bağlıdır. Amaçların sebeplere bağlı olması dolayısıyla Berlin Konferansı ve sonrasındaki Afrika paylaşımı yarışına katılan devletlerin amaçları da birbirlerinden farklı olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin hem konferans sırasında hem de sonrasında Avrupa uyumu ve toprak bütünlüğü üzerinden güvenliğini sağlamaya ve ayakta kalmaya çalıştığı görülürken Avrupa devletleri daha çok ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarlar gözetmekteydi. Yazar eserinde çokça Osmanlı arşiv belgelerini kullandığı halde devletin sömürge politikasını yansıtan somut verileri ortaya koymamıştır. Yine de bu eser Osmanlı Devleti'nin geç döneminde Afrika'daki varlığı ve politikasını sorgulamak açısından önemli bir yere sahiptir. Yazarla bulduğumuz ortak noktalar olsa da Osmanlı arşivinde elde ettiğimiz belgelerle bu meseleyi tezimizde derinleştirerek farklı bir bakış açısı getirmeyi hedefliyoruz. Gerek Berlin Konferansı sırasındaki müzakerelerde gerekse konferans sonrasında hızlanan Afrika paylaşımında Babıâli ve Hariciye Nezaretinin tutumlarını irdeleyeceğiz.

Türkiye'de Afrika ve sömürgecilik çalışmalarına yönelik ilgi yeni olmakla beraber Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na iştiraki ve ardından başlayan Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sırasında Avrupa devletleri ile olan rekabetini doğrudan ele alan araştırmalar mevcuttur. 1990 yılında İdris Bostan "Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1893-1895)" makalesinde Osmanlı-Kongo Bağımsız Devleti ile Yukarı Mısır bölgesi üzerindeki rekabetine değinmiştir.²⁵

24 Mostafa Minavi, **Osmanlılar ve Afrika Talanı Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi**, Çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 83.

25 İdris Bostan, "Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1893-1895)", **Bellekten**, Cilt 54- Sayı 210, 1990.

Bostan arşiv belgelerinden hareketle yazdığı makalede Osmanlı hükümetinin Mısır'a bağlı Yukarı Mısır bölgesini hem Kongo Bağımsız Devleti hem de İngiltere'ye karşı savunmak için ortaya koyduğu diplomatik mücadelesini etraflıca anlatmaktadır. Ancak makale Yukarı Mısır bölgesinin Kongo ile İngiltere arasında paylaşım konusu olduğu 1893-1895 yıllara odaklanarak olayın öncesi ve sonrasını dikkate almaması meselenin tam manasıyla anlaşılmasını eksik bırakmıştır. Aynı zamanda makalede Osmanlı Devleti'nin bölgedeki rakibi Kongo Bağımsız Devleti iken bunun Belçika ile karıştırıldığı görülmektedir. Son olarak da yazar oldukça zengin bir arşiv malzemesini kullanmakla beraber Osmanlı-Kongo Devleti mücadelesinin nasıl çözüldüğünü ortaya koymamıştır. Bu meseleye büyük bir yer ayırdığımız tezimizin üçüncü bölümünde Berlin Konferansı öncesinden başlayarak konferans sonrasındaki gelişmeleri teferruatlı olarak ele almak suretiyle bırakılan bu boşluğu doldurmaya çalıştık.

Abdurrahman Çaycı'nın 1970'te çıkan ve daha sonra 1995'te tekrar basılan **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**²⁶ adlı kitabı da Osmanlı Devleti'nin Afrika paylaşımındaki konumunu ele almaktadır. Tezimiz için de önem taşıyan bu eserde Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki son kalesi Trablusgarp vilayetinin güneyine isim olarak verilen hinterlant bölgesinde Fransızlarla rekabetine yer verilmiştir. Kitapta Trablusgarp vilayetinin merkeze bağlandığı 1835 yılından 1911 İtalyan işgaline kadarki dönem zarfında bölgede yaşanan siyasi ve diplomatik gelişmeler kronolojik olarak anlatılmıştır. Büyük ölçüde arşiv belgelerinden oluşan kitapta mühim bilgiler aktarılmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin Batı ve Orta Afrika taksiminde Fransa ve İngiltere arasında yapılan ikili mukaveleler karşısında mağdur durumuna konulması ve bölgedeki Osmanlı'nın amaç ve emellerinin tartışılmaması yeni soruları akla getirmektedir. Oysa Osmanlı Devleti imzaladığı Berlin Konferansı genel anlaşmasının 35. maddesi gereği her devlet hak iddia ettiği veya ele geçirdiği toprakları fiili olarak işgal etmekle yükümlüken söz konusu Trablusgarp hinterlant bölgesini fiilen işgal etmemiştir. Öte yandan bu mücadele kapsamında Osmanlı bürokrasisinin diplomatik yazışmaları olduğu gibi aktarmakla yetinen yazar bu mücadelenin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerini sorgulamamıştır. Bu

26 Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, TTK Yayınları, Ankara 1995.

bağlamda biz de Osmanlı Devleti'nin güç yetersizliğinden hareketle diplomatik mücadelesinin amacına neden ulaşmadığı ve neticesiz kaldığına bakmaya çalıştık.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı ve sonrasında yaşanan Afrika paylaşımındaki politikalarını ele alan bir makale de 1990 yılında Selim Deringil tarafından yayımlanmıştır. Fransızca olarak çıkan “Les Ottomans et le Partage de l’Afrique 1880-1900”²⁷ başlıklı bu makalede yazar Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı öncesinden sonrasına kadar devam eden ve birbirlerine bağlı gelişmelerden kısaca söz etmektedir. Berlin Konferansı süreciyle başlayarak Osmanlı'nın hinterland meselesinde Fransa ile olan ayrılıkları ve doğu Afrika'daki Somali meselesinde İtalya ve İngiltere ile rekabetine değinmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti uluslararası gelişmelere kayıtsız ve seyirci kalmayarak Berlin Konferansı'nda yer almakla, müslüman Afrika ve Arap coğrafyasına dair uluslararası meselelerde aktif rol oynamıştır. Tıpkı Rusya'nın Pan-islavizm ve Almanya'nın Pan-germanizm politikaları gibi İslam dünyasının önderliğini üstlenen Osmanlı Devleti de İslam Birliği politikaları yürütmüş ancak kısıtlı imkânlardan dolayı başarıya ulaşamamıştır. Oldukça kısa ama muhteva açısından değerli bilgileri içeren bu makale tez çalışmalarımıza yararlı olmuştur.

Deringil, “They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”²⁸ başlıklı bir başka makalesinde ise Osmanlı'nın XIX. yüzyılın sonlarında Trablusgarp ve Yemen vilayetlerinde uyguladığı politikaları postkolonyal tartışmaları çerçevesinde ele almıştır. Yazar, bu makalede Osmanlıların devlet merkezinden uzak kalan bu vilayetlerde yaşayan bedevî toplumlara yönelik sömürgeci bir tavır benimsediğini savunmaktadır. Ona göre, bu dönemde başlayan ve modern bir siyaset biçimi haline gelen sömürgecilik meselesi, Osmanlı Devleti'nin bekası için izlenecek yol ve strateji olmuştur. Osmanlı Devleti'nin de emperyalizm politikaları izlediğini öne süren yazar bu emperyalizmi

27 Selim Deringil, “Les Ottomans et le Partage de l’Afrique 1880-1900” in **The Ottomans, The Turks, And World Power Politics**, The Isis press, Istanbul 2000. Bu makale 1990 yılında **Studies on Ottoman Diplomatic History** dergisi 5. Sayısında çıkmıştı.

28 Selim Deringil, ““They Live in a State of Nomadism and Savagery”: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 45, No. 2 (Apr. 2003), s. 311-342.

“Rusya’nın ödünç Emperyalizmi’ne benzetmiştir. Zira ona göre, Osmanlı Devleti sömürgeleştirilmek yerine varlığı ve bağımsızlığını korumak için bu orta yol olarak nitelendirilebilecek ödünç sömürgeciliğini tercih etmiştir. Bu ödünç sömürgecilik ise bir yandan hilafet, şariat, Hanefî mezhebinin fıkıh kuralları ve İslam’dan kaynaklanan Türk kanunları, diğer yandan “Aydınlanma çağı”ndan esinlenen XIX. yüzyılın pozitivist merkezileşme reformları olmak üzere iki temele dayandırılmıştır. Yazar, bu ödünç emperyalizmi teorisini Trablusgarp ve Yemen örneğinde tartışmakla beraber Osmanlı Devleti’nin yürüttüğü bu politikaları düzenli ve tutarlı bir şekilde ortaya koymamıştır. Çünkü Osmanlı’nın bu dönemden önce aynı bölgelerde asırlarca süren varlığı dikkate alınmadan son asırlar değerlendirmeye tabii tutularak Batı emperyalist teorileriyle eşleştirilmeye çalışılmıştır.

Muhammed Tandoğan da 2011 yılında savunduğu ve 2013 yılında **Afrika’da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**²⁹ adıyla kitaplaştırılan Yüksek Lisans tezinde Osmanlı Devleti’nin sömürgecilik döneminde Afrika’daki varlığını ele almaktadır. Ancak eserin muhtevası başlığından tahmin edileceği gibi Osmanlı Devleti’nin Afrika’daki sömürgeciliğe karşı siyaseti şeklinde anlaşılabilir da daha çok XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Afrika kıtasıyla olan siyasi, ekonomik ve dini münasebetlerine yer verilmiştir. Yine de yazar Osmanlı Devleti’nin II. Abdülhamit döneminde kıtada yoğunlaşan Avrupa sömürgeciliğine karşı yürüttüğü İslam Birliği ve hilafet politikalarının sadece Afrika’da değil, dünyanın dört bir yanında yer bulduğunu savunmaktadır. Eserde zengin arşiv malzemeleri kullanılmasıyla birlikte bazı olay ve hadiselere hissî ve taraflı bakış açısıyla yaklaşılarak meselelerin uzun süreçler halinde incelenmemesinden dolayı hamasetle yorumlandığını da belirtmek gerekir. Buna rağmen tez çalışmalarımız sırasında ihtiyatla yaklaştığımız bu esere zaman zaman müracaat ederek istifade etmeye çalıştık. Aynı zamanda Tandoğan’ın bakış açısından farklı olarak Osmanlı Devleti’nin Afrika paylaşımı ve sömürgeleştirilmesi sürecinde sömürgeciliğe karşı çıkmak yerine daha çok kendi bekası, güvenliği ve toprak bütünlüğünü korumayı amaçladığını ortaya koymaktayız.

29 Muhammed Tandoğan, **Afrika’da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Mehmet Refik Bürüngüz'ün de 2013 yılında Hacettepe Üniversitesinde savunduğu “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı”³⁰ başlıklı doktora tezi doğrudan konumuzla ilgili olmasa da Osmanlı Devleti’nde sömürgecilik algısı ve Batı’daki algıyla kıyaslamamız açısından önem taşımaktadır. Tezde II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınlarının sömürgecilik ve emperyalizmi nasıl algıladıkları ve buna karşı ne gibi siyasi, sosyal ve felsefi argümanları geliştirdikleri ortaya konulmaktadır. Bürüngüz’e göre bu aydınlar kaleme aldıkları eser ve gazete makaleleri ile deniz ötesi bölgelerin sömürgeleştirilmesinde bahane olarak kullanılan “medenileştirme vazifesi” söylemini muhtelif şekillerde kınamışlar, hukukî, felsefî, iktisadî ve sosyal geçerliliğini sorgulamışlardır. Esasen “medenileştirme vazifesi” görüşünün reddedilmesi, antiemperyalist ve sömürgecilik karşıtı duruşun merkezini oluşturmuş ve bu itibarla hususi bir önem kazanmışlardır.

2007’de düzenlenen Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresinde Sabit Duman, Berlin Konferansı’nı derleyen bir tebliğ sunmuştur. 2012 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınlarından basılan bildiride³¹ söz konusu konferans etraflıca ele alınmakla beraber müellif ikincil kaynaklara dayanarak, yabancı ve Osmanlı arşiv belgelerini kullanmadığı gibi Osmanlı Devleti’nin katılımına da değinmemiştir. 2015’te ise Celal Bayar Üniversitesinde Gürkan Kocamaz tarafından hazırlanan bir Yüksek Lisans tezinde doğrudan Berlin Konferansı ele alınmıştır. “1884-1885 Berlin Konferansı ve Afrika’nın Avrupalı Devletler tarafından Paylaşımı”³² başlıklı tezde yazar konferansın toplanmasından önce Avrupalı sömürgeci güçlerin Afrika’ya yönelik politikaları, genel durumları ve Afrika’yı paylaşma girişimlerini incelemiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun konferansa katılımı değerlendirilse de konferanstaki rolü ve amaçları somut verilerle ortaya konulmadığı gibi konferans sonrasında da güvenliği ve topraklarına yönelik doğan tehditlere karşı diplomatik yollarla yürüttüğü mücadeleye de yer verilmemiştir. İki bölümden oluşan tez büyük ihtimalle Türkiye’de Berlin Konferansı’na dair ilk

30 Mehmet Refik Bürüngüz “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2013.

31 Sabit Duman, “Berlin Kongresi”, 38. **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, c. III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 2012, s.1183-1190.

32 Gürkan Kocamaz, “1884-1885 Berlin Konferansı ve Afrika’nın Avrupalı Devletler tarafından Paylaşımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2015.

kapsamlı çalışma olmasından dolayı oldukça kısa ve kullanılan matbu ve arşiv kaynakları da sınırlı kalmıştır. Yazar Osmanlı arşivlerine başvurmakla beraber yazarın konuya ilişkin mevcut birçok dosya ve belgeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Biz de bu tezde kullanılmayan belgeleri dahil ederek ve özellikle değinilmeyen mesele ve hususları tezimizde daha geniş kapsamlı ele almaya çalıştık.

2018’de yayınlanan “Afrika’nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basınına Yansımaları”³³ başlıklı makalede müellif Berlin Konferansı’nın toplanma amacı, alınan kararlar ve bu kararların uygulanması hakkında özet bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti’nin konferansa yönelik tavrından kısaca söz eden yazar Gana, Kenya, Mozambik, Nijerya, Sierra Leone, Güney Afrika ve Zimbabve gibi Afrika’nın çeşitli bölgelerinde İngilizce olarak yayımlanan gazeteleri inceleyerek Afrika kamuoyunun meseleye bakışı ve konferansı değerlendirme biçimini ortaya koymaya çalışmıştır. Ulaştığı sonuca göre dönemin Afrika basın organlarının bir kısmı bölgedeki büyük güçlerin çıkarlarını koruma politikaları izlerken bir kısmı ise Afrika’nın mevcut durumunu ve geleceğini eleştiren yazılar yayımlanmıştır. Berlin Konferansı’ndan sonra başlayan sömürgeleştirme faaliyetlerine karşı kıtada örgütlenen mukavemet hareketleri ise tam olarak kaynaklara ve basın yayın organlarına yansımamıştır. Yazara göre bunun sebebi Afrika’da geçmişi eskiye dayanan ve halkı aydınlatma amacı güden gazete sayısının az olmasıdır. Bununla birlikte mevcut olan gazeteler de Avrupa dillerinde sömürgeci kitlelerine hitap etmekteydi. Hatta kimi gazeteler Avrupa taraftarı ve propagandist bir bakış açısıyla sömürgecilik düzenini destekliyordu.

Tez çalışmalarımızın devam ettiği dönemde doğrudan Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti’nin katılımını konu edinen bir başka makale yayımlanmıştır. Yazarı Osmanlı arşiv kaynaklarından elde ettiği dönemin diplomatik yazışmalarına dayanarak hazırladığı çalışmada, Osmanlı Devleti’nin Berlin Konferansı’na katılma sürecini kronolojik şekilde incelemektedir. Bununla beraber yazarın Osmanlı’yı konferansa katılmaya iten tarihi arka planı dikkate almaması ve Osmanlı Devleti’nin konferanstaki amaçlarını da gün ortaya koymaması, makalenin eksik tarafları

33 Şahin Gürsoy, “Afrika’nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basınına Yansımaları”, **International Journal of History**, C. 10, Sayı 1, Şubat 2018, s. 247-268.

olmuştur. Yazar II. Abdülhamit yönetiminin Berlin Konferansı'na katılıp sonrasında imzalanan genel antlaşmayı da tasdik ederek taraf olmasıyla Osmanlı Devleti'nin Afrika'nın Avrupa devletlerince sömürgeleştirilmesini onayladığını savunmaktadır. Ayrıca ona göre, Osmanlı Devleti konferansla beraber resmen kurulan Kongo Bağımsız Devleti ile mukavele imzalayarak ilişki kurmasıyla da Kongo'daki Belçika sömürgeciliğini tanımış ve onaylamıştır.³⁴ Tez çalışmalarımızda oldukça istifade ettiğimiz ve Osmanlı Devleti'nin konferansa katılım sürecine ışık tutan bu makalenin bıraktığı eksikleri gidermeye çalıştık. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Kongo Havzasında doğrudan menfaatleri olmadığı halde düzenlenen konferansa katılmaya iten faktörleri, müzakereler sırasında desteklediği veya itiraz ettiği hususları ve konferanstan sonra kıta paylaşımında izlediği politikaları ortaya koyduk.

Son olarak da 2021 yılında Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti'nin katılımına ilişkin İngilizce bir Yüksek Lisans tezi³⁵ hazırlanmıştır. Tezde ilk olarak tarihi arka plan oluşturularak Osmanlı Devleti'nin Afrika'ya yayılması ve Afrika müslüman sultanlıklarıyla münasebetlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin de bölgedeki varlığıyla bir Afrika devleti olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bunun ardından Berlin Konferansı'na giden sürece yüzeysel olarak değinilerek konferans müzakereleri ve sonrasındaki Afrika paylaşımı da kısaca anlatılmıştır. Yazar Osmanlı Devleti'nin konferanstaki tutumuna odaklanmakla birlikte tezin problematiğine çok fazla yer ayırmamıştır. Aynı zamanda olayları olduğu gibi aktararak o da önceki çalışmalarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'ndaki amaçları ve emellerini tam olarak ortaya koymamıştır. Öte yandan tezde çok az sayıda yabancı ve Osmanlı arşiv belgelerinin kullanıldığı görülmektedir. Yine de bu çalışmanın İngilizce yapılması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na katılımı meselesinde özellikle yabancı literatüre bir katkısı olduğu belirtilebilir. Biz de tezimizde, katılım meselesinin olay anlatımından daha ziyade II. Abdülhamit yönetiminin konferansa

34 Kuntay Gücüm, 1884-1885 Berlin Konferansı ve Kongo Örneği, Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Karşısında II. Abdülhamit Yönetimi, **Teori Dergisi**, Nisan 2019, s. 69-82.

35 Ahmet Doğan, "The Berlin West African Conference 1884-1885 and The Ottoman Empire", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, Ankara 2021.

hangi amaçlarla katıldığını ve bu konuda diğer Avrupa devletleriyle nerede kesiştiği veya ayrıştığını ortaya çıkarmaya çalıştık.

Berlin Konferansı ve özellikle Osmanlı Devleti'nin katılımına ilişkin yapılan bu kadar çalışmadan hareketle tezimiz problematik ve amaç yönlerinden farklılaşmaktadır. Öncelikle tezimiz şu ana kadar konuya ilişkin yapılan çalışmalardan farklı bir bakış açısıyla Osmanlı Devleti'nin konferansa katılımını imparatorluk çalışmaları çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. İfade ettiğimiz üzere çalışmamız Osmanlı Devleti'nin emperyalizm çağı olarak nitelendirilen XIX. yüzyılın son çeyreğinde düzenlenen ve sömürgecilikle anılan Berlin Konferansı'na katılması ve ardından da yaşanan Afrika paylaşımında yürüttüğü dış politikayla Avrupa devletleri gibi emperyalist ve sömürgeci emelleri olup olmadığı sorusu üzerinden gitmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın amacı Osmanlı tarihini karartmak veya temize çıkarmak değil de aksine yerli ve yabancı arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na iştirakini bilimsel yöntemlerle inceledikten sonra konferanstaki amaçları olduğu gibi ortaya çıkarmaktır. Ardından Berlin Konferansı sürecinde ve özellikle sonrasında Babıâli ve Osmanlı sefaretlarının resmi yazışmaları, sunulan layiha ve raporlardan hareketle bu amaçları Avrupa devletlerinin amaçlarıyla mukayese ederek Osmanlı'nın dönemin Avrupa ideolojisiyle uyuşup uyuşmadığına bakmaktır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin son döneminde izlediği dış politika ve özellikle II. Abdülhamit'in İslam Birliği siyasetinin arkasında yatan sâikler ve bu politikaların ne derece başarılı olduğunu tartışmaktır.

Alanımız tarih olmasıyla birlikte tez konumuz muhtelif alanlara temas etmesinden dolayı tezimizde tarihsel bir yöntemden ziyade disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmamızda özellikle alanımızın yakın olduğu siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin realizm teorisinin benimsenmesiyle meseleleri olmasını istediğimiz gibi değil, arşiv kaynaklarına dayanarak olduğu gibi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim Berlin Konferansı ve sonraki dönemle ilgili zengin arşiv belgelerine sahip Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivlerinden yararlanılmıştır. Bunun yanında konferansa katılan iki önemli devlet olan Fransa ve İngiltere'de derlenip yayınlanmış arşiv kaynakları kullanılmıştır.

Öte yandan bu çalışmada ele aldığımız dönem ve sonrasında yazılmış rapor, makale ve eser gibi arşiv niteliğinde değerli bilgileri taşıyan birincil kaynaklara da önem verilmiştir. Buna ilaveten tezimizin “XIX. yüzyıl Afrika sömürgeciliğine giden yolda dış ve iç faktörler” başlıklı birinci bölümü başta olmak üzere bütün teorik bilgilerin gerektiği hususlar incelenirken çok sayıda ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Bu bağlamda İSAM Kütüphanesi başta olmak üzere yerli yabancı birçok kütüphanede literatür taraması yapılarak Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kitap ve makaleler, tez çalışmalarının yanı sıra dergi ve süreli yayınların web sitelerinde bulunan bilgilere müracaat edilerek kullanılmıştır.

Afrika'nın sömürgeleştirilmesi, 1884-1885 tarihli Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti'ni içine alan çalışmamızın konusu hem tarihsel hem de mekânsal bakımdan incelenmesi geniş olacağından dolayı belli bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Coğrafi olarak çalışmamız Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp vilayetini de içine alacak şekilde Sahraaltı Afrika ile sınırlandırılmıştır. Daha özel olarak çalışmamız Trablusgarp vilayetinin Akdeniz sahillerinden Sahra üzerinden Çad gölüne inerek Kongo Havzasını da kapsayan bölgeye odaklanmaktadır. Tarihsel olarak sömürgeciliğe neden olan faktörlerle başlayan çalışmamız bir yüzyıldan daha uzun bir dönemi kapsamakla beraber XIX. yüzyıla sınırlandırılmış ve özel olarak da Berlin Konferansı'na giden sürecin başladığı 1876 yılından Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki hâkimiyetinin son bulunduğu 1911 yılına kadarki süre zarfına odaklanmaktadır.

Girişten sonra üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde Afrika'nın sömürgeleştirilmesine yol açan dış ve iç faktörler ele alınmaktadır. Bu faktörler uzun bir süreçte yüzyıllar önceye dayanmakla beraber XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da başlayan siyasi, ekonomik gelişmeler ile sanayi devrimleri baz alınmıştır. Bu bölümde siyasi, ekonomik ve toplumsal olmak üzere üçe ayrılan faktörlerle sömürgecilik faaliyetlerinin Avrupa kaynaklı olduğu ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neden ve nasıl hızlandığı, Amerika kıtasından Afrika kıtasına nasıl çevrildiği konu edilmiştir.

İkinci bölümde ise ilk bölümün devamı niteliğinde olarak sömürge arayışında olan Avrupa devletlerinin Afrika kıtasındaki çıkarları ve aralarındaki rekabet ele

alınmıştır. Burada Berlin Konferansı'na yol açan Kongo meselesine ilgili devletlerin ne kadar dahil oldukları ve konferanstaki amaçlarına yer verilmiştir.

Çalışmamızın esasını teşkil eden üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na katılma süreci, konferanstaki amaçları ve sonrasında Afrika'daki topraklarında karşı karşıya kaldığı toprak paylaşımı sırasındaki politikaları incelenmiştir. Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin konferans öncesinden sonrasına kadarki süreçte izlediği politikaları ve güttüğü amaçları ortaya çıkararak emperyalist ve sömürgecilik politikaları güden Avrupa devletlerinin amaçlarıyla kıyaslamak suretiyle aralarındaki benzerlik ve ayrılıkların sonuç bölümünde tartışılması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. XIX. YÜZYIL AFRIKA SÖMÜRGEÇİLİĞİNE GİDEN YOLDA DIŞ VE İÇ FAKTÖRLER

Afrika'nın XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı devletlerce sömürgeleştirilmesi ve XX. yüzyılın ortalarına kadar süren Avrupa tahakkümü, sebepleri ve sonuçları itibarıyla önceki sömürgecilik faaliyetlerinden farklıdır. Literatüre bakıldığında, sömürgeciliğin başlamasından kıtanın bağımsızlığının ilk yıllarına kadarki dönem aralığında konu üzerinde yapılmış ilk ve özgün çalışmalarda, Avrupa'nın Afrika kıtasını sömürgeleştirmesinde ekonomik faktörler ön plana çıkmaktadır.³⁶ Bununla birlikte daha sonraki çalışmalar, Avrupa ülkeleri arasında Afrika üzerinde yaşanan rekabet sonucunda gerçekleşen kıta paylaşımının sadece ekonomik faktörlere indirgenemeyeceği sonucuna varmıştır.³⁷ Dolayısıyla Avrupa'nın Afrika'daki sömürgeciliğinin sebepleri ekonomiden ziyade uzun ve kısa süreçte birbirini etkileyen muhtelif faktörlerle açıklanabilir.

Hem ekonomik ve sosyal, hem de siyasal ve devletlerarası ilişkilerin doğasından oluşabilen bu faktörler, Avrupalı devletlerin sömürgecilik faaliyetlerinin yönünü Amerika kıtasından Afrika kıtasına çevirmiştir. Bu sömürgeciliği planlamak ve meşrulaştırmak için 15 Kasım 1884 ve 26 Şubat 1885 tarihleri arasında Berlin'de düzenlenen konferansın çok yönlü bir biçimde incelenmesi bu sürecin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Dönemin uluslararası ilişkilerinin doğası ve konjonktürü, Avrupa ve Afrika kıtalarının iç ve dış dinamiklerinin dikkate alınarak disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Zira Berlin Konferansı sonrasında

36 Bakınız: V. I. Lenin, **Imperialism: The Highest Stage of Capitalism**, Resistance books, Sydney 1999. Boukharine, **L'économie mondiale et l'impérialisme : Esquisse Economique**, Editions Sociales Internationales, Paris, 1928, J. A. Hobson, **Imperialism. A Study**, University of Michigan, 1971.

37 Bakınız: Eric J. Hobsbawm, **The Age of Empire: 1875-1914**, Vintage Books, New York, 1989. Frederick Cooper, **Le Colonialisme en Question: Théorie, Connaissance et Histoire**, Payot, Paris, 2010; Marc Ferro, **Histoire des Colonisations, des Conquêtes aux Indépendances: XIII-XXe Siècle**, Editions du Seuil, Paris 1994.

sömürgecilik faaliyetleri Afrika kıtasında hem daha geniş bir alana yayılmış hem de yoğun bir şekilde sürdürülmüştür.

Tezimizin Birinci Bölümü'nde, sözü geçen dönemdeki sömürgecilik hareketini anlamak için tarihi, felsefi, sosyolojik, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve hatta jeopolitik yaklaşımlar benimsenecek olup, çözümleyici bir yöntem uygulanacaktır.

1.1. SİYASİ FAKTÖRLER

1.1.1. Uluslararası İlişkilerin Doğası

Bu alt başlıkta devletlerarası ilişkilerde yaşanan savaşlar ve neticesinde gerçekleşen işgal ve ilhaklara neden olan ulusal çıkar rekabetinin sebeplerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bunun için felsefe, sosyopolitik ve uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile önce devletin varoluşunu, ardından da uluslararası ortamda devletlerin iç ortamıyla analoji yapılarak devletlerarası ilişkilerin doğası incelenmeye çalışılacaktır. Zira devletlerin iç siyasetinin bir uzantısı olarak uluslararası sahnedeki rekabet ve çıkar çatışmaları insanın doğasından kaynaklanmaktadır.³⁸

Devletlerarası münasebetlerde genel olarak ve özellikle XIX. yüzyılda gerçekçi bir anlayış hâkim olmuştur. Çünkü devletler, aralarında işbirliğine dayalı diplomatik ilişkiler yürütseler de egemenliklerinden dolayı denge kuracak mutlak bir güç olmadıkça ulusal güvenlikleri veya çıkarları gereği birbirlerine karşı saldırgan bir tutum ve genişletme politikaları güderler. Bu değişkenliği anlamak için önce, devletlerin iç dinamiklerini ve devletin özünü kavramak gerekir. Devlet teorisi üzerine çalışan felsefeci, siyaset bilimci, tarihçi ve sosyologların çoğu devlet anlayışının toplumsal bir gerçeklik olmaktan ziyade, insanlar arasında sürekli yaşanan rekabet ve çıkar çatışmalarına son vererek toplumsal düzen ve istikrar kurma zaruretinden doğduğu kanaatinde uzlaşmışlardır.³⁹ Bu bağlamda insanın doğası üzerinden devleti kavramaya çalışan bu felsefe, Rönesans'tan sonra modern Avrupalı hukukçu ve filozoflar tarafından kuramsallaştırılmaya başlanmıştır. Gerçekçilik felsefesi teorisinin temelini oluşturan en önemli kuramcılarından İngiliz filozofu Thomas Hobbes (1588-

38 Kenneth N. Waltz, **A theoretical Analysis: Man, the State and War**, Columbia University Press, New York 1969, s.16.

39 Thomas Fleiner-Gerster, **Théorie Générale de l'Etat**, PUF, Paris, 1986.

1679), devletin varlığını anlayabilmek için önce insanı anlamak gerektiğinden söz eder. İnsanı doğal durumundan hareketle tanımlamaya çalışan Hobbes, insanların doğal hallerinde eşit oldukları için aynı hak ve arzulara sahip oldukları ve aralarında doğal rekabetten dolayı güvenlikleri ve şerefleri için sürekli kavga veya savaş içinde olduklarını ileri sürmektedir. Nitekim ona göre insanlar, amaçları uğruna birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya eğilimlidirler.⁴⁰

Hobbes, aynı zamanda insanın doğal durumu olarak adlandırdığı varsayımla, devlet bulunmadığı takdirde insanların hayatlarını nasıl sürdüreceklarının altını çizmeye çalışmaktadır. Bu varsayım neticesinde Hobbes, devletin mutlak bir zorunluluk olduğu sonucuna varmıştır. Zira ona göre: “*Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halinde olur. İnsanların hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaştır.*”⁴¹ İnsanların birbirlerini muhtemel bir düşman olarak görmesi ve kendi varlığını devam ettirmek istemesi, herkesin kendisi için tehlikeli olabilecek kadar büyük başka bir kuvvet kalmadığını görünceye kadar cebren veya hileyle, olabildiğince çok insanı hâkimiyetlerine almaya sevk eder. Dolayısıyla Hobbes, insanların bu negatif doğal içgüdülerini kontrol altına alacak politik güce, yani devlet düzeninin önemine dikkat çekmektedir. İnsanları hem yabancıların saldırısından hem de kendi aralarında doğacak anlaşmazlıklar sonucu birbirlerine verecekleri zarardan korunabilmelerinin tek yolu, bireylerin bütün yetki ve güçlerini, bütün istençlerini tek bir istence, tek bir insana ya da tek bir kurula devretmeleridir. Ancak devletin içerisinde sağlanan bu düzenle birlikte insanın doğası, devletin sınırları ötesindeki devletlerarası ilişkilerine yansiyabilir.

İslam dünyasının en önemli siyaset felsefecilerinden biri olan İbn Haldun (1332-1406) da **Mukaddime**’sinde insanın doğası gereği toplumsal varlık olduğuna dikkat çekmekle birlikte devletin doğuşunu kuvvet teorisi ile açıklamaktadır. İbn Haldun, Thomas Hobbes’tan birkaç yüzyıl önce insanın doğal yapısında düşmanlık ve saldırganlık gibi hayvani özelliklerin olduğunu kabul etmektedir. İnsanların

40 Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 93.

41 Thomas Hobbes, **a.g.e.**, s. 94.

yaratılışından iyi ve kötü huylara sahip olduğunu ancak çoğunda kötü eğilimlerin hâkim olduğunu ifade etmektedir. Ona göre canlılar arasında, daha genel olarak bütün varlıklar arasında, sürekli devam eden tabii bir düşmanlık hali olmasından dolayı insanların bir topluluk oluşturup birbirlerine düşmanlık ve haksızlık etmelerine karşı, onları koruyup kollayacak, sözünü dinletebilecek bir güç, hâkimiyet ve otoritenin kurulması gerekmektedir. İbn Haldun, devlet olmadan insanların güvensizlik içinde yaşayacağı çıkarımına varmıştır.⁴² Ona göre, insanların tek başlarına var olamamaları ve dolayısıyla bir arada yaşamak zorunda oldukları için devletler ve hükümdarlıkların doğduğunu ileri sürmektedir.⁴³

Hobbes ve İbn Haldun'un düşünceleri ve teorileri açısından bakıldığı zaman insan, akıl sahibi ve rasyonel bir varlık olduğu halde devlet otoritesi altında kalmadıkça kötülük ve saldırganlığa meyilli olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla insanlar birbirlerine karşı ne kadar rasyonel ve iyi davranırlar da zaman zaman saldırgan, bencil ve rekabetçi karakterlerinin de tezahür etmesi doğaldır. Buradan yola çıkarak insanlar tarafından yönetilen devletlerin de insanlarda olduğu gibi bir devletlerarası otoritesi olmadıkça rekabet halinde olacakları ve zaman zaman birbirlerine karşı savaşacakları düşünülebilir. Nitekim devletlerarasındaki münasebetler ne kadar barışçıl ve dostane olsa da bazen ulusal güvenlikleri veya çıkarları gereği savaş ve çatışmalar da yaşanmaktadır. İnsanlar tarafından yönetilmeleri dolayısıyla devletlerin, hem işbirlikçi hem de rekabetçi tavırları, insanların toplumsal yaşantısına benzerlikler göstermektedir. İnsanlar arasında savaşın çıkmasında rekabet, güvensizlik ve şan ile şeref gibi üç temel sebep etkili olmaktadır. Devletlerarasında yaşanan savaş ve çatışmalar da benzer bir şekilde güvenlik, güç ve şan gibi soyut amaçların yanı sıra toprak, insan ve canlılar gibi somut amaçlara dayandırılmaktadır.⁴⁴ Düzenleyici mutlak bir gücün olmadığı bir dünya sisteminde, güçlü devletler zayıf devletler aleyhine cebren veya hileyle bu amaçlara meylederler.

42 M. De Slane, *Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun*, Imprimerie Impériale, Paris, 1863, s. 89.; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul 1987 s. 92.

43 Ayferi Göze, *a.g.e.*, s. 89.

44 Raymond Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Calmann-Lévy, Paris 1962, s. 84.

Uluslararası sistemdeki mutlak gücün yoksunluğu, Thomas Hobbes'un tarif ettiği devletin olmadığı doğa durumuna benzetilmektedir. Tıpkı insanlarda olduğu gibi devletlerarası sistemde de mutlak bir otoritenin olmayışından doğan anarşi durumunda ulusal amaçlar gereği kimi devletler yeni çıkarlar elde etmek, kimisi de var olan çıkarlarını muhafaza etmek veya artırma isteklerinden sürekli bir rekabet ve mücadele içerisindedirler. Anarşi durumu ise, bütün devletlerin siyasi egemenliklerini ve toprak bütünlüklerini muhafaza edebilecek mutlak merkezi bir otoritenin olmadığı durum olarak ifade edilmektedir.⁴⁵ Bu durumda ayakta kalabilmek için, uluslararası sistemdeki her devlet sürekli gücünü artırmaya çalışır. Ancak uluslararası ilişkiler tarihinde bu rekabeti gidererek, devletler arasında doğacak çatışma ve savaşların önlenmesi ve uluslararası sistemdeki anarşi durumunun düzene sokulmasına yönelik ilk adım XVII. yüzyılda, Otuz Yıl savaşlarının neticesinde yapılan Westphalia antlaşmalarıyla atılmıştır.

Westphalia antlaşmaları 1618-1648 yılları arasında Avrupa'da otuz yıl süren mezhep savaşlarını sonlandırmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda devletlerin mutlak egemenliklerinin tanınmasıyla modern uluslararası ilişkilerinde yeni bir sisteme milat olmuştur.⁴⁶ Zira bu antlaşmalar karşılıklı bağımsızlık, siyasi müsamaha ve güç dengesi ilkelerine dayalı bir uluslararası ilişkiler düzeni meydana getirmiştir. Bu antlaşmalar Avrupa'da büyük savaşları önleyerek XVIII. yüzyılın sonlarına kadar göreceli bir barış sağlamış ise de Fransız ihtilali sonrasında başlayan Napolyon savaşları 1648 yılından sonra kurulan "Westphalian" düzeninin sorgulanmasına yol açmıştır.⁴⁷ 1803-1815 yılları arasında Avrupa'nın bütün siyasi ve ekonomik düzenini bozan Napolyon savaşlarının sonucunda da daimî bir barışın sağlanması için dönemin siyasetçi ve diplomatları yeni arayışlara girmiştir. Nitekim uluslararası düzen ve barışı koruma çabaları sonucunda 1815 tarihinde imzalanan anlaşmalar Westphalia düzenini ileriye taşıyarak Kutsal İttifak adı altında bir nevi uluslararası yönetim kurmuştur. Buna göre

45 Tom Farer, "Structurer la Politique étrangère de la Nation : Lutttes de Domination Parmi les Experts Américains des Relations Internationales", **Presses Universitaires De France « Diogène »**, 2003/3 No 203, s. 86.

46 Merve Suna Özel Özcan, "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi", **JEBPIR**, 5(1), 2019, s. 54.

47 Turan Kayaoglu, "Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory", **International Studies Review**, V. 12, No. 2, 2010, s. 195.

ittifakı oluşturan devletler barışın korunması ve karşılıklı olarak yeni devrimlerin engellenmesi için belli aralıklarla buluşarak gerekli tedbirlerin alınmasına karar vermişlerdir. Ancak Kutsal İttifakın getirdiği sistemde ulusal çıkarların üstün kılınması ve yeterince adalet ilkesinin gözetilmemesi dolayısıyla yine küçük devletler güçlü devletlerin kararlarına mahkûm bırakılmıştır. Her ne kadar Kutsal İttifak daimî bir barışı sağlamamış ise de takip eden yıllarda uluslararası meselelerin görüşüldüğü ve müzakere edildiği bir Avrupa Uyumunu/The Concert of Europe doğurmuştur.⁴⁸

Bu sistemin işlevi 1830'larda ortaya çıkan Belçika sorunu, 1850'li ve 1870'li yıllarda "Doğu Sorunu" ve daha sonra 1880li yıllarda Afrika meselesinde ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıl boyunca kamu hukukunun ve uluslararası hukukun gelişmesi ve devletlerarası barışın tesisi için çabalar gösterilmesine rağmen dünya sisteminde mutlak bir otoritenin henüz sağlanamamasından dolayı küçük ve zayıf devletlerin varlığı büyük güçlerin dış politikalarına bağlı kalmıştır. İki dünya savaşının ardından uluslararası sistemi düzene koymak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler, halkların hak eşitliği ve geleceklerini kendilerinin belirlemesi hususlarında mutabakat sağlayıp, devletlerarası çatışma ve savaşları en aza indirmişse de toplumlar arasındaki jeopolitik/çıkar rekabeti farklı yollarla devam etmektedir.⁴⁹ Dönemin ve hatta günümüzün dünya sistemi, Raymond Aron'un ifade ettiği gibi siyasi birimlerden oluşan, kurdukları ilişkilerle birlikte umumi bir savaşa sürüklenebilen bir bütündür ve bu bütünün istikrarı tamamen rekabetten ibarettir.⁵⁰ 1884-1885 yıllarında Almanya'da düzenlenen ve Afrika paylaşımı olarak tarihe geçen Berlin Konferansı'nın başlıca sebeplerinden biri de, büyük güçlerin Afrika kıtası üzerindeki jeopolitik emellerinden doğan rekabettir.

Devletlerarası ilişkilerde rekabete ve çatışmalara sebep olan nedenler ise soyut ve somut olmak üzere iki temel unsura ayrılır. Ulusal somut amaçların başlıca nedeni, toprak unsuru üzerindeki rekabettir. Zira devletlerin egemenlikleri, güçleri ve

48 Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika**, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, c. 2, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, 1970, s. 578-589.

49 Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 1. Maddesi, BM Web sitesi: <http://www.un.org/fr/sections/un-charter/chapter-ix/index.html>, Erişim tarihi: 19.02.2019.

50 Jean-Baptiste Duroselle, "Paix et guerre entre les nations: la théorie des relations internationales selon Raymond Aron", **Revue française de science politique**, 12^e année, No 4, 1962, s. 964/Aron, s. 103.

ekonomileri; nüfuz ettikleri toprakların konumuna, genişliğine, nüfusuna, yer altı ve yer üstü zenginliklerine yani kısacası topraklarının coğrafi özelliklerine bağlıdır. Geniş topraklar ve o topraklarda yaşayan insanlar üzerine egemenlik kurmak veya nüfuz etmek her zaman devletlerin ilkel amaçları olmuştur.⁵¹

XIX. yüzyılın sonlarında devletlerin toprakla iç içe ilişkisini analiz eden Avrupalı coğrafyacı ve siyaset bilimciler, jeopolitik olarak coğrafyanın devletlerin politikalarıyla etkileşimini tanımlamışlardır. Jeopolitik kavramı, ortaya çıkışından günümüze kadar teoride ve pratikte farklı anlam ve anlayışlara bürünerek değişime uğramasıyla birlikte, jeopolitiğin kendisinin coğrafya-politika etkileşimi anlamı kaybolmamıştır. Yves Lacoste'un tarif ettiğine göre jeopolitik, aslında topraklar ve orada yaşayan insanlar üzerinde etkide bulunabilme ve iktidar kurabilme rekabetiyle ilgili her şeyi kapsar. Büyük veya küçük toprak üzerinde kontrol sağlamak veya tahakküm kurmak için girişilen her türlü siyasi güçler arasındaki mücadelelerdir.⁵² Yves Lacoste'un tanımına dayanarak 1880'li yıllardan itibaren Avrupalılar arasında doğan ve Berlin Konferansı'na kadar süren rekabetin de aslında Afrika toprakları ve nüfusu üzerine hâkimiyet kurmak veya mevcut hâkimiyetlerini muhafaza etmek arzularından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu rekabet, emperyalist olmaktan ziyade Avrupa devletlerinin jeopolitik emellerini taşımaktadır. Bu durum konferansa katılan ve sonra da kıta toprakları üzerinde aktif mücadele veren ülkelerin anılan dönemdeki jeopolitiğine baktığımızda daha iyi anlaşılacaktır.

Esasen devletlerarası sistemde genel olarak her devlet, mevcut topraklarını korumak için sürekli bir şekilde diğer devletlerle mücadele içindedir. Güçlü devletler ise gerek güvenlikleri için gerekse daha fazla kaynak ve çıkar elde etmek için topraklarını veya nüfuzunu genişletmeye çalışırlar.⁵³ Bu durumları tarihin farklı dönemlerinde ve dünyanın çeşitli bölgelerinde toplumlar, devletler ve imparatorlukların doğuş, yükseliş ve çöküşleri sırasında birbirlerine karşı yaptıkları çatışma ve savaşlar sonucunda toprak işgalleriyle yok olan veya yeniden inşa edilen

51 Jean-Baptiste Duroselle, a.g.m, s. 970.

52 Yves Lacoste, **Bugünün Uzun Tarihi**, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s. 8.

53 Pierre Renouvin et Jean-Baptiste Duroselle, **Introduction à l'histoire des Relations Internationales**, Librairie Armand Colin, Paris 1964, s. 22.

devletlerle örneklendirmek mümkündür.⁵⁴ Bu bağlamda Amerikalı uluslararası ilişkilerci Hans Morgenthau güç için yapılan mücadelenin, zaman ve yer yönünden evrensel olduğunu ve tecrübeler karşısında bunun inkâr edilmesi mümkün olmayan bir olgu olduğunu belirtmektedir. Ona göre devletler siyasal, ekonomik ve toplumsal şartları ne olursa olsun, tarih boyunca güvenlik ve çıkar rekabeti yüzünden birbirleriyle çarpışmışlardır.⁵⁵ Buradan yola çıkarak gücün belirleyici unsur olduğu XIX. yüzyılda peyderpey Avrupa'da yaşanan bilimsel ve teknik gelişmeleri, siyasi ve sanayi devrimlerinin beraberinde getirdiği siyasi ve ekonomik koşulları da hesaba katarak Afrika devletlerinin, Avrupa'nın jeopolitik rekabetinin bir hedefi olmasının kaçınılmaz olduğu tespitinde bulunabiliriz.

1.1.2. Avrupa Ülkelerinin Milliyetçiliği

Fransa'da 1789 yılında yaşanan devrim ve akabinde başlayan Napolyon Savaşları, Avrupa'da milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmakla birlikte, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, kıtada ulus devletlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu devrim bir yandan kıta Avrupa'sındaki monarşileri ve çok uluslu imparatorlukların bütünlüğünü etkilediği gibi öte yandan devletlerarası münasebetleri de etkilemiştir. XIX. yüzyıl boyunca milliyetçiliğin giderek yayılması bazı imparatorlukların bölünmesine sebebiyet verirken, bazılarının da birliklerini sağlayarak ulus devlet haline gelmelerini sağlamış ve bunun neticesinde deniz ötesi yayılmacılık sürecini hızlandırmıştır. Özellikle bu yüzyılın son çeyreğinde birleşen Almanya ve İtalya devletleri, Napolyon Savaşları'ndan sonra Viyana'da kurulan Avrupa'nın jeopolitik düzenini değiştirmiştir. Nitekim ulus devletlerin inşasıyla milli sınırlar belirginleşmiş ve mevcut ekonomi adeta gümrük duvarlarıyla çevrilerek, tam manasıyla her şeyin millileştiği bu dönemde, devletlerin birbirlerine karşı emelleri henüz ulusallaşmamış olan deniz ötesi bölgelere taşınmıştır. Bundan dolayı XIX. yüzyılın son çeyreğinde sömürgecilik rekabetinin Afrika ve Asya gibi bölgelerde yoğunlaşmasında Avrupalı devletlerin milliyetçiliği önemli bir faktör olmuştur. Almanya, Fransa ve İngiltere gibi dönemin güçlü Avrupalı devletler 1870'li yıllardan sonra gerek jeopolitik ve stratejik

54 Gabriel Martinez-Gros, **Brève Histoire des Empires. Comment ils Surgissent, Comment ils s'effondrent**, Paris, Seuil, La couleur des idées, 2014.

55 Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika**, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, c. 1, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1970, s. 38.

menfaatleri icabı gerekse de ulusal şan ve şerefleri adına Afrika'da sömürge kurma mücadelesine girişmişlerdir.

Vatanseverliğin ve milliyet bilincinin bir karışımı olarak tanımlanabilen çağdaş ve modern milliyetçilik, kaynağını ve yükselişini Avrupa'da bulmuştur.⁵⁶ Esasen Fransız Devrimi ile başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca kıta Avrupası'na yayılan bu siyasi ve kültürel milliyetçilik, Avrupalı devletlerin sömürgelere sahip olma arzularını artıran bir güç ve bir araç olmuştur.⁵⁷ Aynı şekilde milliyetçilik, güçlerini ve güvenliklerini artırmak adına bu devletleri birbirlerine karşı bir rekabete sürüklemiştir. Ulus devletler, sınırları içinde egemenliklerinin cisimleşmesi ve toplumu egemenliği altına alabilmek için siyasal iktidarı merkezileştirerek ve kültürü standartlaştırarak kendilerine olan sadakati ve iç bütünlüğü sağlamaktadır. Aynı şekilde sınırlar ötesinde de gerçekleşen ilhak ve fetihlerle yeni topraklar kazanıp kendi ideolojilerini ve değerlerini yaymak milli bir mesele haline getirilmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde çoğu Avrupa devletleri uluslarının varlığını korumak, değerlerini yaymak ve diğer uluslardan gelecek emellere karşı ulusal bayrağını yükseltmek için, sürekli bir mücadele ve rekabet içerisine girdikleri görülmektedir. Bunun yanında siyasi ve ekonomik hırslarla sınırlarını deniz ötesine de genişletmeye girişen bu devletler, ulustan daha öteye gitmiş ve imparatorluk kurmak için dünya politikaları izlemeye başlamışlardır.⁵⁸

Bu dönemde Avrupalı devletler arasında diplomasi ağının sürdürülmesi ile birlikte her devlet kendi ulusunun menfaatlerini üstün tutarak sömürge yarışına devam ediyordu. Söz konusu devletler, milletlerinin geleceğini sağlamak, gücünü artırmak ve korumanın yanında devletler arasında prestij edinmek amacıyla da sömürgecilik rekabetinin sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Buna ilaveten, Avrupalı devletler halklarının sömürgecilik faaliyetlerini desteklemesi ve diğer milletlere karşı veya kendi milletlerinin geleceği ve itibarı söz konusu olduğunda kenetlenmesi için

56 Carlton H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, Çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 14.

57 Y. Furkan Şen, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı Yayınevi, Ankara 2004, s.76.

58 Pierre Renouvin, Edmond Préclin ve Géorge Hardy, **Introduction aux Etudes Historiques: L'époque Contemporaine II**, PUF, 1939, C. 2, s. 50.

kampanya ve propagandalar yürütmüşlerdir.⁵⁹ Bu dönemde sömürgecilik olgusu, bir bakıma milliyetçiliğin bir uzantısı halini almıştır. Bu bağlamda İngiliz sömürgecilik kuramcısı John A. Hobson'un ifade ettiği gibi sömürgecilik, tam anlamıyla milliyetçiliğin bir doğal taşmasıdır. Onun imtihanı da sömürgecilerin kendi medeniyetlerini, gittikleri yeni doğal ve sosyal ortama yerleştirebilme zorluğudur. Hobson'a göre, devletlerin yakın ve deniz ötesi topraklar üzerinde yayılmaları ve diğer milletler üzerinde emperyalizm ve sömürgecilik kurmaları, milliyetçiliğin esasından yozlaşmasından ve diğer bir ifadeyle gereğinden fazla aşırılığa kaymasından kaynaklanmaktadır.⁶⁰

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngilizler, dünya genelinde liberalizm ideolojisi ve serbest ticareti yaygınlaştırma görevini edinerek sömürgecilik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu sırada Fransızlar, Afrika kıtası başta olmak üzere bütün dünyaya medeniyetlerini ve insan haklarını yaymak istemiştir. Böylelikle de bir medenileştirme misyonu edindiklerini iddia ederek İngilizlerin rakibi olmuşlardır. O dönemde birliğini yeni tamamlayan Almanya, Bismarck'ın Avrupa politikalarıyla, kıtada diğer devletleri sıkıştırırken; İtalya da Akdeniz bölgesinde söz sahibi olma çabasına girişmiştir. Ancak çok geçmeden Fransa ve İngiltere'ye nazaran sömürgecilik yarışında geride kaldığını fark eden Almanya, ülkesini büyük güçler arasında hak ettiği konuma yükselteceğini savunan şansölyesi Bismarck'ın girişimleriyle Afrika'da sömürgecilik rekabetine atılmıştır. II. Wilhelm döneminden itibaren Almanya, izlemeye başladığı dünya politikası (Weltpolitik) ile resmen sömürgeciliğe girmiştir. Sömürge edinmenin ulusal bir davaya dönüştüğü bu dönemde, büyük güçlerin izlediği sömürgecilik politikalarını takip eden Kral II. Leopold ise küçük Belçika krallığının topraklarını genişleterek, büyük devletler arasında sayılmak adına, orta Afrika'nın Kongo Havzası'nda sömürgecilik faaliyetlerine başlamıştır.

Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesinden en önemli payı alan devlet şüphesiz İngiltere'dir. Topraklarını Afrika'ya genişletmesinde ülkenin edindiği "Liberalizm ve serbest ticaret" ideolojisi çok etkili olmuştur. Sanayi Devrimi boyunca İngiltere'de hâkim olan **Liberalizm**'in siyasi emperyalizmden yana olmamasıyla birlikte, bu

59 A.g.e., s. 50.

60 J. A. Hobson, **Imperialism. A Study**, s. 6-7.

ideolojinin yayılmasının hem Büyük Britanya İmparatorluğu'nun hem de bütün dünyanın yararına olacağına inanılmaktaydı. Bütün devletlere çağrıda bulunan İngiltere, kendi sanayisinin ve ekonomisinin gelişeceği ve nasıl olsa diğer milletlerin de faydalanacağı geniş bir serbest ticaret ve nüfuz alanı (*Pax Britannica*) oluşturmayı amaçlamaktaydı. İngilizler, liberalizm ve serbest ticaret anlayışı başta olmak üzere, Batı medeniyetinin gelişimi, sanayisi ve tekniklerinin dünyadaki öncülüğünü yaptıklarına ve bu medeniyeti “aşağı/ast toplumlara” yerleştirme vazifesini üstlendiklerine inanmaktaydı.⁶¹

İngilizlerin sömürgecilik yarışında baş rakibi olan Fransa'nın emperyalist eğilimleri doğrudan Almanya ile yaşanan 1871 savaşı sonrasında canlanmıştır. Almanya'nın güçlü kıtasal bir devlet haline gelmesi, Fransa'nın Avrupa politikalarını bırakıp deniz ötesi politikalara yoğunlaşmasına neden olmuştur. 1871 yılındaki savaşta Almanya'ya yenilmesinin yanı sıra Alsace ve Loraine bölgelerini de kaybetmesi nedeniyle Fransa, hem yaşamış olduğu bu yenilgiyi unutmak ve unutturmak, hem de imparatorluğun rakipleri karşısında eski ulusal itibarı ve imajına yeniden kavuşmak amacıyla emperyalizme yönelmiştir. Ayrıca bu dönemde Avrupa'da kurulmuş olan Bismarck denge sisteminden dolayı Fransa, Almanya'dan intikam alamaması nedeniyle zedelenen milli gururunu onarması ve Avrupa'dan uzak tutulması adına, Afrika'da sömürge imparatorluğu kurması yönünde Almanlar tarafından teşvik edilmiştir.⁶² Tıpkı İngilizler gibi Fransızlar da sömürgecilik kampanyalarında Batı medeniyetini yayarak, Afrika başta olmak üzere, batılı olmayan “aşağı/ast toplumları” “medenileştirmeyi” bir misyon olarak edinip milli bir vazife haline getirmişlerdir. Bu bağlamda ülkesinin sömürgecilik faaliyetlerine meclisten destek almak için insani ve milliyetçi gerekçeler öne süren dönemin Fransa konsey başkanı Jules Ferry (1832-1893), üstün ırkların henüz gelişme yoluna girmemiş aşağı/ast ırkların üzerinde bir vazifesi olduğunu, Fransa'nın sömürgecilik girişimlerinden çekildiği anda İspanya

61 Louis Bergeron, **Le Monde et son Histoire: Les Révolutions Européennes et le Partage du Monde, XVIIIème siècle – XIXème Siècle**, Editions Bordas et Laffont, 1972, s. 387-388.

62 **A.g.e.**, s. 390.

veya Almanya tarafından ikame edileceğini ve bir milletin etkin olamadan uluslararası alandan vazgeçmesi anlamına geleceğini ifade etmiştir.⁶³

Bismarck öncülüğünde birliğini sağladıktan sonra güçlü bir devlet haline gelen Almanya ise ilk başta hâkimiyetini Avrupa'da sağlamaya çalışırken, deniz ötesi maceralardan hep kaçınmıştır. Aslında Bismarck, diğer Avrupalı devletler gibi deniz ötesi toprak kazanımına pek sıcak bakmamış ise de İngilizlerin dünya imparatorluğu iddialarından rahatsız olup onların menfaatlerine engel olmaya hazır bulunmaktaydı. Yine de geç döneme kadar resmen sömürgeciliğe girmeyen Bismarck Almanyası, rakip Avrupalı ülkeler Asya ve Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinde mesafe kat ettikçe lobiler, tüccarlar, göçler ve sömürgeci şirketlerin baskılarıyla yarışa girmeye zorlanmıştır.⁶⁴ Zira, dünyanın sömürge ve nüfuz alanlarına bölündüğü bu dönemde, Alman ulusunun da büyük milletler arasında yer alması ve Alman ulusunun dünya iktidarı paylaşımından pay alarak güç dengelerinde etkin olması için Almanya'nın sömürge imparatorluğu kurması gerekmektedir. Sömürgecilik, II. Wilhelm (1859-1941) döneminden itibaren dünya politikası izleyen Almanya'nın ilk ilgi odaklarından biri haline gelmiştir.⁶⁵ Artık Afrika'da, Orta Doğu'da, Güney Asya'da ve Okyanusya'da Alman bayrağı da dalgalanmaktaydı.

Avrupa'daki siyasi konumu itibari ile küçük, ancak sömürgecilik evriminde ve Berlin Konferansı'na giden süreçte önemli rol oynayan, Belçika ise Kral II. Léopold'un (1835-1909) komşu devletler gibi bir Belçika İmparatorluğu hayaliyle sömürgecilik rekabetine katılmıştır. Daha 1860 yılında II. Léopold, sömürgeciliğin devletlerin gücü ve refahında çok önemli bir payı olduğunu ve kendisinin de bir sömürge edineceğini yazmıştır.⁶⁶ Kendini Afrika kıtasını medeniyete ve bilime açmak isteyen bir hayırsever ve gönüllü bir insan olarak tanımlayan Kral Léopold, 1876 yılında Brüksel'de düzenlediği Coğrafya Konferansı'nın neticesinde kurulan Uluslararası Afrika Cemiyeti ile Belçika'nın Kongo sömürgesinin temellerini atmıştır.

63 Marc Ferro, **Histoire des Colonisations, des Conquêtes aux Indépendances**, Editions Seuil, 1994, s. 31.

64 Pierre Renouvin, Edmond Préclin ve Géorge Hardy, **Introduction aux Etudes Historiques**, s.323.

65 Louis Bergeron, **Le Monde et son Histoire: Les Révolutions Européennes**, s. 392.

66 Robert Schnerb, **Histoire Générale des Civilisations: le XIXème Siècle l'apogée de l'Expansion Européenne (1815-1914)**, PUF, s. 181.

Kralın görünüşteki amacı, Afrika'daki köle ticaretini sonlandırarak, buraya medeniyeti ve bilimi götürme davası gibi görünse de esasında Kral Léopold, yaptığı girişimleriyle büyük güçlerin sömürgecilik rekabetinde yer edinerek Avrupa diplomasisinde görünürlüğünü artırmayı ve Belçika Krallığının güçlenmesini sağlamayı hedeflemekteydi.⁶⁷ Belçika'nın Afrika'daki sömürgecilik rekabetine girmesi Berlin Konferansına giden süreci hızlandırmakla birlikte, yeni kurulan Birleşik Amerika'nın yayılcı politikalarının yanında Portekiz ve İspanya'nın güney Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlıklarına kavuşmaları da etkili olmuştur.

1.1.3. Amerika Kıtasının Bağımsızlığı ve Monroe Doktrini

Avrupa ülkelerinin sömürgecilik faaliyetleri, Afrika kıtasındaki faaliyetlerinden dört asır önce Amerika kıtasında başlamıştı. Amerika'nın 1492 yılında Christophe Colomb tarafından "keşfedilmesi" üzerine başlayan İspanyol işgallerinin ardından Portekiz, İngiliz ve Fransızlar da kıtada sömürgeler edinmişlerdir. Ancak yaklaşık üç asır sonra 1783 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla kurulan Amerika Birleşik Devletleri'nin, Büyük Britanya'dan kazandığı bağımsızlık, kıtadaki sömürge imparatorluklarının temellerini sarsmaya başlamıştır. Zira, Amerikan Devrimi'nden esinlenen Portekiz ve İspanyol sömürgeleri peş peşe bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. ABD, bu sömürgelere örnek olmasından ziyade, bağımsızlık hareketlerini destekleyerek kıtadaki sömürgecilik faaliyetlerinin sonlandırılmasını da savunmaktaydı. Dolayısıyla bağımsızlığını kazanmasının ardından çok kısa bir sürede güçlü bir devlet durumuna gelen ABD'nin aynı zamanda toprak genişletme politikaları gütmesi, sömürgeciliğin yönünün Amerika kıtasından henüz sömürgeleştirilememiş kıtalara çevrilmesine neden olmuştur. Özellikle, 1820'li yıllardan itibaren ortaya atılan Monroe Doktrini ile beraber, sömürgeci Avrupa ülkelerinin Amerika kıtasındaki müdahalelerinin sınırlandırılması, yeni sömürge arayışına girme ihtiyaçlarını artırmıştır.

On üç İngiliz sömürgesinin birleşmesinden doğan Amerikan Birliği, 1783 yılında İngiltere ile imzalanan Paris Antlaşması'yla bağımsızlığını kabul ettirdiği

⁶⁷ Christine de Gémeaux ve Amaury Lorin, *L'Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin (1884-1885)*, Le Manuscrit, Paris 2013, s. 185-186.

sırada toprakları İspanyol ve İngiliz sömürgeleriyle çevriliydi. Ancak 13 devletten oluşan bu federal devlet, kısa zaman sonra kimi toprakları İspanya'dan satın alarak kimisini de ilhak yoluyla topraklarına katarak sınırlarını genişletmeye başlamıştır. İspanya'dan 1792'de Kentucky, 1796'da Tennessee, 1803'te Ohio, 1812'de Louisiana, 1816'da Indiana, 1818'de Illinois, 1821'de Missouri, 1836'da Arkansas ve 1845'te Florida gibi yeni bölgeleri satın alarak kendi topraklarına katmıştır. Genç Amerikan Birliği bununla da sınırlı kalmayıp Meksika Devleti'nin aleyhine Texas, Kaliforniya, Arizona, Nevada, Yeni Meksika ve Utah bölgelerini ilhak etmiştir.⁶⁸ Bu kıtasal yayılcılık Pasifik adalarına kadar uzandığı gibi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Japonya, Kore ve Çin'e müdahale eden Amerika'nın politikası artık emperyalizme dönüşmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu dinamizmi ile sömürge sahibi İspanya, Portekiz, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin rakibi haline gelmesi, diğer devletlerin Amerika kıtasındaki sömürgecilik faaliyetlerinin sonunu getirmiştir.

Amerikan başkanı James Monroe'nun (1758-1831) 1821 yılında Kongre'deki açıklamaları, sömürgeci Avrupa ülkelerinin Amerika ile ilişkileri ve kıtadaki sömürgecilik faaliyetlerinin geleceği için bir dönüm noktası olmuştur. Monroe, açıklamasında ABD'nin Amerika kıtasındaki hakları, menfaatleri ve kıtadaki egemenliğini savunarak Avrupa sömürgeciliğine açıkça karşı çıkmıştır. Bu tarihte ortaya atılan ve Monroe Doktrini olarak anılan ilgili açıklamalar, Avrupa'nın artık Amerika kıtasının iç işlerine karışmaması ve sömürgecilik faaliyetlerine son vermesi olmak üzere iki prensibe dayanmaktaydı. Amerika'nın kıtada kurmaya çalıştığı hegemonyasını sağlamlaştırmak amacıyla ortaya atılan ve XIX. yüzyıl boyunca yenilenen ve geliştirilen bu doktrin, ABD'nin Avrupa'nın içişlerinde tarafsızlığını koruması karşılığında, Avrupalı devletlerin Amerika kıtasında kurulan yeni devletlerin iç işleri ve meselelerine karışmayacaklarını ve yeni sömürgeler edinmeyeceklerini öngörmekteydi.⁶⁹ Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasıyla başlayan ve Monroe Doktrini ile devam eden eski sömürge

68 Zbigniew Brzezinski, **Le Grand Échiquier: l'Amérique et le Reste du Monde**, Çev. Michelle Bessière et Michelle Herpe, Editions Bayard, Paris 1997, s. 10.

69 Julius W. Pratt, **A History of United States Foreign Policy**, Prentice-Hall, New York 1955, s. 168-169.

imparatorluklarının yıkılışlarına, Sanayi Devrimi ve kapitalist sisteminin getirdiği pazar ve hammadde ihtiyaçlarını da kattığımızda; İngiltere başta olmak üzere Portekiz, İspanya ve Fransa'nın yeni sömürge arayışına girmeleri kaçınılmazdı.

Amerika kıtasının bağımsızlığı siyasi manada sömürge imparatorluklarını etkilediği kadar ekonomik olarak da büyük bir darbe vurmuştur. Zira, Avrupalı ülkelerin üç asırdır sömürgelerle olan deniz ötesi ticaretinden sağladığı gelirlere ziyade, gelişen sanayilerine pamuk gibi hammaddeler ve Avrupalıların sofralarına giren tropikal meyveler ve değişik gıdalar da düşük fiyatlarla bu sömürgelerden temin ediliyordu. ABD'nin bağımsızlığı akabinde yaşanan bağımsızlık hareketleri ve iç savaşlar bazı ürün ve hammadde fiyatlarının yükselmesini ve hatta tedarikinin aksamasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla XIX. yüzyılın başından itibaren İngiltere başta olmak üzere sanayileşmiş Avrupa ülkeleri, tedarik kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla alternatif yollar aramak zorunda kalmışlardır. Uzun zamandır devam eden coğrafi keşifler neticesinde, sahipsiz olarak nitelendirilen, Afrika topraklarının verimliliği ve yer altı zenginlikleri keşfedilmiştir. Bunun neticesinde Avrupa sanayisinin ihtiyaç duyduğu madenler, pamuk, kakao ve kauçuk gibi hammaddelerin yanı sıra Avrupalıların sofralarında alıştığı kahve, çay ve muz gibi tropikal ürünlerin ziraatına elverişli olduğu da ortaya çıkarılmıştır. Nitekim yüzyılın son çeyreğinde dönemin Afrika devletleri ve krallıkları, Avrupalı maden ve ziraat işletme şirketlerinin akınlarına maruz kalmıştır.

Amerikan Birliğinin kurulmasından en çok etkilenen sömürgeci ülkelerin başında İngiltere gelmekteydi. Kıtadaki sömürgelerinin büyük kısmını kaybeden İngiltere'nin, Birleşik Amerika ile özellikle ekonomik ilişkilerini sürdürmesi ile birlikte, söz konusu kıtada hareket serbestisinin daralması nedeniyle Britanya imparatorluğunun yeniden inşa edilerek prestijinin yükseltilmesi ve Amerika kıtasındaki sömürgelerini ikame edecek alanlara ihtiyaç doğurmuştur. Bu bağlamda İngiltere, ticaret ve sanayisinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sömürgecilik faaliyetlerinin yönünü Avustralya, Hindistan, Çin ve Afrika'ya çevirmek zorunda kalmıştır.⁷⁰ Bu çerçevede, Afrika kıtasının coğrafyası ve hinterlandını öğrenmek

70 Marc Ferro, *Histoire des Colonisations, des Conquêtes aux Indépendances*, s. 32-33.

üzere, 1795 yılında ilk keşif görevi Mungo Park'a (1771-1806) verilmişti. XIX. yüzyıl boyunca sürdürülen keşif seferlerinin ardından, yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kıtayı ticarete açmak gerekçesiyle İngiliz ticaret şirketleri kıtanın farklı bölgeleri üzerinde egemenlik iddia etmeye başlamıştır. İngilizler, 1884 yılında toplanacak Berlin Konferansı'na kadar Batı Afrika'da Gambiya ve Nijer nehirleri havzası, doğuda Mısır ve Sudan, kıtanın güneyinde ise keşfedilen değerli madenlerle önem kazanan ve Boerslerin hâkim olduğu Cap Bölgesi ve Orange Nehri üzerinde hâkimiyetlerini sağlamışlardır.

Amerikan devriminden sonra giderek artan bağımsızlık hareketleri neticesinde, 1820'li yıllarda Portekiz ve İspanyol sömürgeleri de bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Portekiz Kraliyeti de İngiltere kadar ekonomik olarak bağlı olduğu üç yüzyıllık Brezilya sömürgesinin 1822 yılındaki bağımsızlık ilanından etkilenmiştir. Bununla beraber Portekiz, karşı karşıya kaldığı iç krizden dolayı XIX. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluğundan kalan Asya ve Afrika'daki yarı sömürgelerine pek ilgi gösterememiştir.⁷¹ Ancak yüzyılın son çeyreğinden itibaren siyasi ve ekonomik olarak toparlanması üzerine Portekiz, Brezilya sömürgesinin boşluğunu dolduracak ve özlemini giderecek yeni bir imparatorluk kurma gereği duymaya başlamıştır. Zira, ülkedeki milliyetçi uyanışla edebiyat, kronik ve gazeteler yoluyla kamuoyu hafızasında ve devletin jeopolitik emellerinde Portekiz'in Afrika'da yeni bir Brezilya İmparatorluğu hayali yaratılmıştır.⁷² Dolayısıyla Portekiz, köle ticaretinin başladığı XVI. yüzyıldan beri kuzey batı Afrika kıyılarında sahip olduğu Gine Bisao ve Yeşil Burun Adaları'nı genişletip kıtanın güney batısında ise Angola bölgesinden Mozambik'e bağlanacak bir imparatorluk kurma çabasına girişmiştir. Ancak rakip güçlerin devreye girmesiyle toprak mücadelesinin kızıştığı bu tarihte, böyle bir imparatorluğun kurulamayacağı açıktı. Portekiz'in zikredilen bölgelerde tarihi hakları olduğunu iddia etmesi ve bu hususta İngiltere ile gizlice bir anlaşma yapması, Berlin Konferansının düzenlenmesine doğrudan sebebiyet verecektir.

71 Christine de Gémeaux, Amaury Lorin (dir), **A.g.e.s.** 140.

72 Marc Ferro, **a.g.e.s.** 119.; Christine de Gémeaux et Amaury Lorin (dir), **a.g.e.s.** 142.

1.2. EKONOMİK FAKTÖRLER

Gerek liberal gerekse emperyalizm karşıtı Marksist görüşlü, sömürgecilik yandaşı veya muhalif araştırmacı, bilim insanı ve düşünürler tarafından yapılmış çalışmaların birçoğunda ekonomik çıkarların, sömürgecilik faaliyetlerinin başlıca faktörü olduğu belirtilmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Afrika kıtasında başlayan sömürgecilik faaliyetleri, devletlerin ekonomilerine sağlayacağı yararlarından dolayı liberal görüşlüler tarafından desteklenirken, Marksist görüşlüler tarafından ise ekonomik çıkarlar uğruna sömürgeciliğin söz konusu sömürgelerde yol açacağı eşitsizlik, adaletsizlik ve zulümden dolayı karşı çıkılmaktaydı. Her halükârda sömürgeciliğin ekonomik köklere dayandığı gerek Marksist, gerekse karşıtları tarafından kabul edilmektedir. XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'da başlayan bilimsel ve teknik gelişmeler, önce İngiltere sonra Fransa, Belçika, Almanya ve diğer Avrupa devletlerinde sanayi devrimlerine yol açmıştı. Böylece sanayi ve tarım alanlarında yeni enerji kaynakları ve yeni makine ve teknikler kullanılarak üretim olağanüstü artırılmıştı. Bunun sonucunda Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik rekabet, yüzyılın sonlarına doğru sömürge rekabetine dönüşmüştür. Makroekonomik olarak bu süreci ele alırken önce, Avrupa'da meydana gelen bilimsel ve teknik gelişmelerin yol açtığı üretim fazlalığı irdelenip, ardından gelişen kapitalizm sisteminin beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar ve bunların sebep olduğu sömürge rekabetine yer verilecektir.

1.2.1. Bilimsel ve Teknik Gelişmeler, Sanayi Devrimi ve Sonuçları

Avrupa'da Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan XVIII. yüzyıl, siyasi ve sanayi devrimlerine yol açacak ölçüde yoğun bir ilim ve bilim ilgisi ile geçmiştir. Bu dönemde felsefeden siyasete, matematikten fiziğe, kimyadan biyolojiye ve coğrafyadan doğa bilimi ve gökbilimine kadar birçok alanda daha önce hiç görülmemiş gelişmeler kaydedilmiştir. Bilhassa Fransa'daki Collège de France, Académie des Sciences ve Sorbonne; Büyük Britanya'daki Oxford ve Cambridge gibi Avrupa'da dönemin önde gelen cazip bilim merkezlerindedir. Üniversite ve araştırma laboratuvarlarının yanında buluş ve inovasyona teşvik amaçlı özel girişimci araştırmacı ve bilim insanları, devlet ve özel şirketler tarafından desteklenmekteydi. İşadamlarının mucit ve bilim insanlarıyla yakın işbirliği içerisinde olması bilim ve teknikte XIX. yüzyıl boyunca devrimci nitelikte ilerlemeler kat edilmesini sağlamıştır.

Kimya mühendisliğinde çeşitli hammaddeler tahvil edilerek soğutma ve ısıtma yöntemleri yoluyla gübre, boya ve patlayıcı gibi yeni maddeler ortaya çıkarılmıştır. Makine mühendisliğinde geliştirilen buharlı makineler ve içten yanmalı motorun farklı alanlarda sağladığı zaman ve işgücü tasarrufu, Sanayi Devrimi'nde gerçekleşen en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Bununla beraber, 1859'dan itibaren sondaj yoluyla keşfedilen petrol kaynağı, yüzyılın sonlarında kömür enerjisini ikame etmeye başlamış, elektrik enerjisinin yanında telefon ve telgraf gibi iletişim kanalları bilgi dolaşımını sağlamış ve ekonomi dünyasının da işlerini kolaylaştırmıştır.⁷³

Avrupa'nın ekonomik genişlemesi ve deniz aşırı ticaretinin yoğunlaşmasında çığır açan Sanayi Devrimi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından beri Büyük Britanya'nın pamuklu üretiminde yeni teknik ve makinelerin devreye girmesi ile gerçekleşmeye başlamıştı. 1760'ların *Jenny iplik tezgâhı* ve *Su tezgâhı*, 1780'lerin ise buhar gücüyle çalışan *Katır* gibi buluşlar pamuklu üretime hız, kolaylık ve verimlilik kazandırarak bireysel üretim tesislerini fabrikalara çevirmiştir. Aynı zamanda fabrika üretimi, pamuklu sanayisinde yaygınlaşarak otomatik aletlerin de geliştirilmesiyle giderek mükemmelleştirilmiştir. 1805 yılından sonra geceleri aydınlatmada havagazı kullanılarak günlük çalışma süresi de uzatılmıştır. Sanayileşmenin başladığı bu dönemde kullanılan yeni buluşlar, kişi başına düşen üretimin el tezgâhına göre yedi kat artmasını sağlamıştır.⁷⁴ İngiltere'de yaşanan bu gelişmeler XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde taklit edilerek ve geliştirilerek diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. Ancak Büyük Britanya pamuklu üretiminde kat ettiği mesafeyi yüzyılın ortalarına kadar koruyarak, sadece Avrupa'nın değil dünyanın da atölyesi haline gelmiştir. Büyük Britanya pamuk endüstrisinin hem hammaddesi hem de pazarı Amerika, Hindistan ve Afrika sömürgeleri ile kurduğu deniz aşırı ticareti üzerinden sağlamaktaydı.⁷⁵ Tabii olarak Almanya, Fransa, Belçika ve Amerika gibi ülkelerin de sanayileşmesi, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren rekabetin başlamasına ve Büyük

73 Liliane Hilaire Pérez, *L'Invention Technique au Siècle des Lumières*, Albin Michel, 2017.

74 Robert Schnerb, *Histoire Générale des Civilisations*, s. 25.

75 Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2004, s. 3.

Britanya'nın ekonomik gücü olan pamuk endüstrisinin krize girmesine sebep olmuştur.

Sanayi Devrimi, pamuklu üretiminden sonra madencilik alanında demir ve çelik üretiminde gerçekleşmiştir. Demir ve çelik önceki yüzyıllarda da üretilmekle birlikte, XIX. yüzyılın başlarında başlayan demiryolu inşaatlarından gelen yoğun talebi karşılamak için üretim tekniklerinde yenilik ve değişikliklerin getirilmesini gerekli kılmıştır. Demirin eritilmesinde odun kömürü yerine *kokun* kullanılması üretimi artırmıştır. Ayrıca demir *tavlama* ve *haddelme* yöntemi ve 1829'dan sonra kullanılmaya başlanan James Nilson'un *yüksek fırını* demir sanayisinin üretim kapasitesini daha da artırmıştır.⁷⁶ Demir üretimi Sanayi Devrimi sırasında makine ve teçhizat imalatının yanında köprüler, borular ve inşaat malzemeleri gibi başka talep alanları da yaratmıştır. Demiryolları çağının yol açtığı çelik sanayisinde ise 1856'da Bessemer yöntemi, 1860'larda *açık ocaklı fırın* yöntemi ve 1870'lerde Thomas yönteminin bulunması, çelik üretimini kitlesel olarak mümkün kılmıştır.⁷⁷ Bu gelişmenin bir diğer yönü de kitlesel üretimin, üretim süreçlerinin planlanmış bir akış hattı biçiminde düzenlenmesi ve işgücünün bilimsel yöntemi yani makinelerin yaptıkları işlerin yanı sıra insanların yaptıkları işlerin fiilen analiz edilip parçalara bölünmesi yoluyla sistemli bir biçimde örgütlenmesiydi.

Sanayi Devrimi'nin pamuklu endüstrisinden sonra gerçekleştiği ağır sanayinin ikinci ayağı olan demiryolları, esasında yakıt olarak kullanılan ve büyük miktarda çıkartılan kömürün maden alanından gemilere taşıma ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır. Fakat daha sonra sanayileşen Avrupa ekonomisinin hem taşımacılık ihtiyaçlarını hem de büyümesindeki hızlı mal ve insan taşımacılığı hareketine de yansımıştır. Bunun yanında buhar gücüyle çalışan gemiler ise Avrupalı devletlerin dünya pazarlarına açılmalarında başrol oynamıştır. Demiryolları, ülkeler içindeki şehirleri birbirlerine ve kırsal alanlara bağlarken, buharlı gemiler rüzgâr esintisine bağlı kalmadan ülkelerarasında ve kıtalararasında büyük hacimli malların düzenli olarak ticari akışlarını sağlamaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren örgütlenerek sistemli

76 Eric Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitapevi, Ankara 2013, s. 65.

77 **A.g.e.**, s. 107.

bir aa dönüşen demiryolu sektörü, metalürji ve buharlı makine endüstrilerini canlandırdığı gibi ciddi bir sermaye birikimini toplayarak Avrupa ekonomisinin motoru duruma gelmişti. Demiryollarının yanında buharlı gemilerin geliştirilmesinden sonra kıtalararası büyük hacimli ulaşımda bir devrim gerçekleşmiştir. Nitekim ulaşım fiyatlarının düşmesi, malların kıtalararası hızlı taşınmasını ve Avrupa devletlerinin ekonomisinin sanayileşmemiş bölgelerin pazarıyla bütünleşmesini sağlamıştır.

Kömür		Demir		Pik Demir	
Yıllar	Ton	Yıllar	Ton	Yıllar	Ton
1850	82,6	1850	11.500	1850	4,750
1875	283	1860	18.000	1875	14,114
1880	344,2	1880	43.741	1900	41,086

Tablo: Devrim ile birlikte Ağır Sanayi-Dünyadaki toplam üretimi⁷⁸

Bilimsel gelişmelerle eşzamanlı olarak ekonomide girişimci ve yatırımcıların önce Britanya’da ve daha sonra da diğer Avrupa ülkelerinde köruklediği sanayi devrimi, ülkeler içinde topluma kısmen refah sağlarken, uzun vadeli sonuçlarıyla hammadde tedariki ve üretim fazlalığı gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi sürecinde kitlesel ve kesintisiz üretim, 1870’li yıllardan itibaren Avrupalı ülkeleri bir ekonomik krize sokmuştur. Ülkeler sanayileştikçe doğan rekabet dolayısıyla piyasalar, ekonominin büyüme hızındaki üretimi tüketebilecek kadar genişlememekteydi.⁷⁹ Zira, üretim gitgide ürünlerin talep oranına değil, kurulan kapitalist düzenin sermayesinin işleme zorunluluğuna bağlı olmaya başlamıştır. Kitlesel ve kesintisiz üretim aynı zamanda sanayilerin gerektirdiği bazı zirai ve maden hammaddelerin Avrupa kıtasında azalmasını da beraberinde getirmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Sanayi Devrimi, Avrupalı ülkelerin önce iç pazarlarını korumak için korumacılık politikaları, ardından da Afrika’da başta olmak üzere sanayileşmemiş bölgelerde pazar yaratmak ve hammadde temin etmek için emperyalist politikalar izlemeye sevk

78 Nikolay Buharin, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 35.

79 Eric Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, s. 71.

80 Robert Schnerb, **Histoire Générale des Civilisations**, s. 139.

etmiştir. Sanayi Devrimi, aynı zamanda Avrupa’da ve daha sonra dünya genelinde, yeni bir iktisadi ilişki türü ve anlayışı, yeni bir yaşam ritmi, yeni standartlar ve yeni sınıfların ortaya çıkmasına ve kapitalist düzenin oturmasına vesile olmuştur.

1.2.2. Kapitalizm Düzeni ve Sonuçları

XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa’da başlayan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Sanayi Devrimi, kapitalist ekonomi sisteminin kurulması ve daha sonra kıtaya hâkim olmasını doğrudan etkilemiştir. Zira, Sanayi Devrimi’nin gerektirdiği yatırımlar, girişimci kapitalist devletlerin hazırdaki sermaye birikimleriyle üstlenilmiştir. Kapitalist ekonomi sisteminin ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih olamasa da, ve her ne kadar sistemin mantığı ve yöntemlerinin sanayi devriminden önce de mevcut olduğu kabul edilse de, XVI. yüzyıldaki büyük keşiflerin sonucunda başlayan denizaşırı sömürgecilik ve köle ticareti, modern kapitalist düzenin zeminini ve servet kaynağını teşkil etmiştir.⁸¹ Devletlerin ekonomik üretim ve sosyal rejim sistemi olarak tanımlanan **Kapitalizm**, XIX. yüzyıl Avrupası’nın sanayileri, ticareti ve dolayısıyla ekonomisinin hızlı büyümesini sağlamıştır. Ancak rekabetçi mantığı ve uygulamaları dolayısıyla yüzyılın sonlarında ekonomik ihtiyaçları ve krizleri de beraberinde getirerek, Avrupa’nın dünyaya yayılmasına yol açmıştır. Bu ekonomik sistemin peyderpey sömürgeciliğe öncülük etmesi ile dünyaya hâkim olan Avrupa emperyalizminin, Marksist-Leninist kuramcılar tarafından kapitalizmin en yüksek aşaması olduğu kabul edilmektedir.⁸²

Kapitalizm, tanımı itibarı ile bir yandan büyük ölçüde kâr kazanmak amacıyla üretime, meta ve hizmetlerin mübadelesine yönelik özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik bir sistem iken, diğer yandan mantığı ve ideolojisi dolayısıyla XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bütün dünyaya yayılmış kurumsal bir düzen haline gelmiştir. Kapitalist ekonomi sistemi kendisinden önceki üretim sistemlerinden farklı olarak, sanayi devrimi ile geçimlik feodal ekonomiden kâr amaçlı mübadele ekonomisine geçmiştir. Sanayi Devrimi’nden önce de küçük endüstri ve

81 Georges Lefèbvre, **Kapitalizm**, Çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, 1972, s.14.

82 Bakınız, V. I. Lenin, **Imperialism: The Highest Stage of Capitalism**, a.g.e.

ticarete dayalı mikro ölçekli kapitalist sistemin varlığından söz edilebilir.⁸³ Fakat mikro ölçekli bu ticari kapitalizm, talepleri karşılamak ve kâr oranlarını artırmak amacıyla girişimci sermaye sahiplerinin bilim, teknik ve teknolojiye yatırımlar yapmasıyla başlayan sanayi devrimiyle birlikte endüstriyel kapitalizme dönüşmüştür. Nitekim sermaye sahiplerinin elde ettikleri kârlar, zamanla kazançlarının yeniden sanayiye yatırım yapılmasına ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni teknik ve teknolojinin gelişmesine, kâr oranlarının artmasına ve bu yatırımlar dolayısıyla da ülke ekonomilerinin büyümesine olanak sağlıyordu.

Kapitalist üretim sistemi ortaya çıkışından bu yana “ucuza alıp pahalıya satmak” mantığıyla “kâr” elde etme amacını gütmüştür. Sanayi Devrimi ile teşkilatlanmaya başlayan bu sistemde bütün iş ve çalışmalar kazanca odaklı, rasyonel ve planlı bir şekilde yürütülmektedir. Hesap ve çıkar düşüncesinden hareket etmesi dolayısıyla ekonominin büyümesi ve kazançların çoğalarak sürdürülebilmesi için üretim verimliliği artırılarak kesintisiz hale getirilmiştir. Özgürlük, rekabet, kişisel ve ulusal çıkarlar kapitalist ekonomi sisteminin en dikkat çeken özellikleridir. Bu iktisadi düşünceler ve ekonomi mantığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupalı düşünür ve bilim insanlarının büyük katkılarının neticesinde oluşmuştur. Her ne kadar kapitalizm düzenin ortaya çıkmasını planlamamış olsalar da doktrininin tohumlarını atmışlardır. Kapitalist mantığın ve liberalizm ideolojisinin fikir altyapılarını hazırlayan Adam Smith, Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Frédéric Bastiat ve Herbert Spencer gibi felsefe ve iktisat düşünürleri bu sistemin serbest ticaret, serbest piyasa, rekabet, faydacılık ve ilerleme gibi ilkelerini savunmuşlardır.⁸⁴ Böylesi rekabetçi bir ekonomi sistemi geliştikçe hem ülkeler içindeki sermaye sahipleri arasında hem de devletler arasında doğan iktisadi mücadeleden dolayı ekonomik faaliyetin sekteye uğraması kaçınılmazdı.

Kapitalist ekonomi düzeninin daha XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da meydana getirdiği çöküntü, fiyat ve ücretlerin düşmesi, işsizlik koşulları ve ekonominin sonraki yıllarda genişleme olasılığına ilişkin endişelerin yanı sıra sistemin

83 David S. Landes, **Kapitalizmin Doğuşu**, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 16.

84 Adnan Güriz, **Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme**, Siyasal Kitabevi, 1995, s. 131-150.

işleyişindeki adaletsizlik ve çelişkiler gibi yapısal sorunlar, dönemsel dalgalanmalar ve bunalımlar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸⁵ Sanayi Devrimi ardından yaygınlık kazanan kapitalist sistem ile Avrupa ekonomisi XIX. yüzyıl boyunca düzensiz dalgalanmalar yaşamıştır. 1790-1817 yılları arasında enflasyon; 1817-1848 yılları arasında deflasyon; 1848-1873 yılları arasında enflasyon ve 1873-1896 yılları arasında deflasyon şeklinde görülen bu dengesizlik, sermaye birikiminin istikrarlı gelişimini sekteye uğratmaktaydı.⁸⁶ Piyasaların üretim hızı kadar genişleyememesi de ürün fiyatlarının düşmesi, yatırım alanların daralması, kâr ve faiz oranlarının da azalmasına neden olmaktadır. 1870’li yıllarda ülkelere göre değişmekle birlikte bütün dünyayı etkileyen Büyük Depresyon olarak adlandırılan bir ekonomik bunalımla sonuçlanmıştı.⁸⁷ Kapitalist ekonomi sisteminin yol açtığı bu iktisadi bunalım karşısında sermaye sahipleri ve yatırımcılar ülkelerinin dışına yönelerek daha kârlı yatırım alanları ararken; sanayileşmiş olan bu devletler ise birbirlerine karşı iç piyasalarını kapatarak korumacı politikalara başvurmuşlardır.

Avrupalı devletler, ulusal pazarlarının daralma eğilimi karşısında yerli sermaye sahiplerini ticari rekabetten korumak için, birbirlerine karşı gümrük vergileri uygulamaya başlamışlardır. Serbest ticareti kısmen sona erdiren bu dönüşümü, İngiltere hariç, bütün sanayileşmiş Avrupalı ülkelerde gözlemlemek mümkündür. İspanya’da ise 1877 yılından, Avusturya-Macaristan’da 1878 yılından, Almanya, İspanya, İsviçre ve Yunanistan’da 1879 yılından, Fransa’da 1881 yılından itibaren sanayi ve zirai ürünlere uygulanan ve gittikçe göreceli yükselen gümrük tarifeleri getirilmiştir.⁸⁸ Ülkeler içindeki fiyatları yüksek tutarak daha yüksek kâr oranları sağlayan bu politika dış pazarlarda dumping stratejisinin doğurduğu zararları da kapatmaktadır. Sürekli büyümeyi arzulayan ve pazarın genişlemesine bağlı olan kapitalist ekonomi sistemi ülke sınırlarını aşır yayılma eğilimindeydi. Ülkelerin iç pazarları ne kadar genişse kâr oranlarının da o kadar yüksek olması gerektiği mantığından hareket eden sermaye sahipleri, artık devletin sınırlarını genişletmesi,

85 Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, s. 263.

86 David S. Landes, (Çev. Süleyman E. Gündüz), **a.g.e.**, s. 27.

87 Eric Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, Dost Yayınlar, Ankara 1999, s. 43.

88 Henri Hauser, Jean Maurain, Pierre Benaerts, **Du Libéralisme à l’Impérialisme: 1860-1878**, Félix Alcan, Paris 1939, s. 427.; N. Boukharine, **L’Économie Mondiale et l’Impérialisme**, s. 70.

sömürge edinmesi ve fetih yoluyla doğrudan sömürgeleri işgal ve ilhak ederek genel gümrük duvarlarıyla çevirili büyük bir imparatorluk oluşturmasını desteklemekteydi.⁸⁹

Ekonomik durgunluğun hissedilmeye başlandığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde, gerek ülke içinde gerekse uluslararası düzeyde rekabetin şiddetlenmesi, kâr oranlarının düşme ihtimali ve şirketlerin iflas eğilimine karşı sermayelerin bir arada yoğunlaşmasına ve kapitalist şirketlerin kartel ve tröst üzerinden örgütlenmesine yol açmıştı. Kâr oranlarının düşmesi ve karlı yatırım alanlarının daralmasına paralel biriken sermaye, daha yüksek kâr ve kazançları vaat eden diğer kıtalara yoğun bir şekilde ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu sermaye ihracında yatırımcılar esas olarak Avrupalı göçmenlerin yoğun yaşadığı ABD, Kanada, Güney Amerika, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi İngiliz sömürgeleri yeğlemiş ise de pazar ve yatırım alanları daraldıkça Afrika kıtasının sahillerinden hinterlant bölgelerine kadar girmek zorunda kalmışlardır. Kapitalist sistemdeki rekabetin doğurduğu bu var olma mücadelesinde sermaye sahipleri ve devletler, kazançlarını koruyarak ekonomik büyümeyi sürdürebilmek için önlerinde engel ve sınır tanımaksızın dünyanın henüz sanayileşmemiş bölgelerini nüfuz alanlarına çevirmeye başlamışlardır. 1885 yılında imzalanan Berlin Konferansı Genel Antlaşması üzerine, henüz bağımsız Afrika kıtasının iç bölgeleri dâhil, Avrupalı devletler arasında ikili anlaşmalar yapılarak ticari fetihlerin ardından askerî harekâtlarla İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz ve Belçika gibi ileri sanayileşmiş Avrupalı devletlerin nüfuz alanlarına bölünecektir.⁹⁰

1.2.3. Avrupa Ekonomisinin Sömürge Zarureti

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ekonomilerin geçirdiği bunalım döneminden sonra Avrupalı devletlerin kendi işadamları için, dünyanın henüz sanayileşmemiş bölgeleri resmi ya da gayri resmi olarak, pazar veya sermaye ihracatı açısından nüfuz alanlarını genişletmek veya sömürge biçiminde paylaşmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bir yandan bu durum, (iklimden ya da coğrafi nedenlerden dolayı) sanayileşmiş ülkelerin çoğunda bulunmayan veya azalan hammaddelerin öneminin artmasından kaynaklanmaktaydı. Yeni teknolojik sanayilerin üretimi; petrol, bakır ve

89 N. Boukharine, **a.g.e.**, s. 74.

90 Eric Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, s. 118-120.

demirsiz metal gibi maddelere bağılı olup Avrupalı ülkelerin sanayileşmelerinin beraberinde getirdiğı ciddi bir hammadde ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu durum piyasadaki hammadde fiyatlarının artış veya düşüş göstermesine yol açmıştır. Aynı zamanda kâr oranları da fiyat dalgalanmalarına bağılı olarak artmakta veya düşmektedir. Dolayısıyla bu durum maksimum düzeyde kâr peşinde koşan ve ucuza alım yapmak isteyen kapitalistlerin, sömürge kurarak hammadde piyasalarını genişletmelerini gerekli kılmıştır.⁹¹ Zira bu sömürgeler, ulusal kartel şirketlerinin maden ve zirai hammadde işletimine boş, uçsuz bucaksız dönümlerce araziler sağlayacaktır.

Büyük Bunalım dönemindeki aşırı üretim ve aşırı sermaye birikimi sorunlarının yine deniz aşırı yayılcılık hamlesiyle çözülebileceğine inanılmaktaydı. Bunun yanında ekonominin yavaşlamasından dolayı biriken fazla sermayelerin, bir kısmının yabancı devletlere aktarılması ve bir kısmının da kurulacak yeni sömürgelere yatırılması daha kârlı görülmekteydi. Ayrıca söz konusu sermayeler kurulan sömürgelerin altyapısı, toprakların işletimi ve anavatan endüstrisinin ihtiyaç duyduğu hammadde üretiminde kullanılması planlanmaktadır. Bunlara ilaveten, Avrupalı yatırımcı, maceraperest ve misyonerler sömürgeleştirilmesi planlanan yerlere giderek uzun vadede yerel halklara Avrupa kültürünü benimseterek, Avrupa menşeli ürünlere ihtiyaç yaratacaklardı. Böylece gelişen sömürgeler ile sömürgeci anavatan ülkesi arasında, canlanan ticari münasebetlerin gittikçe artması ve zorunlu hale getirilmesi hedeflenmektedir.⁹² Hâkimiyet altına alınan bu sömürgeler kolonyal paktına dayanarak gümrük tarifeleriyle yabancı rekabetinden korunup, artı değer elde etmek ve ulusal tekeli örgütlerin kâr oranlarını artırmasını kolay hale getirecektir. Böylece bir yandan sömürgeci ülkenin merkez ekonomisinin büyümesi sağlanırken, diğer yandan da halkın refah seviyesinin artması sağlanacaktır.

İngilizler ve İspanyolların yüzyıllar önce Amerika kıtasında yatırımlarla kurdukları sömürgelerin, bağımsız olmalarına rağmen, XIX. yüzyılın sonlarında eski sömürgeler ve sömürgeci anavatan arasındaki ticaret hacmi örnek verilerek, yeni

92 Paul Le Roy Beaulieu, **De la Colonisation chez les Peuples Modernes**, Guillaumin, Paris 1891, s. 707.

sömürgeciliğin ekonomik bakımdan ne kadar yararlı ve gerekli olduğu gösterilmektedir.⁹³ Kurulacak sömürgelerde yer altı ve yerüstü kaynakların işletilmesinin yanında tüketici topluma dönüştürülen halk arasında Avrupalı sanayi ürünlerine yönelik oluşturulacak talep de endüstriler için geniş ve rakipsiz pazarlar demektir. Aynı şekilde deniz aşırı sömürgelere özgü içecekler ve meyveler ya da bitkisel yağlar gibi ürünler de Avrupa ülkelerinde yeni talepler oluşturarak, sömürge-merkez ticaretinin karşılıklı olması ve ekonominin durmaksızın büyümesini sağlayacaktır. Amerika kıtasının keşfi üzerine başlayan modern sömürgecilik faaliyetlerinin Avrupa'nın üretim kaynağı olduğu gibi, ticarete ve dolayısıyla ekonomiye de katkı sağladığı, Avrupa ekonomisinin anılan dönemde içinde bulunduğu bunalıma da çare olarak düşünülmüştür.

Dönemin sosyalist akımlarına rağmen siyasetçiler, sömürgeciliğin ekonomik önemini savunarak işadamları ve bilim insanları ile el ele çalışmaya başlamıştır. Fransa ve İngiltere'de sömürgeciliğin ekonomik önemini vurgulayan ve siyasetçilerin sömürgecilik politikaları izlemelerini teşvik eden birçok eser yayımlanmıştır. Bunlardan Charles Dilke'nin **Greater Britain**, John Robert Seeley'in **The Expansion of Great Britain** ve Paul Le Roy Beaulieu'nün **De la Colonisation Chez les Peuples Modernes** adlı eserleri başta gelenlerdir. Bu sömürgecilik kampanyaları, diğer faktörlerle birlikte, Avrupalı devlet adamlarını sömürgeciliğe sevk etmiştir. Nitekim, Alman şansölyesi Bismarck sömürgeci derneklerin ve kapitalist sanayicilerin baskılarına boyun eğerek, 1880'li yılların başında sömürgecilik yarışına girmiştir. Aynı şekilde öteden beri coğrafya ile ilgilenen Belçika kralı II. Léopold da 1861 yılında görüşünü şu şekilde belli etmiştir: *Mademki tarih, sömürgelerin büyük ölçüde devletlerin gücü ve refahını teşkil eden en önemli unsur olduğunu öğretiyor, biz de bir tane edinmeye çalışalım.*⁹⁴ Dönemin Fransız Konsey Başkanı Jules Ferry de *bir sömürge kurmak, bir pazar yaratmak demek olduğunu ve sömürgecilik politikalarının*

93 **A.g.e.**, s. 706-707.

94 Robert Schnerb, **Histoire Générale des Civilisations**, a.g.e, s. 181. II. Léopold'un ekonomik ihtirasları hakkında Osmanlı arşivlerinde Osmanlı sefirlerinden gelen raporlardan da anlaşılmaktadır. BOA. **HR.** SYS. 909/3 Lef: 8, BOA. **HR.** SYS. 910/11 Lef: 2.

sanayi politikaların yan ürünü olduğu ifadelerini kullanarak sömürgeciliğin ekonomik faktörünü açıklamıştır.⁹⁵

Amerika'daki eski sömürgecilik tecrübesine dayanarak, 1870'li yılların sonlarından itibaren, dünya ticareti haritasındaki potansiyel alanları tüketiciler ve yatırımlarla doldurma eğiliminde olan Avrupalılar, gezginlerin raporlarına göre muazzam bir ticaret geleceği olduğuna inanılan Afrika kıtasının Kongo, Nijer ve Çad havzaları gibi henüz ele geçirilmemiş verimli bölgelerine yönelmeye başlamışlardır. Sömürgelerin ekonomik önemi itibarı ile Avrupalı devletler arasında giderek şiddetlenen rekabet ve gittikçe nüfuz alanlarının daralması dolayısıyla henüz bütünüyle bilinmeyen Afrika hinterlandı oldukça önem taşımaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kıtayı araştırmak üzere Avrupa'dan gelen şirket veya devlet görevlisi seyyah ve misyonerler ve hatta kişisel girişimiyle hareket eden gezginler yoğunlaşmaya başlamıştır.⁹⁶ Kıtanın ekonomik potansiyelinin yüzyılın sonlarına doğru peyderpey ortaya çıkarılması üzerine, peşi sıra zikredilen ekonomik amaçlar doğrultusunda, hükümetlerce onaylı ve deniz aşırı ticarete imtiyaz ve ayrıcalıklı haklara sahip kapitalist/ticari şirketler, yeniden Avrupa'da kurulup, Afrika kıtasına gönderilmeye başlanmıştır. Mensup oldukları devletler adına siyaseten himaye antlaşmaları imzalayarak, toprak edinme yetkisine sahip olan bu şirketler buldukları topraklarda tarım ve madenleri işletmenin yanı sıra anavatanla ticareti geliştirme gibi birden fazla ekonomik amaçları gerçekleştirme amacı güdeceklerdi.

Bu şirketler, Afrika'nın nehirleri ve ırmakları üzerinden ciddi sermayelerle kıtanın her tarafına yayılmışlardır. İngilizler kıtanın doğusunda kurdukları *British East Africa/Imperial British East Africa Company*, batısında *Royal Nijer Company* ve güneyinde *British South Africa Company* yoluyla yerleşmeye başlamışlardır. Afrika'nın merkezinde sömürge elde etmek için, kıtayı bilime ve uluslararası ticarete açma çabalarını ortaya koymak adına, 1876 yılında Brüksel'de bir konferans

95 A.g.e, s. 179.

96 XIX. yüzyılda riskleri göz alarak Afrika'nın keşfine giden en önemli Avrupalı seyyahlar arasında İngilizlerden Mungo Park (1795-1806), Clapperton (1822-1823), Livingstone (1849-1873), Cameron (1873-1874), Stanley (1874-1877), Fransızlardan R. Caillié (1827-1828), S. Brazza (1875-1878), Binger (1889), Almanlardan H. Barth (1850-1856), G. Rohlfs (1861-1881) ve E. Flegel (1879-1886) yer almaktadır.

düzenleyen Belçika kralı II. Léopold da önce, Uluslararası Afrika Cemiyeti'ni kurup Kongo havzasında yerini kapmıştır. 1885 yılında Berlin Konferansı'nın ardından bu bölge Kongo Bağımsız Devleti adı altında kralın özel mülküne dönüşecektir.⁹⁷ Almanlar ise kıtanın Gine Körfezi'nde *Batı Afrika Şirketi*, güney-batısında *Güney Batı Sömürgeci Şirketi* ve doğusunda bugünkü Tanzania'da *Doğu Afrika Şirketini* kurarak İngilizlerle yarışa girmişlerdir. Dört yüzyıldır kıtanın kuzey ve güney batı kıyılarını işgal eden Portekiz kıtanın doğu sahilleriyle karadan birleştirmek üzere *Mozambik Şirketi*'ni kurmuştur. Bu hususta kararsız kalan Fransa ise *Fransız Kongosu Ticari ve Sanayi Şirketi*'ni kurmuş ise de faaliyetlerini yürütemeyip kapatmıştır.⁹⁸ Fransa, daha çok devlet eliyle doğrudan misyonlar göndererek fetihlerini gerçekleştirmiştir.

XIX. yüzyılın son yıllarında kurulan en önemlilerini zikrettiğimiz Avrupalı sömürgeci şirketlerin dışında kurulan küçük ve imtiyazsız şirketler ise imtiyazlı şirketler kadar sömürgeciliğe öncülük etmekte etkili olmamıştır. Hükümetlerce onaylı ve imtiyazlı sömürgeci şirketler, kendi devletlerinin sömürge kurmasında gerekli zeminin temellerini attıkları gibi, modern Afrika devletlerinin de temellerini atmışlardır. Her ne kadar bu rekabet, ekonomik olarak belirsiz bir dönemde pazarları güvence altına almak ve korumak adına başlamış ise de yüzyılın sonlarına doğru sömürgeci şirketlerin yoğun bir şekilde devreye girmesiyle henüz büyük güçlerin nüfuzu altında olmayan Afrika kıtasındaki rekabet daha da şiddetlenmiştir. Böylece bu bölgeleri birbirlerine karşı silahlı mücadeleye girmeden nasıl kendi nüfuz alanlarına bölüşecekleri üzerinde, karmaşık bir politik durumda bulunan Avrupalı devletler koşulları belirlemek üzere 1884 yılında Almanya'nın başkenti Berlin'de bir araya gelmek zorunda kalmıştır.

1.3. TOPLUMSAL FAKTÖRLER

1.3.1. Avrupa'nın Nüfus Yoğunluğu

XIX. yüzyıl Avrupa sömürgeciliğinin sosyal faktörleri kısmen kıtada meydana gelen sanayi devrimi ve ekonomik gelişmelerle alakalıydı. Zira, Sanayi Devrimi ile başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca devam eden Avrupa'daki ekonomik gelişim ve bu

97 A.g.e, s. 180-182.

98 Paul Le Roy Beaulieu, *De la Colonisation chez les Peuples Modernes*, s. 802, 810-818.

gelişimin beraberinde getirdiği endüstriyel kapitalizm düzeni Avrupa toplumunu derinden etkilemiştir. Bu gelişmeler bir yandan halkın bir kesiminin refahını artırırken, diğer yandan şehirleri cazibeli hale getirerek kırsal bölgelerden şehirlere akan göçün yoğunlaşması ve şehir nüfusunun olağanüstü artmasına neden olmuştur. Ekonomik gelişmelerin yanında biyoloji ve tıp bilimlerinde de önemli mesafe kat edilmesi, bazı Avrupa ülkelerinde doğum oranının artması ve ölüm oranının da düşmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda nüfusun olağanüstü artmasından dolayı XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde sosyoekonomik problemler ve altyapı sorunları da meydana gelmeye başlamıştır. Kapitalist ekonomi düzeninden doğan sosyal eşitsizlik, işsizlik, zor hayat şartları, yoksulluk, mülk ve toprak sorunlarının neticesinde ortaya çıkan işçi hareketleri ve sosyalizm ideolojisinin belirtileri, Avrupalı devletlerin temel sorunları haline gelmiştir. Söz konusu devletlerin karşı karşıya kaldıkları bu sorunlar, yayılmacı iskân politikaları izlemelerine ve nüfus fazlalıklarını kurulan sömürgelere ihraç etmelerine yol açmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, XIX. yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen sanayi devrimlerinin yanı sıra biyoloji ve tıp bilimlerinde kaydedilen gelişmeler de Avrupa nüfusunun ikiye katlanmasını sağlamıştır. Tıpta kullanılmaya başlanan aşı ve hijyen uygulamalarıyla çiçek ve veba gibi ölümcül hastalıkların önüne geçildiği gibi, yeni doğan bebeklerin erken ölümleri de engellenmiştir. Bunun sonucunda bir yandan doğum oranları artarken, öte yandan insanların yaşam süresi de uzamıştır. Ayrıca Napolyon savaşlarından sonra Avrupa’da kurulan düzenle birlikte devletler arasındaki büyük savaşların azalması, Avrupa nüfusunun büyümesini mümkün kılmıştır. Nitekim, 1800 yılında 187 milyon olan Avrupa nüfusu (Rusya dâhil), 1850 yılında 266 milyona ve yüzyılın sonunda da 401 milyona yükselmiştir.⁹⁹ Sanayi Devrimi’nin cereyan ettiği bu dönemde iş imkânlarının coğrafi olarak şehirlerde yoğunlaşmaya başlaması, bu nüfusun büyük bir kısmının metropol şehirlerde yoğunlaşmasına da neden olmuştur. 1815 yılında Avrupa nüfusunun %2’sinden az olan kısmı yüz bin nüfuslu kentlerde yaşarken, yüzyılın sonunda bu oran katlanarak artmıştır. Avrupa’nın 6 anakenti bir milyon ve üzeri, 55 anakenti 250 bin ve üzeri ve 180 anakenti 100 bin

99 Robert Schnerb, *Histoire Générale des Civilisations*, a.g.e, s. 124.

ve üzeri nüfusa sahipti. 1880 yılında 30 milyon İngiliz nüfusunun 6 milyonu Londra'da ve 37 milyon Fransız nüfusunun 3 milyonu Paris'te yaşamaktaydı.¹⁰⁰

Avrupa nüfusunun olağanüstü artarak şehirlerde yoğunlaşması bazı sosyoekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu nüfus yoğunluğunun kapitalizm sisteminin maksimum kâr elde etme mantığına eklenmesiyle anakentlerde toplumsal bakımdan eşitsizlik, güvensizlik, cinayetler, izdiham ve kırsal göç gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Ekonomik bakımdan işsizlik, düşük maaş ve eksik istihdam gibi sorunlar da gündeme gelmeye başlamıştır.¹⁰¹ Nitekim bu durum, istismar edilen ve zor şartlarda yaşayan işçi sınıfının örgütlenmesine, dayanamayan kesimlerin deniz ötesi ülke ve sömürgelere göç etmesine ve sosyalizm ideolojisinin de bu ortamda filizlenmesine zemin hazırlamıştır. İngiltere ve Fransa'daki işçi sınıfları bilimsel teorilerin desteğini alarak XIX. yüzyılın ilk çeyreği gibi erken bir dönemde haklarını aramak için sendika ve kooperatif halinde örgütlenmeye başlamışlardır. Komünist Partisi Manifestosu'nun 1848 yılında yayımlanmasından sonra işçi hareketleri güçlenerek, uluslararası bir boyut kazanıp siyasi ve devrimci bir hal almıştır. Kapitalist düzen ve ülkelerin huzurlarını tehdit etmeye başlayan bu hareketlerle başa çıkmak ve ekonomiyi rahatlamak için Avrupalı devletler, yoksul işçi sınıfının ve işsiz kesiminin önce Yeni Dünya olarak adlandırılan Amerika devletlerine göçmelerini teşvik etmiştir. Ardından da Asya ve Afrika kıtalarında sömürgeler kurarak, nüfus fazlalıklarını yaşamın elverişli olduğu bölgelere göndermek zorunda kalmıştır.¹⁰²

Toplumsal sorunların bağlı olduğu aşırı nüfus ve ekonomik daralmanın çözümüne yönelik bu dönemde yapılan çalışmalarda, yurtdışına çıkan göçmen oranı ne kadar yüksekse ekonomik durumunun düzelmesi ve emek pazarının rahatlaması da o kadar iyi durumda gösteriliyordu.¹⁰³ 1846 yılında İngiliz bilim adamı William Thornton, yayımlanan **La Surpopulation et son Remède** (*Nüfus Fazlalığı ve Çaresi*) adlı eserinde incelediği işçi sınıfının ekonomik şartlarının çözümü hususunda büyük bir göç dalgasını önermiştir.¹⁰⁴ Fransız ekonomist ve deneme yazarı Paul Leroy

100 A.g.e, s. 201.

101 Louis Bergeron, **Le Monde et son Histoire**, s. 294.

102 J. A. Hobson, **Imperialism. A Study**, s. 41.

103 Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı**, a.g.e., s. 219.

104 Robert Schnerb, **Histoire Générale des Civilisations**, s. 125.

Beaulieu ise 1874 yılında yayımlanan ve daha sonra defalarca yeniden basılan **De la Colonisation Chez les Peuples Modernes** (*Modern Toplumlarda Sömürgecilik Üzerine*) adlı eserinde ticaret sömürgesi, iskân sömürgesi ve işletme sömürgesi olmak üzere üç sömürge çeşidi tespit etmiştir. Bunlardan iskân ve işletme sömürgelerinin, kalabalık ülkeler için zaruretine ve önemine vurgu yapmıştır. Beaulieu, devletlerin doğrudan göç teşvikini şiddetle önermese de yoksulluk konusunda akıllı ve iyi yönetilen bir göç politikasının, ekonomik reformlarla desteklendiği takdirde etkili olacağını ve işe yarayacağını açıklamıştır. Sömürgelere daha kolay uyum sağlayacaklarından dolayı göç edecek kesimin çiftçi olmasının önemine dikkat çekerek, akıllı göçün merkez ülkede devletin yükünü hafifleteceğini ve biriken işgücü piyasasını da rahatlatacağını, dolayısıyla da maaşları ve yaşam şartlarını da iyileştireceğini ileri sürmüştür.¹⁰⁵

Yeni Dünya ülkelerine giden ilk göçmenlerin, yaşam şartlarını iyileştirmek amacıyla gönüllü olarak, ülkelerinden ayrılmalarıyla birlikte, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkan söz konusu nüfus teorilerine dayanarak, Fransa ve İngiltere gibi sömürge sahibi ülkeler nüfuslarının yoksul ve işsiz kesimlerinin Cezayir, Güney Afrika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada sömürgelerine göç etmelerini teşvik etmeye başlamışlardır. Yoğun nüfusa sahip ancak sömürgesi olmayan Almanya ve İtalya gibi ülkeler ise nüfuslarının, Yeni Dünya dışında, göç edebileceği uygun sömürge arayışına girişmişlerdir. Bu bağlamda dönemin sömürgeci Avrupa hükümetleri deniz ötesi yayılcılığı ve yeni topraklar edinerek nüfus fazlalıklarını oraya aktarmalarının ülkelerindeki yoksulluk, eşitsizlik ve sınıf çatışmaları gibi bütün iç sorunlarının çözümü olacağını savunarak, siyasi ihtilaf olmaksızın, milletin ortak çıkarı olarak göstermeye çalışmışlardır.¹⁰⁶ Dolayısıyla yoksul sınıfın göçmesini teşvik amacıyla göçmenlere ulaşım ve konaklama desteği sağlanmıştır. Aynı zamanda göçmenleri çekmek için Yeni Dünya ve sömürgelerde iş imkânlarının fazla olduğu, iş ve hayat şartlarının verimli olduğu şeklinde propagandalar da yürütülmüştür.

Afrika kıtasının iklimi, yer altı ve üstü zenginlikleri gezi ve keşif faaliyetleri kapsamında batılı araştırmacı ve coğrafyacılar tarafından XIX. yüzyıl boyunca

105 Paul Le Roy Beaulieu, **De la Colonisation Chez les Peuples Moderne**, s. 690.

106 Marc Ferro, **a.g.e.**, s. 46.

incelenip yayımlanmıştır. Çalışmalara göre, Afrika'nın bazı bölgelerinin iklimi, toprak yapısı, ticari etkinliği ve zirai ürünleri bakımından hem işletmeye hem de Avrupalıların yerleşimine uygun vasıflara sahip bulunmuştur. Ancak yüzyılın sonlarında sömürge zaruretinden doğan rekabet arttıkça, Avrupalıların iskânına uygun yapıda olan, Afrika'nın kuzey ve güney sahil bölgeleri de daralmıştır. Zira, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Kuzey Afrika bölgelerinin büyük kısmı, Fransızların ve İngilizlerin hâkimiyetine geçmişti. 1830 yılından beri Fransızların işgalinde olan Cezayir'in yanında Tunus eyaleti de 1881 yılında yine Fransızlar tarafından ele geçirilmiştir. Güney Afrika sahillerinde Hollanda asıllı Boersler aleyhine gittikçe güç ve toprak elde eden İngilizler, 1882 yılında Kuzey Afrika'da da Osmanlı idaresindeki Mısır'ı işgal etmiştir. İskân sömürgesi olmayan Almanya ise Fas ile ilgilenirken; fırsat kollayan İtalyanlar da Osmanlı Devleti'nin son Afrika toprağı Trablusgarp vilayetine göz dikmiştir. Her ne kadar Portekiz, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler daha önce kıtada hem işletme hem de iskân sömürgelerine sahip olsalar da Almanya ve İtalya'nın sömürge edinme yoluna girmeleri, kıtaya olan ilgilerinin artması ve sömürgelerini genişletme girişimlerine sebep olmuştur.

1.3.2. Bilimselcilik ve Pozitivizmin Etkileri

XVIII. ve XIX. asırlarda ölçülebilir yöntemlerle doğru bilgilere ulaşılabileceği ve bu doğru bilgi ile de toplumsal yaşamın düzenlenebileceği inancıyla Batı Avrupa'da ortaya çıkan bilimsel hareketler doğa, yerküre, insan ve çevresinin sırlarının gün yüzüne çıkarılmasına vesile olmuştur. Öte yandan o bilgiyle doğaya tahakküm etme ve onun sunduğu imkân ve kaynakları değerlendirme çabaları, dünyanın ve özellikle Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesine doğrudan veya dolaylı olarak zemin hazırlayarak buna "meşruiyet" kazandırmıştır. Zira felsefe ve antropoloji ile başlayan doğa ve beşerî bilimler çalışmaları, ilk dönemde doğada ve yeryüzünde var olan canlı cinslerinin derlemesini yapmayı amaçlamışsa da zaman içerisinde bu canlı cinslerinin sınıflandırılarak hiyerarşisinin düzenlenmesine yönelmiştir. Pozitivizm akımının devreye girmesiyle, biyoloji ve sosyoloji bilimlerinde kaydedilen gelişmelerle, artık toplumların hiyerarşik şekilde ırklara ayrılarak birbirinden üstün oldukları ve birbirlerine karşı hak ve vazifeleri olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Medeniyet bakımından ırkların en altında Afrikalı ırkın olduğunu savunan bu bilimsel

çalışmalar, sömürgecilik ideolojisini hukuken ve siyaseten meşrulaştırarak XIX. yüzyılın sonlarında Afrika kıtasının medeniyet adına sömürgeleştirilmesine zemin teşkil etmiştir.

Afrika'nın sömürgeleştirilmesine giden süreçte siyasi, ekonomik ve toplumsal faktörler kadar XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da adeta bir din haline gelen Bilimin önemi yadsınmamalıdır. XVIII. yüzyılda Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönemde başlayan bilimsel gelişmeler, dünyanın sömürgeleştirilmesinde önemli görev üstlenmiştir. Bilimin XIX. yüzyıl boyunca bir yandan Avrupa ülkelerine siyasi, ekonomik, sanayi ve askeri alanlarda ilerlemeler sağlarken, öte yandan Avrupa kimliğinin oluşması ve Avrupa medeniyetinin üstünlük algısı ve karşısında öteki uygarlıkların aşağılık/astlık olgusunun doğmasını da beraberinde getirmiştir.

Felsefeden antropolojiye, biyolojiden sosyolojiye kadar tutarlı ve birbirini tamamlayacak şekilde işlenen bu olgu, öteki toplumların Avrupa ırkından farklı ve aşağı olduğu kabulüne dayanmaktadır. Önce filozoflar tarafından dillendirilen bu görüş, pozitivism akımının devreye girmesiyle antropolog ve biyologlar tarafından deneylerle kanıtlanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁷ Bu durum sonucunda başta Afrika olmak üzere, Asya ve Okyanusya gibi deniz ötesi bölgelerde yaşayan ve o dönemin algısına göre aşağı olarak tanımlanan sözde ilkel toplumların “medenileştirilmesi” için, onların toprakları Avrupalı devletler tarafından işgal edilerek sömürgeleştirilmesine geçerli gerekçe yapılmıştır. Ayrıca teoloji ve manevi metafiziğe karşı çıkan pozitivism akımının, Avrupa'daki skolastik geleneği sarsarak bilimi bir “din” haline getirdiği¹⁰⁸ görünmektedir.

Avrupa devletlerinin XVI. yüzyılda Amerika kıtasını sömürgeleştirmek için bölgeye Hristiyanlığı yayma gerekçesi nasıl ki sözde meşruluk getirmişse; XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurumsallaşarak adeta bir din haline gelen bilim de Afrika'nın sömürgeleştirilmesini meşrulaştırıp sömürgeciliği teşvik etmesi bakımından önemli bir faktör teşkil etmiştir. XIX. yüzyılın Avrupa sömürgeciliği, meşruiyetini bilimsel

107 Gérard Leclerc, **Anthropologie et Colonialisme. Essai sur l'Histoire de l'Africanisme**, Fayard, Paris, 1972.

108 Michel Bourdeau, “Auguste Comte et la Religion Positiviste : Présentation”, **Revue des sciences philosophiques et théologiques**, 2003/1, C. 87, s. 5-21.

ırk söylemleri zeminine dayandırmaktadır. Afrika'nın sömürgeleştirilmesine kadar götüren ilk ırksal söylemler ve ırkların hiyerarşik sınıflandırılması fikirleri, Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönemde yeryüzündeki canlı türlerinin derlemesi yapılırken; toplumlar arasındaki fiziksel, siyasi ve kültürel farklılıkları açıklığa kavuşturmak amacıyla doğa bilimci, antropolog ve felsefeciler tarafından ortaya atılmıştır. Her ne kadar bu dönemdeki ırk çalışmaları bilim adına yapılmış ve amaçları doğa, insan ve toplumları bilmeye yönelik olmuşsa da ileri sürülen “ırksal üstünlük, gerekçeler ve medeniyet” savları doğrudan veya dolaylı olarak Afrika'nın sömürgeleştirilmesinin “haklılaştırılmasında” Avrupa toplumu ve siyasetçilerine meşruiyet sağladığı söylenebilir.

İnsanın yaratılışı/türeyişi ve ırklar üzerine söylemlerin evrimi XVIII. yüzyıl öncesinde de teolojinin bir konusu olarak teorik anlamda var olagelmıştır. Bununla birlikte sömürgeciliği ve ideolojisini bilimsel olarak meşrulaştırmayı sağlayan ırksal teoriler XVIII. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Aydınlanma Çağı ile başlayan ve pozitivismle kurumsallaşan modern ırksal düşünceler, ırk hiyerarşisi ve ırkların biyolojik olarak ayrıştığı inancıyla farklılaşmıştır. Skolastik geleneğin tersine insanın da yeryüzünün diğer varlıkları gibi bilimin nesnesi haline geldiği bu dönemde, doğa tarihini araştıran bilim adamlarının gayretleri, yaşayan bütün varlık ve cinslerin evrensel bir sınıfsal kaide çerçevesinde isimlendirilerek listelenmesi, tasvir edilmesi ve sınıflandırılmasına yönelmiştir.¹⁰⁹ Bu mantığa göre, doğa tarihinde insan türleri de fizyonomik karakterleri açısından beyaz, siyah, zeytin ve bakır renklerine çalan insanlar şeklinde ayrılarak listelenecektir. Bilim adamlarını ihtilafa düşüren insan türlerindeki renk, fiziksel, politik ve kültürel farklılıkların kaynağı ise çevre ve iklime dayandırılmıştır.¹¹⁰

İsveçli Carl Von Linne (1707-1778), **Systema Naturae** adlı eserinde tüm insanların tek bir kökten geldiğini (**Monojenizm**) kabul etmesiyle birlikte, **homo sapiens** insan türlerini ortaya koyarak her birine has fiziksel, ruhsal, örfi ve ahlaki özellikleri tasvir etmiştir. Hem anatomik özellikler hem de ruhsal ve kültürel

109 Michel Foucault, **Les Mots et les Choses**, Gallimard, 1966, s.138.

110 Denis Diderot, “Encyclopédie”, **Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers**, v. 8, 1751-1765, s. 260.

betimlemelerle karşılaştıran Linne, özgür ve yasa koyucu beyaz insan ile köle ve vahşi siyah ırkları arasında ciddi fiziksel ve kültürel mesafe olduğu çıkarımına varıp, bu iki ırkın aynı kökenden geldiğine kâni olmadığını ifade ederek **Monojenist** (tek köktencilik) tezinde tereddüde düşmüştür.¹¹¹ Fransız doğabilimci ve biyolog Leclerc de Buffon (1707-1788) ise, insan türünün tek kökten gelmesine rağmen türün içinde uslamlama derecesine göre medeniyetten barbarlık ve vahşiliğe kadar farklılık gösteren bir hiyerarşinin olduğunu kabul etmektedir. 1749 yılında yayımlanan **De l'Homme** adlı eserinde bir vahşi insanın, uslamlayan medeni insanın bir arketipi olmadığı gibi vahşi insanın medeniyetin en önemli özellikleri olan ustan yoksun, yozlaşmış halde yaşayan bir varlık olduğunu öne sürmüştür.¹¹²

İrkların fiziksel özellikleri ile ahlaki birbirinden ayırmayarak ahlaksızlığı fiziksel çirkinliğin yansıması olarak gören Buffon, aynı eserinde Afrikalıların siyah ve güçlü oldukları gibi vahşi ve kaba olduklarını ifade etmiştir.¹¹³ Buffon bir yandan sömürgeciliğin kıyıcı ve acımasız uygulamalarına karşı çıkarken öte yandan sömürgeciliğin eğer asıl amacı, insanlığını yitiren vahşilerin medenileştirilmesiye kabul edilebilir şeklindeki kanaatini serdetmiştir.¹¹⁴

Yukarıda ifade edilen tezi savunan Aydınlanma Çağı antropolojisi, ırklar arasında ve özellikle “beyaz” ile “siyah” ırklar arasında sadece fiziksel bir mesafe değil, kültürel bir hiyerarşinin de olduğunu iddia ederek, medeni Avrupalı ırkın estetik ve ahlaki açıdan vahşi siyah ırktan üstün olduğu öğretilerini yaymaya başlamıştır. İnsan ve ırklar üzerine incelemelerin ana çerçevesi haline gelen bu teoriler giderek sosyal ve doğa bilimlerinde yer edinmiş ve XIX. yüzyılda gelişerek etkisini sürdürmüştür.

111 *Monojenism* insan türünün tek kökten geldiğini savunan bilimsel akım. Mickaël Vaillant, “Race et Culture. Les Sciences Sociales Face au Racisme. Etude Comparative de la genèse et des modalités de la rupture épistémologique de l'école durkheimienne et de l'école de Chicago avec la pensée raciale (fin XIXème siècle – 1945)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, IEPP, 2006, s. 64.

112 Georges-Louis Buffon, **De l'homme (1749)**, ‘dan nakleden: Mickaël Vaillant, a.g.t, s. 66.

113 Michèle Duchet, **Anthropologie et Histoire au Siècle des Lumières**, Editions Albin Michel, 1995, s. 258-260.

114 Sadrin Paul, « Buffon, De l'homme, présentation et notes de Michèle Duchet », 1971. **Dix-huitième Siècle**, n°5, 1973. Problèmes actuels de la recherche. s. 433.

İnsanların birden fazla kökten geldiğine inanan İskoçyalı felsefeci David Hume'a (1711-1776) göre, Siyah Afrikalı ırk başta olmak üzere, diğer insan türleri doğal olarak Avrupalı beyaz ırkın altında oldukları tespiti doğal karşılanmalıdır. Beyaz ırkın medeniyeti kadar gelişmiş bir medeniyetin hiçbir yerde görülmediği gibi, öteki ırklarda ne sanayi ne sanat ne de bilim gelişmiştir. Ampirist felsefeye göre hareket eden Hume, Büyük Britanya'nın o dönemde sahip olduğu sömürgelerde ve Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde bulunan siyah kökenli kölelerin hiçbirinde zeka izine rastlanmadığını, oysa Avrupalı beyazlarda eğitim görmemiş en alt sınıflardan birisinin bile bütün mesleklerde temayüz ettiğini ileri sürerek, beyaz Avrupalı ırkın siyah ırktan üstün olduğuna dair düşüncelerini ortaya koymuştur.¹¹⁵ İngiliz tarihçi Edward Long (1734-1813) da **History of Jamaica** adlı eserinde, siyahların 150 yıldır Jamaika'da bulunmalarına rağmen ne fiziklerinde ne de akıllarında bir değişiklik olduğunu yazarak David Hume'un fikirlerini benimsemiştir.¹¹⁶

XIX. yüzyılda, soyut yaklaşımlara nispeten daha somut delillerle insan yaşamının sadece dışını değil, içindeki organlarının işleyişini de inceleyen *biyoloji* biliminin gelişmesi, ırklar teorilerinde dönüm noktasını oluşturmuştur. Zira, biyoloji bilimiyle insanın doğrudan insan olarak yaratıldığı ön kabulü terk edilerek, insanın zaman içerisinde evrildiği teorisine geçilmiştir. Biyolojinin etkisiyle doğa ve beşerî bilimlerde artık, insanlar ve toplumlar arasındaki farklılıkların biyolojik sebepleri aranmaya başlanmıştır. Irksal teoriler XIX. yüzyılda tarihsel söylemden biyolojik anlayışa geçişiyle insanoğlunun çeşitliliği ve kimlik karakterlerinin değişmezliği üzerine odaklanmıştır. Irkların eşitsizliği ve irksal biyodeterminizm çerçevesinde yapılandırılan bu anlayış XIX. yüzyılda yeni irksal ideolojiyi ortaya çıkaracaktır.¹¹⁷

Biyolojiye dayanan ilk teoriler, ırklar arasındaki fiziksel, ruhsal ve kültürel gibi farklılıkların ve aralarındaki üstünlük ve hiyerarşik sıralamanın insanın birden fazla kökten gelmesinden kaynaklandığını savunarak, biyolojik determinizme bağlamıştır. Bu teorisyenlerden Fransız irksal antropolojisinin kurucusu Paul Broca (1824-1880),

115 Emmanuel Chukwudi Eze (ed), **Race and the Enlightenment**, Cambridge'den nakleden Mickaël Vaillant, a.g.t, s. 69.

116 Michaël Vaillant, a.g.t, s. 70-71.

117 Detaylı bilgi için Bakınız. Colette Guillaumin, **L'idéologie Raciste. Genèse et Langage**, Actuel, Mouton, Paris 1972.

arkeoloji araştırmalarının sonucunda elde ettiği insan kalıntılarının kafatası ölçüleri ve beyin hacimlerine (*kranyoloji*) dayanarak insanın zihni ve düşünsel becerileri üzerine genel bir teori ortaya atmıştır. Alınan bu ölçülerden yola çıkan Broca'ya göre bir beyaz Avrupalının ve bir siyah Afrikalının kafatası ve beyinleri arasındaki hacim ve ağırlık farkları, Avrupalı beyaz ırkın üstünlüğünü kanıtlamaktadır.¹¹⁸ Paris Antropoloji Topluluğu ve Paris Antropoloji Okulu'nda kurumsallaştırılan bu kranyolojik yöntemler, doğa bilimlerine ve beşeri bilimlere yayılarak insan ve toplum farklılıkları konusunda kullanılan en önemli yöntem haline gelmiştir.

Fransız siyasetçi-yazar Arthur de Gobineau (1816-1882), Antropolojinin insanölçümü (antropometri) yöntemlerine dayalı kabullerinden hareketle, 1853-1855 yıllarında yayımlanan **Essai sur l'Inégalité des Races Humaines** (*Beřeri Irkların Eřiitsizliđi Üzerine Deneme*) adlı eserinde, ırkların biyolojik olarak farklı oldukları gibi bu ırkların düşünsel becerilerine göre eşit olmadıklarını da savunmuştur. Ona göre ırklar, fiziksel ve zihinsel yetenekleri kan kalitesine bağlı olduğundan dolayı, düşünce bakımından da birbirlerine eşit değildirler. Dolayısıyla üstün Avrupalı ırkın, diğer aşağı ırklarla melezlenmesi halinde yozlaşacağını ve saflığını kaybedeceğini ileri sürmüştür.¹¹⁹ Irklar arasındaki biyolojik eşiitsizlik doktrinini benimseyen Fransız Gustave Le Bon'a (1841-1931) göre ise, üstün Avrupalı ırk ile aşağı ırk olan Asyalı ve siyah Afrikalı ırklar arasındaki farkın uçurum büyüklüğünde olduğunu ve bu aşağı ırkların uslamlamaya yatkın olmadıkları gibi kritik düşünce ve yenilikten de yoksun oldukları tespitinde bulunur. Le Bon, aşağı ırk olarak nitelendirdiği siyah Afrikalıların, ne kadar Avrupa medeniyeti eğitimi görseler de normal bir Avrupalı seviyesine ulaşamayacaklarını zira, biyolojik gerekçelerden dolayı aşağı olarak kalmaya mahkûm olduklarını savunmuştur.¹²⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Darwinizm teorilerinin hâkim olmaya başlamasıyla beraber, Avrupa düşüncesindeki siyah Afrikalı ırkın, ırklar

118 Gilles Boëtsch, "Sciences, Savants et Colonies", in Sandrine Lemaire (*der*), **Culture coloniale 1871-1931 Autrement**, « Mémoires/Histoire », 2003, s. 59.

119 Daniel Ducharme ve Paul Eid, "La Notion de Race dans les Sciences et L'imaginaire Raciste : La Rupture est-elle Consommée ?" Web no 24 de **l'Observatoire de la génétique** (septembre – novembre 2005), (IRCM) <http://collections.banq.qc.ca/ark:/52327/bs58374> Erişim: 07.12.2019.

120 Mickaël Vaillant, a.g.t, s. 100.

hiyerarşisindeki sırası değişmemiştir. Charles Darwin'in (1809-1882) **Türlerin Kökeni ve İnsanın Türeyişi** adlı eserlerinde ortaya attığı doğal seçilim ve evrim teorileri, ırklar arasındaki mücadele, üstünlük ve egemenliği başka bir boyuta taşımıştır. Darwin'e göre, canlılar arasında bir yaşam mücadelesi vardır ve bu mücadelede, doğa kanunu gereği, biyolojik olarak en yetenekli/becerikli olanlar üstün çıkacaklardır. Savunduğu bu teorilerle Darwin, insanlar ve toplumlar arasındaki mücadelelerde güçlü olanın güçsüz olana tahakküm etmesinin doğal ve meşru görülmesinin önünü açmıştır.¹²¹ Darwin evrim ve doğal ayıklanma teorilerinde açıkça ırklar sıralaması ve hiyerarşisi yapmamışsa da mevcut ırklar ölçülerek kıyaslandığında, aralarında fiziksel ve zihinsel farklılıkların olduğunu ortaya koymuştur. İnsan türlerinin ortaya çıkışı, ahlaki ve sosyokültürel gelişiminin, medeniyet bakımından kronolojisinin çıkarılması ve aşamalarını açıklaması dolayısıyla doğrudan veya dolaylı olarak ırklar arasında bir hiyerarşinin olduğu inancını pekiştirmiştir. Evrim çağlarını ilkel, barbar ve medeni olarak üçe ayıran Darwin, siyah Afrikalıları sevinçli ve konuşkan hallerinden dolayı medeni Avrupalıya göre vahşi olarak nitelendirmiştir.¹²²

Evrim teorilerine istinaden yola çıkan İngiliz felsefeci sosyolog Herbert Spencer'in (1820-1903) toplumlar üzerine çalışmaları, Charles Darwin'in teorilerinin sosyolojik boyutu niteliğindedir. Evrimci sosyolog Spencer'e göre toplumların evrimi ve sınıflandırılması, toplumsal organik olayların incelenmesinden geçer. Irkları ilkel ve medeni olmak üzere ikiye ayırarak, aralarında mevcut bir biyolojik ve kültürel eşitsizlik olduğuna inanan Spencer, Darwin'in evrim, doğal ayıklanma ve yaşam mücadelesi teorilerini toplumsal boyuta taşıyarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru hâkim olmaya başlayan "Sosyal Darwinizm" doktrininin temelini atmıştır. Bu sosyo-biyolojik doktrine göre; tarih ve toplumsal ilişkiler, insan ve toplumlar arasında yaşanan ve en yatkının başa çıkıp egemen olduğu yaşam mücadelesiyle ayarlanmaktadır.¹²³ Dolayısıyla savaşlar, emperyalizm ve sömürgecilik toplumların var olma mücadelelerinden bazılarıdır. Bu bağlamda aşağı ırkların gittikçe üstün ırkların

121 Gérard Molina, "Charles Darwin et la Question du Racisme Scientifique", **Presses Universitaires de France, Actuel Marx**, 2005/2 No 38, s.32.

122 Mickaël Vaillant, a.g.t, s. 181.

123 A.g.t, s. 189.

yararına yok olacağını savunan Sosyal Darwinizm doktrini, bir bakıma gerek Avrupa ülkelerindeki toplumsal eşitsizliği gerekse sömürgecilik gibi Avrupalıların okyanus ötesi halklar üzerindeki egemenlik emelleri ve haklarını meşru kılma mahiyetindedir.

XVIII. yüzyılın “Aydınlanma” felsefesinden başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca antropoloji ve biyolojiye kadar yayılan ırk teorileri genel olarak bütün ırkların sınıflandırılmasıyla birlikte, aşağı ırk olarak tanımlanan siyah Afrikalı ırk hakkındaki algıların pekişmesini sağlamıştır. Esasında ırk teorileri sadece tanımlamakla sınırlı kalmayıp üstün ırkların aşağı ırklar üzerinde hakları olduğunu savundukça, bu ideolojinin bilimden siyasete kaymasını sağlayarak, Afrika’nın sömürgeleştirilmesine meşruiyet kazandırmıştır. Siyah Afrikalı ırk üzerine yapılan teoriler zaman içerisinde Avrupa toplumunun kolektif hafızası ve siyasetçilerin zihinlerinde, geri kalmış, ilkel ve barbar bir Afrika algısı yaratmıştır. Dolayısıyla Avrupa’nın kıtaya müdahale ederek, himaye veya sömürge şeklinde Afrikalı toplumları eğiterek evirilmelerini ve medeniyete ermelerini sağlaması bir vazife olarak görülmeye başlanmıştır.¹²⁴

Bilimin, teorilerle kültür ve medeniyetin ne olduğu ve neyi ifade ettiği, ırkların hiyerarşisiyle hangi toplumun medeni veya barbar olduğunun çerçevesini belirlemesi, sömürgeciliği ve sömürgeleştirilen bölgelerin kaynak ve halklarının istismarını meşrulaştırırken; özgürlük ve insan haklarının evrensel insani esasları olarak savunulan Aydınlanma Çağı Avrupa felsefesini de temize çıkarmaktadır. Barbar, ilkel veya aşağı ırk Afrika algısı bilimsel söylem yoluyla zihinlere aşılaraq soyut bir kurgudan somut gerçekliğe dönüştürülmüştür.¹²⁵ XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı medeniyetinin üstünlük algısına kapılan Avrupalı siyasetçi ve devlet adamları, bilimsel gerekçelerle haklı olduklarına inanarak, sömürgecilik politikalarını desteklemek amacıyla artık Afrika kıtasının medenileştirilmesi gerektiği düşüncelerini, konuşmalarında açıkça dillendirmeye başlamışlardır.¹²⁶

124 Paul Le Roy Beaulieu, **De la Colonisation chez les Peuples Modernes**, a.g.e, s. 842.

125 Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Valentin Y. Mudimbe, **The Invention of Africa, Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge**, Indiana University Press, 1988.

126 Bu konuya ilişkin örnek çalışma için bakınız: Cafer Talha Şeker, **Kenya’nın Müstemleke Tarihi Afrika’da Kolonyalizmin iki Silahı: Din ve Sermaye**, Kaknüs Yayınları, 2016.

Onlara göre, medeni beyaz adamın Afrikalılar başta olmak üzere bütün aşağı toplumlara karşı bir yükümlülüğü ve bir medeniyet vazifesi vardır (*Fardeau de l'Homme Blanc et la Mission Civilisatrice*).¹²⁷ Böylece bu dönemde Avrupa'nın siyasi gündeminden düşmeyen Afrika'nın medenileştirilmesi meselesi doğrultusunda kurulan özel dernek ve devlet kuruluşları harekete geçmiştir. Brüksel'de 1876 yılında Kral II. Léopold (1835-1909) tarafından düzenlenen Uluslararası Coğrafya Konferansının ana gündem maddelerinden biri de Afrika'nın araştırılması ve medenileştirilmesi olmuştur.¹²⁸ 15 Kasım 1884 tarihinde de Alman Şansölyesi Bismarck başkanlığında Berlin'de toplanan ve Afrika'nın kaderini belirleyen Berlin Konferansı'nın, kıtayı bilim, ticaret ve medeniyete açmak amacıyla düzenlendiğine dair konferans davetiyelerinden temsilcilerin konuşma ve sunumlarına kadar ve konferans sonrasında imzalanan genel akdinde açıkça ifade edilmektedir.¹²⁹

1.3.3. Afrika'nın İç Dinamikleri

Buraya kadar Avrupalı devletlerin sömürgecilik girişimlerinin arkasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal gerekçelerini ele aldık. Afrika kıtası Avrupa merkezli yaşanan bu gelişmelerden uzak kalmakla beraber 1880'li yıllardan itibaren sonuçlarıyla karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Siyasi birliği olan ve bu döneme kadar Avrupa hâkimiyetinin dışında kalan birçok Afrika devleti Avrupalı sömürgeci şirket ve devletlerin işgaline karşı varlığını korumak için işbirliği arayışına girmiştir. Afrika devletleri bu Avrupalı şirket ve devletlerle anlaşma yaparak kısmen veya tamamen egemenlik haklarından vazgeçmeleri dolayısıyla kıtanın sömürgeleştirilmesi sürecinde kısmen katkı sağlamışlardır. Bu sebeple XIX. yüzyıl sömürgeciliği ve özellikle Berlin Konferansı'na giden sürecin bir bütün olarak anlaşılması için Afrika'nın o dönemki kendi iç dinamikleri göz önünde bulundurularak kıtaya has faktörlerin de ele alınması gerekmektedir. Diğer ifadeyle Afrika'nın XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa

127 Bkz. Fransız konsey başkanı ve milletvekili JulesFerry'nin 28 Temmuz 1885 tarihinde meclisteki konuşması <https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/histoire/grands-discours-parlementaires/jules-ferry-28-juillet-1885>.

128 L.-H de Laharpe, "L'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale". **Le Globe. Revue genevoise de géographie**, tome 140, 2000. Cent ans d'exploration à Genève : l'Afrique au tournant des siècles. s. 139-168.

129 **Afrika-yı Garbî İşlerine dair Berlin'de Mün'akid Konferans Mazbatalarının Tercümesidir**, Dersaadet Matbaa-i Osmani, İstanbul 1302.

devletlerinin hedefi haline gelmesi ve zamanla sömürgeleştirilmesinde hangi iç faktörlerin etkin olduğuna bakılması gerekmektedir. Bu alt başlıkta Afrika'nın XIX. yüzyılda ve bilhassa 1880'li yıllarda kıtanın siyasi, ekonomik ve sosyal durumlarına değindikten sonra yerli hâkimlerin Avrupalılarla yaptıkları mukaveleler ele alınacaktır.

Afrika kıtasının toprakları paylaşılmadan ve sömürgeleştirilmeden önce transatlantik köle ticaretine maruz kalan insan kaynağı, Avrupalı köle tüccarları tarafından dört yüzyıl boyunca sömürülmüştür. XIX. yüzyıl sömürgeciliğine zemin hazırlayan bu köle ticareti Amerika kıtasının XV. yüzyılın sonlarında keşfedilmesinden sonra başlamıştır. Amerika kıtasında kurulan kolonilerdeki madencilik faaliyetleri, pamuk, şeker, tütün ve kahve tarımında duyulan işgücü ihtiyacı zamanla Afrika'dan karşılanmaya başlanmıştır. Yerli Afrikalı hâkimler tarafından yakalanarak kıyı bölgelerine kadar getirilen Afrikalılar, köle olarak Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiliz ve Fransız tüccarlarına satılmaktaydı.

XVI. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar resmen süren transatlantik köle ticareti boyunca 11.698.000 Afrika insanının satıldığı ve bunların 9.778.500 adedinin Amerika'ya ayak bastığı tahmin edilmektedir.¹³⁰ Bu sayılar bir tartışma konusu olmakla beraber kıtanın verimli genç nüfusunun uzun süredir yurtlarından edilmesinin yanı sıra köle avcılığının yarattığı korku ve güvensizliğin Afrika'da ciddi sorunlara yol açtığı görülmektedir. Ekonomik alanda bütün faaliyetlerin köle alışverişi etrafında dönmesi hasebiyle insanların köleleştirilme korkusundan dolayı ticari faaliyetler aksarken kıtada refah, niceliksel ve niteliksel ilerleme ve gelişmeleri meydana getirecek yaratıcılığı engellenmiştir.¹³¹ Demografi açısından transatlantik köle ticareti Afrika nüfusunun ciddi ölçüde azalmasına neden olup kimi Afrika devletlerinin güçlenmesini sağlarken birçoğunun da tahrip olması ve sonraki yüzyıllarda sömürgeci devletlerin istilasına karşı koyacak güçlerini yitirmesine sebep olmuştur.

130 Edward Reynolds, **Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak Atlantik Köle Ticareti Tarihi**, Çev. Koray Akten, İmge Kitabevi, 2004, s. 102.

131 Bkz. Uzoigwe, "The Slave Trade and African Societies", **Transactions of the Historical Society of Ghana**, c. 14, 1973, s. 187-212.

XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupa’da meydana gelen bilimsel gelişmeler, kölelerin teknolojik aletlerle ikame edilmeleriyle köle ticaretinin sonuna da kapı aralamıştır. XIX. yüzyılın başından itibaren yeni teknolojiyle birlikte kölelere duyulan ihtiyacın gittikçe azalmasıyla bu ticaretin ahlaki açıdan yanlış olduğu ve yasaklanması gerektiği savunulmaya başlanmıştır.¹³² 1815 yılında İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde bu ticaretin resmen yasaklanmasına rağmen Afrika topraklarında yasa dışı yollarla eski tüccarlar tarafından yüzyılın sonlarına kadar sürdürülmüştür. Nitekim bu ticaretin kaldırılması meselesini, hammadde ve pazar arayışında olan Avrupalı devletlerin Afrika topraklarını sömürgeleştirmek için yeni bir gerekçe olarak sunacaklardır. Yasadışı yollarla özellikle müslüman Araplar tarafından sürdürüldüğü söylenen köle ticaretini ortadan kaldırmak amacıyla bir araya gelen Avrupalı bilim adamı, devlet adamı ve krallarının girişimleriyle birçok konferans düzenlenmiştir. Bu ticaretin kaldırılması 1884 yılında düzenlenen Berlin Konferansı’nın da gündemindeydi.

1884-1885 yıllarında yapılan Berlin Konferansı’nda hiçbir Afrikalı devletin temsil edilmemesi genellikle kıtada siyasi düzene sahip devletlerin olmadığını düşündürmektedir. Halbuki bu dönemde kıtanın dört bir yanında siyasi ve ekonomik düzene sahip ve Avrupa devletlerinin işgallerine karşı askeri olarak mukavemet edebilecek devletler bulunmaktaydı.¹³³ Avrupa devletleri her ne kadar bu devletleri dönemin Batı uluslararası hukukuna göre bir siyasi birim ve uluslararası aktörler olarak tanımasalar da kıtada görevlendirdikleri seyyahlar ve sömürgeci şirketler gibi sömürgeci öncülerini vasıtasıyla imzaladıkları anlaşmaları tanıyıp meclislerine tasdik ettirmişlerdir. Berlin Konferansı arifesinde Afrika kıtasında hüküm süren devletlerin bir kısmı tarihi bir geçmişe sahipken bir kısmı ise XIX. yüzyılın başlarında kıtada meydana gelen savaş ve devrimler neticesinde kurulmuştur.

XIX. yüzyılın başında Fulani¹³⁴ din önderleri tarafından Batı Afrika’da başlatılan ıslah ve cihatçı hareketler Afrika’nın orta kesimine kadar yayılarak Sokoto,

132 Ali Mazrui, **Afrikahılar**, Çev. Yusuf Kaplan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 159-163.

133 Bkz. Harita No: 1.

134 Fulaniler kökenleri hakkında çok fazla rivayet bulunmakla beraber en yaygın kanaate göre aslen Orta Doğu veya Kuzey Afrika kökenli kitleler olup zaman içinde göçerek Senegal bölgesine kadar

Masina, Tukulör ve Samory İmparatorlukları gibi teokratik devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Doğu Afrika'da ise tarihi bir geçmişe sahip Etiyopya'nın yanında 1832 yılında Ummanlı Araplar tarafından kurulan Zengibar Sultanlığı yüzyılın sonlarına doğru bütün doğu Afrika sahillerine hükmeden önemli bir devlete dönüşmüştür. Aynı yüzyılın başında Güney Afrika'da yaşanan Mfecane devriminin sonucunda ise Chaka Zulu İmparatorluğu kurulmuştur.

gelmiş kitlelerdir. Bir kısmı orada kalıp devletler kurarken büyük çoğunluğunun tarihî süreç içerisinde doğu istikametinde, Sudan'a doğru göç ettikleri bilinmektedir. Kaynak: H.A.S. Johnston, **Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma**, Çev. Kadir Özköse, Ensar Yayıncılık, Konya 2008, s. 35.



Harita 1: Berlin Konferansı öncesinde Afrika kıtasının siyasi haritası. BOA. HR. SYS. 909/1, Lef: 14.

XIX. yüzyılın başında Avrupa kıtası Napolyon savaşlarıyla çalkalanırken aynı dönemde batı Afrika'da da Fulaniler tarafından bir dini ıslah hareketi başlatılmıştır. 1804 yılında Gobir Hausa devletinin baskı, zulüm, rüşvet, nefse düşkünlük ve İslam hukukuna aykırı siyasetine karşı Osman b. Fudi (1754-1817)¹³⁵ önderliğinde başlatılan mücadele hızla bölgedeki bütün Fulani toplumları arasında yayılarak Hausa aristokrasisinin yönetimine karşı geniş ölçekte bir cihat hareketine dönüşmüştür.¹³⁶ İslahatçıların gittikçe taraftar edinmeleriyle kısa sürede Kebbi, Zamfara, Zaria, Katsina ve Kano gibi önemli bölgeler kontrol altına alınırken 1808 yılında Gobir'in başkenti Alkalava kuşatılarak zapt edilmiştir. Başkentte gerçekleştirilen mücadelede Gobir hükümdarının ölmesiyle yerine Sokoto Devleti'nin temelleri atılmıştır. Bu tarihten sonra Osman b. Fudi siyasetten çekilmekle beraber ıslah ve fetih hareketleri kardeşi Abdullah ve oğlu Muhammed Bello tarafından sürdürülerek emirleri vasıtasıyla devletin sınırları ve nüfuzu uzak diyarlara taşınmıştır. Muhammed Bello'nun öldüğü 1837 yılında Sokoto İmparatorluğunun sınırları batıda Songhay¹³⁷ bölgesinden doğuda Bornu sınırlarına kadar uzanırken nüfusu on milyona ulaşarak kıtanın en kalabalık devleti olmuştur.¹³⁸ Her ne kadar yüzyılın içinde gücü zayıflamışsa da Berlin Konferansı arifesinde ve özellikle sonrasında bu devlet nezdinde ticari imtiyaz ve ayrıcalıklı muamele elde etmek için diplomatik girişimlerde bulunan Avrupalılar arasında bir rekabet oluşmuştur.

Osman b. Fudi'nin ıslah hareketi ve Sokoto İmparatorluğunun kurulması kıtanın siyasi manzarasını değiştirdiği gibi batı Afrika'da başka dini hareketlere de esin kaynağı olmuştur. Bunlardan Kadiriye tarikatına mensup Şeyh Amadou adlı bir diğer din lideri, Segou devletiyle yaşadığı kavga neticesinde 1818 yılında müritleriyle bir savaş hareketi başlatmıştır. Kısa sürede Bambaralar ve bazı Fulani ileri gelenlerini

135 Batı kaynaklarında Osman Dan Fodio olarak bilinen Osman bin Fudi Afrika'daki Fulani (Fulah, Peul) kabilesine mensup Müslüman bir alimdir. 1755 yılında dünyaya gelen Osman, XV. yüzyılda Gine'den bugünkü Nijerya bölgesine göç etmiş bir ailenin çocuğudur. Fudi 1804 yılında başlattığı cihat hareketi kısa sürede bölgeyi ele geçirerek Sokoto İmparatorluğunu kurmuştur. Hakkında fazla bilgi için. A.g. esere bkz.

136 H.A.S. Johnston, **a.g.e.**, s. 52-53.

137 XV. Yüzyıl ile XVI. yüzyıllar arasında Songhay İmparatorluğuna evsahipliği yapan bu bölge günümüzde Kuzeydoğu Mali ve Burkina Faso topraklarında bulunmaktadır.

138 Kevin Shillington, **History of Africa**, MacMillan, London 1995, s. 229.

yenerek Masina'da islamî bir devlet kurmuştur.¹³⁹ 1836 yılında ölmesi üzerine oğlu Seku Ahmadou ve daha sonra torunu Amadou Amadou'nun tahta geçmesiyle birlikte bu devlet 1853 yılında Elhaj (Hacı) Ömer Tall'ın Tukulör İmparatorluğuna ilhak edilmiştir. Dönemin Sokoto Sultanı Muhammed Bello'nun kızıyla evlenerek imparatorluğun tahtına geçme ihtirasları olan Hacı Ömer Tall 1837 yılında sultanın vefatından sonra oğlunun tercih edilmesinden dolayı Sokoto'dan ayrılmıştır. 1840'lı yıllardan itibaren topladığı müritleriyle birlikte batı Afrika'da yeni bir cihat hareketi başlatan Tall, bölgedeki küçük devletleri fethederek 1860 yıllarına gelindiğinde Masina Devleti'ni de hâkimiyeti altına alarak Tukulör Fulani İmparatorluğu olarak anılacak bir devlet kurmuştur. 1864 yılında Hacı Ömer Tall'ın vefatı üzerine zayıflayan devlet, ortaya çıkan taht kavgaları ve yönetim sorunlarına dayanmasıyla birlikte varlığını sürdürmüş ve 1890'lı yıllarda bölgeye hâkim olan Fransızların hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁴⁰

Batı Afrika'daki din hareketlerinden ortaya çıkan bir diğer devlet ise Samory Toure tarafından kurulmuştur. Tukulör İmparatorluğunun haraçgüzarı olan ancak Hacı Ömer Tall'ın 1864 yılında ölmesinden sonra devletin zayıflamasıyla bağımsızlığını ilan eden Samory bugünkü Gine'nin doğusu, Fildişi sahillerinin kuzeyi ve Mali'nin güney batısını içine alan, modern silahlarla donatılmış güçlü orduya sahip bir devlet (Wassoulou, Mandinka veya Mandingue İmparatorluğu) kurmuştur. Afrika paylaşımının başladığı 1880'li yıllarda, gücünün zirvesinde olan Samory devleti, lideri Samory Touré'nin yakalandığı 1898 yılına kadar batı Afrika'nın fethedilmesinde Fransızlara karşı direnerek ağır kayıplar verdirmiştir.¹⁴¹ XIX. yüzyılın başında batı Afrika'da ortaya çıkan din hareketleri yüzyılın sonlarına doğru kıtanın doğusuna da sıçrayarak Rabih ve Mehdi isyanları sonucunda kurulan devletler geçici olmakla beraber bölgenin manzarasını şekillendirmiştir. Mısır ordusunda birçok görevde bulunan Rabih b. Fazlullah İngilizlerin varlığı ve Sudan'ın güney bölgesinin idaresine yönelik alınan kararlara duyduğu rahatsızlıktan dolayı isyan ederek 1879 yılında

139 Bkz. Amadou Hampaté Bâ et Jacques Daget, **L'Empire Peul du Macina (1818-1853)**, Editions de l'Ecole des hautes études en sciences sociales, 1984.

140 Kevin Shillington, **History of Africa**, s. 231.

141 M'Baye Gueye et Albert Adu Boahen, "Initiatives et résistances africaines en Afrique occidentale de 1880 à 1914", **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique sous domination coloniale, 1880-1935**, Tome VII, UNESCO, 1987, s. 147-150.

emrindeki askerlerle Çad gölü istikametine doğru hareket etmiştir. Kısa sürede orta Afrika’da, bugünkü Çad’ın güneyinde büyük bir devlet kurarak 1900 yılında yakalanıncaya kadar Fransızların Çad havzasına yönelik fetihlerine engel olmuştur.¹⁴² Rabih devletinin yanında 1881 yılından itibaren Sudan’da kendini Mehdi ilan eden din adamı Muhammed Ahmed’in ise başlattığı Mehdi hareketiyle bugünkü Sudan Cumhuriyetini kapsayan bölgede kurduğu devlet yirmi yıla yakın hüküm sürmüştür.¹⁴³

Bu geçici devletlerin dışında XIX. yüzyılda doğu Afrika’da köklü geçmişe sahip Etiyopya ve Zengibar gibi devletler Avrupalı devletlerin önemseydiği ve ikili ilişkilerinde siyaseten dikkate aldığı en önemli Afrika devletleri arasındaydı. Kuruluşu yüzyıllar öncesine dayanan Etiyopya İmparatorluğu zaman içinde zayıflamakla beraber XIX. yüzyılın ortalarında İmparator II. Tewodoros (1818-1868) zamanında yeniden birleşmesiyle yükselişe geçmiştir. 1855 yılında imparatorluk tahtına oturan Tewodoros ateşli silahlar ve toplarla donatılmış eğitilmiş ve disiplinli bir ordu kurarak İmparatorluğun bütün âsi vilayetlerini bastırarak ve Etiyopya’nın siyasi birliğini sağlamıştır. 1867 yılında İngiliz kuvvetlerine yenilerek ölmesiyle birlikte Etiyopya güçlenerek sınırlarını genişletmeye devam etmiş¹⁴⁴ ki Afrika’da paylaşım yarışı başladığında İtalyan birliklerinin işgal girişimlerini püskürterek bağımsızlığını korumuştur. Tarihi bir adadan ibaret olan Zengibar 1832 yılında Ummanlı Arapların başkenti Maskat’tan adaya taşınmasıyla yüzyılın ikinci yarısında bir ticari merkez haline gelerek doğu Afrika sahillerine hâkim güçlü bir Sultanlığa dönüşmüştür. Adanın bir ticaret merkezi olarak özellikle köle ve silah ticaretinde¹⁴⁵ bir geçiş noktası konumunda olması dolayısıyla İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletleri köle ticaretine karşı mücadelelerinde Zengibar Sultanlığı ile eşitlik temelinde ilişkiler ve

142 Ahmet Kavas, **Les Relations Turco-Tchadiennes: La Politique Ottomane en Afrique Centrale**, ed. Zekeriya Kurşun, Ordaf, İstanbul 2014, 79-110; Ahmet Kavas, “Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi öncesinde Rabih b. Fazlullah’ın kurduğu son Biladu’s Sudan Devleti ve Fransa’yla Mücadelesi”, **The Journal of Ottoman Studies**, XX, İstanbul 2000, s. 15.

143 A. B. Theobald, **The Mahdiya: A History of the Anglo-Egyptian Sudan, 1881-1899**, London 1952; P. M. Holt, **The Mahdist State in the Sudan (1881-1898)**, Oxford 1958; Mustafa Öz, “Muhammed Ahmet el-Mehdi”, **DİA**, c. XXX, 495-496.

144 Monday B. Akpan, “Le Libéria et l’Éthiopie, 1880–1914: la survie de deux états africains” **Histoire Générale de l’Afrique, l’Afrique sous domination coloniale, 1880-1935**, Tome VII, UNESCO, 1987, s. 278-280.

145 Sinan Çakar, **Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı**, Kitabevi, İstanbul 2002.

işbirliği kurmuşlardır.¹⁴⁶ Nitekim Berlin Konferansı sırasında bağımsızlığı tanınan Sultanlık konferansın genel antlaşmasına katılmıştır.

Afrika'nın güneyinde ise XIX. yüzyılın başlarında *Mfecane* adı verilen siyasi ve sosyal devrimler yaşanmıştır. Güney Afrika'daki toplumlardan Nguni kabilesinin dilinde *ezme* veya Sotho dilinde *balyoz darbesi* manasına gelen Mfecane savaşları sırasında birçok eski devlet ilhak ve işgal yoluyla yok olurken yerine güçlü devletlerin kurulduğu görülmektedir.¹⁴⁷ Bölgedeki güçlü devletlerinden Mthethwa federasyonunun¹⁴⁸ parçalanmasına yol açan Mfecane savaşları Zulu imparatorluğunun ortaya çıkmasını sağlayarak bölgenin siyasi haritasını değiştirmiştir. Mfecane savaşlarının doruk noktasına ulaştığı 1816-1819 yılları arasında Mthethwa federasyonu ordusunda başarılı bir komutan olan Shaka küçük bir beylik olan Zulu'nun lideri olup iktidarın başına geçmiştir. Sonraki on yıl içinde bütün çevre aşiretleri hâkimiyeti altına alan Shaka getirdiği askeri değişiklikleri ve özellikle Mthethwa federasyonunun hükümdarının ölmesi üzerine tahtına geçerek güney ve orta Afrika'da askerî açıdan dönemin en büyük ve en güçlü imparatorluğunu tesis etmiştir.¹⁴⁹ Shaka'nın 1828 yılında ölümünden sonra da devlet içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, taht rekabeti ve sömürgeci devletlerin dış baskılarıyla birlikte yüzyılın son çeyreğine kadar bölgedeki etkisini korumuştur. Zira, 1879 yılında İngilizlerin bölgeyi işgal teşebbüsleri sırasında Zulu güçleriyle giriştikleri savaşta İngiliz askerlerine ağır kayıplar verdirmiştir.¹⁵⁰

XIX. yüzyıl Afrika'sında yaşanan bu devrim ve savaşlar neticesinde siyasi birliği ve askeri düzene sahip güçlü devletler ortaya çıkmış, bu da kıtanın

146 Hatice Babavatan (Uğur), **Understanding Afrika-yi Osmani in the Late Ottoman Empire: The Case of Zanzibar**, Boğaziçi University, İstanbul, 2003. Tez 2005 yılında Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. **Osmanlı Afrika'sında bir Sultanlık: Zengibar**, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 35-44.

147 Leonard D. Ngcongco, "Le Mfecane et l'émergence de nouveaux états africains", **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique au XIXe Siècle Jusque vers les Années 1880**, Tome VI, UNESCO, 1996.

148 Bugünkü Güney Afrika'nın Kwazulu-Natal bölgesinde XVIII. yüzyılda kurulan ve yaklaşık 30 Nguni kabilesinden oluşan bir federasyondur.

149 A. E. Atmore, "Africa on the Eve of Partition", **The Cambridge History of Africa**, v. VI from 1870 to 1905, Cambridge University Press, 2001, s. 90.

150 David Chanaiwa, "Initiatives et Résistances Africaines en Afrique Méridionale", **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique sous domination coloniale, 1880-1935**, Tome VII, UNESCO, 1987, s. 226.

demografisini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Batı Afrika'dan başlayarak doğu Afrika'ya kadar yayılan din savaşları, güney Afrika'da yaşanan Mfecane devrimleri ve kıtanın kıyı bölgelerinden içlerine kadar yasaklanan ancak yasadışı yollarla sürdürülen köle avı ve ticareti Afrika nüfusunun parçacıklara bölünmesi ve hatta oranının düşmesine sebep olmuştur. Bu durum ise Afrika topraklarının sahipsiz olduğu kanaati oluşturarak Avrupalılar tarafından işgal edilmesine fırsat sağlamıştır.¹⁵¹ Öte yandan bu devrimler güçlü ve zayıf Afrika devletlerinin arasında sürekli bir çatışma ortamı yaratması dolayısıyla birlik ve beraberliği ortadan kaldırdığı gibi sömürge arayışında olan yabancı devletlerinin müdahalesini de celp etmiştir. Özellikle sömürgeci faaliyetlerin arttığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde kimi zayıf Afrika devletleri, yerli ve güçlü imparatorlukların yayılcılığı karşısında direnmek için kimi devlet ise halkının isyanlarını bastırmak ve iktidarını korumak amacıyla Avrupalıların himayesi ve iş birliğine başvuruyordu.¹⁵²

Zira 1880 ile 1900 yılları arasında Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sürecinin son aşamasında Avrupalıların işgal ve ilhak girişimleri karşısında mukavemet göstermek yerine bazı Afrikalı devletlerin önderleri anlaşmalar¹⁵³ yaparak kendi iradeleriyle kısmen veya tamamen ülkelerinin egemenliği, yönetimi ve muhafazasını sömürgeci güçlere devretmeyi tercih etmişlerdir.

Örneğin XIX. yüzyılın son çeyreğinde Batı Afrika'da Yorubalılar, Dahomey krallığı ve İngilizler arasında sıkışan Porto-Novo kralı Tofu iktidarını korumak için 1882 yılında bölgeye gelen Fransızların işbirliğine başvurarak Fransız himayesini kabul etmiştir.¹⁵⁴ Orta Afrika'nın Gine körfezi Kamerun'un güneyinde yüzyıllardır Avrupalılarla temas halinde olan Akwa ve Bell kralları, toplumları adına 12 Temmuz 1884 tarihinde Jantzen et Thormählen adlı Habsburglu Alman firmalarıyla himaye anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmayla iki kral yönetim, yasama ve egemenlik

151 Leonard D. Ngcongco, "Le Mfecane et l'Emergence de Nouveaux Etats Africains", a.g.m, s. 118.

152 Godfrey N. Uzoigwe, "Partage Européen et Conquête de l'Afrique : Aperçu Général", **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique sous domination coloniale, 1880-1935**, Tome VII, UNESCO, 1987, s. 52.

153 Anlaşmaların hukuki geçerliliği hakkında fazla bilgi için bkz. Ch. Salomon, **L'Occupation des Territoires sans Maître Etude du Droit International**, A. Giard, Paris 1889.

154 Albert Adu Boahen, "L'Afrique Face au Défi Colonial", **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique sous domination coloniale, 1880-1935**, Tome VII, UNESCO, 1987, s. 31-32.

haklarını söz konusu firmalara devretmiştir.¹⁵⁵ Doğu Afrika'da kendi tebaalarıyla mücadelesi sırasında tahtı sarsılan Buganda¹⁵⁶ kralı İngiliz Doğu Afrika Şirketinin himayesine başvurarak 1890 ve 1892 yıllarında anlaşmalar imzalamıştır. 1894 yılında doğrudan İngiliz devleti ile imzalanan yeni anlaşmayla İngiliz himayesine giren Buganda devletinin dışişleri, hazine ve mali işleri kralın ellerinden alınmıştır.¹⁵⁷ Orta Afrika'nın Kongo havzasında ise 1876 yılından itibaren II. Léopold tarafından Uluslararası Afrika Cemiyeti'nin kurulmasıyla Kongo nehrinin sol ve sağ kıyılarında gezi ve ticaret faaliyetlerinde bulunan Avrupalılar yerli hâkimler nezdinde devletleri adına nüfuz alanı ve ticari imtiyazlar elde etmek için girişimlerde bulunuyorlardı. Bu rekabet bağlamında Fransız seyyah Savorgnan de Brazza'nın (1852-1905)¹⁵⁸ Makoko kralı¹⁵⁹ başta olmak üzere Kongo hâkimleriyle 1880-1882 yılları arasında imzaladığı himaye anlaşmalarının Fransız başkanı ve meclisince Kasım 1882 yılında tasdik edilmesi Berlin Konferansı'na giden yolu açmıştır.¹⁶⁰

155 Rodrigue N. Sandjè, "Le Traité germano-douala du 12 juillet 1884 : étude contemporaine sur la formation des contrats dans l'ordre juridique intemporel", **Revue québécoise de droit international**, V. 29, N 1, 2016, s. 133.

156 Buganda doğu Afrika'nın büyük göller bölgesinde bulunan ve 52 Baganda aşiretinden oluşan bir krallıktır. Bu krallık günümüz Uganda Cumhuriyeti'nde varlığını sürdürmektedir.

157 Godfrey N. Uzoigwe, "Partage Européen et Conquête de l'Afrique : Aperçu Général", a.g.m, s. 53.

158 Pierre Savorgnan de Brazza 1852 yılında İtalya'da doğmuştur. Eğitimini Fransa'da gördükten sonra 1870 yılında Fransız denizcilik hizmetine giren Brazza, Fransız vatandaşlığını da almıştır. Gabon ve Kongo'da Fransa adına birçok keşif faaliyetlerinde bulunan seyyah, Fransa'nın Kongo sömürgesinin kurucusu ve aynı zamanda valisi olmuştur.

159 Brunschwig Henri, "La négociation du traité Makoko", **Cahiers d'études africaines**, vol. 5, n°17, 1965, s. 33. Makoko aslında bugünkü Gabon'un bir kısmı, Kongo Cumhuriyeti ve Demokratik Kongo'nun bir kısım topraklarını içine alan Mbé bölgesine egemen olan krala verilen ünvanıdır.

160 Ch. Salomon, **L'Occupation des Territoires sans Maître Etude du Droit International**, a.g.e, s. 218.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BERLİN KONFERANSI'NA GİDEN SÜREÇ: DIŞ AKTÖRLERİN AFRİKA'DAKİ ÇIKARLARI VE EMELLERİ

Yukarıda görüldüğü üzere 1884-1885 tarihli Berlin Konferansı'nın toplanması ve sonraki yıllarda Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde, bir yüzyıldan fazla devam eden süreç içinde birbirini etkileyen bir takım siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler sebep olmuştur. Bu süreçte siyasi ve sosyal faktörlerin önemi göz ardı edilmemekle birlikte ekonomik rekabetin daha etkili olduğu düşünülmektedir. Zira, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa ekonomisinde başlayan daralmadan sonra sanayileşmiş Avrupa ülkeleri, yatırım yerleri ve yeni pazar arayışına girişmişlerdir. Dolayısıyla bu arayış, henüz sömürgeleştirilmemiş ve yüzyılın başından itibaren Avrupalı seyyahlar tarafından gezilen ve büyük ticari ve yatırım potansiyeline sahip olduğu düşünülen Afrika kıtasını bir rekabet ortamına dönüştürecektir. Avrupalı Devletler, Afrika'nın Nijer ve Kongo nehirleri gibi kıtanın giriş kapılarını ve ticaret yollarını kontrol altına almak, doğal kaynaklarına sahip olmak ve devlet yapısına sahip olan Afrikalı toplumlar nezdinde imtiyaz ve öncelik avantajı sağlamak için mücadele vermeye başlamışlardır. Bu mücadelenin 1880'li yılların başında kızıştığı doruk noktası olan Kongo meselesi, doğrudan Berlin Konferansı'nın toplanmasına neden olmuştur. Buradan hareketle hiçbir Afrika devletinin davet edilmediği bu konferansa Avrupalı ve Avrupalı olmayan devletler hangi bağlamda ve ne amaçla katılmışlardır?

Berlin Konferansı'nın toplanmasının nedeni ve ana gündemlerinden biri olan Kongo Nehri, sene boyunca gemi işleyebilirliği ve akarsu kollarıyla Afrika'nın en hareketli ve en işlevsel nehridir. Havzayı gezen birçok seyyah, bölgenin zenginliğini ve arazisinin verimliliğini övgülerle dile getirmekteydi. Bu bölge ormanları, işletmeye müsait madenleri ve uçsuz bucaksız topraklarıyla sömürgeci devletlerin dikkatlerini çekmekteydi.¹⁶¹ Nitekim XIX. yüzyılın son çeyreğinde bölgede başlayan ticari rekabet sonucunda İngiltere destekli Portekiz, Fransa ve Belçika arasında bir nüfuz alanı mücadelesine dönüşmüştür. Bu devletler meselenin görüşülmesi için Alman

161 Jean Darcy, *France et Angleterre. Cent Années de Rivalité Coloniale*, Librairie Perrin et C, 1904, s. 324-325.

şansölyesi Bismarck başkanlığında Berlin’de 15 Kasım 1884 tarihinde toplanan konferansta havzadaki haklarını savunmak üzere davet edilirken, öte yandan sanayileşmemiş ve söz konusu bölgede hak ve iddiaları olmayan Osmanlı Devleti de, girişimlerde bulunarak kendini davet ettirmiştir. Bu bölümde, Belçika, Fransa, Portekiz ve İngiltere gibi devletlerin Berlin Konferansı’nın toplanmasına sebep olan Kongo’daki çıkarlarının incelenmesinin ardından, Almanya’nın sömürgecilik karşılığında vazgeçip sömürge arayışına girmesiyle düzenlenen Berlin Konferansı’na değinilecektir. Bunun yanında konferansın gündemi ve ele alınan meseleler, tematik olarak incelenerek konferansın ve Avrupa devletlerinin amaçları ortaya çıkarılacaktır.

2.1. AVRUPA DEVLETLERİNİN KONGO’DAKİ ÇIKAR ÇATIŞMASI

Afrika kıtası sahilleri, asırlardır Avrupalı gemicilerin uğrak noktası olmuş ve özellikle köle ticareti sırasında çok önemli bir işlev üstlenmiştir. Ancak kapitalizmin gelişmesiyle artan yatırım ve pazar arayışlarından dolayı bu önemli noktalardan biri olan Kongo Nehri’nin döküldüğü Atlantik Okyanusu noktası, kıtanın hinterlandındaki pazar ve zenginliklere ulaşma açısından, Avrupalılar için stratejik bir öneme sahipti. Dolayısıyla 1880’li yıllardan itibaren Kongo Nehri ve havzasında bulunan Avrupalılar arasında nüfuz alanı oluşturma iddiaları başlamıştır. Çocukluğundan beri sömürge ihtirasları olan Belçika Kralı II. Léopold, 1876 yılında Brüksel’de düzenlediği Uluslararası Afrika Konferansı’ndan 1884 yılına kadar seyyah Henri M. Stanley¹⁶² öncülüğünde yaptığı girişimler sonucunda Kongo Nehri üzerinde ticaret merkezleri kurmayı başarmıştır. Hem kuzey hem de batı Afrika’da sömürgeleri olan Fransa ise, Gine Körfezi’ndeki Gabon sömürgesinde gezi ve keşif yapmak üzere görevlendirdiği Savorgnan de Brazza tarafından, 1880 yılında Kongo Nehri’nin sağ kıyılarında Makoko hükümdarıyla yapılan anlaşma sonucunda bölgede bayrağını dalgalandırma

162 Aslen Britanyalı olan Stanley, 1841 yılında John Rawlands adıyla Galler’de doğdu. Daha sonra Amerika’ya göçen Stanley Amerikan iç savaşında “Savaş muhabiri” olmuştur. Savaş sonrasında İspanya, Etiyopya, Yunanistan ve Osmanlı’da muhabirlik yaptıktan sonra, Afrika’da keşif gezilerine giden ancak kendisinden haber alınmayan İngiliz kâşif Livingston’u bulma görevini üstlenir. Böylece Afrika’daki keşif macerasına başlayan Stanley, Livingston’u bulduktan sonra keşiflerine devam ederek kendisinden önce yapılan Afrika’nın coğrafyası araştırmalarına önemli katkılar sağlar. Livingston tarafından keşfedilen ve Nil’in bir uzantısı olarak zannedilen Lualaba Nehri’nin aslında öyle olmadığını ve bu nehrin Orta Afrika’ya ve Kongo’ya çok önemli bir giriş yolu olduğunu kanıtlamıştır.

imkânına kavuşmuştur. Ancak yüzyıllardır bölgede varlık gösteren Portekiz, bölge üzerinde tarihi hakları olduğunu ileri sürerek Fransa ve II. Léopold'un Kongo'daki egemenlik girişimlerine karşı çıkmaktaydı.

Nil ve Nijer nehirleri üzerindeki hâkimiyetine odaklanarak Kongo'da doğrudan nüfuz mücadelesine girmeyen ve yine de ticari çıkarları olan İngiltere ise, Portekiz üzerinden dolaylı olarak girişimlerde bulunmuştur. İngiltere, kısa vadede hem tüccarlarının haklarını koruyarak en çok avantaja sahip olmak, hem de uzun vadede fiilen bölgeyi ele geçirmek ümidiyle 26 Şubat 1884 tarihinde bir antlaşma imzalayarak bölgedeki Portekiz'in hak ve iddialarını desteklemiştir. Ancak bu antlaşmadan doğan ticari koşullar, bölgede ticari çıkarları ve egemenlik hakkı iddiaları olan Fransa ve Belçika gibi devletlerin protestolarına neden olmuştur. Bu meselenin çözülmesi için Fransa'ya işbirliğiyle Alman şansölyesi Otto Von Bismarck'ın çağrısı üzerine Berlin'de Almanya'nın evsahipliğinde uluslararası bir konferansın düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bölgede varlık gösteren bu devletler, hak ve çıkarlarını savunmak amacıyla 15 Kasım 1884 tarihinde meselenin görüşülmesi için toplanacak konferansa katılmıştır. Bu başlıkta, Berlin Konferansı'na doğrudan sebep olan devletlerin konferans öncesinde Kongo havzasındaki çıkarları ve konferansa giden süreçteki rolleri incelenecektir.

2.1.1. Belçika'nın Sömürge Siyaseti: Kral II. Léopold ve Kongo¹⁶³

Belçika Krallığı, 1830 yılında Sanayi Devrimi'nin ortasında kurulmasıyla birlikte kısa sürede dönemin şartlarına ayak uydurarak sanayileşmiş devletler arasına girmiştir. Bu ivmeyi yakalaması sonrasında da diğer sanayileşmiş devletler gibi yüzyılın son çeyreğinde pazar ve hammadde arayışına girmek zorunda kalmıştır. Maceraperest kralı II. Léopold (1835-1909) daha iktidara gelmeden önce genç yaşından beri komşu ülkelerin dış politikaları ve sömürgeci politikalarıyla ilgilenerek, ileride nasıl bir sömürge idaresi kurup çıkar sağlayacağını planlarına başlamıştı. Prens, 25 yaşındayken ülkenin finans bakanına hediye ettiği değerli bir taş üzerine "Belçika'nın bir sömürge edinme zarureti olduğu" ve ülkeye bir çıkar alanının elde

163 II. Léopold'un sömürgeci emelleri ve politikalarının evrimi hakkında bkz. BOA. HR.SYS. 909/3 Lef: 8.

edilmesinin iyi olacağı sözlerini yazmıştır.¹⁶⁴ Böylece sömürge edinmekte azimli olan II. Léopold, tahta çıktığında önce Uzak Doğu daha sonra da Afrika'da İngiltere, Portekiz ve Fransa'nın yanında sömürge yarışına katılmıştır. Ancak kral esasında kârlı bir sömürge kurmayı amaçladığı belli olsa da her zaman bu ülkelerin menfaatleriyle karşı karşıya kalarak farklı yöntem, araç ve yollara başvurmuş ve çeşitli amaçlara yönelmeyi yeğlemiştir. Küçük bir Avrupa ülkesi olan Belçika, bu ülkelere nazaran Afrika'daki sömürgecilik yarışına geç girdiği halde, 1884 yılında Kongo Havzası'nda önemli bir konuma erişerek Berlin Konferansı sürecinin önemli bir parçasını teşkil etmiştir.

Belçika kralı II. Léopold'un sömürgeci fikirleri, amaçları ve politikaları tahta çıkmadan evvel olgunlaşmaya başlamıştı. İlk olarak kral, İspanya, Portekiz ve Hollanda'nın Asya veya Amerika'daki hazır sömürgelerinden birini satın alarak ülkesine sömürge edinmeyi planlasa da bu devletlerin direnişiyle karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte sömürge emellerinden vazgeçmeden Afrika'da yapılan keşif gezilerini yakından takip ederek, iktidara geldiğinde emellerini artık bu kıtaya yönlendirmiştir. Ancak yeni keşfedilen Afrika'nın iç bölgelerinde sömürge kurmak, sermaye ve askeri güç gerektirmekteydi. Oysa kral daha tahta yeni çıktığında, Belçika hükümetinden finansal ve askeri destek alamayacağını farkına varmıştır.¹⁶⁵ Dolayısıyla, Afrika'da ticari çıkarları olan diğer Avrupa devletleriyle karşı karşıya gelmeden, kıtada yer edinmek için uluslararası bir işbirliği başlatmıştır. Nitekim 1876 yılında Brüksel'de Fransa, İngiltere, İspanya, Almanya ve birçok Avrupa devletinin temsilcisinin de yer aldığı Uluslararası Coğrafya Konferansı düzenlemiştir. II. Léopold, sömürgeci emellerini sızdırmadan konferansın amacını Afrika'nın coğrafyasını daha iyi tanımak, köle ticaretine son vermek ve kıtayı medeniyete açmak olarak belirlemiştir. Konferansın sonucunda hedeflerini yerine getirmek üzere kralın bizzat yöneteceği bilimsel ve filantropik amaçları taşıyan Uluslararası Afrika Cemiyeti kurulmuştur.¹⁶⁶

164 Christine de Gémeaux et Amaury Lorin, **L'Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin**, s. 180.

165 Robert Schnerb, **Histoire Générale des Civilisations**.

166 Henri Wesseling, **Le Partage de l'Afrique**, Editions Denöel, 1996, s. 166.

Ancak II. Léopold'un çabalarına rağmen, dönemin Avrupa'daki milliyetçi ekonomik korumacılığı ve deniz ötesindeki siyasi rekabet Uluslararası Afrika Cemiyeti'nin işlevini engellemiştir. Yine de kral çıkarıcı sömürgeci emellerinden vazgeçmeyip yeni yollar arayışına girmiştir. Avrupa'da çok yankı bulan gezgin Henri Stanley'in 1877 yılı Kongo Havzası keşiflerinden sonra II. Léopold, Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yaptığı ticari kurum ve istasyon planlarını bırakıp Kongo bölgesine odaklanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin hizmetinde çalışan Stanley'i Belçika hizmetinde Afrika'da görevlendirmek isteyen Kral II. Léopold, Belçika'nın Londra sefirine gönderdiği mektupta planlarını şu şekilde ifade ediyordu: "İngilizlerle münakaşaya giremeyiz, ancak bu güzel Afrika pastasından bir pay edinme fırsatını da kaçıramayız. O yüzden Stanley ile görüşeceğim ve eğer ona ısınırsam onun Kongo'yu araştırması ve istasyon kurmasını sağlayacak kadar fon toplayacağım. Zamanı gelince, şartlar elverişli olduğunda bu istasyonları geliştirip Belçika kurumlarına çevireceğiz."¹⁶⁷ Henri Stanley, Haziran 1878 tarihinde II. Léopold'un hizmetine girerek, Kongo'da 27 milyon frank değerinde büyük bir ticaret ve ulaşım şirketi kurma projesi planlarını krala takdim etmiştir.

Kral II. Leopold ise bu projeyi benimsemişse de karşılaştığı sermaye sorunlarından dolayı öncelikle düşük maliyetli bir ön hazırlık projesiyle başlamaya karar vermiştir. Brüksel sarayında 25 Kasım 1878 tarihinde yapılan toplantı sonucunda kral, yabancı sermayedarlarla işbirliği yaparak 1 milyon Belçika Frangı sermaye değerindeki Kongo bölgesini araştırmak üzere Uluslararası Afrika Cemiyeti'nin çatısı altında *Comité d'Etude du Haut Congo* (Yukarı Kongo Araştırma Heyeti) adıyla bir şirket kurmuştur. Stanley'in önderliğinde yürütülen bu araştırma faaliyetleri, Uluslararası Afrika Cemiyeti'nin bilimsel ve filantropik amaçlarından ziyade bölgede ticaret ve sanayi pazarı arayışına da girmiştir. Bu şirketlerin birkaç ay sonra iflas etmesiyle beraber yasaları ve güttüğü amaçlar, II. Léopold'un Afrika'nın merkezinde sömürge kurma girişimlerinde büyük bir adım teşkil etmiştir. İlk önce cemiyetin adına ve iflasının ardından da doğrudan kralın hizmetinde çalışan gezgin Stanley, II. Léopold

167 Jean Stengers, "Leopold II et la rivalité franco-anglaise en Afrique, 1882-1884", **Revue belge de philologie et d'histoire**, c. 47, fasc. 2, 1969, s. 430.;
https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1969_num_47_2_2770
Erişim tarihi: 03.04.2020.; Henri Wesseling, **Le Partage de l'Afrique**, s. 171.

adına benzer sömürgeci cemiyetlerin kurulmasına hazırlık niteliğinde Kongo’da yerel hâkim ve krallarla toprak ve ticari imtiyaz anlaşmaları sağlama ve istasyonlar kurma görevlerini yürütmeye başlamıştır.¹⁶⁸

Kongo’ya 14 Ağustos 1879 tarihinde tekrar dönmesinden bir sene sonra Stanley, 13 Haziran 1880 tarihinde, Vivi bölgesinde *Yukarı Kongo Araştırma Komitesi* cemiyeti ve dolayısıyla II. Léopold’a ticaret, ziraat ve yol yapımı tekelciliğini tanıyan ilk anlaşmayı Vivi hâkimiyle imzalamıştır. Bu anlaşmayı müteakip aylarda Isanghila (8 Mayıs), Manyanga (13 Ağustos), Ngombi (24 Eylül), Léopoldville (12 Ekim), Ndandanga (14 Ekim), Msuata (19 Ekim) ve Lufuntchu (20 Ekim) adlı bölgelerde yine krala ekonomik imtiyaz tanıyan tekelcilik anlaşmaları sağlamıştır.¹⁶⁹ Ancak bu anlaşmalar imzalandığı sırada Aşağı Kongo’nun sağ kıyısında Fransız gezgin ve deniz subayı Savorgnan de Brazza da Uluslararası Afrika Cemiyeti’nin Fransız komitesi adına Makoko hükümdarıyla himaye anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma Kral Léopold’un projesinin gerçekleşmesine bir tehdit niteliğindedir. Zira kral, Fransa gibi güçlü bir sömürgeci devletle karşı karşıya gelemeyeceği gibi, Fransız hâkimiyeti altında olacak bu stratejik bölgede ticaret şirketi projesinden hedeflenen ekonomik çıkarları da elde edilemeyecekti. Her ne kadar kral, 1879 yılında Stanley’i görevlendirirken bölgede yerel krallıklardan oluşan bir federasyon kurarak siyasi kontrolü sağlamayı düşünmüştü de kontrolün yerel krallarla sağlanamayacağı anlaşılmıştır.¹⁷⁰ Dolayısıyla Kongo’da öncelikle siyasi hâkimiyetin sağlanması gerektiğinin farkına varan II. Leopold’un hedefleri ekonomiden ziyade siyasi hedeflere yönelmiştir.

Fransa’nın Brazza-Makoko anlaşmasını 22 Kasım 1882 tarihinde Fransız ulusal meclisinde onaylaması üzerine Kongo’da belirginleşen Fransız tehdidine karşı II. Léopold, daha önce imtiyaz anlaşmalarının yapıldığı krallıkların tüm siyasi egemenlik

168 Jean Stengers, a.g.m, s. 430-433.

169 Wauters, Alphonse-Jules, *Carte De l’État Indépendant Du Congo Dressée D’après Les Derniers Renseignements, avec un Résumé Chronologique des Principaux Faits de L’histoire de L’œuvre Africaine, 1878 À 1887*, Institut National de Géographie, Bruxelles 1887, s. 2. ; Jean Stengers, “Leopold II et la rivalité franco-anglaise en Afrique, 1882-1884”, as. 435-436.

170 Stengers Jean, “Leopold II et la rivalité franco-anglaise en Afrique, 1882-1884”, s. 440.

haklarını alarak, kurulan *Uluslararası Kongo Cemiyeti*'nin¹⁷¹ himayesi altına alınmak amacıyla yeniden Stanley'i görevlendirmiştir. Stanley, görevini yerine getirerek yerel krallıkların egemenlik haklarını devralmasıyla II. Léopold, cemiyetinin adına ticaret istasyonlarının ötesinde egemenlik haklarına sahip olmuştur. Ancak bölgenin ileride Fransız hâkimiyeti altına düşüp serbest ticaretinin sınırlandırılmasından endişe eden İngiltere, bölgede tarihi haklarını savunan Portekiz ile yapılan görüşmeler neticesinde 26 Şubat 1884 tarihinde bir anlaşma imzalamış ve Aşağı Kongo bölgesinde Kongo nehrinin ağzında Portekiz hâkimiyetini tanımıştır.¹⁷² Kral II. Léopold ise önce, bağımsız şehirler, ardından da bağımsız devletler ve daha sonra da bağımsız devlet olarak adlandırdığı bölgeler üzerindeki egemenlik haklarını meşrulaştırmak için, İngiliz-Portekiz anlaşmasına karşı çıkan Fransa ve Almanya başta olmak üzere büyük güçler nezdinde yoğun diplomatik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bağımsız bir devletin içinde bütün devletlere serbest ticaret vaadiyle Nisan 1884'te Amerika Birleşik Devletleri'nin tanınmasını sağlayan kral, Fransa ve Almanya nezdinde de girişimlerini sürdürecektir.¹⁷³ Böylece II. Léopold'un Kongo'da hak sahibi olması, bölgede uluslararası bir nüfuz rekabeti uyandırarak bölgenin Avrupa diplomatik gündemine taşınmasına yol açmıştır.

2.1.2. Kongo Havzasında Hollanda'nın Çıkarları ve ABD'nin Emelleri

Hollanda ve ABD'nin Berlin Konferansı'na giden süreçte Kongo Havzası'ndaki topraklarda hak iddiaları olmamakla beraber Belçika, Fransa, İngiltere ve Portekiz kadar bölgede ticari faaliyet ve çıkarları bulunuyordu. Hollanda'nın Kongo'yla münasebetleri, 1857 yılında *Hollandalı Ticari Şirket* sahipleri Kerdijk ve Pincoffs adlı Rotterdamlı tüccarların İngiliz tüccar Leopold Samson'un Kongo'daki hisselerini satın aldığı dönemde başlamıştır. Daha fazla yatırım fonları bulmak amacıyla 1868 yılında *Afrikaansche Handels-Vereeniging* (Afrika Ticaret Şirketi) adıyla anonim bir şirkete

171 Uluslararası Kongo Cemiyeti, daha önce kurulan Yukarı Kongo Araştırma Komitesi Cemiyeti'nden kalan bir miras kurumudur. Aynı zamanda II. Léopold'un sömürge kurma girişimlerinde üçüncü kurumudur.

172 **Rapport Adressé au Ministre des Affaires Etrangères**, par M. Ed. Engelhardt, Ministre Plénipotentiaire, Délégué à Berlin, pour la Conférence Africaine, Paris Imprimerie Nationale, Gallica, Bibliothèque Nationale de France, s. 3.

173 Christine de Gémeaux et Amaury Lorin (der.), **L'Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin**, s. 189.

dönüştürülen Hollandalı şirketin fabrikaları kısa sürede 44'e kadar ulaşmıştır. Hollanda kralı III. Guillaume'un kardeşi Prens Henri'nin de hissedar ve 1879 yılında onur başkanı olduğu bu şirket, Kongo Havzası'nın en önemli ticari şirketlerinden biri konumuna gelmiştir.¹⁷⁴ Ancak şirketin yöneticileri olan Kerdijk ve Pincoffs'un kendi finansal tedbirsizlikleri ve Afrika ticaretinin belirsizlikleri şirketi zor duruma sokmuştur. Bununla birlikte şirketi kurtarmak için bölgede faaliyetleri olan II. Léopold'un Uluslararası Afrika Cemiyeti'yle işbirliği yaparak, kurulan Yukarı Kongo Araştırma Heyeti'nde önemli hisselerle yer almışlardır.

Buna rağmen iflasa sürüklenen şirket mali düzenlemeler neticesinde yeniden güven kazanarak 20 Ekim 1880 tarihinde *Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap* (Yeni Afrika Ticaret Şirketi) adı altında ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵ Genel olarak Afrika kıtası ve özellikle Kongo Havzası, Avrupa'nın diplomatik gündeminde olduğu dönemde *Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap* adlı Hollandalı şirketin bölgedeki iş hacminin İngiliz şirketlerinden üstün durumda olduğu görülmektedir.¹⁷⁶ Hollanda daha 1876-1877 yıllarında Kongo Nehri'nin Atlantik Okyanusu ağzındaki Portekiz'in nüfuz alanı üzerinde hak iddialarına karşı ve bölgedeki ticaretin serbest kalması açısından Britanya hükümeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Fransa'nın 1880'li yıllarında Brazza-Makoko anlaşması ve 28 Şubat 1884 tarihli İngiliz-Portekiz anlaşmasıyla Kongo'da serbest ticaretin tekrar tehdit edilmesi, bölgede çıkarları olan diğer devletlerde olduğu gibi Hollanda'da da ciddi tepkilere neden olmuştur. Ticaret odaları gibi ülkenin ticari kurumları, Hollanda Devleti'nin diplomatik olarak devreye girmesini talep etmiştir. Büyük güçlerin nezdinde diplomatik teşebbüslere başlayan Hollanda, İngiliz-Portekiz anlaşmasını reddeden Fransa ve Almanya'nın yanında yer almıştır. Hollanda, Kongo meselesinin çözülmesi

174 Henri Wesseling, **Le Partage de l'Afrique**, s. 173.

175 Henri Wesseling, "Les Pays-Bas et le partage de l'Afrique noire : à propos de la Conférence de Berlin, 1884-1885", **Opinion publique et politique extérieure en Europe. I. 1870-1915**. Actes du Colloque de Rome (13-16 février 1980) Rome : École Française de Rome, 1981, s. 284.

176 J. Jean Stengers, "The Partition of Africa I, L'impérialisme Colonial de la Fin du XIXème Siècle: mythe ou réalité", **Journal of African History**, Vol III, No. 3, 1962, s. 469. ; Henri Wesseling, "Les Pays Bas et le Partage de l'Afrique", s. 284.

için Prens Bismarck tarafından düzenlenecek olan Berlin Konferansı'na meseleyle doğrudan ilgili devlet olarak davet edilmiştir.¹⁷⁷

Avrupalı devletler arasındaki ticaret ve nüfuz rekabetinin Kongo havzasında kızıştığı dönemde okyanus ötesinden ticari emellerle bölgeye ilgi gösteren ABD de Berlin Konferansı sürecinde yer almıştır. ABD, Avrupa devletlerinin Kongo'daki faaliyetlerini yakından takip ederek bölgenin ticaret potansiyelinin, belirli devletlerin tekelinde kalmaması için devreye girmiştir. ABD'nin Kongo havzasındaki rekabete girmesinde dönemin Brüksel elçisi Henri S. Sanford büyük bir rol oynamıştır. Belçika Kralı II. Léopold ile yakın dostluğu olan Sanford, kralın Afrika'ya ilgisi ve Kongo'daki faaliyetlerini yakından izlemekteydi. 1876 yılında düzenlenen Uluslararası Coğrafya Konferansı'nın akabinde kurulan Uluslararası Afrika Cemiyeti'nin dört icra kurulu üyesinden biri olarak seçilmişti. Aldığı görevi yerine getiren Sanford, İngiliz-Amerikan vatandaşı gezgin Henri Morton Stanley'in Uluslararası Afrika Cemiyeti adına Kongo'da araştırmalar ve yerel krallarla himaye anlaşmaları yapmak üzere 1878 yılında Kral Léopold'un hizmetine girmesinde büyük rol oynamıştır. Bunun ardından Kongo'daki ticaret potansiyelinin Avrupalıların tekeline bırakılmaması ve serbest ticaret ilkesinin korunması için, Amerika tarafından Stanley'in kurduğu ticaret istasyonlarının tanınması ve bölgeye bir konsolosun gönderilmesi gerektiğini savunan Sanford, ülkesini ikna etme yönünde geniş çaplı kampanyalar başlatmıştır.¹⁷⁸

Dolayısıyla 1880'li yılların başında ABD'nin Afrika'daki emellerine dair söylentiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı arşivlerinden çıkan 1880 tarihli bir belgede, Portekiz'in Afrika'daki müstemlekelerine yakın bölgelerine yönelik ABD'nin işgal girişimlerine karşı kaygılı olduğu ve ABD yönetiminin bu iddiaları reddettiği dile getiriliyordu.¹⁷⁹ Bununla birlikte Sanford'un, ABD'nin kendi çıkarları için Stanley'in Afrika'daki faaliyetlerinin tanınmasında ısrarı neticesinde, Aralık 1883 tarihinde ABD Başkanı Chester Arthur, ABD'nin Kongo'daki olup bitenlere karşı

177 Henri Wesseling, "Les Pays Bas et le Partage de l'Afrique", s. 286.

178 G. Macharia Munene, "The United States and the Berlin Conference on the Partition of Africa, 1884 – 1885", **Transafrican Journal of History**, vol. 19, 1990, s. 74.

179 BOA, **HR. SYS**, 48/1 Lef: 7, Tarih: 02 Mart 1880.

kayıtsız kalmayacağını açıklamıştır. Ardından Şubat 1884 tarihinde senatör John Morgan'ın girişimiyle Kongo Havzası'nda Amerikalı vatandaşların serbest dolaşımı ve şirket kurmalarının güvence altına alınması için, Amerikan başkanına çağrı yapan bir kanun teklifi senatoya verilmiştir. Belçika Kralı II. Léopold'un serbest ticaret vaatleri ve Amerikan senatosunun Uluslararası Afrika Cemiyeti ve dolayısıyla II. Léopold'un Bağımsız Kongo Devleti'nin bayrağının tanınması ve bölgeye bir Amerikalı ticaret temsilcisinin atanması hususunda doğrudan yaptığı tembihler sonucunda, Başkan Chester Arthur Nisan 1884 tarihinde senatonun taleplerine uymuştur.¹⁸⁰ Bağımsız Kongo Devleti'nin dost devlet olarak tanınması, Portekiz başta olmak üzere, bölgede çıkarları olan Avrupalı devletlerin tepkilerine neden olmuştur.

2.1.3. Fransa'nın Kongo'daki Varlığı, Çıkarları ve Emelleri

Fransa, Afrika kıtasında en çok sömürgecilik faaliyeti olan Avrupa devletlerinden biridir. Fransa'nın kıtadaki ilk yerleşimi XIV. yüzyılda batı Afrika, Senegal, Gine ve Gine Körfezi kıyılarında kurulan ticaret acentalarına kadar geriye gitmektedir. Sonraki yüzyıllarda batı Afrika kıyılarında yeni Fransız yerleşim bölgelerinin kurulmasıyla birlikte, fiilen siyasi bir sömürgecilik faaliyeti söz konusu olmamıştır. Yedi Yıl Savaşları sonrasında 1763 yılında Büyük Britanya ile Fransa arasında imzalanan Paris Antlaşması'yla Fransız Sömürge İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine, bu yerleşim bölgeleri de İngiliz hâkimiyetine terk edilmiştir. Fakat, 1783 Versay Antlaşması ve 1814 Paris Antlaşması gereği yeniden Fransa'ya iade edilmiştir.¹⁸¹ Fransa bu eski yerleşim yerlerinden hareket ederek 1815 Viyana Barış Antlaşması'ndan sonra Fransız İmparatorluğunu toparlamak suretiyle 1880'li yıllardan itibaren Gine, Fildişi Sahili, Dahomey ve Kongo sömürgelerinin temellerini atmıştır. Ekonomilerin krize girdiği ve korumacılığın arttığı bu dönemde, diğer Avrupa ülkeleri gibi Fransa da Afrika'daki eski müstemlekelerine sahip çıkmanın yanı sıra keşif seferleri düzenleyerek kıtada pazar ve yatırım potansiyeline sahip bölgeleri, İngiltere başta olmak üzere, rakip devletlere kaptırmamak için sömürge arayışlarını

180 G. Macharia Munene, "The United States and the Berlin Conference on the Partition of Africa, 1884-1885", s. 75.

181 Jean Darcy, *France et Angleterre. Cent Années de Rivalité Coloniale*, s. 214-215.

artırmıştır. Dolayısıyla Fransa da Belçika kadar Berlin Konferansı sürecine yol açan Kongo meselesinde bölgede hak iddiasında bulunmuştur.

Fransa, Kongo Havzası'nda ve özellikle Aşağı Kongo'da Portekiz'in yanında ticaret yapan ve Katolik misyonerlik faaliyetleri gösteren en eski Avrupalı devletlerden biridir. Bölgeye Fransızların ilk gelişi XVIII. yüzyıla kadar gitmesine rağmen, Fransa ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde bölge halkıyla himaye ve imtiyaz anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Bununla birlikte Fransızlar, Gabon'da 1839, 1841 ve 1844 yıllarında yerel krallarla anlaşmalar imzalayarak, Ogoué Nehri üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır.¹⁸² Kongo tarafına kadar ilk defa 1872 yılında ulaşan Fransız deniz subayı Savorgnan de Brazza, sonraki seyahatlerinde rekabeti artıracak ve Kongo'nun kaderini değiştirecek adımlar atacaktır. Kongo bölgesini gezip bilimsel ve dinlenme tesisleri¹⁸³ kurma göreviyle Aralık 1879 tarihinde yeniden Afrika'ya dönen Brazza, Mart 1880 tarihinde Gabon'da Libreville şehrini ve Haziran'da Franceville şehrini kurmuştur. Eylül'de ise Aşağı Kongo Nehri'nin sağ tarafında, tarihe geçen Makoko Anlaşması'nı yaparak, Fransız Kongo sömürgesinin temelini atmıştır. II. Léopold hizmetinde olan Stanley'in de nehrin sol kıyılarında yerel hâkimlerle anlaşma yaptığı bu dönemde Savorgnan de Brazza, yetkisi olmadan gayri resmi olarak Fransa adına, Makoko kralından bölgesinin toprakları, egemenlik ve miras haklarını elde ederek bölgede Fransız bayrağını dikmiştir.¹⁸⁴ Bu anlaşmaların daha sonra Fransız meclisinden onaylanması ve bu bölgelerin Fransız hâkimiyetine girmesi, Kongo'daki rekabeti uluslararası bir mücadeleye dönüştürecektir.

İngilizlerin Mısır'ı işgali etkisiyle Brazza-Makoko anlaşmasının onaylanması için Kongo bölgesinin zenginliği ve verimli topraklarını tasarlayan bu metnin, lobi ve gazetelerin propagandalarının sonucunda, onay tasarısı 22 Kasım 1882 tarihinde Fransız Ulusal Meclisi'nde kabul edilmiştir. Fransa'nın bu hamlesi sadece Kral II. Léopold'u değil aynı zamanda bölgede ticaret faaliyetleri olan, İngilizler başta olmak üzere, diğer Avrupalıların çıkarlarına da tehdit olarak algılanacaktır. Anlaşmanın

182 A.g.e, s. 325.

183 Bu tesisler bölge civarından geçen Avrupalı seyyah, kâşif, misyoner ve araştırmacıların güvenli bir şekilde dinlenebileceği ve yardım alabileceği yerlerdir.

184 John Scott Keltie, **The Partition of Africa**, Edward Stanford, London, 1895, s. 138.; Henri Wesseling, **Le Partage de l'Afrique**, s. 180.

Brazza tarafından imzalanması ve Fransız meclisinden geçmesi, sözde Afrika talanı (Scramble for Africa) yani Afrika topraklarına yönelik sömürge yarışı sürecinin tetikleyicisi olduğu görülmektedir.¹⁸⁵ Kral II. Léopold'un ifade ettiği gibi "Brazza, Kongo bölgesine siyaset sokmuştur." ancak Fransız Meclisi Kongo'yu Avrupa siyasetine taşımıştır.¹⁸⁶ Zira, sonraki yıllarda bölgede olan devletlerin çıkarlarını korumak amacıyla birbirleriyle ittifak ve anlaşmalar içine girme ihtiyacını doğurmuştur. Bu nüfuz mücadelesinde İngiltere, Fransa'yla olan rekabetinden dolayı Portekiz'le anlaşma arayışına girerken Fransa, Almanya ve Belçika'nın da birbirlerine yaklaşmasına sebep olmuştur.

İngiliz-Portekiz anlaşmasınının 26 Şubat 1884 tarihinde yapılmasından sonra Portekiz'in iddialarına ve İngilizlerin muhtemel girişimlerine karşı Fransa ve Belçika kralı II. Léopold arasında da Nisan 1884 tarihinde Kongo'daki varlıklarını garantileyecek bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre: Uluslararası Kongo Cemiyeti, Kongo'da kurulan bağımsız tesisler ve şehirler adına Fransa'yla özel bir mutabakata varmadıkça bu bölgeleri hiçbir devlete devretmeyeceğini taahhüt etmiştir. Ayrıca cemiyetin Fransa'ya olan dostluğu gereği, bölgedeki hedeflerinden vazgeçecek olursa ve haklarını devretmek istediğinde Fransa'ya öncelik tanıyacağı taahhüdü de Kral II. Léopold üstüne alınmıştır.¹⁸⁷ Esasında bu anlaşmayla Fransa, II. Léopold'un olağandışı Kongo projesinin yıkılıp bölgeden çekilmesi durumunda olası çıkacak bir boşluğun, İngilizler tarafından doldurulmasını önlemeyi amaçlamaktaydı. II. Léopold ise bölgede iddiaları olan Portekiz'e karşı Fransa'yı kullanarak denge kurmaya çalışmaktaydı. Ancak büyük tepki çeken bu ikili anlaşma, Léopold'un İngilizler nezdindeki itimadını sarsmıştır. Fransa'nın ise Afrika'nın merkezinde hak sahibi olması, kıtanın diğer önemli nehirlerinden olan Nil ve Nijer nehirleri üzerinde hâkimiyetini kuran İngiltere'ye karşı bir intikam niteliğindedir. Dolayısıyla Fransa, Berlin Konferansı sürecine sebebiyet veren Kongo meselesinde önemli bir koz elde etmiştir.

185 Jean Stengers, "The Partition Of Africa I, L'impérialisme Colonial de la Fin du XIX^{ème} Siècle: mythe ou réalité", s. 472.

186 Henri Wesseling, **a.g.e.**, s. 189.

187 BOA, **HR.SYS.** 908/1 Lef: 115, 23 Nisan 1884. Jean Stengers, "Leopold II et la rivalité franco-anglaise en Afrique, 1882-1884", **a.g.m.**, s. 471.

2.2. BERLİN KONFERANSI SÜRECİNE DOĞRU

2.2.1. Portekiz'in Kongo'daki Tarihi Hakları ve İngiltere'nin Ticari ve Stratejik Çıkarları

1884 yılındaki Berlin Konferansı sürecindeki Kongo meselesinde, Kongo Havzası ve Afrika'nın batı ve doğu sahillerinde en eski nüfuz alanlarına ve ticaret merkezlerine sahip Portekiz ve kıtanın çeşitli noktalarında ticaret faaliyetleri olan İngiltere başat rol oynamıştır. Portekizliler XV. yüzyılda Hindistan yollarının alternatifini bulmak amacıyla başlayan keşifler çağında Afrika'nın batı ve doğu kıyıları boyunca birçok ticaret merkezi kurmuştu. XIX. yüzyılda köle ticareti resmen yasaklanıncaya kadar yerel hâkim ve krallarla köle ticareti ve mamul ürünler alışverişi yapıyorlardı. Portekizli denizciler 1464 yılında Yeşil Burun Adaları'nı keşfettikten sonra Ekvatoru geçerek güney kıyılarına doğru ilerlemişlerdir. 1484 yılında Portekiz hükümdarının fermanıyla keşif görevi alan Diogo Cam, Kongo'ya giren ilk Avrupalı olmuştur. Girdiği bölgelerde kral adına Sonho adlı bir yerli kralla ilişkiler kurup ve Portekiz varlığının göstergesi olarak 1486 yılına kadar üç eser inşa ettirmiştir. Bartholomeu Dias de Novaes ise 1487 yılında Afrika'nın güney batı kıyıları ve Ümit Burnu'nu aşarak Hindistan yollarını açmıştı.¹⁸⁸ Portekiz, zaman içerisinde Afrika kıyılarında kurduğu Yeşil Burun, Angola ve Mozambik kolonilerini ihmal etmişse de tamamen vazgeçmemiştir.

Berlin Konferansı arifesine kadar Afrika'nın yukarıda söz konusu olan mntıkaları Batı uluslararası hukukuna göre, Portekiz'in mülkü ve nüfuz alanları olarak bilinmekteydi. Ancak yüzyılın sonlarına doğru kıtada Avrupalı devletler arasında ticaret rekabeti ve nüfuz alanı mücadelesinin kızıştığı dönemde, Portekiz'in Kongo bölgesindeki nüfuzu ve tarihi hakları sorgulanmaya başlanmıştır. Portekizliler, XV. yüzyılda Kongo'daki yerli hâkimlerle kurdukları ilk münasebetler belli aralıklarla kesintiye uğrasa da dört yüzyıl boyunca sürdürerek, bu bölgeyi Portekiz'in Angola denizaşırı vilayetinin bir parçası olarak görmekteydiler. Ancak ülkenin XIX. yüzyılın ilk yarısında karşı karşıya kaldığı iç krizden dolayı imparatorluğundan kalan Asya ve

188 Société de Géographie de Lisbonne, "La Question du Zaire, Droits du Portugal", **Memorandum**, Lallemand Frères. Imp Lisbonne, 1883, s. 7-10.

Afrika yarı sömürgeleriyle ilgilenememesi, yüzyılın son çeyreğinde hammadde ve pazar arayışı çağında diğer Avrupalı devletlerin Kongo gibi ticaret potansiyeli yüksek bölgelere yerleşmelerine fırsat vermiştir. Görüldüğü üzere bu fırsatı yakalayan Belçika ve Fransa, görevlendirdikleri Stanley ve Brazza'nın Kongo üzerindeki keşif gezileri sonucunda nehrin sol ve sağ kıyılarına bayraklarını diktirerek nüfuz alanlarını belirlemişlerdir.

Batı Avrupa'da artan milliyetçi emperyalizmin etkisiyle birlikte bu dönemde, Portekiz'in de diğer sanayileşmiş Avrupalı devletler gibi yatırım-tüketim pazarları ve hammadde arayışları içinde olması eski nüfuz alanlarına sahip çıkmasını gerektirmiştir. Ayrıca, 1867-1869 yılları arasında güney Afrika bölgelerinde yer altı kaynaklarının keşfedilmesi ve Süveyş Kanalı'nın açılması Portekiz'in doğu ve batı Afrika'daki nüfuz alanlarının önemini artırmıştır. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, Portekiz'in ilgisini yeniden Afrika kıtasına çevirerek kıtadaki ve özellikle Kongo Havzası'ndaki tarihi haklarını savunmak için strateji geliştirmeye başlaması ve İngiltere başta olmak üzere büyük devletler nezdinde teşebbüslerde bulunmasında etkili olmuştur.¹⁸⁹ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Afrika'da artan keşif faaliyetleri ve özellikle 1876 yılında Belçika'da Kral II. Léopold tarafından düzenlenen Afrika Konferansı'na Portekiz'in davet edilmemesi, doğrudan Afrika'daki müstemlekelerine tekrar ilgi duymasına sebep olmuştur. Zira, konferansın ardından kurulan Uluslararası Afrika Cemiyeti'nin amacının zımnen Portekiz'in kendi nüfuz alanı olarak gördüğü Kongo bölgesinde sömürge kurmak olduğu anlaşılmaktaydı.

Portekiz'in sömürgecilik politikalarının belirleyicisi, Afrika'daki haklarının savunucusu olacak ve diğer sömürgeci devletlerin tehditleriyle baş etmek için Lisbon Coğrafya Şirketi ve Coğrafya Daimî Merkez Komisyonu kurulmuştur. Bu iki kurum Portekiz'in Afrika'daki varlığını göstermek ve zedelenen haklarını onarmak amacıyla Berlin Konferansı arifesine kadar Angola ve Mozambik'te keşif seferleri ve Avrupa devletleri nezdinde ise protesto ve hukuki süreçleri yürütmüşlerdir.¹⁹⁰ Fransa ve Belçika kralının Kongo'daki yerleşim üzerindeki hak iddiaları karşısında Lisbon Coğrafya Şirketi, uluslararası hukukun ilk keşfetme, sahip çıkma ve tanıma esasları

189 Christine de Gémeaux et Amaury Lroin (ed), **a.g.e**, s. 167-170.

190 Christine de Gémeaux et Amaury Lroin (ed), **a.g.e**, s. 171.

uyarınca Portekiz'in Kongo bölgesini ilk keşfeden vasfıyla uzun zamandır bölgede varlığının zımnen veya açık şekilde devletler tarafından tanındığı ve dolayısıyla asıl hak sahibinin kendisinin olduğunu savunmaktaydı. Ancak haklarını kabul ettirecek güce sahip olmayan Portekiz, diğer taraftan bölgenin Fransız hâkimiyetine düşmesinden kaygılanan İngiltere'nin desteğine başvuracaktır.¹⁹¹

Afrika kıtası uzun zamandır İngiltere için, Hindistan yolunun güvenliği açısından önem arz etmekteydi. Bununla birlikte 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, İngiliz sömürge siyaseti için kıtayı öncelikli konuma yükseltmişti. Dolayısıyla Afrika'nın iç kesiminin Avrupalı sömürgeci güçlere gittikçe açıldığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin, Asya'da olan çıkarları kadar, Afrika'nın dört bir yanında kurmaya başladığı nüfuz alanları hem ticari hem de stratejik önem taşıyordu. Dönemin en ileri sanayisine sahip ve serbest ticaret ideolojisinin önderliğini yapan bu ülke, kıtanın stratejik ve ticari potansiyele sahip bölgelerini ele geçirme mücadelesinde, başta Fransa olmak üzere, diğer Avrupalı devletlerle rekabete girmişti. İngiltere'nin özellikle Fransa ile asırlardır süren çıkar rekabeti ve imparatorluk mücadelesi, Berlin Konferansı gibi düzenlemeci konferanslar ve daha sonra Afrika'nın paylaşılmasına yol açacaktır. İngiltere'nin Nijer Nehri üzerinde Fransa ve Almanya ile mücadelesinin yanı sıra Kongo Havzası'nda Portekiz'in hakları aleyhindeki Fransa ve kral Léopold'un yayılmacı girişimlerine karşı Portekiz'den yana tavır alması, artık Afrika'daki Avrupalıların rekabetini doruk noktasına getirmiş ve bu rekabeti ayarlayacak bir uluslararası konferansın düzenlenmesini kaçınılmaz kılmıştı.

İngiliz tarihçileri Ronald Robinson ve John Gallagher, **Africa and The Victorians, The Official Mind of Imperialism** adlı meşhur kitaplarında İngiltere'nin 1882'de Osmanlı idaresindeki Mısır'ı işgal etmesinin, Afrika'da başlayan rekabette ve sonraki paylaşımları açısından bir dönüm noktası olduğunu savunmuşlardır. Yazarlar, Mısır İngiltere tarafından işgal edilmeden Afrika üzerine başlayan Avrupalıların işgal yarışının bu dönemde gerçekleşmeyeceğini ileri sürmüşlerdir.¹⁹² İngiltere'nin önce

191 Fazla bilgi için bkz. Soci  t   de G  ographie de Lisbonne, "La Question du Zaire, Droits du Portugal", **Memorandum**, Lallemand Fr  res. Imp Lisbonne, 1883.

192 Ronald Robinson, John Gallagher with Alice Denny, **Africa and The Victorians, The Official Mind of Imperialism**, St Martin Press, New York, 1967, s. 163.

Mısır işgali ve daha sonra ise Yukarı Nil ve Afrika'nın hinterlandına yayılan işgalleri birtakım sebeplere dayandırılmaktadır. Mısır işgaliyle İngiltere'nin amacı öncelikle Mısır bölgesinde, Akdeniz ve yakın doğu bölgelerinde istikrar ve güvenliğin sağlanmasıydı. Bu doğrultuda İngiltere Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla kısaltılan Hindistan yolunun güvenliğini ve dolayısıyla Hindistan İmparatorluğu'nu korumak için Kızıldeniz ve Arabistan kıyılarında Osmanlı'nın itirazlarına rağmen nüfuz alanları oluşturmaya başlamıştır. Bunun yanında İngiltere, Mısır'ı işgal etmekle bölgede boşalan Osmanlı otoritesi ve Hıdiv iktidarının zayıflamasıyla ortaya çıkan krizlere son vererek, Mısır'daki İngiliz yatırımlarını güvence altına almayı amaçlamıştır.¹⁹³ Bununla birlikte Mısır işgali, sömürgecilik oyununun kurallarını ve güç dengelerini değiştirerek, İngiltere ve Fransa arasında Afrika'daki gerginlik ve rekabeti artırdığı gibi, Avrupalı devletlerin nezdinde de kıtanın önemini gündeme getirerek hinterlandını da fethetme yarışını (Scramble for Africa) hızlandırmıştır.

Fransa'nın 1871'de Almanya'yla savaşından beri en ağır darbe olarak nitelendirdiği 1882'deki Mısır işgalinin sürdürülmesi, İngiltere ile arasında olan nüfuz alanı mücadelesini canlandırmıştır. Zira bu işgal, iki ülke arasındaki mücadeleyi Berlin Konferansı'nın düzenlenmesine sebep olacak Nijer ve Kongo havzalarına kaydırmıştır. Fransa, kamuoyunun baskısıyla İngiltere'den intikam niyetiyle İngilizlerin Mısır işgalini telafi edecek ve yerini dolduracak batı ve orta Afrika'da uygun bölgeler arayışını yoğunlaştırmıştır.¹⁹⁴ Ancak batı Afrika'da *United African Company* adı altında toplanan İngiliz ticaret şirketleri, bölgenin giriş kapısı sayılan Nijer Nehri'nin üzerinde önceden ticari anlaşmalar yaptıkları için üstünlük sağlamışlardır. Bununla birlikte Fransız şirketleri, nehrin yukarısında ve sömürgecilik faaliyetlerine yeni başlayan Alman şirketleri ise nehrin sol kolu Benue Nehri üzerine İngilizlerle rekabete girmişlerdir. Fransızlar Timbuktu'ya ulaşmış ve yukarı Nijer'i Senegal Nehrine demiryoluyla bağlayarak, batı Afrika bölgesindeki ticari imtiyazları İngilizlerden önce ele geçirmeyi amaçlarken; İngilizlerin aşağı Nijer üzerindeki tekeli hâkimiyetinden pay almayı hedefleyen Almanlar da tehditlerini sürdürüyorlardı. Nijer üzerindeki rekabet ile Kongo Havzası'ndaki nüfuz mücadelesi ile birleştiğinde silahlı

193 Henri Pensa, *L'Égypte et le Soudan Egyptien*, Hachette, 1895, s. 184.

194 Ronald Robinson, John Gallagher with Alice Denny, *a.g.e.*, s.162.

çatışmaya dönüşmeden kıtada ticaret ve başlıca nehirler üzerinde gemilerin seyrüseferleri ayarlayacak bir konferansın yapılmasının zarureti ortaya çıkmıştır.¹⁹⁵

İngilizler, 1880’li yılların başında Afrika’nın merkezinde, Avrupalılar arasında nüfuz alanı ve çıkar rekabetinin yoğunlaştığı Kongo Havzası’nda, 6 ticaret şirketi ve yarım milyon pound ticaret hacmiyle, bölgedeki diğer Avrupalılardan daha üstün çıkarlara sahipti.¹⁹⁶ Ancak Nijer havzasında olduğu gibi Kongo’da da İngiltere, Mısır işgaliyle ulusal itibarı zedelenen Fransa ile karşı karşıyadır. Fransa, kamuoyunun baskısıyla İngiltere’den önce harekete geçerek seyyah Brazza’nın 1880’de Aşağı Kongo Nehri’nin sağ kıyılarındaki krallıklarla imzaladığı anlaşmaları meclisten geçirerek, Portekiz’in tarihi hakları ve Belçika’nın varlığı aleyhine bölgede siyasi hâkimiyetini ilan etmiştir. Fransa, bu anlaşmaları mecliste onaylamasıyla diğer rakip devletleri de harekete geçirerek, siyasi işgaller yarışını başlatmıştır.¹⁹⁷ Bu onayın ardından başlayan siyasi hamleler Berlin Konferansı’na kadar sürecektir. Belçika kralı, bölgede siyasi varlığını kurmak üzere Stanley’i görevlendirirken; öte yandan Portekiz, bölgede bu iki ülkenin hamlelerine karşı tarihi haklarını savunmaktaydı. Her ne kadar İngiltere bölgede nüfuz hakkı iddia etmemişse de Kongo Havzası’nın Fransız hâkimiyetinin altına girmesi ve dolayısıyla ticaretin Fransız tekelinde kalmasından endişe ederek Portekiz’in tarihi haklarını desteklemeye yönelmiştir.

Kongo meselesinin 1880’li yıllarda Avrupa’nın gündemine gelmeden önce bu bölge, İngiltere ile Portekiz arasında rekabet sahnesi olmuştur. XIX. yüzyılın başından beri süren Portekiz’in diplomatik mücadelesi sonucunda İngiltere, Ambriz ve Lourenço Marques üzerindeki Portekiz hâkimiyetini tanımakla birlikte Aşağı Kongo Nehri’nin son bulunduğu Atlantik Okyanusu’nun 5^o 12’ ve 8^o güney enlemleri arasındaki bölgede Portekiz’in keşif önceliği ve dolayısıyla bölgede egemenlik hakkı iddialarını kabul etmemiştir. Ancak yüzyılın son çeyreğinde bölgede gittikçe hızlanan Fransız ve Belçikalıların yayılışı İngilizleri harekete geçirmiştir. Kongo Havzası’nın Fransız hâkimiyetinin altına düşmesi ve bölgede ticari vergilerin konulmasından kaygılanan

195 John Scott Keltie, **The Partition Of Africa**, s. 149-150.

196 Ronald Robinson, John Gallagher with Alice Denny, **a.g.e.**, s. 33.

197 J. Jean Stengers, “The Partition Of Africa I, L’impérialisme Colonial de la Fin du XIX^{ème} Siècle: mythe ou réalité”, s. 476-482.

İngiliz hükümeti, şirketlerinin ticari çıkarlarını korumak için yeniden Portekiz’le müzakerelere girmiştir.¹⁹⁸ Portekiz’in bölgedeki hakları, ticari vergilendirme, köle ticareti, misyonerlik faaliyetleri gibi konular üzerinde uzun görüşmelerin neticesinde, lobi ve kamuoyunun tepkilerine karşın, 26 Şubat 1884 tarihinde İngiltere ve Portekiz hükümetleri arasında Londra’da bir antlaşma imzalanmıştır.

Yapılan antlaşmaya göre İngiltere, 5⁰ 12’ ve 8⁰ güney enlemleri arasındaki bölgeyi yani, Kongo Nehri’nin döküldüğü Atlantik okyanusu noktasında Portekiz egemenliğini tanımıştır. Aynı zamanda iki tarafın imzaladığı mukavele kendilerine Aşağı Kongo Nehri üzerinde denetim, polis kontrolü ve çeşitli vergileri koyma hakları öngörüyordu.¹⁹⁹ Ancak birçok devletin çıkarları olduğu bölgede sadece iki ülkeye avantaj sağlayacak şekilde imzalanan bu antlaşma reddedilmeye mahkûmdu. Antlaşma, İngiliz Parlamentosu’nda onaylanmadığı gibi Fransa, Belçika ve Almanya gibi diğer Avrupalı aktörler tarafından da tanınmamıştır. Antlaşmanın hemen akabinde başta Fransa olmak üzere Belçika, Almanya, Hollanda ve ABD gibi Kongo’da çıkarları olan devletler, İngiliz-Portekiz anlaşmasına karşı tepkilerini dile getirmişlerdir. Tek taraflı olan bu antlaşmanın yol açtığı ittifaklar, Kongo meselesi ve bütün Afrika’nın geniş kapsamlı devletlerarası bir müzakereye taşınması önem arz ediyordu. Önce, dönemin Avrupa’sında arabuluculuk yapan Almanya’yla Fransa bir araya gelmiştir. Ardından da diğer devletler katılarak, İngiliz-Portekiz tekeltçiliğine karşı mukavemet göstermek için anlaşmışlardır. Bunun sonucunda Portekiz’in 28 Şubat 1884 tarihli antlaşmadan cayması ve Kongo meselesinin uluslararası bir konferansın adaletine teslim edilmesi önerisiyle Berlin Konferansı’na giden yolda ilk adımlar atılmıştır.

2.2.2. Almanya’nın Sömürgecilik Yarışına Girmesi

Alman İmparatorluğu İngiltere, Fransa, Portekiz ve İspanya gibi Avrupalı devletlere nazaran XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar sömürgecilik geleneğine sahip olmayan devletlerden biriydi. Her ne kadar XVI. yüzyılın ilk yarısında bazı özel

198 Christine de Gémeaux et Amaury Lorin, **a.g.e.**s. 153, 172.

199 Rapport Adressé au Ministre des Affaires Etrangères, par M. Ed. Engelhardt, Ministre Plénipotentiaire, Délégué à Berlin, pour la Conférence Africaine, Paris Imprimerie Nationale, Gallica, Bibliothèque Nationale de France, s. 3.

Alman şirketlerinin İspanya adına Amerika’da sömürgecilik girişimleri olmuş ise de ticari ve demografik yayılcılığıyla sınırlı kalmıştır.²⁰⁰ Aynı zamanda XVII. yüzyılda Almanya’nın Gine Körfezindeki tecrübelerinden de istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Almanya coğrafi konumu ve diğer sömürgeci devletlerin aksine siyasi birliğini geç sağlaması nedeniyle sömürgeci politikalar ve deniz ötesi maceralardan hep kaçınmıştır. 1871 yılında siyasi birliğini sağladıktan sonra da dönemin şansölyesi Otto Von Bismarck ilk yıllarında sömürgeci politikaları reddetmiştir. Ona göre sömürgeciliğin maliyeti beklenen menfaatlerinden daha fazla olması ve Almanya’nın yeteri kadar deniz filosunun bulunmamasından dolayı deniz ötesi yerine Avrupa kıtasına odaklı ticari ve ekonomik yayılcılığa öncelik verilmiştir. Ancak 1880li yıllardan itibaren geç de olsa lobi ve kamuoyunun etkisiyle sömürgecilik yarışına atılmıştır. Almanya bu dönemde Kongo havzasında doğrudan çıkarları olmadığı halde şansölyesi Bismarck’ın Avrupa’da kurduğu denge siyaseti dolayısıyla orta Afrika’da yaşanan nüfuz alanı ve çıkar rekabetinin diplomatik yollarla ayarlanması ve bu doğrultuda bir konferansın düzenlenmesi görevini üstlenmiştir.

XIX. yüzyılda artan coğrafya keşifleriyle Almanya’da da deniz ötesi maceralara yönelik yoğun ilgi doğmuştu. Kimi zaman özel girişimcilerin teşvikleriyle kimisi Alman imparatorunun görevlendirmesiyle birçok Alman kâşif ve coğrafyacı ve bilim adamı Afrika başta olmak üzere deniz ötesi bölgeleri gezmiştir. Bunlardan Afrika’ya ilk gönderilen Heinrich Barth, Eduard Vogel, Gerhard Rolfs, Moritz V. Beurmann ve Gustave Natchigal gibi Alman coğrafya kâşifleri bir yandan bilime katkı sağlarken öte yandan Alman sömürgeciliğine öncülük etmişlerdir. Özellikle 1870 yıllardan itibaren Almanya’nın siyasi birliğini sağlamasından sonra coğrafya cemiyetlerinin kurulduğu ve artık düzenli olarak Afrika’ya seyyah ve kâşiflerin görevlendirildiği görülmektedir. Bunun yanında deniz ötesi bölgeleriyle ticari ilişkileri olan Hamburg ve Bremen gibi Alman liman şehirleri Afrika’da da Sierra Leone ve Liberya bölgeleriyle ticari münasebetler kurmuştur. Carl Woermann adlı şirkete mensup Hamburglu tüccarlar 1850 yılında bir ticaret merkezi açmışlardır. 1874 yılında ise Thormaehlen ve Jantzen

200 Laroche Carlo. « Henri Brunschwig. L’expansion allemande outre-mer du XVe siècle à nos jours. Paris, Presses universitaires de France, 1957. » (Collection Pays d’Outre-Mer. Colonies, empires, pays autonomes. Première série : Etudes coloniales.), **Bibliothèque de l’école des chartes**, 1958, C. 116, s. 281-282.

adlı şirketin mensupları Kamerun'da şirket temsilciliği kurmuşlardır. Ticari girişimlere paralel olarak Afrika kıtasında yoğun bir Alman misyonerlik faaliyetleri de yürütülüyordu. 1843 yılında *Basler Mission* ve *Gesellschaft der Deutschen Baptisten* adlı Protestan kiliseleri Kamerun'da misyonerlik faaliyetlerine başlamıştı. 1847 yılında ise Kuzey Almanya Misyonlar şirketinin mensupları Togo'nun Volta vadisinde yerlileri güçlüklerle beraber hristiyanlaştırmaya girişmişlerdir. Kıtaya yerleşen bu ilk Alman kiliseleri misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra eğitim ve ticari faaliyetleri de yürütüyorlardı.²⁰¹

Almanya'nın siyasi birliğini sağladığı 1871 yılından itibaren artık sömürgecilik tartışmaları gazeteci, siyasetçi ve edebiyat yazarları tarafından da gündeme getiriliyordu. Ortaya atılan söylemlere göre medeni Avrupa ülkelerinden sadece Alman toplumunun sömürge sahibi olmadığı dile getirilirken arkasında yatan sebeplerin araştırılması ve bu eksikliğin giderilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Nitekim bu bağlamda Alman Sömürgecilik Cemiyeti başkanı Carl Peters XV. yüzyılda başlayan dünya paylaşımından paysız kalan Almanya'nın bir komplo sürecinin mağduru olduğunu öne sürmüştür.²⁰² Dolayısıyla bu dönemde diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi Almanya'da da artan milliyetçi söylemlerle devletin gücü ve büyüklüğünün sahip olduğu sömürgelerle özdeşleştirilmesi Alman İmparatorluğunu sömürgecilik rekabetine sürüklemekteydi. Aynı zamanda sosyal darvinizm teorilerinin etkisiyle toplumlar arası mücadelesinde Alman ırkı öne çıkarılarak Almanya'nın diğer sömürge sahibi devletlerin tesiri ve nüfuzu altında kalmaması için dünya siyasetinde etkin yer edinmesi gerektiği savunulmaktaydı.²⁰³ Her ne kadar deniz ötesi maceralara karşı olan dönemin Alman şansölyesi Bismarck 1881 yılında Alman deniz filosunun zayıflığını gerekçe göstererek görevde bulunduğu sürece Almanya'nın deniz ötesi sömürgecilik politikaları izlemeyeceğini açıklamışsa da²⁰⁴ kamuoyu ve sömürgeci

201 Chantal Metzger, "L'empire Colonial Allemand. Brève Histoire – Longue Mémoire", **Société Française D'histoire des Outre-Mers (S.F.H.O.M)**, 2017/1 N° 394-395, s. 274-275.

202 Hélène Miard-Delacroix, « L'Allemagne Impériale Entre "Place au Soleil" et "Place à Part" », **Presses Universitaires de France « Relations Internationales »**, 2005/3 N° 123, s. 30.

203 **A.g.m.**, s. 31.

204 Christine de Gémeaux, "Les Espaces Coloniaux Allemands", **Recherches Germaniques**, Sayı 43, Varia 2013, s. 83-93.

lobilerinin baskıları neticesinde 1884 yılında tutumunu sömürgecilik politikaları lehine değiştirmek zorunda kalmıştır.

Bu baskıların yanında Alman vatandaşlarının bulunduğu Afrika'da yaşanan kabile çatışmalarının tehlikesine maruz kaldıklarına dair başlatılan kampanyalar Bismarck hükümetini harekete geçirmiştir. 1884 yılından itibaren Afrika, Asya ve Okyanusya gibi deniz ötesi bölgelerinde bulunan Alman tüccar ve girişimcilerin kurduğu veya satın aldığı tesis ve ticaret merkezleri Almanya İmparatorluğu tarafından koruma altına alınmaya başlanmıştır. Alman armatör Lüderitz'in Afrika'nın güney batısında yer alan Angra Pequena bölgesinde kurduğu özel tesisler 24 Nisan 1884 tarihinde Alman himayesi altına girmiştir. Böylelikle güney batı Afrika'nın bu bölgesi Almanya'nın ilk deniz ötesi sömürgesi olurken 24 Nisan ise Alman sömürge İmparatorluğunun doğduğu tarih olarak kabul edilmektedir. Kongo havzasındaki nüfuz alanı ve çıkar rekabetinin kızıştığı aynı yılın Temmuz ayında Alman seyyah Gustave Nachtigal Gine körfezinde ülkesine yeni topraklar kazandırmıştır. Nachtigal 5 ve 6 Temmuz 1884 tarihlerinde Togo, 11 ve 14 Temmuz tarihleri arasında ise Woermann adlı Alman şirketinin ticaret tesislerinin bulunduğu güney Kamerun'daki yerli kabile reisleri Akwa ve Bell ile Alman İmparatoru adına himaye anlaşmaları yapmıştır. Ardından güney batı Afrika'ya geçen Gustav Nachtigal iç bölgelerde yaşayan yerli halkların temsilcileriyle anlaşmalar imzalamıştır.²⁰⁵ Sömürgeleştirilecek alanların gitgide daraldığı bu dönemde sömürgeciliğe atılan şansölye Bismarck, Almanya'nın payını almak amacıyla arabulucu bir rol üstlenerek rakip devletleri Berlin'de tarihe geçecek bir konferansa davet etmiştir.

2.2.3. Konferansın Genel Hatları

1880'li yılların başlarında ve özellikle 26 Şubat 1884 tarihli İngiliz-Portekiz anlaşmasından sonra Kongo havzasında Avrupa devletleri arasında yaşanan nüfuz alanı rekabetinde silahlı çatışmaların önlenmesi için bütün devletlerin katılacağı bir konferansın düzenlenmesi kaçınılmaz hale gelmişti. Uluslararası bir konferansın düzenlenmesi fikrini ilk defa Portekiz'in aşağı Kongo nehri üzerindeki egemenlik haklarını kabul ettirmek amacıyla Almanya'ya özel olarak sunduğu ifade

205 Chantal Metzger, *a.g.m.*, s. 278.

edilmektedir.²⁰⁶ Ancak ilk resmi teklifin Alman şansölyesi Bismarck tarafından Fransa'ya 1884 yılı Temmuz ayında yapıldığı bilinmektedir. İngiltere'nin deniz ötesi politikalarına karşı çıkan Bismarck, Fransa'yla işbirliği yaparak Paris'te Kongo üzerine bir konferansın düzenlenmesini önermiştir. Dönemin Fransız konsey başkanı Jules Ferry ise konferans fikrini benimsemekle beraber Paris yerine Berlin'de düzenlenmesini uygun görmüştür.²⁰⁷ İki devletin ön mutabakatıyla konferansın çerçevesi, görüşülecek meseleler ve davet edilecek devletler belirlenmiştir. Ön mutabakata göre sadece Kongo havzasıyla doğrudan ilgili devletlerin davet edileceği bu konferansta Afrika kıyılarında yeni işgal koşulları, Kongo ve Nijer nehirlerinde gemilerin seyrüsefer serbestisi ve serbest ticaret prensipleri üzerinde durulacaktır. Konferans programının netleşmesi ile Alman hükümeti tarafından 8 Ekim 1884 tarihinde Büyük Britanya başta olmak üzere büyük güçlere resmi davetler gönderilmiştir.²⁰⁸

Konferans düzenleyicileri olan Fransa ve Almanya'nın yanı sıra ilk olarak sadece meseleyle doğrudan ilgili Belçika, İspanya, Hollanda, Portekiz ve ABD davet edilmiştir. Ayrıca konferanstan çıkacak kararların genel kabul görmesi için diğer büyük güçler (Rusya ve Avusturya-Macaristan) ve İskandinav ülkelerinin (Danimarka, İsveç ve Norveç) de daha sonra davet edilmesi planlanmıştır. Bir yandan konferansa ilk davet edilen devletler olumlu cevap verirken öte yandan Osmanlı Devleti ve İtalya gibi devletler ise iştirak etmek için kendi girişimleriyle Berlin kabinesine başvurmuşlardır. 15 Kasım 1884 tarihinde Berlin'de şansölye Bismarck'ın Radziwill Sarayında açılan konferansta yer alan on dört devlet önceden temsilcileri ve delegelerini tayin etmiştir. Konferansın açılışında başkanlığı ev sahibi şansölye Bismarck'a verilmekle beraber sağlık sorunları ve devlet işleri nedeniyle oturumlara katılmaması durumunda konferansın başkanlık yardımcılığına Alman Dışişleri bakanı Comte Haztfeld (1831-1901) ve bakan yardımcısı August Busch (1834-1895) seçilmiştir. Nitekim Bismarck konferansın sadece açılış oturumu ve alınan kararların

206 BOA. HR. SYS. 908/1 Lef: 57/1, Africa no. 7, Correspondence Respecting the West African Conference, Harrison and Sons, London 1884, s. 5-4.

207 Christine de Gémeaux et Amaury Lorin (ed.), *L'Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin*, s.73.

208 BOA. HR. SYS. 908/1 Lef: 57/1, Africa no. 7, Correspondence Respecting the West African Conference, a.g.e, s. 5-6.

imzalandığı son oturuma iştirak etmiştir. Konferans sekreterliği ise Berlin Fransız Sefareti müsteşarı Gaston Raindre (1848-1931) ve iki Alman görevlisi Guillaume de Bismarck ve D^r Schmidt üslenmiştir. Konferans Almanya'da düzenlenmekle beraber oturum ve komisyon toplantılarında gerek konuşmalarda gerekse yazılan tutanak ve alınan kararlarda dönemin uluslararası dili kabul edilen Fransızca kullanılmıştır.²⁰⁹

15 Kasım 1884 tarihinde saat ikide şansölye Bismarck'ın konuşmasıyla başlayan konferans çalışmaları 26 Şubat 1885 tarihine kadar sürmüş ve tam on oturum yapılmıştır. Farklı günlerde ve öğlenden sonra saat iki ile beş arasında yapılan bu ana oturumlarda önceden yapılan komisyon çalışmalarının neticeleri ve önerileri müzakere edilerek karara bağlanmaktadır. Oturumlardan önce yürütülen ve ülke temsilcileri ve delegelerin bir arada bulunduğu komisyon çalışmalarında gündemdeki meseleler ele alınarak oturumlarda müzakere edilmek üzere temsilci ve delegelerin görüşleri, çözüm önerileri, tartışmalı veya mutabık kalınan maddeler kaleme alınmaktadır.²¹⁰ Fransa ve Almanya'nın ön mutabakatıyla belirlenen konferansın gündem maddeleri esasında 1883 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsünün Münih'te düzenlediği dokuzuncu toplantısında İsviçreli hukukçu M. G. Moynier (1826-1910) tarafından Kongo meselesine dair sunulan bir muhtıradan esinlenmiştir. Muhtırasında Kongo nehri ve havzasında yaşanan nüfuz alanı ve çıkar rekabetine dikkat çeken Moynier Kongo'nun uluslararası bir meseleye dönüşmesiyle Avrupa devletleri arasında olası çatışmaları önleyecek ve ilgili devletlerin ortak çıkarlarına yarayacak hukuki esasları içeren bir yasa tasarısı önermiştir. Moynier'in Kongo'ya dair öneri tasarısında altını çizdiği gemi seyrüsefer serbestisi, serbest ticaret esasları ve tarafsızlık ilkelerinin sağlanması ve köle ticaretinin kaldırılması esasları Berlin Konferansı'nın temel gündemini oluşturmuştur.²¹¹

Üç ay boyunca on oturumda yapılan müzakereler sonucunda katılımcı devletlerin temsilcileri tarafından imzalanacak ve hükümetlerince tasdik edilecek bir

209 BOA, **HR.** SYS 910/22, 20 Kasım 1884; Ministère des Affaires Étrangères. Documents Diplomatiques. Affaires du Congo et de l'Afrique Occidentale. Paris. Imprimerie Nationale. M DCCC LXXXV. BnF, s. 55-57.

210 BOA, **HR.** SYS 910/22, 20 Kasım 1884.

211 Gustave Moynier, **La Question du Congo devant l'Institut du Droit International**, Imprimerie Charles Schuchardt, Genève 1883, BOA. **HR.** HMS. İŞO. 166/21.

Genel Eylem üzerinde mutabakata varılmıştır.²¹² Konferansta varılan mutabakata konulacak adın 1878 Berlin Antlaşmasıyla karıştırılmaması için ve ABD temsilcisinin çekinceleri dolayısıyla *Antlaşma* yerine *Eylem* (Acte) ismi tercih edilmiştir.²¹³ Aynı zamanda konferanstan çıkan sonuçların bir diplomatik kazanımından çok umut vaat etmesi bakımından *Nihai Eylem* (Acte Final) yerine *Genel Eylem* (Acte Général) tercih edilmiştir. Söz konusu *Genel Eylem* anlaşması bir Açılış konuşması, dört beyanname, (Kongo havzasında serbest ticaret, Köle ticaretinin kaldırılması, Kongo havzasında tarafsızlık ve Afrika kıyılarında yeni işgal koşullarına dair beyannameler), iki seyrüsefer eylemi (Kongo ve Nijer nehirleri üzerine seyrüsefer eylemleri) ve genel düzenlemeler bölümü olmak üzere otuz sekiz maddeden oluşmaktadır.²¹⁴ Üç maddeden oluşan genel düzenlemeler bölümünde imzalanan anlaşmaya sonradan gerekli görülebilecek yeni kararların eklenmesi ve konferansta yer almayan devletlerin katılma esasları öngörülmektedir. Nitekim konferansta hiçbir Afrika devleti yer almamakla beraber doğu Afrika'nın bağımsız devletlerinden biri olan Zengibar *Berlin Genel Eylem* antlaşması imzalandıktan iki sene sonra otuz yedinci maddeye istinaden anlaşmaya katılarak alınan kararları onaylamıştır.²¹⁵

2.3. BERLİN KONFERANSI'NIN GÜNDEMİ VE AMAÇLARI

Berlin Konferansı'nın gündem maddeleri, düzenleyicisi olan Almanya tarafından önerge şeklinde hazırlanmıştır. Davetiyede belirtildiği gibi²¹⁶ konferansın programı Kongo havzasında serbest ticaretin sağlanması; Viyana (1815) ve Berlin (1878) Kongrelerinin gemi trafiği ve seyrüsefer serbestisine dair getirdiği esasların Nijer ve Kongo nehirleri üzerinde de uygulanması ve Afrika kıyılarında yeni işgaller için gerekli koşulların belirlenmesine odaklanmıştır. Bununla birlikte konferansın amacına ulaşması için bazı ek gündemler de gerekli olmuştur. Dolayısıyla konferansın ana programına ek olarak Kongo havzasındaki bölgelerin tarafsızlığının sağlanması ve Afrika'da yaygın köle ticaretinin kaldırılarak kıtaya Batı medeniyetinin yerleştirilmesi gibi maddeler üzerinde de durulmuştur. Zira konferansın amacı olan Afrika'nın

212 Ek. 1. BOA. Y.EE. 73/17, 26 Şubat 1885.

213 BOA. HR. SYS. 908/1 Lef: 187. Tarih: 1 Mart 1883.

214 Bkz. Ek. 1.

215 BOA. HR. TO. 143/59. Tarih: 4 Şubat 1887.

216 BOA, HR. SYS 908/1 Lef: 47.

Avrupa ticaretine açılması ancak Kongo havzasında serbest ticaret ve tarafsızlığın tesisi ve Afrika'nın Batı medeniyetiyle bütünleştirilmesiyle gerçekleşecektir. Bu başlıkta Fransız ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Berlin Konferansı'nda ele alınan meseleler; tartışma ve müzakere sıralarını göz önünde tutmaksızın tematik olarak incelenerek konferansın (ve dolayısıyla Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve Portekiz gibi düzenleyici devletlerin) amaçları ortaya çıkarılacaktır. Bunu yaparken konferansın mazbataları ve genel antlaşmasından yararlanarak bu devletlerin temsilcilerinin konferans sırasındaki müzakereleri ve neticesinde alınan kararları dikkate alınacaktır.

2.3.1. Kongo Havzasında Serbest Ticaretin Tesisi

Prens Bismarck'ın açılış konuşmasında vurguladığı gibi Kongo Havzası ve bağlı su kollarında serbest ticaretin sağlanması Berlin Konferansı'nın asıl amacını teşkil etmektedir. Zira önceki bölümde gördüğümüz üzere Kongo havzası, 1880'li yılların başlarında Avrupalı devletlerin arasındaki ticari çıkar ve nüfuz alanı rekabetine sahne olmuş ve bu rekabetin silahlı mücadeleye dönüşmesini engellemek amacıyla uluslararası bir konferansın düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla konferans, öncelikli olarak bu bölgede hukuk, eşitlik ve ticaret faaliyetleri olan bütün milletlerin ortak çıkarına dayalı Asya'da uygulandığı gibi Afrika'ya da uygun şekilde benzer ticaret şartlarını belirleyerek Kongo havzasındaki ticaret rekabetini meşru çerçeveye koymayı amaçlamıştır. Konferansın temel fikri, ilgili milletlerin ticaret faaliyetleri ve Afrika'nın içlerine erişiminin kolaylaştırılmasıydı.²¹⁷ Bunun için havza ve bağlı akarsu kollarında mal geçişi ücretlerinden gemilerin seyrüsefer serbestisine, vergilendirmeden gümrük ücretlerine varıncaya kadar ilgili devletlerarasındaki serbest ticareti sağlayacak kapsamlı bir beyanname taslağı Almanya Devleti tarafından hazırlanarak müzakere edilmek üzere katılımcı temsilcilere sunulmuştur. Ancak serbest ticaret esaslarına ilişkin müzakerelere başlamadan önce bu esasların tatbik edileceği Kongo havzasının coğrafi ve hidrografik sınırlarının belirlenmesi gerekiyordu.

217 BOA, **HR.** SYS 910/22, 20 Kasım 1884; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 58 (protocol No: 1).

Serbest ticaret prensiplerinin uygulanacağı Kongo havzasının sınırlarının belirlenmesi uzun müzakerelerin yapılmasına sebep olmuştur. Zira o dönemde birçok devletin nüfuz alanı ve ticari çıkarlarının söz konusu olduğu Kongo'nun her ne kadar gezgin ve coğrafyacıların seyahatleriyle kaynakları keşfedilmişse de, havzanın hangi bölgeleri ve hangi akarsuları içine aldığı kesin olarak bilinmemekteydi. Bu sebeple havzanın sınırlarını tayin etmesi için konferansın yüksek kurulu tarafından bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmiştir. Kongo ile doğrudan ilgili katılımcı devletlerin temsilcileri ve yardımcı delegelerinden müteşekkil bu komisyon, konferansın yüksek kurulundan bağımsız çalışacak ve gerektiğinde daha fazla bilgi edinmek amacıyla diğer devletlerin temsilci ve delegelerine başvurabilecektir.²¹⁸ Kongo havzası ve ona bağlı akarsu kollarını teşkil eden bölgeleri tayin etmekle görevlendirilen bu komisyon, çalışmalarında Kongo'nun coğrafi alanının genişliği, Kongo nehrinin ağzı ve Atlantik okyanusunun kıyılarında hangi bölgelerin serbest ticarete dâhil edilip edilmeyeceği soruları üzerinde durmuştur. Buna ilaveten ise Kongo havzasının doğusunda Hint Okyanusu istikametindeki bölgelerde de serbest ticaretin uygulanıp uygulanmayacağı konusu hakkında fikir beyanında bulunulmuştur.²¹⁹ Ancak komisyonun çalışmaları sonucunda konferansın yüksek konseyinin müzakerelerine sunduğu tespitler, konferansta yer alan birçok devletin bölgedeki menfaat alanlarından dolayı çekincelere neden olmuştur.

Konferansın ana aktörleri olan Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve Portekiz gibi devletlerin Afrika'nın merkezinde serbest ticareti tesis etmekte mutabık olsalar da öncelikle kendi nüfuz alanları ve çıkarlarını birbirlerinden korumak için mücadele verdikleri yapılan müzakerelerden anlaşılmaktadır. Kongo havzası sınırları hususunda nehirle nüfuz alanları hududu olan devletler (Fransa ve Portekiz), kendi nüfuz alanlarını hem havzanın dışında bırakacak hem de bölgeye erişimlerine kolaylık sağlayacak şekilde belirlenmesine önem veriyorlardı. Kongo havzasının batısında koloni ve nüfuz alanlarına sahip Fransa Gabon ve Kongo gibi kolonileri ve akarsularının (Ogoué/Ogowé), Kongo havzasının içine dâhil edilmesine karşı çıkarak

218 BOA, **HR.** SYS 910/25, 19 Kasım 1884; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 74 (protocol No: 2).

219 BOA, **HR.** SYS 910/27, 27 Kasım 1885; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 77-79 (prot No: 3).

havzanın ancak o bölgelerle sınırlandırılmasını sağlamıştır.²²⁰ Portekiz ise Kongo havzasının doğusunda ve batısındaki Mozambik ve Angola kolonileri dolayısıyla serbest ticaret bölgesinin Hint Okyanusuna kadar genişletilmesine müdahil olmuştur. Portekiz, güney doğu Afrika'daki Zambèze nehrinin Kongo havzasına ve böylece serbest ticaret bölgesine dâhil edilmesini engellemek istemişse de Nyasa gölüne kolay erişim yolları sağlamak için serbest ticaretin Mozambik sömürgesinin hinterlandına kadar uzanmasına taviz vermiştir.²²¹

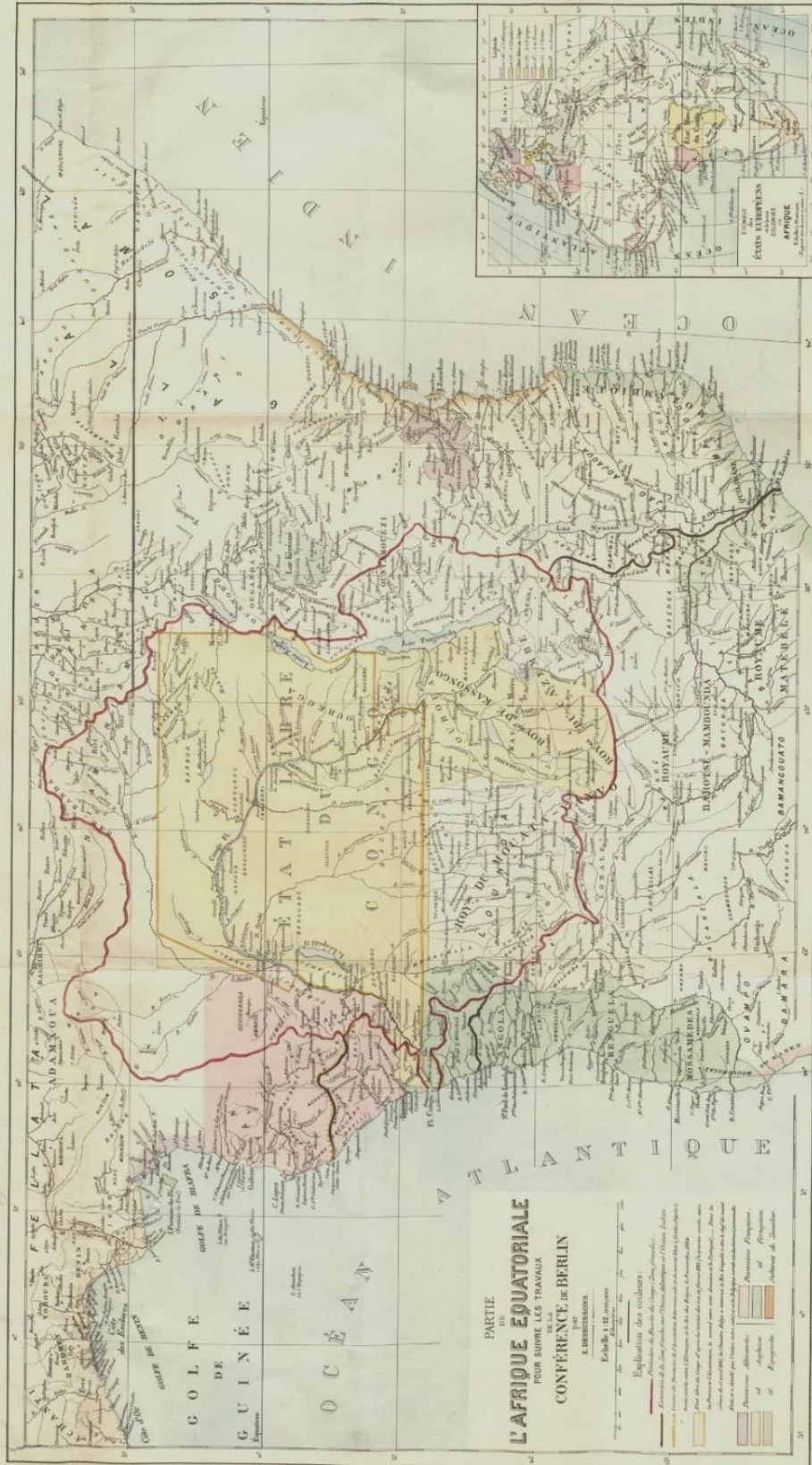
Kongo havzası ve serbest ticaret bölgesi alanının belirlenmesi için yapılan müzakerelerde sadece bölgede sömürgeleri olan Fransa ve Portekiz'in itirazları değil, aynı zamanda bölgede muhtemel ticari çıkarları gözetilen ve müzakerelerde yer alan İngiltere, İtalya, Hollanda ve ABD gibi devletlerin de önerileri dikkate alınmıştır. Müzakerelerin neticesinde serbest ticaretin uygulanacağı Kongo havzası ve bağlı akarsu kolları, kuzeyde birbirlerine bitişik olan Niari, Ogwé, Schari ve Nil havzalarının çıkıntılarıyla sınırlandırılmıştır. Doğuda bu havzanın Tanganyika gölünün akarsularının birbirlerinden ayrıldığı doğudaki noktalarla sınırlı kalarak güneyde ise Zambèze ve Logé havzalarının çıkıntılarıyla sınırlandırıldığı kararlaştırılmıştır.²²² Böylelikle bu havza Kongo nehri, Tanganyika gölü ve doğudaki akarsu kolları dâhil bunlara bağlı akarsuların geçtiği bütün bölgeleri içine almaktadır. Serbest ticaretin Hint okyanusuna kadar uzanmasıyla birlikte bölgede Zengibar gibi bağımsız bulunan Afrika devletleri rıza göstermedikçe bu prensiplerin dışında tutularak sadece katılımcı devletleri bağlamaktadır. Ancak Afrika'daki bağımsız devletlerin de serbest ticaret uygulamalarına dâhil edilmeleri ve bu nedenle bütün milletlerin bu bölge üzerinden en ayrıcalıklı transit koşullarından yararlanması için, konferansa katılan her devletin mezkûr Afrika devletlerinin hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunarak rızalarını almasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır.²²³

220 BOA, **HR.** SYS 910/27, 27 Kasım 1884; BOA, **HR.** SYS 910/49, 31 Ocak 1885; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 78-79 (protocol No: 3) ve s.206 (prot No: 8).

221 BOA, **HR.** SYS 910A/27, 27 Kasım 1884; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 80 (prot No: 3).

222 BOA, Y.EE. 73/17, 28 Şubat 1884.

223 BOA, Y.EE. 73/17.



OSMANLI ARŞİVİ
A.JAMD.MV
63 40 1



Harita 2: Kongo Havzası, belirlenen Serbest ticaret bölgesi, Bağımsız Kongo Devleti haritası. BOA, A. AMD. MV. 43/40.

Serbest ticaret koşulları meselesi de Berlin Konferansı'nın yoğunlaştığı en önemli konulardan biridir. XIX. yuzyılda ve özellikle son çeyreğinde yapılan keşif faaliyetlerinin raporlarında belirtildiği gibi büyük ticaret ve ekonomik potansiyele sahip Kongo havzasında, sanayileşmiş Avrupa devletlerinin barışçıl yollarla faydalanacağı serbest ticaretin uygulanması, Berlin Konferansı öncesinde de yapılan konferans ve bilimsel araştırmalarda önemle vurgulanmıştır. Sıklıkla değinildiği üzere Brüksel'de 1876 yılında II. Lopold tarafından düzenlenen Uluslararası Coğrafya Konferansı'nda Afrika'daki köle ticareti kaldırılarak, kıtada Batı bilimi ve medeniyeti tesis etmenin yanı sıra merkezi Afrika'nın Avrupa ticaretine açılması amaçlanmıştır. Nitekim konferansın neticesinde kurulan Uluslararası Kongo Cemiyeti'nin amacı da Bilim, Ticaret ve Medeniyet kelimeleriyle zetleniyordu.²²⁴

Bu cemiyet ve Avrupa'daki dallarının faaliyetleri dışında 1883 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsü de Münih'te düzenlediği dokuzuncu toplantısında Kongo meselesini ele almıştır. Enstitü Kongo'da Avrupa devletleri arasında yaşanan çıkar atışması ve nüfuz alanı mücadelesine dikkat çekerek Avrupa milletlerinin yararına ticari, dini ve bilimsel faaliyetlerin barışçıl bir şekilde yapılabilmesi için Kongo nehrinde serbest dolaşımı, tarafsızlık ve ticaret özgürlüğünün sağlanması gerektiğine dair bir önerge hazırlayarak ilgili devletlere sunmuştur.²²⁵

Bunun için gelinen noktada Berlin Konferansında artık Afrika'nın merkezinde bütün devletlerin yararlanacağı yeni bir ekonomik pazarı oluşturarak meşru rekabet çerçevesinde ortak çıkarları sağlayacak koşulların belirlenmesi hedeflenmiştir. Konferansa katılan devletler Kongo havzasında ticaretin serbest olması ve sınırları belirlenen bu havzanın yanında ona bağlı akarsu kolları, gl, liman ve kanallara bütün milletlerin gemilerine serbest erişiminin tanınması hususunda mutabık kalmıştır.²²⁶ Fakat ticaretin işleyişi ve bölgedeki zorluklardan ötürü yapılacak ithalat ve ihracattan vergilerin alınıp alınmaması ve alınacak vergi miktarının ne kadar olacağı hususları,

224 L.-H. Laharpe « L'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale ». **Le Globe. Revue Genevoise de Gographie**, tome 140, 2000. Cent ans d'exploration  Genve : l'Afrique au tournant des sicles. s. 1 ve 52;
http://www.persee.fr/doc/globe_0398-3412_2000_num_140_1_1425 Erişim: 21.06.2021.

225 BOA, HR. HMS. ISO. 166/21. Gustave Moynier, **La Question du Congo devant l'Institut du Droit International**, Imprimerie Charles Schuchardt, Genve 1883, s. 26 ve 27.

226 BOA, Y.EE. 73/17.

hem komisyon çalışmalarında hem de konferansın yüksek kurulunda temsilciler arasında uzun müzakerelere yol açmıştır. Bölgede mutlak ticaret serbestisinin tahayyül olduğu kabul edilmesiyle birlikte transit ve ithal edilecek ticari mal ve ürünlerin vergiye tâbi tutulması, değiş tokuşa dayalı bölgedeki ticarete aykırı olacağı gerekçesi öne sürülmüştür.²²⁷ Bundan dolayı konferansın yüksek kurulu bölgenin ekonomisi ve ticaretinin para birimi çerçevesinde düzenlenmeye başlanıncaya kadar sadece ihracattan çıkış vergisinin alınmasında mutabık kalmış ve bu karara ilişkin maddeleri yirmi sene sonra yeniden değerlendirerek değişikliğe gidebileceğini öngörmüştür.

Devletlerin mutabık kaldığı ve konferansın genel antlaşmasında yer alan ticaret serbestisine dair maddelere göre, Kongo havzası topraklarına ithal edilecek tüm mallar, menşei yeri, bandırası ve kullandığı deniz veya kara yoluna bakılmaksızın vergiye tabi tutulmayacaktır. Ancak liman ve ticaretin gerekli hizmetlerinin giderlerini karşılayacak miktarda yerli ve yabancı milletlerden vergi alınacak olup bütün gemi ve ürünlere ayrıcalık ve imtiyaz olmaksızın eşit muamele gösterilecektir. İthal edilecek mallar gümrük ve transit vergilere tabi tutulmazken katılımcı devletler bu vergi muafiyetinin sürdürülüp sürdürülmeyeceğini yirmi sene sonra yeniden değerlendirecektir. Kongo havzasında egemenlik haklarına sahip veya yeni hâkimiyet kuran her devlet ticari anlamda ne tekelleşme ne de ayrıcalıklı haklara sahip olacaktır.²²⁸ Alınacak vergi miktarının ne kadar olacağı ve nasıl tahsil edileceğine dair İtalya temsilcisi Compté de Launay'ın malın kıymetine göre %4 vergi miktarı üzerindeki ısrarlarına rağmen bölgede kurulacak iktidarın kararına terk edilmiştir. Zira bu teklife karşı çıkan Fransız temsilcisi Baron de Coursel kararın konferansın yetkisini aştığını ileri sürerek XVI. yüzyılda Amerika'daki sömürge yönetiminin Avrupa'dan belirlenmesinin yol açtığı yıkımların tekrarlanmaması için Kongo serbest ticaret bölgesinin idari ve mali işlerine karışılmamasının önemini arz etmiştir.²²⁹

Diğer taraftan konferansta belirlenen Kongo Havzasının sınırlarında uygulanacak serbest ticaret prensiplerinin sürdürülebilirliği ve gelişecek ticaretin

227 BOA, **HR.** SYS 910/34, 1; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 104 (prot No: 4).

228 BOA, Y.EE. 73/17.

229 BOA, **HR.** SYS 910/27; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 86 (prot No: 3).

olumlu sonuçlar vermesi için bölgenin savaş zamanında tarafsız kalması gerekliliği doğmuştur. Şirketler ve tüccarların karşılaşılabileceği tehlike ve tehditler hususuna dikkat çeken ABD temsilcisi J. Kasson, XVI. yüzyılda başlayan Amerika kıtasındaki sömürgeciliğin hataları ve ülkesinin kurulduğu yıllarda maruz kaldığı acı tecrübeyi hatırlatmıştır. Kasson bu durumu Avrupalıların ticaret rekabetine açılacak Kongo havzasıyla benzetme yaparak Amerika'daki tecrübenin tekrarlanmaması için kurulacak serbest ticaret bölgelerinin tarafsız kalmasının önemini vurgulamıştır.²³⁰ Bu bağlamda, ABD temsilcisinin önerdiği, Almanya ve Belçika'nın da destek verdiği teklif, katılımcı devletlerin savaş zamanında yaşanacak çatışmaları serbest ticaret bölgelerine yansımaları önlemeyi ve aynı zamanda rakip devletler arasında çıkacak ticari veya nüfuz alanı mücadelelerinden dolayı bölgede yaratılması hedeflenen sanayi ve ticaret alanlarının amaca ulaşması ve dolayısıyla ekonomik çıkarların sekteye uğramaması için kalıcı tedbirleri öngörmekteydi. Öte yandan bölgede faaliyet gösterecek şirketlerin savaş tehdidi ve tehlikesinden etkilenmemeleri için varlıklarının ayrıca uluslararası hukukla korunması ve teşvik edilmesi gerekmekteydi.

Kongo havzasının savaş zamanında tarafsızlığına dair maddeler, Fransa'nın bu konu hakkındaki çekincelerinden dolayı müzakerelerin sürekli ertelenmesiyle birlikte konferansın sondan bir önceki oturumunda kabul edilmiştir.²³¹ Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1883 yılında Münih'te Kongo meselesini ele aldığı toplantısının ardından verdiği önergeden²³² esinlenen bu maddeler gereğince katılımcı devletlerin, tayin edilen serbest ticaret bölgelerinde ticaret ve sanayinin gelişimine güven sağlamak ve barış yoluyla medeniyetin gelişmesi için mezkûr bölge ve sularının tarafsızlığına riayet etmesi taahhüt edilmiştir. Aynı zamanda serbest ticaret bölgesinin tarafsızlığının korunması ve çatışmaların dışında kalması için bu bölgede himaye veya egemenlik haklarına sahip bir devletin savaşa girmesi halinde Berlin Konferansı'nda yer alan ve sonradan genel antlaşmasına katılan bütün devletlerin işbirliği yaparak meselenin çözümüne çaba ve iyi niyetlerini sarf edecekleri taahhüt edilmiştir. Ayrıca söz konusu bölgelerin sınırları içinde veya sınırları hakkında imzalayıcı devletler

230 BOA, **HR.** SYS 910/37; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 190 (prot No: 6).

231 **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 232-233 (prot No: 9).

232 BOA, **HR.** HMS. ISO. 166/21.

arasında ciddi bir uzlaşmazlık çıkması durumunda ise bu iki devletin silahlı çatışmalara başvurmadan önce bir veya birden fazla müttefik devletlerin arabuluculuğu veya hakemliğine başvurulacağı taahhüt edilmiştir.²³³

2.3.2. Kongo ve Nijer Nehirleri üzerinde Gemi Trafikinde Seyrüsefer Serbestisi

Afrika'nın en önemli nehirlerinden Kongo ve Nijer üzerinde gemi trafiğine seyrüsefer serbestisinin ticaret ve ekonomiye hizmet edecek şekilde sağlanması, Berlin Konferansı'nın gündemini meşgul eden ikinci önemli konu olmuştur. Kongo ve Nijer nehirlerinin kontrolünün sayılı devletlerin hâkimiyeti ve tekellinde kalmasına karşı çıkan konferansın düzenleyicileri, bu nehirlerin uluslararası trafiğine açılması ve bütün devletlerin gemilerine serbest dolaşım sağlanmasını amaçlamıştır. Görüldüğü üzere Afrika'nın o dönemde giriş kapıları konumunda olan Kongo ve Nijer nehirleri, kaynaklarının keşfedilmesinden Berlin Konferansının düzenlenmesine kadar Fransa, İngiltere, Portekiz ve Belçika gibi devletlerin nüfuz alanı rekabeti ve çıkar mücadelesine sahne olmuştur.

Portekiz Kongo nehrinin döküldüğü Atlantik okyanusu noktasında yüzyıllar önce hâkimiyetini kurmuşken nehrin kuzeyine Fransa ve güneyine de Belçika yerleşmiştir. Nijer nehri ise yukarı ve aşağı olmak üzere Fransız ve İngilizler tarafından paylaşılarak nehrin çevrelerinde nüfuz alanlarını kurmuşlardır. Ancak bu devletler nehirlerin üzerinde ayrıcalık arayışları, seyrüsefer rekabetleri ve sömürgecilik yarışına yeni girişen Almanya ve İtalya gibi devletlerin de devreye girmesiyle silahlı mücadeleye dönüşmesini önlemek için üzerlerinde serbest dolaşımı, serbest ticaret ve tarafsızlık ilkeleri sağlanarak bütün milletlerin yararlanacağı bir statüyle ayarlanması kaçınılmazdı.

Nehirlerin tarafsız kalması ve üzerlerinde bütün milletlerin gemilerine seyrüsefer serbestisi sağlanması meselesi daha 1883 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsü tarafından gündeme getirilmişti. Enstitü, o dönemde sadece Kongo nehrine dair verdiği önergede Kongo havzasında ticari, dini ve bilimsel faaliyetlerin barışçıl ve özgür yapılabilmesi için Kongo nehrinin tarafsız kalması ve üzerinde bütün

233 BOA, Y.EE. 73/17.

milletlerin gemilerine serbest seyrüsefer hakkı verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.²³⁴ Bunun için Berlin Konferansı'nda uluslararası nehirlerinde serbest dolaşımı öngören Viyana Kongresi ve daha sonra Tuna nehrine de uygulanan prensiplerin Afrika'nın hem Kongo hem de Nijer nehirlerinde uygulanarak rekabet ve mücadelenin ayarlanması amaçlanmıştır. Kongo Havzası sınırları ve serbest ticaret gündemlerinde olduğu gibi seyrüsefer serbestisine dair açılan müzakereleri de Almanya tarafından bir taslak projesi hazırlanarak katılımcı devletlerin temsilcilerine dağıtılmıştır. Projenin incelenmesi için de meseleyle doğrudan alakadar İngiltere, Fransa, Portekiz ve Belçika gibi devletlerin temsilcileri ve delegelerinden oluşan ve konuya dair bilgi sahibi olan diğer delegeler dâhil herkesin görüşüne başvurabilecek bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmiştir.²³⁵ Seyrüsefer serbestisi gündemi, alakadar devletlerin çıkarlarına dokunmasından dolayı hem komisyonda hem de konferansın yüksek kurulunda yoğun müzakerelere neden olmuştur.

Almanya tarafından hazırlanan seyrüsefer eylem taslağının sunulması üzerine İngiliz temsilcisi Sir Edward Malet, ülkesinin Nijer üzerindeki haklarını korumak için gündem maddelerinin okunduğu ilk oturumda itiraz ettiği gibi yeniden altını çizerek Kongo ve Nijer hidrografik havzaları üzerinde uygulanacak seyrüsefer serbestisi şartları müzakerelerinde nehirlerin ayrı ayrı değerlendirilmesini talep etmiştir.²³⁶ Portekiz temsilcisi De Penafiel de belirlenen Kongo Havzası, doğu Afrika'yı da kapsamıyla birlikte hazırlanacak Kongo seyrüsefer eyleminin Zambèze nehri gibi Portekiz'in doğu Afrika'daki nüfuz alanlarını da dahil etmesine itiraz etmiştir.²³⁷ Meseleyi ele almakla görevlendirilen komisyon İngiltere ve Portekiz'in endişelerini dikkate alarak ilk Kongo'ya ilişkin Seyrüsefer Eylemi taslağını hazırlayıp konferansın yüksek kurulunun müzakerelerine sunmuştur.

Taslağın üzerine yapılan müzakerelerin neticesinde itiraz ve çekinceler göz önünde bulundurularak kararlaştırılan maddelere göre Kongo nehri boyunca, bağlı

234 BOA, **HR.** HMS. ISO. 166/21; Gustave Moynier, **La Question du Congo devant l'Institut du Droit International**, s. 26 ve 27.

235 BOA, **HR.** SYS 910A/34; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 112-113 (prot No: 4).

236 BOA, **HR.** SYS 910A/34; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 112 (prot No: 4).

237 **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 126-127 ve 135 (prot No: 5).

akarsu kolları, ulaşımı kolaylaştırmak için yapılacak yol, demir yolları ve inşa edilecek kanallar üzerinden geçiş yapan gemi ve mallar, menşei ve varış yerlerine fark etmeden transit vergisine tâbi tutulmayacaktır. Aynı zamanda gemilerin nehrin üzerindeki seyrüseferlerinden dolayı ne deniz ne de nehir müruriyesi (geçiş ücretleri) alınacağı gibi taşınan mallardan da gümrük vergisi alınmayacaktır. Ancak liman kullanımı, teknik destek, idari ve mali işler gibi seyrüsefer ve kamu yararına verilen hizmetleri karşılamak amacıyla belirli miktarda imtiyaz olmaksızın vergi tahsil edilecektir.²³⁸

Uluslararası Kamu Hukukunun bir parçası olarak kabul edilen bu karar ve düzenlemelerin tatbiki, denetimi ve gözetimi 1878 Berlin Kongresi'nin kararlarıncı kurulan Tuna Avrupa Komisyonu gibi Kongo için de kurulacak Uluslararası Kongo Komisyonu'nca sağlanacaktır. Zira hazırlanan Kongo Nehri seyrüsefer eylemi, 1815 Viyana Kongresi'nin Avrupa ve Amerika'daki uluslararası nehirlerle getirdiği prensipleri ve 1878 Berlin Kongresi'nin kararlarıncı Tuna nehrine genişletilen bu prensipleri esas almıştır. Ancak yapılan müzakerelerde bu komisyona güç ve geniş yetki alanı atfeden bazı ifade ve düzenlemeler Kongo Havzasında doğrudan menfaatleri bulunmayan Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi devletlerin çekincelerine neden olmuştur. Rus temsilcisi, Kongo seyrüsefer eylemi ve Uluslararası Kongo Komisyonu taslağının 1878 Berlin Kongresi'nin kararlarını baz almasıyla birlikte Tuna Komisyonu'nun esaslarına tam manasıyla yansımayan bazı ifade ve düzenlemelerine itiraz etmiştir. Rus temsilcisi, konferansın kararları ve dolayısıyla Uluslararası Kongo Komisyonu'na fazla güç ve yetki tanıyan düzenlemelerin uluslararası hukukun gelişimi çerçevesinde kabul edilerek ileride Tuna Komisyonu'na da genişletilme olasılığına karşı endişesini dile getirmiştir. Avusturya-Macaristan temsilcisi ise bu görüşlere katıldığını ifade etmiştir.²³⁹

Kongo'ya dair seyrüsefer eyleminin müzakere edilerek ittifakla karara bağlanmasının ardından Nijer'e dair seyrüsefer eylemi de konferansın yüksek kurulunun müzakeresine sunulmuştur. Nijer'in Kongo'dan siyasi, coğrafi ve ticari farklılıkları itibariyle seyrüsefer eylemi proje taslağı, İngiltere'nin talebi üzerine nehrin Kongo örneğinden bağımsız olarak ele alınarak hazırlanmıştır. Bununla birlikte

238 BOA, Y.EE. 73/17.

239 MAE. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 122-125 (prot No: 5).

nehri üzerinde komisyonun belirlediği ve konferansın yüksek kurulunun müzakerelerde çekince ve itirazlarla karşılaşmadan kararlaştırdığı Nijer seyrüsefer ve ticaret serbestisine dair maddeler Kongo seyrüsefer eylemi maddelerinden hemen hemen farksızdır. Bu maddelere göre Kongo rejiminde olduğu gibi Nijer nehri ve bağlı akarsu kolları boyunca, yapılacak yol ve demir yollarının yanı sıra açılacak kanallar üzerinden geçiş yapan gemi ve mallar, menşei ve varış yerlerine bakılmaksızın transit vergisine tâbi tutulmayacaktır. Aynı zamanda gemilerin nehri üzerindeki seyrüseferlerinden dolayı ne deniz ne de nehir müruriyesi alınacağı gibi taşınan mallardan da gümrük vergisi alınmayacaktır. Ancak liman kullanımı, teknik destek, idari ve mali işler gibi seyrüsefer ve kamu yararına verilen hizmetleri karşılayacak kadar vergi tahsil edilecektir. Bu vergilerin tahsilinde ise imtiyaz söz konusu olmadan yerli ve yabancı fark etmeksizin herkese eşit şartlarda muamele edilecektir.²⁴⁰

Bu kararların hayata geçirilmesi, denetlenmesi ve gözetilmesi Kongo’da uygulanacak rejimin aksine uluslararası bir komisyon oluşturulmadan nehri üzerinde himaye ve hâkimiyet haklarına sahip Büyük Britanya ve Fransa’nın yanında ileride hâkimiyet kuran devletler tarafından sağlanacaktır. Ayrıca her devlet hâkim olduğu veya himaye ettiği bölgelerde güvenlik ve denetime yönelik getireceği yeni düzenlemelerin mümkün olduğunca ticari gemilerin trafiğini kolaylaştıracak yönde olması taahhüt edilmiştir. Bununla birlikte bu maddeler, taahhütlere aykırı olmadıkça devletlerin seyrüsefere dair yeni düzenlemeleri getirmelerine engel teşkil etmemektedir. Öte yandan bölgelerde himaye ve egemenlik haklarına sahip bu devletler, Nijer nehri boyunca bütün milletlerden ticaret yapan tüccarların yasalara riayet etmesi şartıyla kendi vatandaşları gibi can ve mal güvenliklerini sağlamayı taahhüt etmişlerdir. Bütün milletlerin ticaretinin yararı için savaş zamanında Nijer ve ona bağlı akarsu kollarında Kongo’da da olduğu gibi dokunulmazlık esasları uygulanacağı kabul edilerek seyrüsefer eylemine dair bütün düzenlemeler savaş zamanında yürürlükte kalacaktır. Böylelikle ticaret amacıyla Nijer ve bağlı kollarına erişim ve seyrüsefer serbest olacağı gibi inşa edilecek yol ve demir yolları dahil açılacak kanallarda da yapılacak ticaret savaşa rağmen serbest kalacaktır.²⁴¹

240 BOA, Y.EE. 73/17.

241 BOA, Y.EE. 73/17.

Nijer ve Kongo nehirleri, bağı akarsu kolları ve bütün ulaşım ve iletişim yollarında seyrüsefer ve ticaret serbestisi düzenlemelerle ayarlanmasıyla bu havzalarla doğrudan ilgili devletlerin bölgedeki ticaret faaliyetlerine hizmet edecek şekilde ekonomik çıkarlarının garanti altına alınması amaçlanmıştır. Nitekim iki nehrin seyrüsefer proje taslaklarının incelenmesi için oluşturulan komisyonun raportörü olan Belçika temsilcisi Baron Lambermont, Nijer ve Kongo üzerinde seyrüsefer ve ticaret serbestisine dair düzenlemelerin, Afrika'nın merkezinde katılımcı devletlere geniş bir ticaret pazarı açacağını ifade etmiştir. Bu düzenlemelerle bütün milletlere eşit şartlarda muamele edileceği gibi yapılacak ticaret de ne giriş vergileri ne de engelleyici işlemlerle karşılaşacaktır. Ona göre ticaretin ve dolayısıyla medeniyet ve ilerlemenin Afrika'nın merkezine kadar girmesi ancak Nijer ve Kongo gibi doğal yolların serbestlik ve garanti yasalarıyla korunmasıyla sağlanacaktır. Bu amaç doğrultusunda Nijer ve Kongo üzerinde uygulanacak seyrüsefer eylemlerinin esasları ve düzenlemeleriyle modern hukukun en büyük kazanımlarından biri olarak kabul edilen seyrüsefer serbestisi sağlanacaktır. Konferansın genel antlaşmasının maddelerinin üçte ikisinden oluşan bu esaslar ve düzenlemeler hazırlanırken medeniyet ve bilime hizmet vurgusu yapılmışsa da görüldüğü üzere esasında ticaret ve iktisadi çıkarları hizmet edecek amaçları taşımaktadır.²⁴²

2.3.3. Afrika'da Köle Ticaretinin Kaldırılması ve Batı Medeniyetinin Tesisi

Berlin Konferansı'nın üçüncü ana teması davetiyelerde belirtildiği gibi Afrika'da Batı medeniyetinin tesis edilmesi meselesiydi. Ancak bu mesele müzakere edilirken ekonomik ve ticari çıkarlar göz önünde tutularak ele alınmıştır. Katılımcı devletler ve müzakerecilerin Afrika'yı Batı medeniyetine açmakla barış ve insanlığa hizmet etmek amaçlandığını ifade etmekle beraber nihai hedeflerinin ticari ve ekonomik amaçlardan bağımsız olmadığı muhakkaktır. Alman şansölyesi Bismarck'ın konferansın açılış konuşmasında ve birçok katılımcı temsilcisinin de dile getirdiği gibi Afrika'da serbest ticaretin tesisi, kıtanın maddi ve medeniyet bakımından ilerlemesi ve gelişmesi anlamına gelirken Batı medeniyetinin tesisi de ticaretin gelişmesi anlamına geldiği kabul edilmektedir. Nitekim bu medeniyetin kıtaya yerleştirilmesinin ardından

242 MAE. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 154-155 (prot No: 5).

doğabilecek ticari ve ekonomik istifadeler konferansta açıkça ifade edilmiştir.²⁴³ Bu bakımdan Afrika'ya Batı medeniyetini yerleştirmekle esasında yerel halka Avrupa kültürü ve yaşam tarzını benimseterek Avrupa mamullerinin tüketime hazırlanması ve kıtada büyük bir ticaret pazarının yaratılması amaçlanmaktadır. Ticaretin medeniyetle ilişkilendirilmesi ve özellikle ticaret alanlarının dil, örf, gelenek ve yaşam tarzı gibi medeniyet unsurlarıyla uzun vadede genişletilerek kalıcı kılınmasına ilişkin fikirler Berlin Konferansı öncesinde bilimsel çalışmalarda ortaya atılmaya başlanmıştır.

Fransız sömürgecilik teorisyeni Paul Leroy Beaulieu önceki bölümlerde sıkça zikrettiğimiz **De la Colonisation Chez les Peuples Modernes** adlı kitabında sömürgeci ülkelerin işgal ettikleri bölgelere Batı medeniyetini tesis etmenin sağlayacağı ticari ve ekonomik çıkarlardan söz etmiştir. Yazar İngiltere, İspanya ve Portekiz'in Amerika'daki eski sömürgeleri ile olan hacimli ticari ve ekonomik ilişkileri örneğini vererek modern sömürgecilerin buldukları sömürgelere sermaye, eğitim cemaatleri, fikirler, dil, ırk, örf ve gelenekler gibi doğal bağları kurarak yerliler arasında talep ve ihtiyaç yaratarak ticari ilişkileri kârlı ve kalıcı hale getirecekleri şeklinde tembihte bulunmuştur. Ona göre sömürgecilerin çeyrek asır ila yarım asır bir zaman içerisinde kendi dilleri, örfleri ve Avrupa yaşam tarzını sömürgelere ve yerel halka benimsetme sürecinden sonra sömürgeler bağımsızlığını kazansalar da ticari ve ekonomik açılardan sömürgeci devlet ile koparılmaz asırlık bir bağı kalacaktır.²⁴⁴ XIX. yüzyıl sömürgeciliğinin Batı'nın medenileştirme misyonuyla hareketlenmesiyle birlikte ticaretin küreselleşmesini de beraberinde getirmesi beklenmekteydi. Bu bağlamda işgal edilecek Asya ve Afrika'da yaşayan yerli toplumlara Batı medeniyeti aşıl原因 olarak kurulacak ilişkilerle bu bölgeler uzun vadede sömürgeci ülkelerin ticareti ve sanayisinin gelişimine hizmet edecektir.²⁴⁵ Bu yönde dönemin Fransa'nın Lyon Ticaret Odası başkanına göre sömürgecilik modern manada insanlara çalışmayı, alışveriş yapmayı ve harcamayı öğretmek anlamına gelmektedir.²⁴⁶

243 BOA, **HR. SYS 910A/22**; **MAE. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale**, s. 55-60 (prot No: 1).

244 Paul Leroy Beaulieu, **De la Colonisation Chez les Peuples Modernes**, a.g.e, s. 717, 733 ve 735.

245 S. Chassagnard-Pinet et D. Hiez, **Approche Critique de la Contractualisation**, Paris, LGDJ, 2007, s. 19.

246 H. Wesseling, **Le Partage de l'Afrique**, a.g.e, s. 169.

Aynı bağlamda daha önce değinildiği gibi 1876 yılında Belçika kralı II. Léopold Afrika'da Batı bilimi ve medeniyetinin ilerlemesinin önündeki engelleri ele almak amacıyla Coğrafya Konferansını düzenlemişti. Ancak kral açılış konuşmasında konferansın Afrika topraklarında medeniyet sancağını dikme yollarını aramak amacıyla toplandığını belirtmişse de nihai olarak konferans davetiyelerinde belirtildiği gibi köle ticareti kaldırılıp kıtanın kaynaklarının incelenmesi, batı medeniyetinin tesis edilmesi ve nihayetinde ticari pazarların oluşturulması için toplanıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁷ Nitekim konferansta köle ticaretinin Afrika'da yüzyıllardır yol açtığı zararlara değinildikten sonra kıtanın Avrupa ile ticari münasebetlerle nasıl medenileştirileceğine vurgu yapılmıştır.

Bu bağlamda konferanstaki Alman delegesi kâşif G. Nachtigal (1834-1885), Afrika'nın medenileştirilmesinin sadece köle ticaretini kaldırmakla değil, daha çok mal ticareti yoluyla başarılabilirliğini öne sürmüştür. İngiliz diplomat Sir Rutherford Alcock (1809-1897) ise Brüksel Konferansına katılan devletlerin kamu desteğini alarak Afrika'da köle ticaretini kaldırıp yerine mal ticaretini geliştirmek suretiyle geniş ve verimli bölgeleri medenileştirebileceklerini aktarmıştır.²⁴⁸ Neticede konferansın sonunda II. Léopold'un bilim, ticaret ve medeniyet kelimeleriyle özetlenen amaçlar doğrultusunda Brüksel'de Uluslararası Kongo Cemiyeti ve Avrupa başkentlerinde ise cemiyetin komiteleri kurulmuştur.²⁴⁹

Batı medeniyetinin Afrika'da uzun vadede öngörülen ticari amaçlara zemin hazırlaması için medeniyetin kıtadaki tesisi veya benimsenmesine karşı oluşan engellerin kaldırılması gerekmektedir. Bunlardan denizde yapılan transatlantik köle ticareti ve karada tedarikini yapan uzantılarıdır. XVI. yüzyılda Amerika'daki sömürgecilik faaliyetleriyle başlayan bu ticaret Avrupa, Afrika ve Amerika üçgeninde XIX. yüzyılın başlarına kadar resmen devam etmiştir. Plantasyonlarda çalıştırılmak

247 Émile de Laveleye, "L'Afrique Centrale et La Conférence Géographique de Bruxelles", **Revue des Deux Mondes (1829-1971)**, Troisième Période, Vol. 20, No. 3, 1877, s. 584-585.

248 L.-H de Laharpe, « L'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale. », **Le Globe. Revue Genevoise de Géographie**, tome 140, 2000. Cent ans d'exploration à Genève : l'Afrique au tournant des siècles, s. 51-52.

249 L.-H de Laharpe, « L'exploration et la civilisation de l'Afrique Centrale » (Mémoire lu à la première réunion du Comité suisse de l'Association Internationale, le 23 avril 1877.), **Le Globe. Revue Genevoise de Géographie**, tome 16, 1877. s. 35.

üzere Afrika'dan alınan kölelerin Amerika'ya Atlantik okyanusu üzerinden gemilerle götürülüp çeşitli sömürgeci yönetimlere satılmasıyla gerçekleşen bu ticaret ahlaki, psikolojik ve demografik açılardan büyük zararlara yol açmıştı.²⁵⁰ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, felsefi ve dini gerekçelerle İngiltere'de başta olmak üzere Avrupa'da bu ticaretin ilgasını savunan hareketler başlatılmıştır. Nitekim bu hareketlerin çabaları neticesinde Napolyon savaşlarının ardından düzenlenen Viyana Kongresi'nde resmen ilga edilerek yasaklanmıştır. Ancak bu yasağa rağmen ve devletlerin kınamaları, baskıları ve karşıtlık kampanyalarıyla birlikte bu kârlı ticaret yasa dışı yollarla XIX. yüzyılın sonlarına kadar Afrika'da artarak varlığını sürdürmüştür. Bundan dolayı 1885 Berlin Konferansı'na kadar ve hatta sonrasında da bu ticaretin tamamen yok edilmesine yönelik toplantı ve konferanslar düzenlenmiştir. Viyana prensiplerinin uygulanması için 1818 yılında *Aachen* ve 1822 yılında Verona kongreleri düzenlenirken 1876 yılında yapılan Brüksel Coğrafya Konferansı'nda da köle ticaretinin Afrika'da ticaret, bilim ve Batı medeniyetinin gelişimine engel olduğu ve bu ticaretin ortadan kaldırılması gerektiği yönünde yeni kararlar alınmıştır.²⁵¹

Bu kararlarla birlikte Afrika'da devam eden köle ticaretinin Berlin Konferansı'nda da gündeme getirilerek medeniyet ve insanlık adına kaldırılması yönünde yeni kararlar alınmıştır. Yapılan müzakerelerin sonucunda alınan kararlar uyarınca karada ve denizde, ırk fark etmeksizin köle ticareti ve Afrika'da düzenlenen tedarik operasyonlarının tamamı yasaklanmıştır. Belirlenen Kongo havzasında egemenlik ve himaye haklarına sahip veya yeni hâkimiyet kuracak devletler, havza topraklarında köle ticaretinin yapılması ve geçişlerine müsaade etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. İmzalayıcı devletlerden her biri bu ticaretin tamamen ortadan kaldırılması için bütün imkânlarını kullanacağı ve köle tüccarlarını da cezalandıracağını taahhüt etmişlerdir.²⁵²

Öte yandan Afrika'da alkollü içeceklerin satışı da köle ticareti kadar yerli halkın Batı medeniyetinin yararlarından faydalanmasına engel olabileceği ve hatta

250 Köle ticaretinin zararları hakkında bkz. David Northrup (ed.), **The Atlantic Slave Trade**, Lexington, D. C. Heath, 1994.

251 L.-H de Laharpe, a.g.m.

252 BOA, Y.EE. 73/17, 1, Lef: 15.

konferansın görevlerini sekteye uğratacağı ileri sürülmüştür. Meseleyi konferansın gündemine taşıyan İtalyan temsilcisi ahlaki ve medeniyet gerekçeleri öne sürerek alkollü içeceklerin satışının kontrol altına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak temsilcilerin bu içeceklerin satışının tamamen yasaklanması veya kontrol altına alınması hususunda mutabık kalamamalarından dolayı meselenin yerel hükümetlerin iç işlerine ait olduğu konferansın yüksek kurulunca kararlaştırılmıştır. Konferans bu meseleye yönelik karar almamakla beraber bütün devletlerin alkollü içeceklerin yerlilere yol açacağı zorlukların çözümünde insan hakları ve ticari çıkarlara yarayacak şekilde işbirliği yapmalarını dilemekle yetinmiştir.²⁵³

Afrika'da Batı medeniyeti ve keşif faaliyetlerinin geliştirilmesi için kıtada Hristiyanlık ve Batı medeniyetini yaygınlaştıran Avrupalı din görevlilerinin desteklenmesi ve korunması meselesi gündeme getirilmiştir. Yerli halkın Batı medeniyeti ve Hristiyanlığı benimsemelerini sağlayacak keşif, bilim ve misyoner faaliyetlerinin özellikle korunması daha konferansın başlangıcında İtalyan temsilcisi De Launay tarafından şiddetle desteklenmiştir.²⁵⁴ Bu meselenin müzakereleri sırasında İtalya'nın Batı medeniyeti ve Hristiyanlığın en önemli araçlarından biri olan misyonerlik faaliyetlerine özellikle vurgusu Osmanlı'nın ve dolayısıyla İslam hilafetinin temsilcisinin çekincelerine neden olmuştur. Bu çekincelerle birlikte meseleye dair kararlaştırılan maddelere göre Afrika'da bulunan ve konferansta yer alan bütün katılımcı devletler yerli Afrikalıların maddi ve manevi durumlarının iyileştirilmesi, eğitimleri ve Batı medeniyetinin faydalarından istifade etmeleri için çalışan hayırsever kurumları, dini ve bilimsel kurumlara koruma ve kolaylık sağlayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Hristiyan misyonerler, bilimadamları ve kâşiflerin ise can ve mal güvenliklerine ayrıca koruma sağlanacaktır. Bunun yanında kıtada hem yerlilere hem de yabancılara inanç özgürlüğü ve dini hoşgörü açıkça garantilenerek din ve mezhep ayrımı yapmaksızın ibadethanelerin inşa edilmesine ve ibadetlerin de açıkta veya özelde yapılmasına hiçbir kısıtlama getirilmeyecektir.²⁵⁵

253 BOA, **HR.** SYS 910A/37, 1; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 181 (prot No: 6).

254 BOA, **HR.** SYS 910A/25, 2; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 71 (prot No: 2).

255 BOA, Y.EE. 73/17.

Konferansın ele aldığı serbest ticaret, seyrüsefer ve medeniyet meselelerine dair kararların ileride hayata geçirilirken Afrika'da konferans katılımcıları arasında doğabilecek nüfuz alanı ihtilafları veya çatışmaların önlenmesi için kıtada işgal koşullarının belirlenmesi de gerekmektedir. Zira Afrika'nın merkezinde uygulanacak tarafsızlık esasları, serbest ticaret ve nehirler üzerindeki seyrüsefer serbestisiyle birlikte kimi devletler sömürge ve nüfuz alanlarını genişletirken kimisi yeni sömürge arayışına girecektir. Bu bağlamda davetiyelerde de belirtildiği gibi konferansın bir diğer gündem maddesini teşkil eden Afrika kıyılarında yeni işgaller meselesinin düzenlemelerle ayarlanması önem arz ediyordu. Bu meseleye dair Almanya tarafından önerilen taslak konferansın alt komisyonu tarafından incelenerek yüksek kurulunun müzakerelerine sunulmuştur. Müzakerelerde diğer meselelerde de olduğu gibi kimi devletler Fransa gibi Afrika'daki varlıklarını korumak için kimisi Rusya ve Osmanlı Devleti gibi kendi ulusal güvenliklerinden dolayı çekincelerini ifade etmişlerdir.²⁵⁶ İngiltere temsilcisi Malet işgal koşullarının sadece kıyılarla sınırlı kalmayıp Afrika'nın bütün bölgelerine genişletilmesini talep ederken ABD temsilcisi de gelişmekte olan modern uluslararası hukuku uyarınca işgal edilecek bölgelerde yaşayan yerlilerin ileride kendi kendileri ve topraklarını yönetme haklarının doğacağına dikkat çekerek işgaller sırasında şiddete başvurulmadan yerlilerin rızası alınması hususunu tembih etmiştir.²⁵⁷

Müzakerelerin sonucunda Afrika kıyılarında meydana gelecek yeni işgallerin fiilen tanınması için devletlerin yerine getirmeleri gereken bazı esaslı koşullar kararlaştırılmıştır. Bu koşullara göre Afrika kıyılarında himaye kuran, topraklarını genişleten veya yeni toprakları işgal eden her devlet, Berlin Konferansı'nın genel antlaşmasını imzalayan devletlerin olası hakları ve itirazlarına karşı kendilerine bildirmekle yükümlüdür. Öte yandan imzacı devletler Afrika kıyılarında işgal ettikleri bölgelerde kendi haklarını koruyacak, serbest ticaret bölgesi sınırları içinde olması

256 BOA, **HR.** SYS 910A/49, 2; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 205-206 (prot No : 8).

257 BOA, **HR.** SYS 910A/49, 2; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 205-206 (prot No: 8).

durumunda ise serbest ticaret ve transit esaslarını yerine getirebilecek bir otorite bulundurma zorunluluğunu kabul etmektedir.²⁵⁸

Bu kararlar Avrupa devletleri arasında siyasi ve ekonomik rekabeti ayarlayarak Afrika'da karşı karşıya gelmeleri engellemekle birlikte sömürgeciliğe hukuki ve diplomatik zemin hazırlamış olup kıta ve halklarının kaderini değiştirecektir. Her ne kadar konferansın ilk oturumunda İngiliz temsilcisi tarafından yerli Afrikalıların temsil edilmediği ve çıkacak kararlardan etkileneyeğine dikkat çekilmiş²⁵⁹ ve Zengibar gibi Afrika'daki sultanlıkların otoritesi tanınmışsa da hammadde ve tüketim pazarları arayışında olan İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi sanayileşmiş devletlerin kıtada öngördükleri ekonomik ve ticari çıkarlar üstün kılınmıştır. Buradan hareketle bu devletlere nazaran o dönemde siyasi ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan ancak konferansta yer almak için diplomatik girişimlerde bulunan Osmanlı Devleti'nin yapılan müzakerelerin neresinde olduğu ve güttüğü amaçlara bakılmalıdır.

258 BOA, Y.EE. 73/17.

259 BOA, **HR.** SYS 910A/22, 1; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 61 (prot No: 1).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BERLİN KONFERANSI'NDA OSMANLI DEVLETİ

3.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BERLİN KONFERANSINA KATILMA SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nin 15 Kasım 1884 tarihinde Kongo meselesinin görüşülmesi için Berlin'de Prens Bismarck başkanlığında toplanacak konferansa iştirak talebinde doğrudan Kongo'da çıkar ve emelleri olan Avrupalı devletlerin katılım sürecinin aksine farklı etkenler ve sâikler etkili olmuştur. Kuzey Afrika'da varlığının olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, düzenlenecek Kongo Konferansına ilk davet edilen devletler arasında yer almamıştı.²⁶⁰ Zira, toprağa dayalı üretim sistemi olması nedeniyle konferansın sebeplerinden olan Afrika'daki ticaret ve nüfuz alanı oluşturma rekabetine dâhil olmamıştır. Siyasi olarak ise bu dönem zarfında Batılı devletlerin üstünlüğü net olarak görülürken güçsüz kalan Osmanlı, isyanlar ve bağımsızlık talepleriyle çalkalanıyordu. Bununla birlikte Osmanlı, düzenlenecek konferansta yer almak için, Almanya nezdinde girişimlerde bulunarak kendini davet ettirmeyi başarmıştır.

Bu bağlamda batı ve orta Afrika'da devletler arasında devam eden nüfuz ve çıkar rekabetine dâhil olmayan ve konferansın ana gündemi olan Kongo meselesiyle doğrudan ilgisi olmayan Osmanlı'nın konferansa ilgi duymasına hangi faktörlerin sebep olabileceği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu sorudan hareketle Osmanlı'nın XIX. yy'da ve özellikle konferans arifesinde diplomaside hangi vasatta bulunduğu önemli olmakla beraber iç siyaseti ve ekonomik durumu, dönemin dış politikası ve 1881'de Tunus ve 1882'de ise Mısır işgallerinin süreçler halinde incelenmesi konferansa katılım sürecinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bunun için bu başlıkta Osmanlı'nın Berlin Konferansı sürecine nasıl girdiğine geçmeden önce XIX. yüzyılda dış siyasetini yönlendiren iç ve dış meseleler analiz edilecektir.

260 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 9.

3.1.1. Berlin Konferansı Arifesinde Osmanlı'nın Siyasi ve Ekonomik Durumu

Kuruluşundan itibaren üç yüzyıl boyunca siyasi, ekonomik ve askeri gücünü hissettirerek hiçbir ittifaka gerek duymadan Kafkaslardan Balkanlara, yakın doğudan Kuzey Afrika'ya kadar yayılan Osmanlı Devleti, 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde askeri zayıflığı bariz bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra inişe geçmiş bir imparatorluğun belirtileri görülen Osmanlı içeride, âsilerin isyanları, enflasyon, bozulan tımar sistemi, haydutluk ve nüfus patlaması gibi sorunlarla uğraşırken; dışarıda, eskisi gibi sefer düzenleme hevesine rağmen ardı ardına gelen bir dizi mağlubiyetlerle artık düşmanlarına karşı sahada yenilmez vasfını yitirerek diplomasi yoluyla barış aramaya başlamıştı. Viyana muhasarası hezimetini sonrasında 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ve özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile komşu rakip devletleri arasındaki güç dengeleri değişmiştir. Osmanlı'nın zayıflığı peyda olurken deniz ötesi ticareti, bilimsel ve teknik gelişmeleriyle güçlenen ve dünya imparatorluğu kurma yoluna giren Avrupalı devletler, Osmanlı'nın egemenliği ve bütünlüğünü tehdit etmeye başlayacaktır. Buna karşı gelmek için XIX. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen reform ve ıslahat girişimlerinden, belli ölçüde sonuç alınmasıyla birlikte, gittikçe çoğalan iç ve dış meseleler Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa siyaseti ve diplomasisine katılması hatta yüzyılın sonlarında yalnızlaşması ve devletin bekasının Düvel-i muazzama denilen Avrupalı devletlerin çıkar rekabetine bağlı kalmasına yol açacaktır.

1700'lü yılların sonlarında batı Avrupa'da başlayan hem siyasi ve hem de sanayi devrimlerinin etkileri, sonraki yüzyılda Avrupa geneline ve diğer kıtalara yayıldığı gibi Osmanlı Devleti üzerinde de büyük etkileri olmuştur. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik düşünceleri, bazı Avrupa devletlerinde milletlerin birleşerek güçlenmeleri ve dünya imparatorluğu kurma iddialarına girmelerini sağlamıştır. Ancak çok uluslu ve dinli Osmanlı İmparatorluğu gibi geleneksel yapısını koruyan devletlerde tersine XIX. yüzyıl boyunca isyanlar ve bağımsızlık talepleri, ülkenin zayıflaması ve yabancı güçlerin müdahalelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti içinde Fransız Devrimi'nin düşüncelerinden ilk etkilenen milletler Sırp ve

Rumlar olmuştur.²⁶¹ Fransız İhtilali düşüncelerinden esinlenen Sırp'ların 1804 yılında başlattığı ve 1815 yılına kadar belli aralıklarla sürdürdükleri isyanlar önce, Müslüman toprak sahipleri ve yeniçeri birliklerinin suiistimallerine karşı olmasıyla birlikte zamanla özerklik ve bağımsızlık talepleriyle zayıflamış Osmanlı otoritesine karşı bir mücadeleye dönüşmüştür. Rusya tarafından desteklenen bu isyanlar 1815 yılında özerk bir Sırbistan Prensiği'nin tanınması ve Sırbistan'a imtiyazlar verilmesi ile dinmiştir.²⁶² İlk defa Osmanlı Devleti'nin bir Hıristiyan reaya isyanına karşı baş eğmesi ve isyanın başarıya ulaşması milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı ülkesinde yayılışı²⁶³ ve diğer gayrimüslim reayanın uyanışına yol açmıştır.

Fransız Devrimi düşüncelerinden etkilenen ve Ruslar ile İngilizlerin kışkırttığı²⁶⁴ Rumlar ise, takip eden yıllarda, Sırp'lara ayak uydurmuştur. 1821 yılında patlak veren Rum isyanı alınan tedbirlere rağmen hızlıca yayılırken Rum âsiler, kurmayı planladıkları devlet için 1795 Fransız anayasasını örnek alan bir anayasa hazırladıktan sonra, Ocak 1822 tarihinde Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmişlerdir.²⁶⁵ İsyanın kontrol altına alınamamasıyla Osmanlı Devleti, Mısır kuvvetlerini devreye sokmak zorunda kalmıştır. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetler, Yunan âsilerin topraklarını zapt ettikçe olayların şiddetlenmesi dolayısıyla mesele, Avrupa'nın diplomatik gündemine girerek uluslararası bir boyut kazanmıştır.²⁶⁶ Avrupalı devletler diplomatik müdahaleleri üzerine birçok konferans düzenlenmişse de Yunan isyanı çözüme kavuşmadan Osmanlı'ya karşı güç kullanarak Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yolu açmışlardır. Osmanlı donanmasının imha edildiği Ekim 1827 tarihindeki Navarin faciasından sonraki süreçte Osmanlı Devleti, Yunan isyanını destekleyen müttefik devletlerin çözüm önerilerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Takip eden üç yıl içinde düzenlenen konferans ve görüşmelerin neticesinde bu devletlerin garantörlüğünde Yunanistan'ın

261 Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1998, s. 47.

262 Ayşe Özkan, **Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 16.

263 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, Cilt 5, s.106.

264 Zekeriya Kurşun, **Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı**, Vakıfbank K. Yayınları, İstanbul 2021, s. 243-245.

265 Hasan Demirhan, **Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 169.

266 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, s. 115.

özerkliği ve daha sonra bağımsızlığının ilan edilmesi ve Osmanlı Devleti tarafından tanınması sağlanmıştır.²⁶⁷

Başarıya ulaşan Sırp ve Yunan isyanlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir dönem başlamış oldu. Zira, Osmanlı Devleti giderek askeri ve diplomatik gücünü yitirmesiyle, imparatorluğun tamamen yok olması endişesinden büyük güçlerin müdahaleleri ve dayatmalarına boyun eğmeye başlamıştır. Sırp ve Yunan isyanları XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayri Müslim azınlıkları ve hatta bazı Müslüman toplumları üzerindeki devletin meşruiyetinin sorgulanması ve imparatorluğun gittikçe çözülmesine yol açacaktır. Yunanistan bağımsızlığının hemen ardından 1831 ile 1841 yılları arasında bu kez de Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla karşı karşıya kalınmıştır. Mısır'a geniş imtiyazlar tanınması ile neticelenen bu isyan, Osmanlı imparatorluğunu yıkılışın eşiğine kadar getirmiştir.²⁶⁸

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı'da görülmeye başlayan isyanlar başlangıçta Osmanlı'nın iç meseleleri niteliğinde görünmesine rağmen, Avrupalı güçlerin çıkarları, Avrupa uyumu (Concert Européen) ve bölgesel statükonun korunması adına uluslararası bir hal almıştır. İsyandar devletlerarası bir nitelik kazanmasıyla da Osmanlı Devleti'ni meşgul edecek ve büyük güçlerin, bilhassa Rusya'nın, Balkanlarda nüfuz tesis girişimlerine zemin ve Osmanlı'nın iç işlerine müdahale sürecinin bahanesi olacak Şark Meselesi'nin yahut Doğu Sorunu'nun XIX. yüzyıl evresi başlamış oldu.²⁶⁹

Şark Meselesi farklı dönemlerde görülmüş ve farklı tanımlara sahip olmasıyla beraber XIX. yüzyıl evresi, Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün açık bir şekilde ortaya çıkması üzerine başlamıştır. Osmanlı'yı XIX. yüzyıl boyunca meşgul eden ve hatta imparatorluğun yıkılmasında önemli etken olan şark meselesi kimi araştırmacılar tarafından zayıflayan Osmanlı'nın topraklarının büyük güçler arasında paylaşımı ve Türklerin Anadolu'dan atılması anlamında bir miras kavgası olarak tanımlanırken; kimisi tarafından Osmanlı'nın paylaşılması değil ayakta tutulması ve yaşatılması

267 Hasan Demirhan, **Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyarı**, s. 286-343.

268 Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 302-335.

269 Selim Aslantaş, **Osmanlıda Sırp İsyarıları 19. Yüzyılın şafağında Balkanlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 166.

şeklinde tanımlanmaktadır.²⁷⁰ Her halükarda mesele, rakip devletlere karşı savunmasız duruma düşen Osmanlı Devleti'nin olası yıkılışından sonra ortaya çıkacak jeopolitik boşluğun nasıl doldurulacağı ile ilgiliydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Şark Meselesi çerçevesinde Rusya ve Avusturya gibi bölgesel güçlerin yanı sıra Fransa ve İngiltere gibi sömürge imparatorluklarının arasındaki şiddetli rekabetin sahnesi olmuştur. Meselenin Sırp ve Yunan isyanlarıyla patlak verdiği 1800'lü yıllardan itibaren Osmanlı Devleti bağımsız bir siyaset gütmekten uzak, bu devletlerin birbirlerine düşmemesinden ve imparatorluğun bölüşülmesinde anlaşamamalarından yararlanarak varlığını sürdürmüştür.²⁷¹ Aynı zamanda Osmanlı Devleti önce modernleşmek suretiyle Avrupa'ya uyum sağlama çabasına girmesi ve bunu da yaparak kendi topraklarını müdafaa etmesinin, hayatta kalmasına yarayacağını düşünmüştür.

Osmanlı Devleti'nin iktidarına yeniden hâkim olması ve güçlenen Avrupa'ya uyum sağlaması amacıyla gerçekleştirilen ilk reform teşebbüsleri III. Selim'in cülusunda başlamıştır. Sultan'ın birçok alanda başlattığı Nizam-ı Cedit adını taşıyan Avrupa usulüne göre reform girişimleri, 1807 yılında tahtan indirilmesiyle yarım kalmıştı. Kısa süre tahta kalan IV. Mustafa'nın ardından tahta çıkan II. Mahmut, gittikçe toprak kaybeden imparatorluğu güçlendirmek ve devletin üzerindeki yabancı güçlerin tesirini düşürmek için III. Selim'in reform tecrübesinden yola çıkarak ordu, bürokrasi ve eğitimi yapılandırarak merkezî devleti güçlendirmeyi amaçlayan reform hareketlerini daha ileriye götürmüştür.²⁷² Bu tedbir amaçlı reform hareketleriyle birlikte, II. Mahmut'un saltanatının sonlarına doğru imparatorluğun karşı karşıya kaldığı iç ve dış karışıklıklar, devletin çöküş belirtilerini daha da açığa çıkarmıştır. Osmanlı'nın milli hayatının sarsıldığı bir dönemde genç bir yaşta tahta çıkan ve babası gibi reformcu Sultan Abdülmecid, bir dizi radikal reform ve ıslahat programlarını haiz Tanzimat dönemini başlatmıştır. Tanzimat dönemi, "iktisadî-içtimaî temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma

270 Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", **Halil İncalcık Armağanı Doğubati Dergisi**, 2009, s. 387.; Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Tarih, İstanbul 1999, s. 12.; Bkz: Edouard Driault, **La Question d'Orient Depuis ses Origines Jusqu'à Nos Jours**, Ancienne Librairie Germer Baillière, Paris 1898.

271 Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, 2.cilt, s. 84.

272 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 64.

teşebbüsünü gösterir.”²⁷³ Osmanlı Devleti, Tanzimat reformlarıyla reayaya haklarını vererek, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitliği kabul ederek önce, büyük güçlerin içişlerine müdahale etmesini engellemek, Avrupa’yı memnun ederek onun teveccühünü kazanmak ve Osmanlı’ya karşı daha yumuşak ve tavizkâr davranmasını sağlamayı amaçlamıştır.²⁷⁴

Tanzimat’la başlatılan reformlar devletin gerek merkez teşkilatında kurum ve bürokratik süreçlere gerekse taşrada mahalli idare yönetimine bazı değişiklikleri getirmiştir. Devletin işleyişini devrin Batı standartlarına uygun hale getirmek amacıyla Avrupa devletlerinin siyasi ve idari yapılarından esinlenerek merkez teşkilatında yeni birim ve müesseselerin kurulmasının yanı sıra oluşturulan meclisler ve yapılandırılan yeni ve eski nezaretler özellikle iş bölümünün genişletilmesi, nezaretlere düşen işlerin azalması ve daha iyi hizmet verilmesini sağlamıştır.²⁷⁵ Ancak devletin yetişmiş bilgili insan eksikliği, reformların uygulanmasını kaldıracak iktisadî durumun olmayışı ve zaman kısıtlılığı bu reform sürecini aksatıyordu. Ayrıca reformcuların hem kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri hem de reform karşıtlarıyla olan çekişmeleri, bir yandan büyük güçlerin müdahalesine sebep olurken, diğer yandan başlatılan reform hareketinin ağırlaşması ve zaman zaman kesintiye uğramasına neden oluyordu.²⁷⁶

Osmanlı Devleti, hayatta kalmak için yaptığı reform hamleleri, bazı sorunları azaltmışsa da büyük güçlerin tehdidi ve toprakları üzerine yoğunlaşan rekabetini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Osmanlı Devleti, sıcak denizlere inme emellerini sürdüren komşusu Rusya’yla birçok defa karşı karşıya gelmiştir. Özellikle Küçük Kaynarca’dan sonra girişilen savaşıardan mağlup çıkan Osmanlı’nın varlığını tehdit ediyordu. Fakat Rusya’nın amaçlarına ulaşması durumunda bölgedeki jeopolitik dengelerin değişmesinden çekinen İngiltere ve Fransa gibi sömürge imparatorlukları, zaman zaman Osmanlı Devleti’nin yanında yer alarak toprak bütünlüğünü savunarak, Rusya’nın Osmanlı üzerine nüfuz kurmasına mâni olmuşlardır. Kırım savaşıandan

273 Halil İnalçık, “Tanzimat nedir”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Enstitüsü Neşriyatı**, No: 4, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941, s. 238.

274 Engelhardt, (Çev. Ali Reşad) **Tanzimat ve Türkiye**, s. 14.

275 Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 184.

276 Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi: Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 303-305.

sonra 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda, Osmanlı'nın reform yapması kaydıyla toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerin garantörlüğünde temin edilerek “toprak bütünlüğüne aykırı telakki edilecek her hareket, Avrupa'nın menfaatlerine müteallik bir mesele addolunacağı” beyan edilmişti.²⁷⁷ Bu ahitle Osmanlı Devleti, Rusya tehdidine Avrupa'nın da müdahalesine imkân vermiştir.²⁷⁸ Ancak 1856-1876 yılları arasında önemli bir kriz çıkmamışsa da tarafların Paris barış antlaşmasının hükümlerini yerine getirmemesi ve Rusya'nın panislavist politikalarını hayata geçirmesi, kutsal mekânlara müdahale kapısını aralamıştır. 1875 yılında Bosna-Hersek'te hoşnutsuzluk ve baskılardan dolayı başlayan karışıklık ve huzursuzluklar, kısa sürede diğer Balkan eyaletlerine yayılarak geniş çaplı bir isyana dönüşmüştür.

Balkanlardaki durumun kötüleşmesiyle birlikte kararlılıktan yoksun büyük güçlerin başarısız girişimlerinden faydalanan Rusya, Balkanlarda Osmanlı'dan talep edilen ve karşılanamayan reformlardan sonra olaya müdahale ederek 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. 93 Harbi olarak anılan savaş, başlamasından bir süre sonra Rusya'nın Osmanlı ordusu üzerinde üstün bir zaferiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti savaşta Rusya'ya karşı yalnız kaldığı gibi ardından yapılan mütarekede de yalnız bırakılarak imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması İmparatorluk için tam bir felaket olmuştur. Bununla birlikte antlaşmanın maddeleri bölgede radikal değişiklik getireceğinden dolayı Avrupalı güçlerin müdahalesiyle Berlin'de 1878'de toplanan kongrede yeniden müzakere edilerek hafifletilmiştir. Ancak bundan sonra imparatorluğun yalnızlaştığı ve artık dağılmasının kaçınılmaz olduğu gibi bir kanaat hâkim olmaya başlamıştır. Her ne kadar İngiltere, Kıbrıs karşılığında Osmanlı Devleti'ni Rus saldırılarına karşı koruma sözünü vermişse de tükenmiş ve yıkılmakta olan bu imparatorluğun sonunda kendi kaderine terk edileceği görülmektedir. Osmanlı Devleti 93 Harbinden sonra büyük ölçekte toprak kaybederken, uluslararası açıdan da büyük bir itibar ve diplomatik bağımsızlık kaybına

277 Paris Barış Antlaşması, BOA, HR. SYS. 906/3, Lef: 3.

278 Paul Houre, **Türkiye Nasıl Paylaşıldı? Kaynarca Muahedesi'nden Son Felaketimize Kadar Şark Meselesi**, DBY Yayınları, İstanbul 2016, s. 39-45.

uğramıştır.²⁷⁹ Osmanlı'nın bu dönemde geçirdiği bunalımlar siyasi ve diplomatik etkileri olduğu kadar ekonomik bakımdan da büyük izler bırakmıştır.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla gelindiğinde askeri ve siyasi açıdan zayıfladığının ortaya çıkmaya başladığı gibi ekonomik olarak da sanayileşen ve kapitalistleşen Avrupa devletlerine nazaran geride kalmaya başlamıştır. Girişilen reform ve yapılandırmalara rağmen yüzyılın ilk yarısında zuhur eden savaş ve isyan hareketleri, devletin iktisadî ve mali durumunun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıl boyunca güçlenen Avrupalı devletler karşısında maruz kaldığı siyasi müdahaleler kadar ekonomi alanında da bu devletlerle yapılan ticari anlaşmaların sağladığı kapitülasyonlar, sermaye sahiplerinin yatırımları ve alınan faizli borçlar nedeniyle ekonomisi de bu devletlerin etkisi altına girmiştir. Kapitülasyonlar XVI. yüzyıl sonlarında ilk olarak Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız tüccar ve vatandaşlarına tanınan adlî ve malî imtiyazlar olmasıyla birlikte sonraki asırlarda Osmanlı ile ticaret yapan diğer Avrupa devletleri de elde etmiştir. Zamanla bu imtiyazların Avrupa devletleri ile ticaret yapan Osmanlı uyruklu gayrimüslim tüccarlarına da genişletilmesiyle büyük bir suiistimal halini almış ve devletin ekonomisine zarar veren bir sisteme dönüşmüştür. Diğer taraftan imtiyaz sahibi devletlerin baskısıyla önlenmesi imkânsız hale gelen kapitülasyon imtiyazları, Osmanlı Devleti'ni bir açık pazar duruma getirerek yerli sanayinin çökmesine sebep olmuştur.²⁸⁰

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileyen kapitülasyon antlaşmalarından biri de Baltalimanı Antlaşması olmuştur. İngiltere ile Osmanlı arasında dört sene süren müzakerelerin neticesinde 16 Ağustos 1838 yılında gizli olarak imzalanan antlaşma Britanya tüccarlarına diğer milletlere göre büyük ayrıcalıklar sağlamıştır. Antlaşmanın birinci kısmı dahili ticarete ait maddeleri içerirken ikinci kısmı İngiltere'den ithal edilecek mal ve transit mamullerinin gümrük vergilendirmesini belirlemektedir. Bu antlaşma değiştirilmeyen önceki antlaşmaların

279 Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 90, 105.

280 Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış," **Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, no. 6, s. 337, 1995.

maddelerini koruyarak diğer milletlere tanınan hakları da İngilizlere de geçerli kılmakla beraber Osmanlı'nın iktisadi hayatı açısından önemli hususları da getirmiştir. Bu antlaşmayla artık Osmanlı topraklarında uygulanan ihraç yasaklarının tamamen kaldırılması, mahsul ve mamullerin nakli için alınması gereken tezkerelerin kaldırılması, İngiliz tüccarının en ayrıcalıklı millet olmaktan ziyade, yerli tüccarla aynı hakları elde ederek en ayrıcalıklı yerli tüccar mertebesine ulaşması gibi getirilen önemli yeni hususların arasında yer almaktadır.²⁸¹ Antlaşmayı müteakip aylarda Osmanlı Devleti önce Fransa, daha sonra 1839'da Hansa şehirleri ve Sardinya, 1840'ta İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika ve Prusya, 1841'de Danimarka ve 1843'te ise Portekiz ile aynı şartları ihtiva eden ticaret anlaşmaları imzalamıştır.²⁸²

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda bir yandan, zikredilen kapitülasyonların getirdiği suiistimallerle baş ederken; öte yandan, dışarıdan almaya başladığı borçların faizleri ve ülkeye akın eden Avrupalı sermaye sahipleriyle karşı karşıya kalmıştır. Devlet XIX. yüzyılın ikinci yarısında içinde bulunduğu mali şartlar, dış ticaret ve bütçe açıkları dolayısıyla Kırım Savaşı sırasında Avrupalı devletlerden borç almak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte gittikçe artan ekonomik ve mali sorunlar Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar borçlanmaya devam etmesine yol açmıştır. Ekonominin iyileştirilememesi ve zaman içerisinde artan faizlerden dolayı, borçlarını ödeyemez durumuna düşen devleti kurtarmak için 1881 yılında Düyun-i Umumiye idaresi kurulmuştur.²⁸³ Osmanlı'nın gelirlerinin bir kısmının yabancı sermaye yöneticileri tarafından yönetilmesini sağlayan bu müessese, her kentte bulunan şubeleriyle, Osmanlı Devleti'ni siyasi ve ekonomik olarak Batının nüfuzu ve kısmî kontrolü altına sokarak, bir yarı sömürge haline getirmiştir.²⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik buhranlarıyla karşı karşıya kaldığı ve imparatorluğun itibarını yitirdiği dönemde tahta çıkan II. Abdülhamit, yeniden devletin var olma mücadelesini vermeye başlamıştır. Sultanın başlıca hedefleri bir

281 Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974, s. 109-113.

282 **A.g.e.**, s. 116-117.

283 Sait Açıba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 98-100.

284 A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979, s. 75-76; Halil İnalçık, "İmtiyazat", **DİA**, c. 22, İstanbul 2000, s. 251.

yandan, imparatorluğu ayakta tutmak; öte yandan, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler arasında zedelenen itibarını düzeltmekti. Bu doğrultuda II. Abdülhamit'in saltanatının ilk aylarında ortaya çıkan Doksanüç Harbi ve ardından takip eden gelişmeler sonraki yıllarda devletin dış politikasına yön vermiştir. Bunun yanı sıra büyük güçler arasındaki diplomatik kanalları daha iyi analiz ederek dış dünyadaki gelişmeler içerisinde denge oyunları izlemesi devletin bundan sonra toprak kayıplarının önüne geçmesine yardımcı olmuştur.²⁸⁵ 1880'li yılların başlarında emperyalizm ve sömürgeciliğin zirveye çıktığı dönemde imparatorluk, tecritten çıkıp siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumanın yanı sıra Avrupalı devletlerin nezdinde başta olmak üzere uluslararası arenada yeniden itibar kazanmak için içeride merkezileştirme reformları hayata geçirmeye ve dışarıda ise aktif bir dış politika izlemeye mecbur bırakılmıştır. İmparatorluğun içeriden çökmesi yahut Rus veya İngiliz himayesi altına girmesi beklenirken II. Abdülhamit, Almanya'ya yakınlaşarak herhangi bir büyük gücün tahakkümü altına girmemiştir. Bununla birlikte devletin güney sınırlarını teşkil eden Kuzey Afrika eyaletleri, sömürgeci devletlerin emellerinden kurtulamamıştır.

3.1.2. Berlin Konferansı Arifesinde Osmanlı'nın Afrika'daki Varlığı

Osmanlıların Kuzey Afrika'daki varlığı XVI. yüzyıl başlarında bölgedeki Müslüman hükümdarlarının hizmetlerine giren Barbaros kardeşler olarak bilinen Oruç ve Hızır Reisler adlı Türk denizcilerinin Cezayir'e hâkim olmalarıyla başlamış olup Yavuz Sultan Selim'in Mısır fethiyle pekişmiştir. Kısa sürede doğrudan Osmanlı idaresine giren Kuzey Afrika bölgesi Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır eyaletlerine ayrılarak XIX. yüzyıla kadar farklı statü ve farklı yönetim sistemleriyle yönetilmişti. XIX. yüzyıla gelindiğinde ve özellikle yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin hem askeri hem de ekonomik zayıflığının ortaya çıkmasıyla bu bölgeler, yayılcı politikalar güden Avrupalı devletlerin hedefleri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti Yunanistan ve Sırbistan gibi merkeze yakın bölgelerin bağımsızlığına engel olamadığı gibi imparatorluğun güney sınırlarını teşkil eden Kuzey Afrika bölgesini de

285 Salih Münir Paşa, **Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları**, Hz. Ali Birinci – Selma Günaydın, TTK Yayınları, III-4 Sayı: 18, s. 379 ve 400; Hacer Topaktaş, **Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi, Hüseyin Kâzım Beyin Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)**, Okur kitaplığı, İstanbul 2015, s. 15.

savunamamıştır. Daha 1830 yılında Fransa Cezayir'i işgal ederek buradaki Osmanlı idaresine son vermiştir. İşgalden sonra yapılan diplomatik girişimlere rağmen netice alınmadan Cezayir yönetimi bölgenin güneyine doğru ilerleyen Fransızlara terk edilmiştir. Cezayir işgali 1881 yılında Tunus Beyliği'nin yine Fransızlar ve 1882'de ise Mısır'ın İngilizlerin eline geçmesine zemin hazırlayarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin gerilemesine kapı aralamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki sınırları, Tunus beyliği, Trablusgarp ve Mısır eyaletlerinden oluşan Cezayir-Tunus kuşağından Süveyş'e kadar uzanmaktaydı. Devletin merkezileştirme politikalarıyla beraber bu dönemde içeride ekonomik sorunlardan ziyade karşılaşılan bağımsızlık hareketleri ve savaşlar, Osmanlı'nın bu bölgedeki hâkimiyetini sürdürmesine engel olmuştur.²⁸⁶ Dolayısıyla bu eyaletlerin, bölgede çıkarları uğruna yoğun bir rekabet içinde olan İtalya, Fransa ve İngiltere gibi sömürgeci devletlerin nüfuzuna girmesine yol açmıştır. Tunus'ta önemli yatırımları olan Fransa 1881 yılında hâkimiyetini kurduğu Cezayir sınırında Krumir aşiretleriyle yaşanan bir çarpışmayı bahane edip uzun zamandır ilhak emelleri olduğu Tunus'a karşı diğer rakip devletlerden erken davranarak askeri seferler başlatmıştır. Tunus beyliği yarı özerklik statüsüne sahip olmasıyla beraber Osmanlı Devleti açısından imparatorluğa bağlı ve olası savaş durumunda askerleri temin eden imtiyazlı bir eyalet sayılmaktaydı. Egemenlik haklarını savunan padişahın diplomatik protestoları ve askeri tehditlere rağmen Fransa, 12 Mayıs 1881 tarihinde Tunus beyi ile bir antlaşma imzalayarak Tunus beyliğini fiilen himayesi altına almıştır.²⁸⁷ O sırada finansal sorunlar ve Yunanistan'la olan sınır meseleleriyle uğraşan II. Abdülhamit yönetimi, Tunus'un Cezayir'den sonra Afrika'da kalan imparatorluk topraklarından koparılmasında güçsüz kalmıştır.

Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve özellikle o sırada Kongo Havzası'nda başlayan nüfuz alanı mücadelesi, Avrupalı devletler arasındaki rekabetini kıta geneline ve özellikle ticari ve jeopolitik öneme sahip bölgeler üzerine

286 François Georgeon, **Abdulhamid II le Sultan Calife**, Fayard, Paris 2003, s. 215.

287 Abdurrahman Çaycı, **La Question Tunisienne et la Politique Ottomane (1881-1913)**, Editions Société Turque d'Histoire, Ankara 1992, s.69-70.

yoğunlaşmasına neden olmuştur. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki en önemli bölgelerinden biri olan Mısır eyaletinin önemi iyice artmıştı. Mısır eyaleti, yönetiminin Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanından sonra yarı özerklik statüsüyle kendi ailesine geçmesiyle birlikte, doğrudan Osmanlı idaresine bağlı kalıp merkezî hazineye göz ardı edilemez miktarda gelir sağlamaktaydı. Mısır eyaletinden alınan 720.000 lira yıllık verginin yanında imparatorluğun bir savaşa girmesi durumunda devlete askerler de temin edilmekteydi.²⁸⁸

Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönemde imparatorluğun karşılaştığı ekonomik ve finansal sorunlar Mısır eyaletinde de görülmekteydi. Elde ettiği imtiyazlarla daha bağımsız hareket eden devrin Mısır Hıdivi İsmail Paşa sorumsuzca borçlanarak Mısır ekonomisini iflasın eşiğine getirmişti.²⁸⁹ 1875 yılında İngiltere'nin müdahalesiyle ayakta tutulmuşsa da bir sene sonra eyaletin mali işleri kontrolü ve borçlarının ödenmesi için kurulan İngiliz-Fransız ikili denetimine bırakılmıştır. Denetim kuruluna bir İngiliz ve bir Fransız vatandaşının atanması dolayısıyla Mısır gelirlerinin kontrolü kısmen yabancı yatırımcıların yetkisi altına geçmiştir.²⁹⁰ Yabancıların hem Mısır ekonomisine hem de siyasetine karışmalarıyla sorunlar artarak ciddi bir siyasi ve toplumsal krize dönüşmüş ve eyalette çıkarları olan İngiltere başta olmak üzere yabancı güçlerin doğrudan askeri müdahalelerine zemin hazırlamıştır.

Mısır'ın içinde bulunduğu ekonomik buhranla birlikte eyaletteki yabancıların varlığı ve devlet işlerindeki etkin rollerine karşı zaman zaman protesto ve askeri ayaklanmalar görülmekteydi. 1879 yılında Mısırlı subayların Kahire'deki gösterilerinin yanı sıra Şubat ve Eylül 1881'de Urabi Paşa'nın önderliğindeki askeri ayaklanmalar bölgede çıkarları olan İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiştir. Askeri müdahaleden kaçınan Osmanlı'nın sonuçsuz diplomatik girişimleri ile birlikte Fransız-İngiliz donanması İskenderiye önlerinde müşterek bir güç gösterisiyle demir

288 François Georgeon, **Abdulhamid II le Sultan Calife**, s. 216.

289 Ali Akyıldız – Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası K. Yayınları, İstanbul 2015, s. 9 ve 377.

290 François Georgeon, **a.g.e.**, s.216.

atmıştır. Ancak bu yabancı donanmaların varlığı, olayları yatıştırmadığı gibi halk üzerinde yarattığı psikolojik durum, Mısır'da çıkacak karışıklıkların ve İngiltere'nin müdahalesinin toplumsal altyapısını oluşturmuştur.²⁹¹

Halk ile yabancıların İskenderiye'deki varlığından artan gerginlik sonucunda Haziran 1882'de çıkan bir isyanda elli kadar Avrupalının öldürülmesi ve mallarının yağmalanması, şehrin İngilizler tarafından bombalanmasına yol açmıştır. İngiliz birlikleri İskenderiye'yi ele geçirdikten sonra Ağustos ayında Süveyş kanalının kontrolünü sağlayıp Eylül'de ise Urabi ordusunu Tell el-Kebir'de yenip Kahire'ye ulaşarak Mısır'ı fiilen işgal etmiştir. Hem askeri hem de diplomatik bakımdan güçsüz durumda olan Osmanlı Devleti, İngiltere'nin işgali karşısında Tunus'un işgali gibi hiçbir şey yapamamıştır.²⁹² Her ne kadar İngiltere Mısır'da Osmanlı'nın egemenlik haklarının korunacağını ve işgalin yabancıların can ve mal güvenlikleri için geçici olduğunu beyan etse de zaman geçtikçe işgali kalıcı hale getirmiştir. Osmanlı Devleti ise Mısır'daki fiili durumu kabul etmekle birlikte hukuken egemenlik haklarından vazgeçmeme ve diplomatik yollarla mücadelesini vermeye devam etmiştir.²⁹³

Tunus ve Mısır'ın işgal edilmesinden sonra Kuzey Afrika'da sadece Trablusgarp vilayeti doğrudan Osmanlı idaresine bağlı kalmıştır. 1550li yılların başında Osmanlı topraklarına dahil edilen Trablusgarp bölgesi Osmanlı'nın diğer Kuzey Afrika eyaletleri gibi İstanbul'dan atanan valiler tarafından yönetiliyordu. Ancak zamanla bölgenin idaresi yerel yeniçerilerin seçtiği dayılara bırakılmıştır. 1711 yılında Trablusgarp'ta Dayılar yönetimine son veren Karamanlı Ahmet bey'in iktidara gelmesiyle başlayan Karamanlılar dönemi 1835 yılına kadar sürmüştür.²⁹⁴ Tam Cezayir'in işgal edildiği ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanlarının devam ettiği bir dönemde, eyaletin de yabancı güçlerin nüfuzuna girmesinden endişe eden Padişahın talimatıyla 1835 yılında, gönderilen bir donanmayla bozulmuş Karamanlı yönetimine

291 Musa Gümüş, **Güç ve Diplomasi Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid**, Kitabevi, İstanbul 2018, s. 46.

292 Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, Çev. Yusuf Selman İnanç, s. 137.

293 Bkz. Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

294 Abdullah Özdağı, **Osmanlı İdaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911)**, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 19-21.

son verilerek Trablusgarp'ta yeniden Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiştir. Bunun üzerine Trablusgarp vilayeti yeniden İstanbul'dan atanan bir vali tarafından yönetilerek 1911 yılına kadar doğrudan Osmanlı merkezine bağlı kalmıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönemde Trablusgarp, Hums, Cebel-i Garp ve Fizan sancaklarından oluşan vilayetin sınırları Batıda Tunus ve Fransız hâkimiyeti altında Cezayir, Doğu'da ise Mısır ile çevriliyken Kuzeyde Akdeniz kıyılarından güneyde hinterlandıyla beraber Sahra çölüne kadar uzanıyordu.²⁹⁵

Bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Trablusgarp vilayeti ticaret yollarıyla merkezi Afrika'yı Akdeniz limanlarına bağlayarak Afrika'dan gelen malların Osmanlı liman şehirlerine, Avrupa ve Amerika'ya akışını sağlıyordu. Merkez hazineye gönderdiği dörtte bir gelirlerinin yanında Osmanlı'nın dindaşları olan Bornu, Veday ve Sokoto gibi orta Afrika Müslüman sultanlıklarıyla ilişkilerinde de irtibatı sağlıyordu.²⁹⁶ Bölgede görev yapan Ferik Zeki Paşa, Tunus krizinin yaşandığı sırada, Padişah II. Abdülhamit'e gönderdiği mektupta Trablusgarp vilayetinin önemine dikkat çekerek devletin yerel Müslüman halkı ve dolayısıyla vilayetin Fransız tehdidinden korunması için gereken bazı ıslahatların hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁹⁷ Tunus ve Mısır'ın işgal edilmesinden sonra Fransız ve İngiliz kuvvetleriyle çevrilen Trablusgarp vilayeti Kuzey Afrika'daki son Osmanlı kalesi haline gelmiştir. Bu durum vilayetin önemini artırarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunun yok olmaması ve oranın halklarıyla olan tarihi ve ideolojik bağlarının tamamen kesilmemesi için yakından ilgilenmesini zorunlu kılmıştır.²⁹⁸

Bu kritik dönemin Padişahı olan Sultan II. Abdülhamit sınırlı imkânlarla saltanatının sonuna kadar İngiliz kuvvetlerinin Mısır'dan tasfiyesi ve Trablusgarp eyaletinin toprak bütünlüğünü koruyarak bölgede yeniden Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması için diplomatik mücadelesini sürdürmüştür.²⁹⁹ Osmanlı bu dönemde desteğini yitirdiği Avrupa ile yeniden uyum sağlamak, oranın bir parçası olarak büyük

295 Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, **Trablusgarp Osmanlı'nın Son Suğûr-i İslamiyesi**, ed. Ahmet Kavas, Alelmas Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 4.

296 Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, **a.g.e.**, s. 54-59.

297 BOA, **Y.PRK.SRN.1/47**, 21 Mart 1882, Minavi, **a.g.e.**, s. 77.

298 Ali Akyıldız – Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, s. 336.

299 François Georgeon, **a.g.e.**, s. 225.

güçler arasında sayılmak ve her şeyden önce bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak için her fırsatta düzenlenen devletlerarası konferans, sergi ve fuarlara katılmaya özen göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı yönetimi, sömürgecilik yarışının kızıştığı ve Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp eyaleti üzerinde sömürgeci emellerin yoğunlaştığı bu yıllarda, Afrika meselelerinin görüşülmesi için Berlin'de 1884 senesinin sonlarında, toplanması planlanan uluslararası Konferansa katılmak için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Konferansın ana gündemi olan Kongo Meselesiyle doğrudan ilgilenmemesi ile birlikte dönemin Osmanlı hükümetinin “Bizim de katılmaya hakkımız var, çünkü Afrika’da topraklarımız var” ifadesi Osmanlı’nın konferansta yer alması için önemli bir gerekçe olmuştur.³⁰⁰

3.1.3. Osmanlı’nın Berlin Konferansı’na Katılma Süreci

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu bu çalkantılı dönemde gitgide Afrika’daki topraklarını Avrupalı güçlere kaptırmasıyla bir Afrika gücü olmaktan çıkmaya başlamıştı. Topraklarını kaybettiği gibi kıtada siyasi ve ticari etkinliğinin de azalmasından dolayı kıtaya ilgili meselelere dâhil edilmiyordu. Nitekim Afrika’nın merkezinde Kongo havzasında, Avrupa devletleri arasında devam eden nüfuz rekabeti ve 26 Şubat 1884 tarihli İngiliz-Portekiz antlaşmasının meydana getirdiği diplomatik gelişmelerden geç haberdar olmuştur. Halbuki Kongo meselesinin çözümü için, daha 1884 senesinin Mayıs ayında, Portekiz’in Almanya’ya bir konferans teklifiyle sorun uluslararası bir boyut kazanmıştı. 93 Harbi ve sonunda ortaya çıkan Berlin Antlaşmasının doğurduğu statüko ve mâlî iflas ile birlikte büyük bir prestij kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, bu nedenlerle adeta yok sayılmıştır.

Berlin Konferansı hakkındaki haberler, ancak konferansın düzenlenmesi kararlaştırılarak katılacak devletler davet edildikten sonra, Osmanlı Madrid Sefirinin 11 Ekim tarihinde çektiği telgrafla Babıâli’ye ulaşmıştır. Sefir Kongo meselesinin halledilmesi için Berlin’de bir konferansın toplanacağı ve konferansa davet edilen İspanya hükümetinin davetiyeyi hızlıca kabul ettiğini dönemin Osmanlı Hariciye

300 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 189.

Nazırı Asım Paşa'ya bildirmiştir. Sefir aynı şekilde konferansın gündemi ve İspanya'nın yanı sıra Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Portekiz ve ABD'nin de davet edildiği bilgisini aktarmıştır.³⁰¹ Bunun üzerine harekete geçen Asım Paşa, yapılacak konferans hakkında Osmanlı Berlin Sefiri Said Paşa'nın bilgi toplamasını istemiştir.³⁰²

Madrid sefaretinden gelen haberleri doğrulayan Berlin sefiri Said Paşa ise Avusturya, Rusya, İtalya ve İskandinavya ülkelerinin de konferansa davet edildiğini ve davetiyeyi kabul ettiklerini eklemiştir.³⁰³ Berlin sefaretinin yanı sıra Paris ve Londra sefaretlerinden de konferansla ilgili bilgilendirmeler gelmeye başlamıştı. Paris sefiri Esad Paşa Fransa'da yayımlanan, Batı Afrika Kongo meselesini ele alan ve Berlin Konferansı düzenlenmesine yol açan müzakerelere ilişkin diplomatik belgeleri gün yüzüne çıkaran *Livre Jaune* kitabını Asım Paşa'ya göndermiştir.³⁰⁴ Londra sefiri Musurus Paşa da Konferansla ilgili dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville ile bir görüşme gerçekleştirerek, Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya 22 Ekim 1884 tarihli telgrafla durumu özetlemiştir. Görüşmede konferansın gündeme gelmesiyle ilgili bilgi alan Musurus Paşa, Rusya ve Avusturya gibi Afrika'da sömürgecilik çıkarları olmayan devletler bile davet edilirken Osmanlı'nın davet edilmemesinden olan şaşkınlığını İngiltere dışişleri bakanına açıkça ifade etmiştir. Bakan ise davetler İngiltere tarafından düzenlenseydi muhakkak ki Babıâli'ye de davetiye göndermiş olacağını belirtmiş, yine de konferansa iştirak arzusu olursa İtalya gibi hareket ederek kendini davet ettirebileceğini ve İngiliz hükümetinin bunu memnuniyetle karşılayacağını bildirmiştir.³⁰⁵

Musurus Paşa telgrafın sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa uyumunun bir parçası ve bir Afrika gücü olduğuna göre, konferansa katılma hakkı olduğu kadar haysiyeti ve siyasi çıkarları açısından temsil edilmesinin uygun olacağı şeklinde Asım Paşa'ya görüşlerini sunmuştur.³⁰⁶ Musurus Paşa'nın fikirlerini benimseyen Babıâli,

301 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 1, kayıt tarihi: 27.07.1897.

302 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 3, 1.

303 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 9.

304 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 23.

305 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 6.

306 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 6.

Afrika'da sömürgecilik çıkarları bulunmayan ikinci derecede devletlerin davet edilmesi karşısında, kendisi de Avrupa Uyumunun bir parçası ve bir Afrika gücü olduğu argümanlarına dayanarak konferansta yer almak için girişimlerini başlatacaktır. Hariciye Nazırı Asım Paşa, ertesi gün 23 Ekim'de konferansın programıyla ilgili Berlin sefaretinden daha fazla bilgi talep etmiştir.³⁰⁷ Aynı gün konuya dair Madrid sefaretinden Asım Paşa'ya gelen bir raporda sefir Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, İspanya'nın yapılacak konferanstaki tutumu ve Kongo havzası hakkındaki keşif bilgilerinin yanında Portekiz, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın Afrika'daki müstemlekeleri ve Berlin Konferansı'na yol açan ticaret ve nüfuz alanı rekabeti konularını detaylıca açıklamıştır.³⁰⁸ Berlin sefiri Said Paşa da 24 Ekim'deki telgrafında Konferansta ele alınacak ana gündem maddeleri ve 25 Ekim'deki telgrafında ise konferansa katılacak devletlere gönderilen davet notasını, gizlice edindiğinin altını çizerek, Asım Paşa'ya göndermiştir.³⁰⁹

Sefirlerden edinilen bilgilerle Berlin Konferansı'nın programına vâkıf olan Babıâli meseleyle ilgisi olmayan ikinci derecede devletler konferansa davet edilirken kendisinin davet edilmemesinin arkasında yatan nedenleri sorgulamaya başlamıştır. Soruları Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Odasına yönelten Divan-ı Hümayun (Bakanlar Kurulu), Berlin kabinesi nezdinde girişimlere başlamadan önce Osmanlı'nın 1856 Paris Antlaşması sonrasında Avrupa'da yapılan tüm konferanslara katılmaya çağrılıp çağrılmadığı, bu antlaşmanın 7. maddesi uyarınca Avrupa Uyumuna kabul edilen Babıâli'nin bu vasıfla tüm Avrupa'daki uluslararası konferanslara katılma hakkı olup olmadığını tespit ve cevabın olumlu olması halinde Babıâli'nin öngörülen konferansta temsil edilmediği takdirde, Paris antlaşmasının temellerini zedeleyip zedelemeyeceğinin açıklanmasını istemiştir. Bu sorulara cevaben 28 Ekim tarihinde Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Odası'nda, Osmanlı'nın Berlin Konferansına katılma sürecinin ilk adımını teşkil eden bir metin kaleme alınmıştır. Metne göre, yüzeysel ve küçük çaplı konferanslar hariç, Babıâli'nin 1856 yılından itibaren

307 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 8.

308 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 12; BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 13.

309 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 11; BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 19; BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 20.

uluslararası meselelere ilişkin Avrupa’da düzenlenen bütün büyük konferanslara katılmaya davet edilmiştir.³¹⁰

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Odası, Berlin Konferansı’nda zapt ve işgal meselelerinin ele alınacağı ve kararlaştırılacağından, konferansta kabul edilecek ilkelerin daha sonra imparatorluğun da menfaatlerinin bulunduğu Afrika’nın diğer bölgelerine uygulanma ihtimali olduğundan dolayı Babiâli’nin konferansta yer almasının uygun olacağını önermiştir. Zira Hukuk Müşavirliğine göre her ne kadar esas olarak katılmayan bir devlet konferansta kararlaştırılan ilkelere riayet etmeye mecbur olmasa da zamanında genel kabul görmüş birtakım kaidelerle karşı karşıya kalacaktır. Dolayısıyla bir yandan bu gerekçeye istinaden ve öte yandan meselelerle ilgisi olmayan büyük güçlerin katılımıyla konferansın genel bir hal alması olasılığına karşı Babiâli de Paris antlaşmasının kendisine sağladığı Avrupa Uyumuna dâhil olma hakkını kullanarak, İtalya’nın attığı adımları izleyip konferansa katılmak için Berlin kabinesi nezdinde girişimlerde bulunmalıydı.³¹¹ Londra sefiri Musurus Paşa’nın tembihleri ve Hukuk Müşavirliği Odası’nın layihısından hareket eden Hariciye Nazırı Asım Paşa, 7 Kasım tarihinde Berlin sefiri Said Paşa’ya gönderdiği telgrafla Babiâli’nin de Avrupa Uyumunun bir parçası ve bir Afrika gücü olarak konferans başlamadan önce resmi olarak davet edilmesi için gecikmeden gerekli girişimlerde bulunması talimatını vermiştir.³¹²

Nitekim dönemin sadrazamı Küçük Mehmet Said Paşa durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Bunun üzerine Said Paşa, Alman Dışişleri bakanı Hatzfledt ile görüşerek verilen talimat esaslarına dayalı olarak Babiâli’nin de öngörülen konferansa davet edilmesi talebinde bulunmuştur. Daha sonra bakan, Şansölye Bismarck’a sunduğu talebin olumlu karşılandığını ifade etmiştir. Ancak Bismarck Osmanlı’nın konferansta yer almasına hiçbir itirazı olmadığını ifade ederek katılım talebini onaylamakla birlikte, Babiâli’nin girişimlerini konferansın düzenleyicilerinden Fransa’ya ve Fransa’nın

310 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 21.

311 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 21.

312 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 25.

onayının ardından nezaketen diğer katılımcı devletlere iletmiştir.³¹³ Fransa başta olmak üzere İngiltere ve İtalya'nın onayları alındıktan sonra Almanya'nın İstanbul sefiri Radovitz yoluyla Osmanlı'nın Berlin Konferansı'na iştirak talebinin kabul edildiği Babiâli'ye bildirilmiştir. Resmi davet notasının uzun olmasından dolayı postayla gönderileceği belirtilmiş ve konferansın ele alacağı konular notayla Babiâli'ye iletilmiştir.³¹⁴ Bununla birlikte resmi daveti içeren nota, 17 Kasım'da konferansın açılışından iki gün sonra, Alman sefiri Radovitz tarafından Asım Paşa'ya ulaştırılmıştır. Davet edilen diğer devletlere de aynısı gönderilen bu davet notası konferansın düzenlenme nedenlerini ve ele alacağı konuları ihtiva etmektedir. Alman sefiri bu notayla Alman hükümetinin adına Osmanlı Devleti'ni konferansa iştirak etmeye davet ederek, Berlin kabinesi nezdindeki Osmanlı sefiri konferans çalışmalarına dâhil olması için gereken talimatların verilmesini istirham etmiştir.³¹⁵

Konferansın kaidesine göre olağanüstü yetkiye sahip devlet temsilcilerinin tayin edilmesi gerekmediğinden Berlin sefiri Said Paşa, kendisinin Osmanlı temsilcisi olarak katılabilmesi için Babiâli'den yetki istemiştir. Aynı zamanda temsilcinin yanında bulunacak delege (fen memuru) olarak ise Berlin sefaretî müşaviri Orhan Efendi'nin tayin edilmesini talep etmiştir. Zira, Osmanlı'nın konferansın açılışına ancak birkaç gün kala kabul edilmesi dolayısıyla İstanbul'dan atanan bir delegenin konferansa yetişmesi mümkün görünmüyordu.³¹⁶ Said Paşa kendisi İmparatorluğun tam yetkiye sahip temsilcisi olarak görevlendirilirken; Orhan Efendi ise padişahın iradesiyle teknik delege yahut fen memuru olarak tayin edilmiştir.³¹⁷

Said Paşa'ya gereken talimatlar ve sergilemesi gereken tutumları, konferansın açılış gününde Hariciye Nazırı Asım Paşa tembih etmiştir. Said Paşa'nın sadece Batı Afrika'ya ilişkin işleri müzakere etmesi ve bu sırada diğer devletlerin temsilcileri tarafından konferansın programıyla alakalı olmayan ve padişahın Afrika'daki toprakları ve menfaatlerine dokunan bir mesele gündeme getirilmesi halinde müzakereyi engellemesi ve Osmanlı'nın hak ve menfaatlerini koruması talimatı

313 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 27.

314 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 47.

315 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 75.

316 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 28.; BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 29.; BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 39.

317 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 50.

verilmiştir.³¹⁸ Aynı zamanda Said Paşa'dan gelişmelerden haberdar etmesi ve talimat gerektiren noktalar için zamanında Hariciye Nezaretine başvurması istenmiştir.³¹⁹ Ayrıca Said Paşa'dan konferansın protokollerinin yanı sıra her oturum sonrasında seansın raporunun tahlilini de göndermesi bekleniyordu.³²⁰

Osmanlı Devleti'nin böylelikle Berlin Konferansı'na kabul edilmesi yabancı basında önemli yankı uyandırmıştır. 27 Kasım 1884 tarihinde İtalya'nın "Gazetta d'Italia" gazetesinde çıkan bir makalede Osmanlı'nın Berlin Konferansı'na katılımı değerlendirilmiştir. Makalenin yazarı Osmanlı'nın konferansa katılım sürecinde hem coğrafi, hem siyasi hem de dini faktörlerin etkili olduğunu savunmuştur. Zira, Osmanlı Devleti'nin konferansın gündemi olan Kongo ve Nijer nehirleri doğrudan doğruya kuzey ve doğu Afrika'da padişahın egemenlik haklarının olduğu bölgelere temas etmektedir. Aynı şekilde söz konusu bölgelerin kontrolü tamamen Osmanlı sultanına bağlı olmasa da halifenin etkisi orada çoğunluk oluşturan Müslüman halklar üzerinde hissedilmektedir. Dolayısıyla yazara göre konferanstaki pek çok katılımcı devletin Osmanlı kadar bölgede hakları olmadığı gibi Babıâli'nin konferansta temsil edilmesine de şaşırılmamalıdır.³²¹

Yine Osmanlı'nın katılımıyla ilgili 1 Aralık 1884 tarihinde Amerika'nın "New York Herald" adlı gazetesinde yayınlanan bir makalede ise Osmanlı'nın konferansa iştirakinin sebebi olarak sultanın dış ticaretine pazar arayışı için değil, bölgede yaşayan milyonlarca Müslümanlara olan büyük ilgisinden ve halifeleri olarak onların akıbetinin görüşüldüğünden dolayı konferansa katılmakta ısrar ettiği ileri sürülmüştür.³²² Osmanlı'nın Berlin Konferansı'na katılım süreci önemli olmakla beraber konferanstaki tutumu, hedefleri, konferansın ideolojisi ve karara bağlanan ilkelerle uyuşup uyuşmadığının irdelenmesi de büyük önem arz etmektedir.

318 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 41.

319 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 46.

320 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 70.

321 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 103.

322 BOA, HR.SYS 59/2 Lef: 1.

3.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN BERLİN KONFERANSI'NDAKİ AMAÇLARI

Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'ndaki amaçları, iştirakine iten sebeplerden de anlaşılacağı gibi doğrudan o dönemde bulunduğu siyasi, ekonomik ve diplomatik koşullarla alakalıdır. Osmanlı Devleti konferansa katılma sürecinde diğer Avrupalı devletlerin aksine farklı gerekçe ve beklentilerle Berlin kabinesi nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak kendini davet ettirmiştir. Toprak kayıplarının giderek arttığı ve özellikle Tunus ve Mısır vilayetlerinin işgal edildiği bu dönemde düzenlenen bu Afrika konferansı Osmanlı için hem bir fırsat hem de bir tehdit oluşturmaktaydı. Çünkü bu konferans bir yandan Osmanlı'ya kuzey Afrika'daki toprakları üzerinde hak ve hukukunu savunma imkânını sağlamıştır. Öte yandan ise gücü azalmış olan İmparatorluğun Avrupa güçleri karşısındaki açıkça görülen güçsüzlüğünden dolayı emperyalizmin hedefi haline gelme olasılığını da taşımaktaydı. Osmanlı'nın bulunduğu bu konum konferans sırasındaki diplomatik tutumu, amaç ve emelleri ve hatta konferans sonrasında Afrika politikasını şekillendirmiştir. Arşiv belgelerine de yansıdığı gibi Osmanlı Devleti konferansın öngördüğü program ve gündem maddelerine göre değil kendi güvenliği, toprak bütünlüğü ve itibar kaygılarıyla katılmıştır.

Uluslararası ilişkilerde devletler birbirlerine karşı güvenliklerini sağlamak, topraklarını korumak veya genişletmek, ideolojilerini savunmak ve itibarlarını yükseltmek gibi unsurlar dış politikanın amaçları arasında yer almaktadır.³²³ Edindiğimiz arşiv belgelerinden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin de Berlin Konferansı sırasında bu amaçlar doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. Avrupalı devletlerin Afrika'da uzun vadeli siyasi, ekonomik ve ticari çıkarları sağlayacak koşulları müzakere ettikleri bu konferansta Osmanlı sadece kendi güvenliği, kıtadaki toprak bütünlüğü, itibarı, bölgedeki müslüman nüfusunun durumunu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren gündem maddelerinin müzakerelerine hak ve hukukunu korumak için müdahil olmuştur. Bu meselelerin dışında kalan müzakerelere ise kayıtsız kalarak alınan kararları onaylamıştır. Bu başlıkta dönemin Osmanlı Hariciye Nazırı Asım Paşa'nın talimatları, Hukuk Müşavirliği odasının değerlendirmeleri ve konferanstaki Osmanlı temsilcisi Mehmet

323 Raymond Aron, **Paix et Guerre Entre les Nations**, a.g.e, s. 84.

Said Paşa'nın izlenimlerini içeren raporlara dayanarak Osmanlı Devleti'nin ulusal güvenliği ve Afrika'daki toprak bütünlüğünü koruması, bölgede müslüman nüfusuna hamiliği ve itibar arayışı olmak üzere konferanstaki amaçlarını sırasıyla inceleyeceğiz.

3.2.1. Güvenlik ve Toprak Bütünlüğünün Korunması

Uluslararası münasebetlerde güvenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması, egemen devletlerin ezeli amaçlarını teşkil etmektedir. Nitekim uluslararası ilişkilerin düzeni mutlak bir otorite tarafından sağlanmadığı bir sistemde hem siyasi hem de ekonomik rekabet halinde olan devletler ulusal çıkarları gereği kendi güvenlikleri ve topraklarını korumak için birbirlerine karşı tehdit oluştururlar. Berlin Konferansı'nın düzenlendiği dönemde kimi devletler güvenliklerini sağlamak, güç ve çıkarlarını artırmak için topraklarını genişletmeye yönelik mücadele ederken kimisi ayakta kalmayı, bağımsızlığı ve mevcut topraklarını korumaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda sanayileşmiş Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve Portekiz gibi Avrupa devletleri sanayilerine tüketim pazarı ve hammadde sağlamak ve güçlerini artırmak amaçlarıyla Berlin Konferansı'na katılmış ve alınan kararların müzakerelerinde etkin rol oynamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti müzakerelerde savunmacı bir tutum sergileyerek öncelikle git gide daralan İmparatorluğun topraklarının güvenliği ve bütünlüğünün muhafaza edilmesini amaçladığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti kısa vadede kuzey Afrika'daki Mısır ve Trablusgarp vilayetleri üzerinde hak ve hukukunu savunmak, uzun vadede ise konferansta alınacak kararların İmparatorluğun diğer toprakları için de geçerli kılınmaması için mücadele vermekle yetinmiştir.

Nitekim dönemin sadrazamı [Küçük] Mehmet Said Paşa Osmanlı Devleti'nin konferansa katılım amacını hatıralarında şu şekilde ifade etmiştir:

Berlin'de tecemmu' edecek konferansa derece-i saniye ve sâlisede olan devletleri bile Prens Bismark da'vet etmişti ki düvel-i müctemi'anın adedi hatırda kaldığına göre on yedi on sekiz idi. Yalnız Devlet-i 'Aliyye istisna olunmuştu. Halbuki Kongo Hükümet-i müstakillesi dâ'i resinin Afrika-yi Osmani ile münasebâtından dolayı en büyük alakadar Devlet-i Osmaniye idi. Da'vet olunmadığımızdan dolayı Berlin Kabinetosu'na sûret-i mü'esseride şikâyet etmiştim. O sırada Mabeyinden tezkire-i hususiye aldım ki me'âlinde Kongo Konferansı'nda Devlet-i 'Aliyye'nin mukâsemesi gibi tasavvurât-i muzirra mezu-i bahsedileceği hakkındaki müstahberâtı tezkîr ve buna duhûlümüzün derece-i mahâziri ihtar buyuruluyordu.

Mevzu-i mu'ayyen ve büyük küçük bi'l-cümle devletler murahaslarından mürekkeb bir kongrede Memâlik-i Osmânîye'nin taksimi bahisleri çıkması ihtimali hatır ve hayale gelmez.

Farz-i muhal olarak bu ihtimal teslim olunsa bile yapacağımız şey mevcudiyetimiz aleyhinde deveran edecek efkâr ve nazariyâta müdafa'adır. Kongreye iştirak ise a'zam-ı vasıta-i müdafa'adır. Berlin'de şikâyetimiz tekrar kılındı. Birkaç gün sonra Devlet-i 'Aliyye'nin med'uvviyyetini mübeyyin olan Almanya Sefâreti takririni baştercüman Mösyö Testa bana getirdi.³²⁴

Osmanlı Devleti ilk olarak Berlin Konferansı'nda ele alınacak Afrika'da yeni işgal koşullarına dair kararların uzun vadede kendi topraklarına da zımnen doğuracağı hukuki etkilere karşı önlem amaçlı hukuk müşavirlerinin önerisi üzerine konferansta yer almaya karar vermiştir.³²⁵ Bu bağlamda Hariciye Nazırı Asım Paşa, konferanstaki temsilcilerden bazıları konferansın programı dışında Padişahın Afrika'daki toprakları ve menfaatlerine kastedecek bir mesele gündeme getirmeleri durumunda Osmanlı temsilcisi Mehmet Said Paşa'nın müzakereleri engellemesi ve Padişahın hak ve menfaatlerini muhafaza etmesini istemiştir.³²⁶ Aynı zamanda İmparatorluğun menfaatlerini ilgilendiren ve talimat gerektiren meseleler söz konusu olduğunda Hariciye Nezareti'ne başvurması istenmiştir.³²⁷ Bu talimatlara uyan Said Paşa, konferansın ilk oturumundan sonra Bismarck'ın sunduğu önerge ve konferansın gündem maddelerini içeren analiz raporunu Asım Paşa'ya göndermiştir. İngiliz temsilcisinin bu önergeye destek vermesine kuşkuyla yaklaşan Asım Paşa Almanya ve İngiltere ortaklaşa konferans öncesinde gündem maddeleri belirleyerek Afrika arazilerinde gizlice İngiliz-Alman hâkimiyeti kurmak için anlaşmış oldukları yönünde yorumlamıştır. Bunun için Said Paşa'nın halife Padişah'ın öteden beri kıtada bulunan öncelikli hakları ve maddi manevi çıkarlarını korumayı bir görev edinmesi ve müzakereleri yakından takip ederek mücadele vermesi emrini yenilemiştir.³²⁸

Osmanlı temsilcisi Mehmet Said Paşa Berlin Konferansı'nda ilk görüşülen serbest ticaret bölgesi müzakerelerine dâhil olmuştur. Serbest ticaretinin uygulanacağı bölgenin batısında ve güneyinde belirlenen sınırlarını kabul ederken doğuda Hint Okyanusuna kadar genişletilmesine karşı endişesini dile getirmiştir. Aldığı talimatların batı Afrika ile sınırlı olduğunu belirten Osmanlı temsilcisi önlem amaçlı Nil'in bazı

324 Said Paşa, **Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı**, Haz: Mustafa Gündüz, c. 1, Ketebe, İstanbul 2019, s. 133.

325 BOA, **HR. SYS.** 908/1, Lef: 21/3.

326 Aynı vesika, Lef: 41/1.

327 Aynı vesika, Lef: 46.

328 Aynı vesika, Lef: 80.

göller ve havzalarının dâhil edilmesine çekincesini ifade etmiştir. Said Paşa'nın bu konuda hükümetinden yeni talimat beklediğini belirtmesi üzerine mazbata ve maddeler karara bağlanmadan açık bırakılarak görüşmeler ertelenmiştir.³²⁹ Bununla birlikte Said Paşa'nın Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği raporda serbest ticaret bölgesinin sınırlarının Nil göller ve havzalarını dışında bırakacak şekilde Hint Okyanusuna kadar uzatılmasının uygun olacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Zira ona göre temsilcilerin serbest ticaret bölgesinin doğu sınırları üzerinde oybirliğiyle mutabık kalmaları durumunda Osmanlı'nın da Nil göller ve havzalarına çekinceleriyle birlikte bu karara katılması hem konferans içinde hem de dışında başarı elde etmesini sağlayacaktır.³³⁰ Said Paşa bu amaç doğrultusunda başka ülkelerin hassasiyetlerini uyandırmamak ve zorluklarla karşılaşmamak için diğer ülke temsilcileriyle konferansın oturumları dışında özel olarak görüşerek Padişahın Nil havzası üzerindeki haklarını koruyacak diplomatik girişimlerini başarılı bir şekilde sürdürdüğünü aktarmıştır.³³¹

Said Paşa doğu Afrika'nın bütün kıyılarının Kongo havzasına dâhil edilerek serbest ticaret prensiplerinin uygulanması meselesinde Fransız ve Amerikan temsilcilerinin ısrarlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Fransız ve Amerikan girişimlerini engelleyip serbest ticaret bölgesinin Nil kaynakları dışında kalacak şekilde ekvator çizgisinin kuzeyine geçmemesi için Alman proje taslağının öngördüğü sınırları kabul etmeye yönelik yeni talimatları istemiştir.³³² Ancak Osmanlı temsilcisinin bu konudaki direnişi ve Hariciye Nezareti'nden beklediği talimatların gecikmesi konferansın başkanı Prens Bismarck'ın tepkisine neden olmuştur. Bismarck, İstanbul'daki Sefiri vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne çektiği telgrafta Berlin Konferansı'nda toplanan büyük güçlerin, merkezi Afrika'da uygulanacak serbest ticaretin doğu kıyılarına kadar genişletilmesi için mutabık kaldıkları kararlara Osmanlı'nın da katılmasına hiçbir engel olmadığını dile getirmiştir. Zira Osmanlı Devleti bu bölgelerde hiçbir zaman egemenlik haklarının olduğunu ifade etmemiştir. Hâlbuki hakları olsa da aynı durumda olan Portekiz bu kararları kabul etmiştir. Bismarck Osmanlı'nın alınan kararlara

329 Aynı vesika, Lef: 101.

330 Aynı vesika, Lef: 100.

331 Aynı vesika, Lef: 81.

332 Aynı vesika, Lef: 113.

aleyhindeki ısrarını sürdürmesi halinde konferansın mütemmim senedinin Babıâli'nin katılımı olmaksızın imzalanacağı şeklinde uyarmıştır.³³³ Osmanlı Devleti Prens Bismarck'ın tepkisi karşısında serbest ticaret bölgesinin Hint Okyanusuna kadar genişletilmesini bölgede hak sahibi devletlerin rızası alınmak şartıyla kabul etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı temsilcisi Mehmet Said Paşa konferansın Afrika kıyılarında yeni işgal koşullarına dair müzakerelere de Padişahın kıtadaki topraklarını muhafaza etmek amacıyla müdahil olmuştur. Hariciye Nazırı müzakerelerden alınacak kararların kuzey Afrika'dan kıtanın doğusuna kadar Res Haffun³³⁴ burnunu içine alacak şekilde sultanın bölgelerine yaklaşmaması kaydıyla onay verilmesi talimatı vermiştir. Ayrıca Osmanlı'nın bu konudaki çekincesinin nasıl olacağına dair Said Paşa'nın oturum gününden önce konferans başkanıyla anlaşması önerisinde bulunmuştur.³³⁵ Bu talimatlara uyan Said Paşa Afrika kıyılarında yeni işgal koşullarını ön inceleme yapacak komisyonun çalışmalarına katılmıştır. Meselenin görüşüldüğü sırada İtalyan temsilcisi, Afrika'da yeni işgaller için alınan kararların katılımcı devletlerin eskiden sahip oldukları ve sonradan terk ettikleri veya fiilen otorite sağlamadıkları topraklara da geçerli olup olmayacağı sorusunun değerlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine söz alan Said Paşa bu sorunun müzakere edilmesinin konferansın yetki alanını aşacağı kanaatinde olduğu, dolayısıyla görüşülmesine karşı olduğu ve bu müzakerede Osmanlı Sultanının kıtadaki topraklarının bahis konusu olmasını hiçbir surette kabul etmeyeceğini beyan etmiştir.³³⁶

Said Paşa Afrika kıyılarında yeni işgallere dair kararlaştırılacak maddelerin müzakere edildiği konferansın yüksek kurulu toplanmadan önce konferans başkanıyla anlaşıp müzakere sırasında Hariciye Nazırının talimatlarını aynen zikrederek Osmanlı'nın bu meseledeki çekincelerini ifade etmiştir.³³⁷

333 Aynı vesika, Lef: 138.

334 Cape Hafun olarak da bilinen Ras Hafun, bugünkü Somali'nin kuzeydoğu Bari bölgesinde bir burundur. Guardafui Kanalı'na doğru uzanarak, Afrika'nın en doğu noktasını oluşturur.

335 Aynı vesika, Lef: 158.

336 Aynı vesika, Lef: 192.

337 BOA, **HR. SYS.** 910/49; **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 206 (prot No: 8).

Afrika kıyılarında işgal koşulları müzakere edildikten sonra konferansın gündem maddelerinin tükenmesiyle birlikte İtalyan temsilcisi De Launay seyrüsefer meselesini yeniden konferansın gündemine taşımıştır. Bunun için kendisinin hazırladığı ve Kongo ve Nijer nehirlerine uygulanan seyrüsefer prensiplerinin Afrika'nın diğer nehirlerine de genişletilmesini öngören taslak projesi oturma gününden önce bütün temsilcilere dağıtılmıştır. Projenin içeriğini öğrenen Said Paşa Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya bildirerek talimat istemiştir.³³⁸ Asım Paşa da İtalyan temsilcisinin konferansın yüksek kuruluna arz etmek istediği seyrüsefer projesinin Nil nehrini de kapsayacağından dolayı engellenmesi için gerek Alman hükümeti nezdinde gerekse diğer katılımcı devletlerin temsilcileri nezdinde diplomatik girişimlerde bulunması emrini vermiştir.³³⁹ De Launay konferansta yaptığı konuşmada Kongo ve Nijer'e uygulanan seyrüsefer serbestisi kararları hakkında Osmanlı dâhil olmak üzere Afrika'da sömürge, nüfuz alanı, hak ve hukuk sahibi bütün devletlerin daha önce dile getirdikleri çekincelerini dikkate alarak kararların Afrika'nın diğer nehirlerine de uygulanması hususunda kişisel bir arzuda bulunmak istediğini ifade etmiştir.³⁴⁰

De Launay 1815 Viyana Kongresinin 108. ve 116. maddelerinin uluslararası nehirlerle ilgili öngördüğü seyrüsefer serbestisi düzenlemelerinin, tek devletin egemenliği altında bulunan diğer Afrika nehirleri üzerine de uygulanması durumunda gemi trafiği ve birtakım müşterek ticari çıkarlara yarayacağı ve bu hususta katılımcı devletlerin konferans haricinde aralarında anlaşmalarını önermek istediğini dile getirmiştir.³⁴¹ Bu beyanın ardından konferansın başkanı İtalyan temsilcisinin arzusu ve beyanatına konferans mazbatalarında yer verileceğini belirtmiştir. Fakat Osmanlı temsilcisi Said Paşa İtalyan temsilcisinin bu kişisel arzusunun konferans gündemine taşınmasına nasıl müsaade edildiğine sert tepki göstererek daha önce benzer teklifin konferans programının dışında olduğu gerekçesiyle Rusya ve Portekiz tarafından engellendiğini hatırlatmıştır.³⁴² Ayrıca İtalyan temsilcisinin 1815 Viyana Kongresinin esaslarına dayanarak ifade ettiği düzenlemelerin birçok devletin toprakları üzerinden

338 BOA, **HR.** SYS. 908/1, Lef: 177.

339 Aynı vesika, Lef: 176.

340 **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 236 (prot No: 9).

341 **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 236 (prot No: 9).

342 **MAE.** DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 236 (prot No: 9).

akmayan Nil nehrine uygulanamayacağını eklemiştir. Bunun üzerine konferans başkanı, İngiliz temsilcisinin destekleyici açıklamalarına rağmen İtalyan teklifinin konferansın yetkisini aştığını belirterek gündemden çıkarmıştır. Said Paşa oturum öncesinde konferansın başkanı ve birkaç temsilci ile anlaşarak Padişah'ın haklarını ihlal edecek bu teklifin dikkate alınmasını engellemekle büyük başarı elde ettiğini Asım Paşa'ya gönderdiği raporda açıklamıştır.³⁴³

Avrupalı Devletler konferans müzakerelerinde gördüğümüz üzere ticari ve ekonomik çıkarları sağlayacak ortam ve koşulları oluştururken Osmanlı Devleti ise Afrika'daki toprakları ve menfaatlerini zedeleyecek kararlara karşı direnmeye çalışmaktaydı. Her ne kadar konferans düzenleyicilerin amacı Afrika'nın merkezinde bütün katılımcı devlet ve milletlerin yararına olacak serbest ticaret esaslarının oluşturulması olduğu belirtilse de Osmanlı Devleti bu güçlerin konferans öncesinde gündem maddeleri belirleyerek Afrika arazilerinde hâkimiyet kurmak için anlaşmış olmalarından kaygılanmaktaydı. Nitekim Osmanlı'nın kaygıları konferansın başlamasının ardından Said Paşa'nın konferans temsilcileri nezdinde yürüttüğü gizli diplomatik girişimlerin neticesinde ortaya çıkan gerçeklerle giderilmiştir. Said Paşa'nın görüşmelerinden edindiği bilgilere göre özellikle serbest ticaretin yeni keşfedilmiş ve İslam'ın pek girmediği bölgelerde uygulanacağı, Padişahın egemenliğinin söz konusu olduğu bölgelerde ise haklarının korunacağı belirtilmektedir.³⁴⁴

Bununla birlikte Osmanlı temsilcisi konferansın tamamlanmasının ardından Hariciye Nazırına gönderdiği değerlendirme raporunda, konferans sırasında müzakere edilen kimi konuların Padişah'ın Afrika'daki haklarını sağlam bir duruş sergileyerek savunduğuna dikkat çekmiştir. Said Paşa, Kongo havzası ve serbest ticaret bölgesinin Nil kaynaklarını kapsaması, kıta kıyılarındaki yeni işgal koşullarının Padişah'ın eski topraklarına geçerli kılınması ve uluslararası nehirler üzerinde seyrüsefer serbestisinin Nil üzerinde uygulanmasına karşı çekincelerini açıkça ifade ederek konferans mazbatalarında yer almasını sağlamıştır.³⁴⁵ Osmanlı Devleti konferansta alınan

343 BOA, **HR. SYS.** 908/1, Lef: 194.

344 Aynı vesika, Lef: 81.

345 Aynı vesika, Lef: 187

kararların uzun vadede hem Afrika’da hem de ötesindeki topraklarına geçerli kılınması ihtimaline karşı ifade edilen çekincelerle önlem almayı başarmıştır. Böylelikle toprak bütünlüğü ve güvenliğini uluslararası hukukla korurken kuzey Afrika’daki vilayetlerinin ve özellikle İngiliz işgali altındaki Mısır ve hinterlandının hukuken Osmanlı topraklarına bağlı olduğu, üzerinde hâlâ hak ve hukukunun olduğunu göstermek bakımından amacına ulaşmıştır.

3.2.2. Müslümanlara Hâmilik

Osmanlı Devleti Berlin Konferansı sırasında kendi güvenliği ve toprak bütünlüğünü tehdit eden meselelerden başka Afrika’da Batı Medeniyetini tesis etmek için Hristiyanlık dininin yaygınlaştırılması ve dolayısıyla misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi meselesinin müzakerelerine müdahil olmuştur. Zira bu dönemde “üst kültürün temsilciliği” ve “beyaz adamın yükü” olarak bütün dünyaya yayılan misyonerlik faaliyetlerinin İslam ve Müslümanlara yol açacağı tehdit ve tehlikeler Osmanlı yönetimi tarafından da bilinmekteydi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa’da yaşanan bilim ve teknik alanlarındaki gelişmeler siyasi, sanayi ve ekonomik üstünlüğü sağlarken Avrupa medeniyetinin de öteki medeniyetlerden üstün olduğu anlayış ve ideolojileri beraberinde getirmiştir. Zamanla bu üstünlük algısı da öteki toplumların “medeniyet” adına fethedilmeleri veya sömürgeleştirilmelerine de meşruiyet kazandırmıştır. Bu fetihlerin medeniyet adına olmakla birlikte dinin yani Hristiyanlık ideolojisinin de önemli bir sâik ve itici gücü olduğu da açıkça görülmektedir. Hristiyanlık XV. yüzyılda Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesine sadece meşruiyet getirmişse de XIX. yüzyıl sömürgecilik sürecinde hem araç hem de bir amaç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Misyonerler Afrika ve Asya gibi hedef toplumlara Hristiyanlığı ve Batı medeniyetini benimseterek özellikle asırlık rakibi İslam’ın yaygın olduğu bölgelerde temsil ettikleri devletlerin sömürge politikalarına öncülük ediyordu.

Devletlerin yayılcı politikalarından bağımsız olmayan bu hareketler dini amaçları taşımakla birlikte Amerika kıtasında olduğu gibi Afrika’da da sömürge fetihlerine zemin hazırlıyordu. Zira bu yüzyılda Afrika’yı gezen Avrupalı seyyahlar kıtanın büyük bölümünde yaygın İslam’ın medeniyetin yani Hristiyan Avrupa medeniyetinin Afrika’da gelişmesine engel teşkil ettiğini seyahatnamelerinde öne

sürüyorlardı.³⁴⁶ 1876 yılında düzenlenen Brüksel Coğrafya Konferansı'nda ele alınan köle ticaretinin Afrika'daki bilim ve medeniyetin gelişmesine engel olduğu kabul edilirken bu ticaretin kaynağı İslam ve Müslümanlara atfedilmiştir. İslam'ın geçtiği her yere köle ticaretinin de yerleştiğini savunan konferansa göre sadece Avrupalıların hâkim olduğu Afrika kıyı bölgelerinde yasaklanmasıyla ticaretin yok olmayacağı ve dolayısıyla bu ticareti kaldırmak için kaynağı olan İslamiyet'le mücadele etmek gerekmektedir.³⁴⁷ 1877 yılında da Uluslararası Kongo Cemiyeti'nin İsviçre komitesinde de düzenlenen Afrika'nın keşfi ve Medenileştirilmesi oturumunda Afrika'nın gelişmesi için öncelikle kıtadaki savaflara yol açan köle ticaretinin bitmesi gerektiği beyan edilmiştir. Komitenin başkan yardımcısı L. H. de Laharpe yaptığı konuşmada köle ticaretinin artık Batı'da değil Doğudaki harem ve benzeri mekânlarda kullanılmak üzere Fas'tan İran'a kadar İslam dininin olduğu her yerde devam ettiğini ifade etmiştir. Ona göre birçok alanda olduğu gibi bu meselede de Hristiyanlığın özgürlük götürmesi gerektiği ve Afrika'nın Müslümanlar tarafından içinde tutulduğu zorluktan Hristiyanlar tarafından kurtarılacağı vaadinde bulunmuştur.³⁴⁸

Bu dönemde Avrupa'da din yerine daha çok bilime inanılmasıyla birlikte Hristiyanlık, sömürgeleştirilecek bölgelerin barışçıl yollarla ele geçirilmesi ve özellikle İslam ve müslümanların yaygın olduğu bölgelerde ideolojik olarak başvurulacak önemli bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sömürgecilik teorisyeni Le Roy Beaulieu yine **De la Colonisation Chez les Peuples Modernes** adlı eserinde Amerika kıtasının keşfedilmesinden sonra kilise ve İspanyol misyonerlerin güney Amerika halklarının vahşilik ve barbarlıktan medeniyete evrilmelerinde üstlendiği rolü hatırlatarak Afrika'nın da sömürgeleştirilme sürecinde dinin etkisi ve misyonerlerin önemine vurgu yapmıştır. Bu nedenle, yazar Hristiyan misyonerlerinin korunmaları, henüz müslümanlaşmamış putperest Afrika toplumları nezdindeki faaliyetlerinin desteklenmesi ve kolaylaştırılmasını önermiştir. Ayrıca 80 ila 100

346 Bu seyyahlar ve seyahatnameleri hakkında fazla bilgi için bkz. Mungo Park, Livingstone, Natschtigal, Savorgnan de Brazza, Henri Morton Stanley'in seyahatnameleri.

347 F. C. Conférence de Bruxelles en vue de l'exploration et de la civilisation de l'Afrique centrale, a.g.m, s. 51.

348 L.-H. de Laharpe, "L'exploration et la civilisation de l'Afrique Centrale", a.g.m, s. 58-59. Bu konuda ayrıca bkz. M. G. Alexis, **La Barbarie Africaine et l'Action Civilisatrice des Missions Catholiques au Congo et dans l'Afrique Equatoriale**, H. Dessain, Liège 1889.

milyon Afrikalı putperestin Müslümanların ellerine düşmeden bir an evvel mücadele verilerek Hristiyanlığa kazandırılmaları ve yenilmek bilmeyen İslam'ın yayılışı ve faaliyetlerinin önlenmesi gerekmektedir. Zira ona göre bu Afrika toplumlarının yarısının bile hristiyanlaştığı takdirde Avrupalılarla kaynaşıp bütünleşebilir ancak tersi olup da müslümanlaşmaları durumunda sömürgeci güçlerin çıkarları ve güvenliği bakımından ileride düşmanlık veya husumet oluşturacaklardır.³⁴⁹ Bu dönemde İslam ve Müslümanlar batı medeniyetinin Afrika'da yayılması çerçevesinde sömürgecilerin hedefi haline getirilmiştir.

Berlin Konferansı sırasında Afrika'da Batı Medeniyetinin tesisi için Hristiyanlık dininin yaygınlaştırılması ve bu amaçla misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi meselesi gündeme getirildiğinde Osmanlı temsilcisi de kıtadaki İslam'ı ve halife padişaha doğrudan ve gönülden bağlı Müslümanların durumunu ilgilendiren bu meselenin müzakerelerine müdahil olmuştur. Nitekim dönemin gazetelerinde Osmanlı'nın konferansa katılmak için Berlin kabinesi nezdindeki diplomatik girişimlerinin arkasında Afrika'daki Müslümanların durumu olduğu değerlendirilmekteydi. Değindiğimiz üzere 27 Kasım 1884 tarihinde İtalya'nın "*Gazetta d'Italia*" gazetesinde çıkan bir makalede yapılan değerlendirmeye göre Berlin Konferansı'nın gündemindeki Afrika bölgelerinde yaşayan kimi Müslümanlar doğrudan kimisinin dolaylı olarak Osmanlı halifeliği ve otoritesine bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda dini gerekçeler Osmanlı'nın konferansta yer almasını meşrulaştırmaktadır.³⁵⁰

1 Aralık 1884 tarihinde "*New York Herald*" adlı Amerikan gazetesinde yayınlanan bir makalede ise Osmanlı Padişahının Kongo'da yaşayan milyonlarca Müslümana olan büyük ilgisine değinilmiştir. Yazar bu Müslümanların akıbetinin görüşüldüğü Berlin Konferansı'nda yer almakta ısrar eden Osmanlı'nın aslında dış ticaretine pazar arayışı için değil, aksine İslam halifesi mantığıyla hareket ettiğini öne sürmüştür.³⁵¹

349 Paul Le Roy Beaulieu, *De la Colonisation Chez les Peuples Modernes*, s. 821-822.

350 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 103.

351 BOA, HR.SYS 59/2.

Konferansta Batı medeniyetinin yerleştirilmesi kapsamında Hristiyan misyonerler ve kurumlarının korunması ve desteklenmesi, Hristiyan mabetlerin inşasını öngören din maddesi uzun tartışmalara neden olmuştur. Almanya'nın sunduğu teklifte belirlenen Kongo Havzasında egemenlik veya nüfuza sahip bütün devletlerin kölelik ve köle ticaretinin kaldırılması, yerli Afrikalıların eğitilmesi ve “medeniyetten” yararlanmaları için misyonerlik çalışmaları ve kurumlarına destek ve yardım sağlayacaklarını taahhüt ettikleri öngörülmüştü. Bu teklifi destekleyen İtalya temsilcisi De Launay, bütün mezheplere mensup Hristiyan misyonerlerin, âlim, kâşif ve seyyahların can ve mal güvenliklerine ayrıca özel bir korumanın sağlanmasını talep etmiştir. Ona göre kâşif ve âlimler bilimsel katkılarıyla kıtanın bilinmesinde önemli rol üstlenirken misyonerler ise Afrika'nın dinle iç içe olan medeniyete kazandırılmasında değerli katkılarda bulunmaktadır. Bunun üzerine İngiliz temsilcisi Sir Edward Malet ise bütün dinlerin ayırım yapmaksızın korumasını önermiştir.³⁵² İngiliz önerisine açıkça onay veren Said Paşa Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği raporda ayrıca bu korumanın bütün milletler, din ve mezhepleri kapsamı için çalışacağını aktarmıştır. Belçika temsilcisi Lambermont ise bu konuda din-devlet ayrımı esasının uygulandığı kimi devletlerin din faaliyetlerini koruyacağını belirterek ancak desteklenmesinin ise kilisenin sorumluluğunda olmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.³⁵³

Osmanlı temsilcisi Said Paşa, İtalya temsilcisinin önerdiği *Hristiyan misyonerliğine ayrıca özel bir korumanın sağlanması* maddesinin kararlaştırılmasını kabul etmekle beraber İslami tebliğ faaliyetlerinin de düzenlenmesi durumunda eşit koruma hakkından yararlanmasını talep etmiştir.³⁵⁴ Bunun yanında Said Paşa, aynı maddenin Hristiyan ibadethaneleri inşasına hak ve özgürlüğü öngören fıkrasına hem komisyon çalışmalarında hem de konferans oturumunda karşı çıkarak değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Alman teklifinde geçen *Kilise, tapınak ve şapel inşa hakkı* yerine Said Paşa'nın önerdiği ve *camii, mescit ve zaviye* gibi İslam mabetlerini de içine

352 BOA, **HR. SYS**, 910/27; **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 87 (prot No: 3).

353 Aynı vesika, 910/27; **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 88-89 (prot No: 3).

354 BOA, **HR. SYS**, 910/34; **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 107 (prot No: 4).

alan *bütün inançların ibadethaneleri inşa hakkı* ile değiştirilerek konferans tarafından kabul edilmiştir.³⁵⁵ Bunun ardından İtalya temsilcisi Hristiyan misyonerlerin, âlim, kâşif ve seyyahların can ve mal güvenliklerine ayrıca özel korumanın sağlanması talebini yeniden gündeme getirerek bu sefer kararın Afrika'nın genelinde uygulanması için yeni bir istekte bulunmuştur. Ancak Osmanlı temsilcisi Said Paşa bu talebin uygulanacağı bölgenin konferansın programındaki Kongo havzasının dışına çıkması nedeniyle talimatlarını aştığını belirterek talebe itiraz etmiştir.³⁵⁶ Said Paşa Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği bir başka raporda da ifade ettiği gibi İtalya temsilcisi tarafından sunulan talebin müzakere edilmesine tüm gücüyle karşı çıkarak konuya dair herhangi bir kararın alınmasını engellemeyi başarmıştır.³⁵⁷

Öte yandan İtalya temsilcisinin taleplerinde mahzur görmeyen konferans başkanı, Alman, İngiliz ve Fransız temsilcileri Said Paşa'nın endişelerini giderme çabası içindeydi. Konferans başkanı, Said Paşa'ya yeni talimat alana kadar bu meseledeki oy hakkını koruyarak çekincelerini sürdürme imkânı tanırken Alman temsilcisi Busch Said Paşa'yı ikna etmek için İtalya temsilcisinin söz konusu talebinde aslında tehlikelerin fazla olduğu medenileşmemiş Afrika'nın iç bölgelerini kastettiğini açıklamıştır. İtalyan temsilcisinin teklifini destekleyen İngiliz temsilcisi de Osmanlı Sultanı temsilcisinin kaygılarına neden olmamak için Britanya İmparatorluğu'nda da büyük sayıda Müslüman tebaasının olduğunu altını çizerek hükümetinin onların menfaatleri ve hassasiyetlerini koruyacağını belirtmiştir.

Aynı şekilde Fransız temsilcisi de Osmanlı temsilcisine güvence vermek amacıyla İngiltere kadar büyük sayıda Müslüman tebaasının olduğunu hatırlatarak Said Paşa'nın kaygılarını paylaştığı ancak İtalyan temsilcisinin teklifine katılmakla beraber hiçbir şekilde etkilenmeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Babıâli'nin cömertlikle Osmanlı'da bulunan ve Fransız hukukuna tâbi Katolik misyonerliğine

355 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 88; BOA, **HR. SYS**, 910/34; **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 106 (prot No: 4).

356 BOA, **HR. SYS**, 910/34; **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 110 (prot No: 4).

357 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 88; BOA, **HR. SYS**, 910/34; **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 109 (prot No: 4).

sağladığı koruma ve destekler için Said Paşa nezdinde saygılarını arz etmiştir.³⁵⁸ Konferansın açılışından sonraki oturumlara katılmayan Bismarck ise İtalyan temsilcisinin misyonerlere özel koruma sağlanması konusunda Osmanlı temsilcisinin görüşünü desteklemiştir. Oturumlara katılmadığı halde konferansın düzenleyicisi ve başkanı sıfatıyla Said Paşa'ya desteklerini ileterek meselenin tekrar konferansın gündemine getirilmemesi için başkan vekillerine talimat vermiştir.³⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlığın Afrika'da olası yayılmasına karşı duruşu konferanstaki nihai amacı değilse de üstlendiği halifelik görevi itibarıyla uluslararası meselelerde vazgeçilmez olduğunu ifade etmesi açısından önemli bir fırsat olmuştur. Zira o dönemde gerek Kuzey Afrika gerekse Afrika'nın merkezinde Osmanlı'nın, topraklarına doğrudan veya dolaylı olarak mücavir Müslümanların üzerinde etkisi ve yetkisi olduğunun Avrupalı devletler tarafından da kabul edilmekteydi. Nitekim bu devletler müslümanların yaşadığı Afrika'nın bazı bölgelerindeki maslahatları için zaman zaman Osmanlı'nın bu toplumlar üzerindeki etkisine başvuruyorlardı. Örneğin 1869 yılında Alman gezgin Flegel ile Afrika seyahatine giden Joseph Valpreda adlı İtalya vatandaşı Bornu hükümdarı tarafından tutuklanmıştı. Sarf edilen çabalara rağmen serbest bırakılmayan Valpedra'nın tahliye edilmesi için 1881 yılında İtalya hükümeti Osmanlı Devleti'nin Bornu hükümdarı üzerinde etkisi olduğunu hatırlatarak hükümdara bir ferman yazılmasını talep etmiştir.³⁶⁰ Almanya ise Afrika'daki ticaretini kolaylaştırmak için Osmanlı'nın Almanya Devleti ile müttefik olduğunun Müslüman Afrika kavimlerine bildirilmesini talep etmiştir.³⁶¹ Aynı zamanda gezi ve keşif faaliyetlerini yapmak üzere Afrika'nın her tarafına giden Avrupalı seyyahlara güvenlik ve kolaylık tanınması için Avrupa devletleri Osmanlı nezdinde iltimas talebinde bulunuyorlardı.³⁶²

Hristiyan misyonerleri yoluyla Batı medeniyetinin tüm dünyaya yayıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti kendi topraklarında bu hareketlere karşı mücadele verdiği

358 BOA, **HR. SYS**, 910/34, **MAE**. DD. Affaire du Congo et de l'Afrique Occidentale, s. 106-111 (prot No: 4).

359 BOA, **HR.SYS** 908/1 Lef: 89.

360 BOA, **HR. TO**. 279/40.

361 BOA, **Y.PRK**. BŞK. 10/83.

362 BOA, **Y.A.HUS**. 247/20; **Y.A.HUS**. 247/101; **Y.A.HUS**. 249/29.

gibi Afrika'da da desteklenmesine karşı çıkmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti emperyalizm çağında Avrupa devletlerine karşı beka mücadelesinden ziyade ideolojik bir mücadele veriyordu.³⁶³ Osmanlı Devleti bu dönemde siyasi, ekonomik ve askeri gücü sınırlı olmakla beraber üstlendiği halifelik makamından dolayı hem Afrika'da hem de dışında doğrudan veya dolaylı olarak halife Padişaha bağlı milyonlarca Müslümanın temsilcisi olarak caydırıcı bir güce sahipti. Osmanlı Devleti, konferans sonrasında Afrika'da başlayan toprak paylaşımı karşısında toprak bütünlüğünü koruyabilmek ve İslamiyet'i temsil etmeyi sürdürebilmek için Afrika'daki Müslümanları himayesine alacak ve birleştirecek şekilde dini çerçeveden politikalar izlemeye yönelmiştir, ki uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirlerine karşı olan rekabet ve mücadelelerinin ezeli sebebi toprak olmakla beraber elde edilen toprağın esas değeri ise üzerinde yaşayan canlılar, insan sayısı ve bu insanların benimsediği inanç ve ideolojiyle ölçülmektedir.³⁶⁴

3.2.3. Avrupa Uyumu ve İtibar Arayışı

Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na iştirakinin önemli amaçlarından biri ise Avrupa ile uyum sağlamanın yanı sıra sarsılan imajı ve itibarının düzeltilmesiydi. Değindiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın başlarından itibaren karşı karşıya kaldığı siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar bir taraftan devletin zayıflamasına yol açarken diğer taraftan uluslararası arenadaki imajı ve itibarını da derin bir şekilde zedelemiştir. Devletin içerisinde isyan ve bağımsızlık talepleri artarken, dışarısında ise Rusya gibi devletlerin yayılmacı politikaları Osmanlı'nın varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Ancak imparatorluğun olası yıkılışından sonra ortaya çıkacak jeopolitik boşluğun nasıl doldurulacağı meselesi, dönemin Avrupa devletlerini de ilgilendiriyordu. Nitekim Avrupalı devletler, bölgedeki güç dengeleri ve statükonun korunması için zaman zaman Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunarak özellikle Rusya'nın Osmanlı üzerine nüfuz kurması ve yayılma emellerine mâni olmuşlardır. Bu çerçevede Avrupa devletleri Kırım savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak sonrasında ise imzalanan Paris Barış Antlaşmasında

363 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, s. 122.

364 Raymond Aron, *Paix et Guerre Entre les Nations*, s. 84.

Osmanlı'nın reform yapması kaydıyla toprak bütünlüğünü temin etmiş ve “buna aykırı telakki edilecek her hareketin, Avrupa'nın menfaatlerine müteallik bir mesele addolunacağını” beyan etmişlerdi.³⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmayla Avrupa Uyumunun bir parçası olarak kabul edilmesiyle birlikte antlaşmanın bazı hükümlerinin yerine getirilmemesinden dolayı toprak kayıplarının sürdüğü gibi uluslararası arenada yalnızlaşmasına da neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kabul edildiği Avrupa uyumu Napolyon savaşlarının ardından 1815 yılında düzenlenen Viyana Kongresi'nde kurulmuş ve Avrupalı devletler arasında büyük savaşları önlemeyi, barışı tesis etmeyi ve diplomasiyi teşvik etmeyi amaçlayan çok taraflı uluslararası bir sistemdir. Kongre ve konferanslar yoluyla işleyen bu sistem kurulduğu dönemde Büyük Britanya, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa gibi büyük güçlerden oluşmakla beraber zamanla birçok devleti de içine dahil etmiştir. 1856 Paris Barış Antlaşmasının yedinci maddesiyle Osmanlı Devleti'nin de Avrupa uyumu ve Kamu hukukunun avantajlarına dâhil edilip bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün garantisi teminat altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa uyumuna dâhil edildiği bu yıllarda kimi araştırmacılar tarafından sistemin göreceli olarak zirveye çıktığı kimisi tarafından sistemin çöktüğü bir dönem olarak kabul edilmektedir.³⁶⁶ Ancak Osmanlı Devleti için uluslararası arenadaki itibarının zedelendiği ve varlığına tehdit eden iç ve dış meselelerin arttığı bu dönemde Avrupa uyumuna katılması ve Düvel-i muazzama'dan sayılması imparatorluğun bekası ve diplomatik itibarı açısından büyük önem taşımaktaydı. Özellikle Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönemden itibaren varlığını sürdürebilmesi için Osmanlı Devleti Avrupa uyumunun sağladığı haklara sarılarak Düvel-i muazzamanın bir üyesi olduğunu gösterecek imaj, tutum ve duruş sergilemek zorundaydı.

Buna istinaden II. Abdülhamit yönetimi Avrupa uyumunun öngördüğü haklara sahip çıkmak suretiyle davet edildiği uluslararası konferanslara katılmaya özen göstermiştir. Ancak 1884 yılının Ekim ayında Almanya ve Fransa işbirliğiyle

365 Paris Barış Antlaşması için bkz. BOA, **HR. SYS. 906/3**, Lef: 3.

366 Yves Bruley, « Histoire de la diplomatie et des relations internationales au XIXe siècle », **Annuaire de l'École pratique des hautes études (EPHE), Section des sciences historiques et philologiques**, 2019, s. 372.

Afrika'ya müteallik Berlin Konferansı'nın yapılmasına karar verildiğinde Osmanlı Devleti konferansa davet edilmemiştir. Nitekim Babıâli konferansa davet edilmediği bilgisini alır almaz endişeli bir şekilde konferansa davet edilmeme gerekçesinin nedeninin açıklanması için Hariciye Nezareti'nin Hukuk Müşavirliği ve Avrupa başkentlerindeki sefirlerine konuyu sormuştur. Hukuk Müşavirliğine yöneltilen sorularda Osmanlı'nın 1856 Paris antlaşmanın 7. maddesi uyarınca Babıâli'nin Avrupa'nın bütün uluslararası konferanslarına katılma hakkı olup olmadığı ve cevabın olumlu olması halinde Babıâli'nin öngörülen Afrika konferansında temsil edilmediği takdirde Paris antlaşmasının temellerini zedeleyip zedelemeyeceği durumuna dikkat çekilerek Avrupa uyumuna vurgu yapılmıştır. Müşavirlerin cevabında Osmanlı Devleti'nin 1856 yılından beri uluslararası meselelere ilişkin Avrupa'da düzenlenen, Luxemburg meselesine dair yapılan 1867 Londra Konferansı ve Fas meselesinin görüşüldüğü 1880 Madrid Konferansı hariç, bütün konferanslara katılmaya davet edildiği açıklanmıştır. Bunun için Babıâli'nin 1856 Paris Antlaşmasının Osmanlı'ya tanıdığı Avrupa uyumuna dâhil olma hakkını gerekçe göstererek Berlin Konferansı'na katılmak için diplomatik girişimlerde bulunması önerilmiştir.³⁶⁷

Osmanlı'nın konferansa davet edilmemesinin nedenini araştırmakla görevli Avrupa'daki Osmanlı sefirleri ise yaptıkları diplomatik görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa uyumunun bir parçası olduğunu vurguluyorlardı. Meseleyi İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville ile görüşen Osmanlı Londra sefiri Musurus Paşa, Hariciyeye gönderdiği raporda Osmanlı'nın dışlanmaması için hem Avrupa uyumunun bir parçası hem de bir Afrika gücü olarak Düvel-i muazzamadan biri olup dolayısıyla itibarı ve siyasi menfaatleri gereği konferansa katılma haklarına sahip olduğunu belirtmiştir.³⁶⁸ Hariciye Nazırı Asım Paşa da yapılan değerlendirmelerin neticesinde Avrupa uyumuna dâhil olan Osmanlı'nın farklı zamanlarda düzenlenen bu gibi konferanslara katıldığı gerekçesine dayanarak bir Afrika gücü olarak konferansta yer alması için Berlin kabinesi nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulması talimatı vermiştir.³⁶⁹ Osmanlı'nın girişimlerinin ardından konferansa davet edilmesi Avrupa

367 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 21.

368 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 6.

369 Aynı vesika, Lef: 25.

gazetelerinde yankı bulmuştur. Bunlardan Osmanlı Devleti'nin büyük bir güç olarak nitelendirildiği *Gazetta İtalya* adlı İtalyan gazetesinde yayınlanan bir makalede Avrupa'nın ele alacağı ve ileride esasları kamu hukukuna girecek bu gibi genel meselelere karşı Babıâli'nin kayıtsız kalamayacağı ifade edilmiştir. Bunun için Osmanlı'nın da konferansa katılmaya ve temsil edilmeye hakkı olduğu savunulmuştur.³⁷⁰

Avrupa uyumu ve itibar arayışı, Osmanlı Devleti'nin hem konferansa iştirak sebebi hem de temsil edilme arzusunun amacını teşkil etmiştir. Konferansta yürütülen müzakereler sırasında Osmanlı temsilcisi Said Paşa aldığı talimatlara uyarak bazı meselelere yönelik alınan kararlara çekincelerini dile getirmekle beraber Avrupa uyumu çerçevesinde hareket etmiştir. Bunun için Düvel-i muazzama'nın tepkisini çekmemeye ve Osmanlı Devleti'nin imajı ve itibarının zedelenmemesine özen göstermiştir. Said Paşa, konferansın ilk müzakere ettiği Kongo havzası sınırları ve serbest ticaretin doğu Afrika'nın Hint okyanusu kıyılarına kadar genişletilmesine dair maddelere çekincelerini ifade etmiştir. Ancak Asım Paşa'ya gönderdiği raporda bu maddelerin konferans katılımcıları tarafından oybirliğiyle kabul edilmesi halinde Osmanlı'nın oyunbozan durumuna düşmemesi için diğer güçlerin kararına katılmasının uygun olacağı önerisinde bulunmuştur.³⁷¹ Diğer taraftan Asım Paşa'nın Almanya ve İngiltere'nin Afrika'da egemenlik kurmak için konferans öncesinde anlaşmalarına dair kaygılarına cevaben gönderdiği başka bir raporda, müzakere edilen serbest ticaret prensiplerinin İslamiyet'in pek girmediği Afrika bölgelerinde uygulanacağı ve Osmanlı Sultanının egemenliği söz konusu olduğu yerlerde haklarının korunacağını belirten Said Paşa böyle bir durumda Osmanlı'nın Avrupa ve Amerika'nın müşterek alacağı kararlara karşı çıkmasının Padişahın prestiji ve menfaatlerine zarar verebileceği izlenimini ifade etmiştir.³⁷²

Said Paşa Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki menfaatlerini korumaya çalışırken temkinli hareket ederek büyük güçlerin tepkisine sebep olacak ve Osmanlı'nın itibarını zedeleyecek hareketlerden kaçınıyordu. Serbest ticaretin uygulanacağı bölgenin doğu

370 Aynı vesika, Lef: 3.

371 Aynı vesika, Lef: 99.

372 Aynı vesika, Lef: 81.

Afrika kıyılarına genişletilmesi müzakerelerinde talimatları geciken Said Paşa Nil kaynaklarını da bölgeye dahil eden konferansın kararıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu hususta Asım Paşa'ya gönderdiği raporda artık yapılabilecek bir şey kalmadığını aktarmıştır. Ona göre Osmanlı'nın egemenlik hakkına dayanıp konferansın aldığı karara itiraz ederek Padişahın fiilen otoritesinin olmadığı bu bölgeyi bütün milletlerin serbest ticareti ve transitine kapatmaya kalkışması, kendi menfaatlerine zarar vereceği gibi yine oyunbozan durumuna düşmesine neden olacaktır. Hatta talimatlarının gecikmesi bile konferans haricinde Osmanlı Devleti hakkında buna benzer kötü intiba bıraktığını belirtmiştir. Bunun için Said Paşa, bu gibi izlenimlerin konferansta dillendirilmesinden ve özellikle konferans mazbatalarında yer almasından özenle kaçınılması gerektiğini vurgulayarak Asım Paşa'dan komisyon tarafından belirlenen sınırları onaylayacak şekilde talimat verilmesini talep etmiştir.³⁷³ Bu bağlamda Said Paşa Osmanlı'nın da düvel-i muazzama ile uyum sağlaması için onların menfaatlerine ters düşmeyecek şekilde konferansın bazı kararlarına taviz vermeyi yeğliyordu.

Said Paşa'nın Avrupa uyumundan sapmamak için ortaya koyduğu çabalarla birlikte konferansın başkanı Prens Bismarck'ın tepkisinden kurtulamamıştır. Konferansın ilk oturumundan sonra müzakereleri dışarıdan takip eden Bismarck Osmanlı'nın alınan kararlara çekincelerini öne sürerek sergilediği direnişçi tutumdan rahatsız olduğunu bildiren bir mektubu Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya göndermiştir. Mektubunda Babıâli'nin serbest ticaretin doğu Afrika bölgelerine genişletilmesi için büyük güçler arasında varılan mutabakata katılmamasına hiçbir gerekçesi olmadığını altını çizen Bismarck Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman bölgede egemenliğini beyan etmediğini dikkat çekmiştir. Şansölye Bismarck, Osmanlı'nın egemenliği söz konusu olsa da hakları ihlal edilmeyeceği ve konferansın kararlarınca korunacağını belirtmiştir. Prens oldukça tehditkâr bir dil kullanarak Said Paşa'nın konferansta sergilediği tutumu Osmanlı Devleti'nin kendi menfaatleri adına esefle karşıladığını ve Avrupa uyumuna katıldıktan sonra ilk defa genel meselelerin müzakerelerine iştirak etmeye davet edilen Osmanlı'nın menfaatleri doğrudan ihlal edilmeden zorluk çıkarmasının üzücü bir durum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bismarck Osmanlı'nın

373 Aynı vesika, Lef: 125.

ısrarını sürdürmesi halinde konferansın mütemmim senedinin Babıâli'nin katılımı olmaksızın imzalanacağı uyarısında bulunmuştur.³⁷⁴ Hâlbuki Bismarck Hristiyan misyonerlerine özel koruma ve destek sağlanması meselesinde İtalyan temsilcisinin ısrarları karşısında iltifatkâr bir dil kullanarak Osmanlı temsilcisi Said Paşa'yı desteklemiştir.

Osmanlı'nın Avrupa'yla uyum ve özellikle de Almanya ile yakınlaşma çabasında olduğu bu süreçte değişen Bismarck'ın tavrı ve tepkisi Hariciye Nezaretinde tedirginliğe neden olmuştur. Bismarck'ın mektubundan hemen sonra Hariciye Nazırı Asım Paşa Berlin'deki temsilcisine telgraf çekerek konferansın 18 Aralık oturumundaki açıklamalarının Alman şansölyeye kötü bir intiba bıraktığı ve derhal açıklamanın tam metnini bildirmesini istemiştir. Bununla beraber konferans oturumlarına katılmaya devam etmesi ve protokollere imza atması talimatı vermiştir.³⁷⁵ Said Paşa ise bu konuya ilişkin cevabında yaptığı açıklamanın kendisine gelen talimatla birebir aynı olduğunu belirtmiştir. Afrika'daki Osmanlı topraklarında hukukunun korunması için tedbir amaçlı verilen bu talimatta aslında Said Paşa'nın konferansın ele alınan Batı Afrika bölgesinin dışına çıkması ve programın esas gündem maddelerinde olmayan başka bir mesele veya bölgeye geçilmesi durumunda ihtiraz hakkını kullanarak müzakerelere katılmaması emri verilmişti.³⁷⁶ Said Paşa'nın, Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz izlenimler bırakmamak, büyük güçlerin tepkileri ve özellikle Bismarck'ın gazabını çekmemek için sonraki oturumlarda itiraz veya çekincelerini dile getirmeden önce katılımcı devletlerin temsilcileri nezdinde Osmanlı lehinde diplomatik teşebbüslerde bulunarak ve bilhassa konferans başkanı ve başkan vekilleri ile anlaşarak hareket ettiği anlaşılmaktadır.³⁷⁷

Son olarak Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'ndaki tutumu, diplomasisi ve amaçlarının o yıllarda içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal durumların etkisiyle belirlendiği görülmektedir. Milliyetçi iddiaları ve emperyalist heveslerinin zirveye çıktığı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun geniş topraklarıyla hayatta

374 Aynı vesika, Lef: 138.

375 Aynı vesika, Lef: 134.

376 Aynı vesika, Lef: 136.

377 BOA, HR.SYS 908/1 Lef: 164.

kalmasının tek yolu Avrupa güçleriyle ters düşmeyecek şekilde uzlaşmak ve politikalarına uyum sağlamak olduğu muhakkaktır. Bu bakımdan Osmanlı gözetim anlayışının reel politiğe uygun olduğu söylenebilir. Avrupa devletleri gelecekte Afrika'nın merkezinde tüketim pazarı oluşturarak ticari ve ekonomik çıkarları gözetirken Osmanlı Devleti ise güvenlik, din ve Avrupa uyumu adına sergilediği diplomatik duruş, ticari menfaatlerden üstün gelmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, konferans öncesinde Kongo ticaretine ilgi göstermediği gibi konferans sırasında da müzakereleri yakından izlemekle beraber sadece toprakları ve tebaalarını doğrudan ilgilendiren müzakerelere müdahil olmuştur. Sömürge ve pazar arayışında olan katılımcı devletlerin temsilcilerinin uzun vadeli çıkar ve menfaat koşullarını savundukları gibi Osmanlı temsilcisi Said Paşa da aldığı talimatlara göre ülkesinin güvenliği çerçevesinde hareket ederek Afrika'daki toprak bütünlüğü ve Müslümanların menfaatlerini koruma çabasında olmuştur. Buradan hareketle konferansa katılan bütün devletler ulusal çıkarları gereği katılmış ise de motivasyonları ve uzun vadede nihai amaçları farklı olduğu görülmektedir. Dahası, konferans sonrasında Afrika'da başlayan işgal yarışında Osmanlı Devleti Berlin Konferansı genel antlaşmasının bir imzacısı olmasına rağmen kıtadaki toprakları Avrupalı güçler tarafından hedef haline getirilmiştir.

3.3. BERLİN KONFERANSI'NDAN SONRA AFRİKA PAYLAŞIMI VE OSMANLI DEVLETİ

Berlin Konferansının sonuçları devletten devlete değişmekle birlikte Belçika kralı II. Léopold başta olmak üzere sömürge devletlerine büyük kazanımlar sağlamıştır. Kongo havzasında serbest ticaret ve Afrika nehirleri üzerinde gemi seyrüsefer serbestisinin tesisi için düzenlenen Berlin Konferansı'nın kararları, Afrika'da başlayan sömürge rekabetine hukuki zemin hazırlamış ve kıtanın paylaşımına kapı aralamıştır. Nitekim konferansı takip eden yıllarda Avrupalı sömürge devletleri gerek kendi aralarında gerekse yerel halklarla anlaşma yaparak ve askeri seferler düzenleyerek Afrika'daki sömürgelerini genişletmeye ve yeni toprakları işgal etmeye başlamışlardır. Konferans sonrasında Almanya ve İngiltere arasında 29 Nisan ve 7 Mayıs 1885 tarihlerinde doğu Afrika'nın bazı bölgelerine müteallik yapılan



anlaşmalar nüfuz alanı teorisinin uygulanması ve harita üzerinde paylaşım sürecini başlatmıştır.

Bu ikili anlaşmaların en önemlileri arasında yer alan 1886, 1887, 1890 ve 1893 tarihli Alman-İngiliz anlaşmaları, 1891 İngiliz-İtalyan anlaşması, 1886 Fransız-Portekiz anlaşması, 1886 Alman-Portekiz anlaşması, 1891 İngiliz-Portekiz anlaşması, 1894 İngiliz-Kongo Devleti anlaşması, 1890, 1898 ve 1899 İngiliz-Fransız anlaşmalarıyla Afrika'nın tamamı bu devletler arasında nüfuz alanları olarak paylaşılmıştır.³⁷⁸ 1880'li yıllarda Berlin Konferansı arifesinde topraklarının yüzde sekseni devlet, krallık ve çeşitli düzenlerde bağımsız olarak yerli hâkim, kral, kraliçe ve reisler tarafından yönetilen Afrika kıtası, 1914 yılına gelindiğinde Etiyopya ve Liberya hariç tamamen sömürge devletlerinin hakimiyeti altına girmiştir.³⁷⁹

378 Godfrey N. Uzoigwe, "Partage Européen de l'Afrique : Aperçu Général", a.g.m, s. 54-55.

379 Bkz. Harita 3.



- | | | | |
|---|---|--|--|
|  | Portekiz nüfuz alanları (P) |  | Alman nüfuz alanları |
|  | Britanya nüfuz alanları (B) |  | İspanyol nüfuz alanları (E) |
|  | Belçika nüfuz alanları |  | İtalyan nüfuz alanları (I) |
|  | Fransız nüfuz alanları (F) |  | Bağımsız devletler |
|  | (Bu tarihte Sudan henüz İngiliz-Mısır'ına dahil değildi.) |  | Fransa'nın 1911 yılında Almanya'ya bıraktığı alanlar |

Harita 3: 1914 yılında Afrika kıtasının siyasi haritası. Roland Oliver et J. D. Fage, **A Short History of Africa**, Harmondsworth, Penguin, 1962. A. Adu Boahen, **Histoire Générale de l'Afrique**, Tome VII, UNESCO, 1987, s. 64'ten alıntılanmıştır.

Diğer taraftan ticari ve sömürgeci politikaları olmamakla beraber konferansa katılan ve genel antlaşmasını kaydı ihtiraz şartıyla imzalayan Osmanlı Devleti Mısır ve Trablusgarp vilayetleri üzerindeki hak ve hukukunu yenileyerek 1856 Paris, 1871 Londra ve 1878 Berlin anlaşmalarında olduğu gibi toprak bütünlüğünü Düvel-i Muazzama nezdinde temin altına almıştı. Berlin Konferansı katılımcı devletlere fırsat ve kazanımları sunduğu gibi fiili işgal ve otorite sağlamak gibi yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti de bu bağlamda özellikle Afrika paylaşımının başladığı dönemden itibaren devletin bekası gereği kıtadaki topraklarını yeniden kontrol altına almak için aktif politikalar yürütmeye başlamıştır.

Konferanstan hemen sonra Afrika'da hızlanan işgal ve ilhak rekabetinde Berlin anlaşmasının imzacısı olan Osmanlı Devleti'nin konferans sırasında çekincelerini ifade etmesine rağmen kıtadaki toprakları paylaşım konusu ve hedefi haline getirilmiştir. 1894 yılında İngiltere ve Kongo Bağımsız Devleti arasında akdolunan mukavele Osmanlı'nın Hatt-ı İstiva eyaleti adını verdiği Yukarı Mısır bölgesi üzerindeki haklarını ihlal ederken 1890 ve 1899 yıllarında imzalanan İngiliz-Fransız anlaşmaları Babıâli nazarında Trablusgarp vilayetinin hinterlandı olan güney sahra ve Çad gölü bölgelerini Fransız nüfuz alanına terk etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi de Berlin Konferansı müzakerelerinde temsilcisinin açık çekincelerle mahfuz tuttuğu hak ve hukuku ve dönemin uluslararası hukukunun toprak meselelerinde öngördüğü esaslar çerçevesinde Afrika'daki toprak bütünlüğünü korumak için diplomatik mücadele başlatmıştır. Bu başlıkta Afrika kıtasının Avrupalı güçler tarafından ikili anlaşmalarla paylaşıldığı süreçte Osmanlı Devleti'nin sergilediği tutum ve ortaya koyduğu diplomatik mukavemeti ve teşebbüsleri inceleyeceğiz. Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamit'in Avrupa sömürgeciliği karşısında İslam birliği politikaları çerçevesinde Afrika'da yürüttüğü kamu diplomasisine bakılacaktır.

3.3.1. İşbirliğinden Rekabete Osmanlı-Kongo Bağımsız Devleti İlişkileri

Kongo Bağımsız Devleti'nin kuruluşu Belçika Kralı II. Léopold'un 1876 yılında Afrika merkezini ticaret ve medeniyete açma gerekçeleriyle başlamıştır. Zamanla bir proje şeklinde uluslararası bir cemiyet halini alarak Berlin Konferansı sonrasında hayat bulmuştur. Bu devlet somut karşılığı olmadığı bir dönemde 23 Nisan 1884

tarihinde ilk defa ABD ve daha sonra aynı yılın Kasım ayında Almanya tarafından tanınmıştır. Berlin Konferansı sırasında bu devletin öncüsü Kral II. Léopold diplomatik girişimleri sonucunda Osmanlı Devleti hariç bütün katılımcı devletlerle tek tek dostluk ve işbirliği anlaşma ve beyannameleri imzalayarak söz konusu devletin sınırlarının tayin edilmesi ve resmiyet kazanmasını sağlamıştır.³⁸⁰

Kral II. Léopold kurduğu Kongo Devleti'nin Osmanlı Devleti tarafından da tanınması ve iki devlet arasında işbirliğinin kurulması arzularını 5 Şubat 1885 tarihinde Brüksel sefiri Karatodori Efendi'ye³⁸¹ ileterek Babiâli ve Sultan II. Abdülhamit'e bildirilmesini istemiştir. Karatodori Efendi de Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya gönderdiği telgrafta kralın Kongo Devleti'nin Berlin Konferansı çalışmaları tamamlanmadan önce Hükümet-i Seniyye tarafından tanınmasını da çok istekli ve ısrarcı olduğunu belirterek ne yapılması gerektiğine dair talimat istemiştir.³⁸² Bunun üzerine Hariciye Nazırı Asım Paşa, Kral II. Léopold'un talebine cevap vermeden önce Kongo Devleti'nin tanınması için diğer devletlerle imzaladığı anlaşmalar ve ilgili belgelerin incelenmek üzere gönderilmesini talep etmiştir.³⁸³

Bu anlaşma ve belgeler hem Brüksel hem de Berlin sefaretları tarafından Hariciyeye gönderilirken Kral II. Léopold Berlin Konferansı çalışmaları tamamlanmadan, bir an evvel Kongo'nun Osmanlı Devleti tarafından da tanınması için isteklerini yoğunlaştırmıştır.³⁸⁴ Ancak Asım Paşa'nın bir yandan tanıma sürecinin hukuki boyutu ve diğer yandan Kongo Devleti'nin yetkileri hakkında ve Osmanlı'nın olası çıkarlarını araştırmayı sürdürmesinden dolayı Babiâli Kongo'yu tanımadan konferans 26 Şubat 1885 tarihinde sona ermiştir. Kongo kurucusuna tebrik mesajlarının açıkça ifade edildiği konferansın 23 Şubat tarihli oturumunda Osmanlı temsilcisi Said Paşa zaman kısıtlılığından dolayı hükümetinden tanıma talimatı alamadığını belirterek diğer temsilciler gibi destek verememesinden duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.³⁸⁵ Said Paşa konferanstan sonra Asım Paşa'ya gönderdiği

380 BOA. HR.SYS.907/75 Lef: 6.

381 Karatodori Efendi: Rum kökenli Osmanlı diplomatı, 1875-1900 yılları arasındaki Brüksel sefaretindeki göreviyle en uzun elçilik görevi yapan Osmanlı sefirlerinden biri olmuştur.

382 BOA. HR.SYS.907/75 Lef: 1.

383 Aynı vesika, Lef: 5.

384 BOA. HR.SYS.907/75 Lef: 15 ve 18.

385 Aynı vesika, Lef: 194.

raporda Kongo Devleti'nin sona eren Konferansın genel akdine katıldığına göre Osmanlı'nın söz konusu devleti tanımasının geciktirilmesinde hiçbir neden ve fayda olmadığını aktarmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın bu devleti tanıyıp anlaşma yapması halinde İslam dininin ibadet özgürlüğü ve Osmanlı vatandaşlarının haklarının korunmasının yanı sıra en ayrıcalıklı ülke olması gibi maddelerin eklenmesi gerektiği şeklinde önerilerde bulunmuştur.³⁸⁶ Konferansın bitiminden kısa süre sonra 15 Mart 1885 tarihinde Babiâli'nin Kongo Devleti'ni tanımasına onay veren irade-i seniyye çıkarılmıştır.

Bu iradeyle Asım Paşa Berlin sefiri Said Paşa'ya Kongo temsilcisiyle en ayrıcalıklı ülke, yeni kurulan bu devlette konsolos tayin hakkı, İslam dini ve Osmanlı vatandaşlarının haklarının korunması maddelerini içeren bir mukavelename taslağı hazırlanıp gönderilmesi talimatı vermiştir.³⁸⁷ Daha sonra Babiâli Meclisi Vükela tarafından 18 Nisan 1885 tarihinde şöyle bir karar alınmıştır:

“Mezkûr mukavelename salifü'l-beyân kararı musaddak olan emr ü ferman-ı hümayun-i hazret-i padişahî mucceb-i alisi vechiyle kuyûd-ı lâzime-i muharrereyi havî ve bunun olvechle tasdiki zaten irâde-i seniyye mübtenî bulunmasına binaen mezkûr mukavelenâmenin tasdik ve imzası zımında sefaret-i müşarûin ileyhaya mezuniyyet itasının nezâret-i müşarûin ileyhaya havalesinin bâ-mazbata arz ve istizan bi'l-ittihad tensîb kılındı”. Bu kararla Kongo Devleti'ni tanıma ve işbirliği mukavelenamesini *“Kongo Şirketi'nin din-i mübin-i İslam'ın ve teb'a-yı Osmaniyye'nin menafi-i umumiyyesinin himayesi ve en ziyade mazhar-ı Müsaade olan millet muamelesinin icrası ve oralarca iktiza iden yerlere şehbender tayin olunması gibi kuyûd-ı lazimeyi havî ve mukavelename yapılmak şartıyla”* imzalamayı uygun bulmuştur.³⁸⁸ Bu onayın bildirilmesi üzerine Osmanlı Berlin sefiri Said Paşa kendisine verilen imza yetkisine dayanarak, 25 Haziran'da Kongo kurucusu kral II. Léopold'un yetkilendirdiği Kont Lalaing ile mukavelenameyi Berlin'de imzalamış ve tasdiki yapılmak üzere Hariciye Nezareti'ne göndermiştir.³⁸⁹

386 Aynı vesika, Lef: 24 ve 25.

387 Aynı vesika, Lef: 23.

388 BOA. MV. 3/29.

389 BOA. HR.SYS.908/1 Lef: 217.

Kral II. Léopold bu mukavelenamenin imzalanmasından kısa bir süre önce kurduğu Kongo Devleti'nin içişleri ile ilgili Osmanlı Devleti'ne Brüksel sefiri aracılığıyla önemli bir işbirliği teklifi yapmıştır. Kral Léopold, Osmanlı Brüksel sefiri Karatodori Efendi ile yaptığı bir görüşmede Kongo Devleti'nden bahsederken karşılaştığı yönetim ve asayiş zorluklarını sefirle paylaşmıştır. O tarihe kadar Kongo'nun asayişi ve bölge halklarını yatıştırmak için Polis Teşkilatına Zengibar'dan polis alımı yaptığını aktaran kral, aldığı neticelerden memnun kalmadığını belirtmiştir. Bu polis teşkilatını sağlamlaştırarak asayiş sorununu nasıl gidereceğini düşünürken Çin ve ABD'den alım yapma seçeneği olmakla beraber Doğu'dan da alım yapma imkânlarını merak etmektedir. Bunun için konuşmasının devamında kral II. Léopold örnek vererek Osmanlı hükümetinin izni olması durumunda bu alım için Lübnan bölgesindeki toplumların Kongo'nun asayişi gibi işlere uygun oldukları ve bu konudaki iznin verildiği takdirde çok minnettar olacağını söylemiştir. Bu iznin olasılığı ve arzusu uygun bulunup bulunmayacağını soran kral talebinin gizli ve şahsi olduğunu belirtip Babiâli'nin resmi bir izni olmasa da Osmanlı vatandaşlarının Kongo Polis teşkilatına bireysel ve gönüllü katılımlarını sağlayacak zımni bir iznin dahi yeterli olacağını altını çizmiştir.³⁹⁰

Kralı dikkatlice dinleyen Osmanlı sefiri ise görüşme esnasında çekimser bir tavır sergilemekle beraber Asım Paşa'ya gönderdiği bu görüşme raporunda kralın talebinin uygun karşılanmasında bir mahzur görmediği, ayrıca Padişaha samimi ve büyük ilgi gösteren krala önemli bir hizmet verilmiş olacağı şeklinde naçizane öneride bulunmuştur.³⁹¹ Ne var ki Hariciye Nazırı Asım Paşa'nın kral II. Léopold'un bu arzusuna kesinlikle sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili Karatodori Efendiye gönderdiği cevapta II. Léopold ile meseleyi tekrar gündeme getirmesi halinde böyle bir talebin resmiyet kazanmasını önleyecek şekilde büyük ihtiyatla çekimser bir duruş sergilemesi emrini vermiştir.³⁹² Osmanlı Devleti'nin teklife olumlu yaklaşmamasından dolayı kral Léopold'un kolluk kuvvetleri alımını daha sonra başka ülkelerden gerçekleştirdiği görülmektedir. Yerlilere uygulanan alım ve zorunlu

390 BOA. HR.SYS. 907/75 Lef: 73.

391 Aynı vesika, Lef: 73.

392 Aynı vesika, Lef: 72.

askerlikle birlikte Kongo Devleti'nin Polis Teşkilatı farklı milletlerden gelen bireysel taahhütlü ve gönüllülerden oluşmaktaydı. Bu teşkilatta görev yapan Avrupa kökenli gönüllüler arasında en çok Belçika, İtalya ve İskandinav ülkelerinden gelenler bulunmaktaydı.³⁹³

Osmanlı ve Kongo arasında imzalanan mukavelename iki devleti ve vatandaşlarını ilgilendiren 12 maddeden oluşmaktadır. Siyasi ve diplomatik alanlarda bu mukaveleyle Uluslararası Kongo Devleti'nin altın yıldızlı mavi bandırasını dost devlet olarak tanıyan Osmanlı Devleti'ne Kongo'nun sınırları içerisinde konsolos ve diplomatik görevlileri tayin etme hakkı tanınmıştır. Hukuki alanda Kongo topraklarında bulunan Osmanlı vatandaşları, açılacak Osmanlı konsoloslğun mahkemesi tarafından Osmanlı kanununa göre yargılanacaklardır. Osmanlı vatandaşlarının Kongo'da ikamet etme, mal ve mülk edinme haklarına sahip oldukları, yerlilere ve en ayrıcalıklı milletlere eşit muamele görecekları ve diğer din mensupları kadar İslam dini ibadetlerini yerine getirme özgürlüğüne de sahip oldukları beyan edilmiştir. Ticari alanda ise sanayi ve ticaret faaliyetleri yapma haklarına sahip olan Osmanlı vatandaşlarının serbest ticaret esaslarından faydalanarak Kongo'ya ithal edecekleri bütün mallar ithal ve transit vergisinden muaf tutulacaktır. Kongo Devleti diğer milletlerin vatandaşlarına tanıyacağı herhangi bir ayrıcalık Osmanlı vatandaşlarına da tanıyacağını taahhüt etmiştir. Bu mukavelename iki devlet tarafından tasdik edilerek teatisi yapıldıktan sonra yürürlüğe girecektir.³⁹⁴

Kral, imzalanan mukavelename Babıâli tarafından bir an önce tasdik edilip teatisi yapıldıktan sonra kurulan Kongo Devleti'nin hükümdarı olduğunu Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e bildirmek istiyordu. Ancak Babıâli'nin çekinceleri ve tasdik işlemlerinin uzun sürmesinden dolayı II. Léopold yine tanıma sürecinde olduğu gibi Brüksel sefaretine baskı yapmaya başlamış ve tasdikin yapılması için Osmanlı sefiri Karatodori Efendiye sürekli hatırlatmalarda bulunmuştur. Nihayetinde 15 Kasım 1885 tarihinde mukavelename padişahın onayından geçirilerek Trieste üzerinden Brüksel Sefaretine gönderilmiştir. Tasdik edilmiş mukavelenamelerin teatisi de 10 Aralık

393 David Nilson, **Sweden and Norway**, s.9.

394 BOA. Y.EE. 73/4.

tarihinde sefaret otelinde Osmanlı sefiri ve kral II. Léopold'un görevlendirdiği Kongo Cemiyeti'nin başkanı Strauch ile gerçekleştirilmiştir.³⁹⁵

Bu vesileyle aynı tarihte II. Léopold şahsen Padişah II. Abdülhamit'e yazdığı ve Brüksel sefiri üzerinden gönderdiği mektupta, kendisinin kurduğu Kongo Devleti'ni tanıdığı için teşekkür ederek devletin hükümdarı olarak başına geçtiğini bildirmiştir.³⁹⁶ Sultan II. Abdülhamit'in Kongo Devleti'ni dost ülke olarak tanıması ve iki ülke arasında ilişkilerin kurulmasının vaat edilmesi dolayısıyla Sultan'ın Kongo'da başlayan II. Léopold ve Belçika sömürgeciliğini onaylamış olduğu ileri sürülmektedir.³⁹⁷ Ancak Kongo Devleti'nin yayılma teşebbüslerinden dolayı Osmanlı Devleti ile arasında kurulmakta olan işbirliği ve dostane ilişkiler başlamadan rekabete dönüşmüştür.

II. Léopold'un hükümdar olduğu Kongo Bağımsız Devleti, sınırları Berlin Konferansı esnasında hemen hemen belirlenmiş olmakla beraber 1890'lı yıllardan itibaren diğer sömürgeci devletler gibi topraklarını genişletme seferleri düzenlemeye başlamıştır. Ekim 1893 tarihinde bu devletin Mısır Hıdiviyeti'ne bağlı bulunan Hatt-ı İstiva (Ekvator) bölgesi yani Yukarı Mısır bölgesini ilhak etmeye yönelik sefer düzenlediği haberleri Osmanlı Hariciye Nezareti'ne ulaşmıştır. İskenderiye'den gönderilen ve Viyana *Correspondance Politique* gazetesinde yayınlanan mektupta Mısır ve Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki hak ve hukukunun yanı sıra Kongo Devleti'ne protesto yolları ve Berlin Konferansı müzakerelerinden dayanılacak argümanlar Uluslararası Hukuk çerçevesinde gündeme getirilmiştir.³⁹⁸

Hatt-ı İstiva Eyaleti olarak adlandırılan Yukarı Mısır bölgesi 1870-1876 yılları arasında Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876) Padişahın emriyle Gordon Paşa (1833-1885) ve Samuel Baker (1821-1893) seferleri neticesinde Mısır yönetimine girerek Osmanlı hâkimiyetine bağlanmıştır.³⁹⁹ Bu tarihten itibaren Mısır memurları tarafından Mısır adına yönetilen bu bölge her ne kadar Sudan'da çıkan Mehdi

395 BOA. HR. SYS. 907/75 Lef: 83.

396 Aynı vesika, Lef: 86.

397 Kuntay Gücüm, a.g.m, s. 82.

398 BOA. HR. SFR.3. 417/90.

399 Ali Akyıldız – Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, s. 377-378; İdris Bostan, “Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi”, a.g.m, s. 671.

karışıklıklarından sonra ilişkiler kesilmişse de Gordon Paşa'nın vefatı üzerine Mısır yönetimi adına Emin Paşa (1840-1892) ve Selim Bey tarafından yönetildiği ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukundan vazgeçmediği bilinmekteydi. Bunun için Kongo Devleti'nin Yukarı Mısır'a yönelik sefer haberlerinin Babiâli'ye ulaşması üzerine Sadrazamın emriyle Hariciye Nazırı Said Paşa⁴⁰⁰ Avrupa'da mukim Osmanlı sefirlerine çıkan haberlerin doğruluğunun araştırılması talimatı vermiştir.⁴⁰¹

Londra sefiri Rüstem Paşa mesele hakkında görüştüğü İngiliz Dışişleri bakanı Lord Rosebery'den (1847-1929) aldığı bilgilere göre Kongo Devleti'nin düzenlediği askeri seferin Wadelay (Vadi Ulya) bölgesi civarında olduğu belirtilerek yayılan haberlerin doğruluğu teyit edilmiştir. Gelişmelerden duyulan endişeleri paylaşan bakan Rosebery, İngiltere'nin söz konusu bölgedeki nüfuz alanlarının ihlal edilmesi ihtimaline karşı Belçika'ya protesto gönderildiğini aktarmıştır. Görüşmede İngiliz bakan Babiâli'nin de Belçika'yı protesto etmesi halinde olumlu karşılanacağı ve gerekirse kendisi tarafından destekleneceği yönünde izlenimler bırakmıştır.⁴⁰² Osmanlı sefiri Karatodori Efendi ise meseleyle ilgili uzun süredir yaptığı araştırma sonucunda Hariciye Nazırına bir rapor göndermiştir.

Raporda aktardığı teferruatlı bilgilere göre söz konusu askeri seferin kumandası Vanden Kherkhove'nin ölmesi üzerine seferin tam olarak nerede olduğu kesin bilinmemekle beraber operasyonların durdurulduğu tahmin edilmektedir. Ancak İngilizler seferin Wadelay ve belki de Lado'ya ulaştığı kanaatindedir. Sefir raporunda tepki ve protestolara kayıtsız kalan kral II. Léopold ve Kongo yönetiminin bölgede İngiliz haklarını tanımadığı gibi İngilizlerden önce bölgeye ulaşip Kongo Devleti'ni Nil'e bağlama hedefinde olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bu ilhak girişimleri karşısında Mısır yönetiminin terk edilen bu toprakları yeniden kontrol altına alması ve hem Kongo Devleti hem de İngiltere'ye karşı hak ve hukukunu 1885 Berlin genel antlaşmasının imzacı devletleri nezdinde savunması gerekmektedir.⁴⁰³

400 Daha önce Hariciye Nazırlığı yapan Said Paşa 1885 yılında Berlin Sefaretinden tekrar aynı Nazırlığa tayin edilmiştir.

401 BOA. HR. SFR.3. 417/90.

402 BOA. HR. SFR.3. 412/64; BOA. HR. SYS. 910/3 Lef: 2.

403 BOA. HR. SYS. 910/3 Lef: 4.

Kongo Devleti'nin Yukarı Mısır'ı ilhak girişimlerinin doğruluğuna dair Osmanlı'nın teyit çabaları sürerken Wadelay bölgesinin İngiliz kuvvetlerince işgal edildiği haberleri 1894 Mayıs ayında gündeme gelmiştir. Wadelay ve civarlarının Kongo Devleti ve dolayısıyla Fransız güçlerinin hâkimiyetine düşmesini önlemek amacıyla harekete geçen İngiliz kuvvetleri bölgede yaşanan olaylardan dolayı dağılan Mısır bölüklerini yeniden toparlayarak Wadelay'ı zapt etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Kimberley (1821-1902) meseleyle ilgili Osmanlı Londra sefiri Rüstem Paşa ile yaptığı bir görüşmede Mısır'ın bölgedeki hak ve hukukunun korunmasına İngiliz hükümetince özen gösterileceği teminatını vermiştir.⁴⁰⁴ Ancak İngiltere bunun üzerine 12 Mayıs 1894 tarihinde Kongo Devleti ile nüfuz alanlarına dair bir anlaşma imzalamıştır. İki devletin nüfuz alanı sınırlarını teyit eden bu anlaşmaya göre İngiltere Albert gölünün kuzeyi ve kuzey batısından Kongo ve Nil nehirleri arasındaki akarsuyu takip ederek Faşoda'nın kuzeyine kadar ve Hatt-ı İstiva eyaletinin de bir kısmını içine alan, oldukça geniş bir arazi toprağı idare edilmek üzere Kongo Devleti'ne kiralamıştır. Karşılığında Kongo Devleti de Tanganyika gölünün kuzeyinden başlayarak Albert gölünün güney ucuna kadar kapsayan ve İngiliz sömürgelerinin irtibatını sağlayacak 25 millik araziye benzer şartlarda İngiltere'ye kiralamıştır.⁴⁰⁵

II. Léopold'un Kongo Devleti'nin başında olduğu sürece geçerli kılınan bu anlaşma İngiltere'ye çift avantaj sağlamıştır. Bir yandan güney Afrika'daki sömürgelerinin Uganda ve orta doğu kesimindeki sömürgelerine bağlanmasını sağlarken diğer yandan rakibi Fransa'nın doğu ve batı Afrika sömürgeleri arasında irtibat kuracak yukarı Nil'e erişim yolunu kesmiştir. Anlaşmanın imzalandığı gün ek maddeleri mahiyetinde iki taraf karşılıklı olarak gönderdikleri notalarla Mısır ve Osmanlı Devleti'nin Yukarı Mısır'daki haklarını göz ardı etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.⁴⁰⁶ Bununla birlikte imzalanan anlaşma Fransa, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin tepkilerine neden olmuştur. Anlaşmayı protesto eden Fransız Dışişleri bakanı söz konusu Yukarı Nil ve havzasının Mısır'a ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu padişahın tarihi iradeleriyle hatırlatarak Fransa'nın geleneksel

404 BOA. **HR.** SYS. 909/1 Lef: 26.

405 Aynı vesika, Lef: 8 ve 9.

406 BOA. **HR.** SYS. 909/1 Lef: 7.

politikasına bağılı olup Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunduğı ve anlaşmanın Fransa nezdinde yok hükmünde olduğunu açıklamıştır.⁴⁰⁷ Almanya da İngiltere'ye 25 millik genişliğinde arazinin kiralanmasını öngören anlaşmanın üçüncü maddesine itiraz etmiştir. Nitekim 22 Haziran 1894 tarihinde İngiltere ve Kongo Devleti temsilcileri Brüksel'de bir araya gelerek yaptıkları görüşmenin neticesinde Almanya'nın itiraz ettiği üçüncü maddenin iptal edilmesine karar vermişlerdir.⁴⁰⁸

Osmanlı Devleti ise gelişmeleri yakından takip etmesiyle birlikte Mısır'ın bir süredir İngiliz işgalinde olmasından dolayı öncelikle bu toprakları üzerinde hala hak ve hukukunun olduğu ve bütünlüğünün muhafaza edilmesi gerektiğini diplomatik yollarla hatırlatmakla yetindiğı görülmektedir. Daha sonra Hukuk Müşavirliği Odası, Meclis-i Vükela ve Padişah'ın değerlendirmeleri üzerine 18 Haziran 1894 tarihinde Hariciye Nazırı Said Paşa tarafından İngiliz Dışişlerine okutulup ve bir nüshası verilmek üzere Londra sefiri Rüstem Paşa'ya bir protesto notası gönderilmiştir. Gönderdiği notada Said Paşa Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar Mısır-ı hümayun kuvvetlerince düzenlenen seferler neticesinde Nübya, Sudan, Kordofan, Sennar, Bahri Gazel ve Hatt-ı İstiva bölgelerinin Mısır hâkimiyeti ve doğrudan padişahın egemenliğine girdiğı ve İngiliz hükümeti tarafından da açıkça kabul edildiğini belirtmiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu muhafaza edeceğine dair önceki beyanlarından hareketle Said Paşa 12 Mayıs tarihli anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından geçersiz olduğunu açıklayarak ve bu haklı mülahazalarının eşit ve tarafsız dikkate alınmasını talep etmiştir.⁴⁰⁹ Sonraki gün bu defa Kongo Dışişleri bakanına okutulup ve bir nüshası bırakılmak üzere aynı argümanları havi bir protesto notası Osmanlı Brüksel sefiri Karatodori Efendiye de gönderilmiştir.⁴¹⁰

407 BOA. **HR.** SFR.4. 505/78.

408 BOA. **HR.** SFR.3. 428/12 Lef: 34.

409 BOA. **HR.** SYS. 909/1 Lef: 51.

410 Aynı vesika, Lef: 53. İdris Bostan "Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi" başlıklı makalesinde İngiliz-Kongo anlaşmasının Fransa ve Almanya tarafından protesto edildiğinden ve bazı maddeleri iptal edildiğinden dolayı Osmanlı Devleti'nin protesto etmesine gerek kalmadığı kanaatine varmıştır.



Y.PRK.HR.00019.00026.002

Harita 4: Osmanlı Devleti'nin Yukarı Mısır Bölgesi haritası. Kaynak: BOA. Y.PRK.HR. 19/26.

İngiliz Dışişleri bakanı Lord Kimberley 3 Temmuz 1894 tarihli cevap notasında önce kendilerine verilen notayı dikkatlice incelediğini, notanın dostça yazıldığı, imzalanan anlaşmanın taraflarınca bölgedeki Mısır haklarının muhafaza edileceği ve Osmanlı Devleti tarafından da dikkate alınmasını memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Ardından meseleyi ve Babiâli'nin ileri sürdüğü argümanları hatırlatan bakan, Osmanlı Devleti'nin yapılan 12 Mayıs tarihli anlaşmayı ve anlaşmanın dördüncü maddesini tam manasıyla kavramadığını beyan etmektedir. Zira kral II. Léopold Yukarı Nil bölgesinde Kongo Devleti'ne kiralanan arazilerde hiçbir siyasi hak elde etmediği gibi hak arayışına da girmeyecektir. Notanın devamında Lord Kimberley Osmanlı Devleti ve Mısır'ın söz konusu bölgelerde iddia ettiği hakların şimdilik muhafaza edildiği ve ancak Hıdivin bu haklarını savunabilecek duruma geldiğinde gereği yapılacağına teminat vermiştir. Dolayısıyla yapılan anlaşmanın hiçbir suretle Sultan II. Abdülhamit'in bölgedeki hak ve çıkarlarını ihlal etmediği gibi bu hak ve çıkarlara riayet ve teminat veren anlaşmanın ek maddelerine de aykırı olmadığı görülmektedir.⁴¹¹ Kongo Devleti'nden gelen cevap notasında ise 12 Mayıs tarihli anlaşmanın kimsenin hak ve çıkarlarını ihlal etme niyetinde olmadığını altı çizilerek Mısır'ın hak iddia ettiği ancak fiilen işgal etmediği söz konusu bölgelerin barbarlık ve mehdi saldırılarına maruz kalmasının Afrika'da medeniyetin menfaatlerini tehlikeye atacağı ifade edilmiştir.⁴¹²

Kongo Devleti'nin notası üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği Odasının hazırlanan ve Kongo Devleti Dışişleri bakanına verilmek üzere Osmanlı Brüksel sefiri Karatodori Efendiye sert tepki niteliğinde bir nota gönderilmiştir. Notada Osmanlı'nın Yukarı Nil ve Hatt-ı İstiva bölgelerindeki haklarının korunacağına dair verilen teminatı dikkate alınmakla beraber anlaşmanın mahiyeti ve etkilerinin uygunsuzluğu sorgulanmıştır. Mısır'ın tasarrufunda olan bu bölgelerin hukuki anlamda başka bir otorite tarafından hakkında karar verilemeyeceği belirtilirken uluslararası bir anlaşmayla kurulan ve buna göre tarafsız kalması gereken Kongo Devleti'nin topraklarını genişletmesinin dayanağı olmadığı açıklanmıştır. Öte yandan Kongo Devleti'nin öne sürdüğü bölgedeki barbarlık ve mehdi saldırıları ve bu

411 BOA. HR. SYS. 909/1 Lef: 80 ve 81.

412 Aynı vesika, Lef: 85.

durumun medeniyetin menfaatlerini tehlikeye atacağı gibi gerekçelerin Babîâli nezdinde mevcut durumun gerçeği yansıtmadığı ve böyle bir hükmün Babîâli'nin bölgedeki meşru haklarına karşı ciddiyyetten yoksun olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca notada Mısır ve Osmanlı Devleti'ne yakından bağlı olan ve münhasıran Müslümanların yaşadığı bu bölgeleri kiralaayan devletin oralarda hangi maddi ve ahlaki güç ve imkânlarla sahip olabileceği sorgulanmaktadır. Babîâli tüm bu mülahazalara dayanarak önceki notasında ifade ettiği gibi yapılan 12 Mayıs tarihli anlaşmanın kendisinin nezdinde yok hükmünde olduğunu beyan etmiştir.⁴¹³

Osmanlı yönetimi Yukarı Mısır üzerindeki hak ve çıkarları için diplomatik mücadelesini sürdürürken 14 Ağustos 1894 tarihinde Fransa ve Kongo Devleti arasında bölgeyi ilgilendiren yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Fransa ve Kongo Devleti nüfuz alanlarını tayin eden bu anlaşma aynı zamanda 12 Mayıs tarihli İngiliz-Kongo anlaşmasının maddelerine değişiklikler getirmiştir. Bu değişikliğe göre Kongo Devleti kuzeye doğru yayılmayacağı ve Nil havzası bölgesinde İngiltere'den kiraladığı Bahr-i Gazel ve bağlı arazilerde işgal ettiği yerler ve nüfuzundan vazgeçtiği öngörülmektedir. İmzalanan yeni anlaşma Osmanlı'nın Yukarı Mısır topraklarına yönelik kaygılarını hafifletmesi ve 12 Mayıs Kongo-İngiliz anlaşmasının yol açtığı diplomatik meselelerin *de facto* çözülmesiyle olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte daha önce Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunan Fransa'nın Kongo Devleti ile yaptığı anlaşmada zikredilmeyen Lado, Vadi-i Ulya ve Hatt-ı İstiva bölgelerinin Kongo kuvvetlerince işgal edilmesine karşı çıkmayacağı gibi Kongo Devleti'ni vazgeçirdiği Bahr-i Gazel bölgesine erişme emelleri olduğu ortaya çıkmıştır.⁴¹⁴ Nitekim daha sonra Doğu ve Batı Afrika sömürgelerini birleştirmek üzere bu bölgeye yönelik askeri sefer düzenlemesiyle İngiltere ile karşı karşıya gelmiş ve uluslararası bir krize yol açmıştır.

14 Ağustos 1894 tarihli Fransız-Kongo anlaşmasından sonra Mısır'a ait Yukarı Nil bölgesine yönelik Kongo kuvvetlerinin yeni girişimleri olduğu ve padişahın haklarına tecavüz ettiği haberlerin zaman zaman gazetelerde çıkmasıyla birlikte

413 Aynı vesika, Lef: 96.

414 Aynı vesika, Lef: 101 ve 103.

gerçeğe yansıtmadığı ve Kongo Devleti tarafından inkâr edildiği görülmektedir.⁴¹⁵ Osmanlı Devleti Mısır ve bağlı topraklar hakkında Kongo ile olan ihtilaflarının çözülmesinden 1908 yılında Belçika'ya ilhak edilmesine kadar Kongo Devleti'nin politikaları ve hakkındaki gelişmeleri yakından takip etmeyi sürdürmüştür. Osmanlı Devleti 1895 yılının başında ortaya çıkan Kongo ilhakı söylentileri Babiâli'ye ulaştığında Avrupa'daki bütün Osmanlı sefirlerine konunun araştırılması ve Avrupa devletlerinin meseleye yaklaşımlarının öğrenilmesi talimatı verilmiştir. Kongo yönetimi ve yerlilere karşı uygulanan şiddet ve işkenceler devletin sonunu beraberinde getirmiştir. Bu uygulamalara yönelik İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da başlatılan araştırma ve soruşturmalar devletin Belçika'ya ilhak sürecini hızlandırmıştır. Uzun süredir devam eden ilhak müzakereleri Kasım 1908 tarihinde Kongo Devleti resmen Belçika sömürgesi olmuştur.⁴¹⁶

3.3.2. Trablusgarp Vilayetinin Hinterlandı Meselesi: Osmanlı Devleti'nin Diplomatik mücadelesi

Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'nın sonuçlarına bağlı olarak Afrika'da karşı karşıya kaldığı bir diğer mesele ise Trablusgarp vilayetinin hinterlandı mücadelesi olmuştur. Konferanstan sonra Afrika topraklarına yönelik başlayan nüfuz alanı rekabetinde her devlet kendi alanının sınırlarını belirlerken Osmanlı Devleti de dönemin uluslararası hukuku çerçevesinde duruma ayak uydurarak Büyük Sahra ve Çad gölü havzası bölgelerini Trablusgarp vilayetine bağlı nüfuz alanı olarak görmeye başlamıştır. Ancak Osmanlı hükümeti kendince egemenlik hak iddia ettiği bu bölgeleri fiilen işgal etmediği gibi sınırlarının tayin edilmesi için de rakip devletlerle müzakere ve ikili anlaşmalara girmemiştir. Bu yüzden Fransa ve İngiltere 1890 ve 1898-1899 yıllarında imzaladıkları anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin Sahra ve Çad gölü havzası bölgeleri üzerindeki hak ve egemenlik iddialarını hiçe sayarak nüfuz alanlarını belirlemişlerdir. Bu devletlerle ihtilafa düşen Osmanlı Devleti, 1911 yılında Trablusgarp vilayeti İtalyan kuvvetlerince işgal edilinceye kadar sınırlı imkânlarla birlikte Paris ve Londra kabineleri nezdinde diplomatik yollarla Sahra ve Çad gölü

415 BOA. HR. SYS. 910/10.

416 BOA. HR. SYS. 911/76.

havzası bölgelerinin Osmanlı'nın nüfuz alanı olduğu ve üzerinde Padişahın egemenlik hakları olduğu iddialarını sürdürmeye devam etmiştir.

XVI. yüzyılın ortalarında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren Trablusgarp bölgesi zamanla toprakları genişletilerek bir dönem merkeze bağlı bir vilayet durumuna getirilmiştir. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı dönemde Trablusgarp, Hums, Cebel-i Garp ve Fizan sancaklarından oluşan vilayetin sınırları Batıda Tunus ve Fransız hâkimiyeti altındaki Cezayir, Doğu'da ise Mısır ile çevriliyken Kuzeyde Akdeniz kıyılarından güneyde Sahra çölüne kadar uzanıyordu.⁴¹⁷ Bunun yanı sıra vilayetin Orta Afrika Müslüman Sultanlıklarıyla sahra üzerinden doğrudan ticari ilişkiler ve dini münasebetlerinin de olduğu bilinmektedir. Hatta Tibesti ve Kavar gibi bölge halkları ve hâkimlerinin Trablusgarp idaresi ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine gönüllü bağlanma talepleri dolayısıyla bu mıntıkların Trablusgarp vilayetinin hudutlarının içine katıldığı ve vilayet salnamelerinde dahi zikredildiği görülmektedir.⁴¹⁸ Ancak her ne kadar Fizan sancağının kaymakamlarının girişimleri neticesinde vilayetin sınırları güneye doğru Çad gölü istikametinde genişletilmeye teşebbüs edilmişse de doğrudan merkeze bağlı Osmanlı varlığı, idaresi ve hâkimiyeti kalıcı olarak kurulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin fiilen otoritesinin bulunmadığı ancak yakın münasebetleri olduğu Trablusgarp vilayetinin güney sınırlarındaki bölgeler sömürgeci devletler arasında 1890'lı yıllarda bir paylaşım konusu olduğunda tekrar Babıâli'nin gündemine gelmiştir.

Berlin Konferansı'nın genel anlaşmasının 34. ve 35. maddeleri taraf devletlerin yekdiğerinin haklarını ihlal etmeyecek şekilde kıtanın sahil bölgeleri ve zımnen iç topraklarının işgal edilmesini meşru kılmıştır. Değindiğimiz üzere rakip devletler arasında ihtilaf ve çatışmaları önlemek için zikredilen maddeler gereğince her devlet işgal ettiği bölgeleri anlaşmanın imzacı diğere devletlere bildirmek ve hâkimiyetini gösterecek fiili işgal sağlamakla yükümlüdür. Aslında konferans, dönemin uluslararası

417 Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, **Trablusgarp Osmanlı'nın Son Suğûr-i İslamiyesi**, s. 4.

418 Ahmet Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, Kitapevi 2011, s. 322.

hukukunda *res nullius*⁴¹⁹ kavramına göre sahihsiz olarak tanımlanan Afrika topraklarının konferans katılımcıları arasında çıkarları doğrultusunda sömürge, himaye ve nüfuz alanı olarak paylaşılmasına hukuki zemin hazırlamıştı. Konferans öncesinde kıtanın nehir ve stratejik noktalarını işgal eden İngiltere ve Fransa gibi devletler kurdukları sömürge ve himaye altına aldıkları bölgeleri arasında irtibat sağlamak amacıyla nüfuz alanlarını genişletmeye başlamışlardır.

Fransa Kuzey, Batı ve Orta Afrika sömürgelerini Çad gölünde birleştirecek şekilde Cezayir'den Sahra'ya, Senegal'den doğuya ve Gine körfezinden Çad gölüne doğru yayılıyordu. Hatta bu amaçla Cezayir'den başlayan ve Sahra çölünden geçerek Orta Afrika'ya kadar inecek ve Afrika'daki Fransız sömürgelerini birleştirecek bir demiryolu hattı inşa projesinin yapılabilirliği çalışmaları yapılıyordu.⁴²⁰ Mısır'ı işgal eden İngiltere ise Doğu ve Güney Afrika sömürgelerini birleştirecek şekilde nüfuz alanını genişletiyordu.⁴²¹

Berlin Konferansı sonrasında başlayan Afrika'nın taksimi sürecinde rakip devletler ikili anlaşmalarla hem aralarındaki ihtilafları çözümleyip hem de işgal ettikleri bölge veya kendi kendilerine tayin ettikleri nüfuz alanları üzerindeki hak iddialarına meşruiyet kazandırıyorlardı. Bu bağlamda 5 Ağustos 1890 tarihinde Fransa ve İngiltere kıtadaki bazı nüfuz alanlarına müteallik bir mukavelename imzalamışlardır. İki maddeden oluşan mukavelename Zengibar ve Pemba adaları üzerinde İngiliz himayesinin Fransa tarafından kabul edilmesi karşılığında İngiltere'nin Madagaskar üzerinde Fransız himayesini tanınması ve kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinin güneyinde kalan sahra bölgeleri Fransız nüfuz alanına bırakmasını öngörmektedir. Yani buna göre Akdeniz'den güneye doğru Nijer nehri üzerindeki Say noktası ile Çad gölü üzerinde Barroua (Barrowa, Barruve) noktası arasında uzanan hatta kadar Fransa'ya nüfuz hakkı tanınmıştır.⁴²² Her ne kadar mukavelenamenin imzalandığı tarihte iki devlet bir nota teatisiyle Osmanlı Devleti'nin

419 Bkz. Charles Salomon, **L'Occupation Des Territoires Sans Maître, Etude De Droit International**, A. Giard Libraire-Editeur, Paris 1889.

420 Adolphe Duponchel, **Le Chemin de Fer Transsaharien, Jonction Coloniale entre l'Algérie et le Soudan : Etudes Préliminaires du Projet et Rapport de Mission**, Montpellier 1878.

421 BOA. **HR.** SFR.3. 375/29.

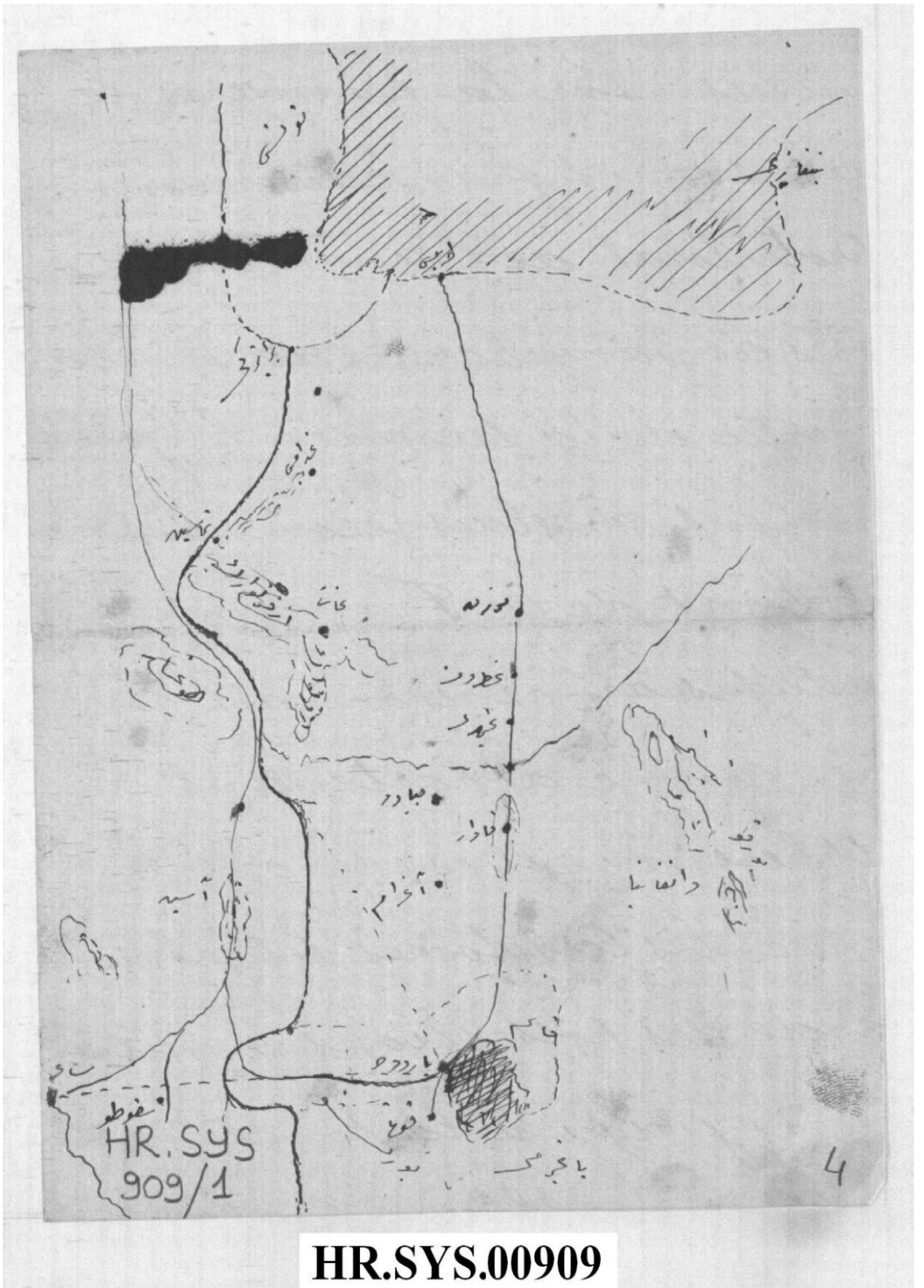
422 BOA. **HR.** SYS. 909/1 Lef: 3; BOA. **HR.** SFR.4. 462/14.

Trablusgarp vilayetinin güneyinde mevcut haklarına halel getirmeyeceklerine dair teminat vermişse de Fransız nüfuzunun bütün sahra, Çad gölü havzası ve hatta doğu Afrika'ya erişim yolu açılmıştır. Nitekim mukavelenamenin öngördüğü sınırların tayin edilmemesi ve Fransa'nın nüfuz alanını doğu Afrika'ya doğru genişletmesi dolayısıyla 1898 yılında İngiliz kuvvetleriyle Faşoda'da karşı karşıya gelmesine neden olacaktır.

5 Ağustos 1890 tarihli Fransız-İngiliz mukavelenamenin imzalanmasından bir süre sonra Osmanlı Devleti *Hinterlant* doktrinine dayanarak Trablusgarp vilayetinin güneyinde bulunan bölgeler üzerinde egemenlik haklarının olduğu ve bu hakların muhafazasına yönelik çekincelerini içeren bir protesto notası sefirleri vasıtasıyla Fransa ve İngiltere'ye iletmiştir. Dönemin uluslararası hukukunun resmen bir parçası olmasa da Afrika toprakları için geçerli kılınan *Hinterlant* doktrini kıyı bölgelerine hâkim olan devletin iç bölgeleri üzerinde de tasarruf ve egemenlik haklarına sahip olmasını öngörmektedir.⁴²³ *Hinterlant* doktrinine istinaden Osmanlı Devleti de Trablusgarp vilayetinin idaresine doğrudan bağlı Gadames, Gat, Asger Tuareg (Ezgar Tevarık), Murzuk, Gatrum ve Ticcerri kazalarının dışında imparatorluğun haklarının güneye doğru orta Afrika'daki Çad gölüne kadar uzanması gerektiğini iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nin notadaki iddiasına göre Padişahın nüfuz alanının sınırları Tunus hududunda bulunan Biir Turki adlı noktadan başlayarak büyük Sahra cihetinde Cebabo ve Agram vahalarını içine alarak Bornu'ya doğru inmektedir. Bu sınırlar Sokoto ve Bornu arasından geçerek Kamerun'un (Alman sömürgesi) kuzey hududuna kadar yayılır ve buradan Çad ve Kongo havzalarının kesiştiği hattın doğusuna yönelerek Bornu, Bagirmi, Veday, Kanim, Unianga, Borku, Tibesti'yi ve ayrıca Murzuk'tan Kuka'ya giden büyük ticaret yolunu içine alacak şekilde uzanmaktadır.⁴²⁴

423 BOA. HR. SFR.4. 582/15.

424 BOA. HR. SFR.4. 462/14. Osmanlı Devleti'nin Çad gölü havzasındaki sultanlıklarla olan ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Kavas, **Les Relations Turco-Tchadiennes: La Politique Ottomane en Afrique Centrale**, ed. Zekeriya Kurşun, Ordaf, İstanbul 2014.



HR.SYS.00909

Harita 5: Osmanlı Devleti'nin hak iddia ettiği nüfuz alanı sınırlarının gösterildiği harita. Kaynak: BOA. HR. SYS. 909/1 Lef: 4.

Ancak İngiltere ve Fransa'dan gelen cevap notalarında Osmanlı'nın iddia ettiği Trablusgarp vilayetinin nüfuz alanını tanımadıkları belirtilmiştir. İngiltere, kendi nüfuz alanında bulunan Bornu Krallığının konumunun Osmanlı iddialarınca hiçbir şekilde zedelenmesini kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.⁴²⁵ Fransa ise Osmanlı Padişahının Trablusgarp güneyindeki bölgeler üzerinde egemenlik haklarını dikkate almakla beraber şu ana kadar tamamen Osmanlı idaresi dışında kalan bu bölgeler hakkında Babıâli'nin ortaya attığı iddiaların ayrıntılarıyla müzakereye giremeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı argümanlarının dayandığı hinterlant doktrininin şimdilik Fransa açısından uluslararası hukukun bir kaidesi teşkil etmediği ifade edilmiştir.⁴²⁶

Kıtanın kuzeyi, batısı ve Gine körfezinde sömürgelere sahip Fransa Cezayir, Fransız Sudanı ve Fransız Kongo'yu Çad gölünün kuzey tarafında birleştirmek amacıyla 5 Ağustos tarihli anlaşmanın hemen ardından başlattığı Monteil, Crampel ve Mizon keşif görevleriyle Osmanlı Devleti'nin iddia ettiği hinterlant hakları aleyhinde ilerlemeler kaydediyordu.⁴²⁷ 1899 yılına gelindiğinde Fransa ve İngiltere arasında çıkan Faşoda krizinin çözüm müzakereleri neticesinde iki devlet arasında 21 Mart 1899 tarihinde imzalanan mukavelename 5 Ağustos 1890 tarihli anlaşmanın teyidi olarak Fransa'nın Çad gölü havzası üzerindeki hâkimiyetini kesinleştirmiştir.

Dört maddeden oluşan mukavelename Osmanlı Devleti'nin hak iddia ettiği Çad gölünün kuzey ve doğu havzasını teşkil eden Kanim, Veday, Tibesti ve Borku gibi noktaları Fransız nüfuz alanı olarak resmen tanımıştır. Ayrıca Kongo ve Nil havzalarının ayrıldığı hattın doğusunda İngiliz nüfuz alanı, batısında ise yani Çad gölü havzasının tamamı Fransız nüfuz alanları olarak yeniden tanınmış olup iki devlet birbirlerinin nüfuz alanlarında toprak ve siyasi hak arayışına girmeyeceklerini karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdir.⁴²⁸ Osmanlı Devleti ise ileri sürdüğü hak iddialarıyla birlikte o tarihe kadar hinterlant bölgeleri üzerinde varlığını gösterecek güç ve otorite sağlamak için harekete geçmemiştir. Hâlbuki taraf olduğu Berlin

425 BOA. HR. SFR.3. 375/51.

426 BOA. HR. SFR.4. 462/17.

427 BOA. HR. SFR.3. 428/12 Lef: 33.

428 Abdurrahman Çaycı, a.g.e, s. 196.

Konferansı'nın genel antlaşmasınının 35. Maddesi, imzacı devletlerin nüfuz alanı bölgelerini fiilen işgal etmek ve haklarını koruyacak yeterli otorite sağlamakla yükümlü olduklarını öngörmektedir. Yine de Salih Münir Paşa'nın (1859-1939)⁴²⁹ 1896 yılında Paris sefaretine atanmasıyla Osmanlı Devleti'nin uluslararası meselelerdeki haklarının savunulmasında yeni bir dönem başlamıştır.

Yabancı dil, uluslararası hukuk ve diplomasi becerilerine sahip Münir Paşa Trablusgarp hinterlandı üzerinde Osmanlı meşruiyetini güçlendirecek yeni argümanlar ortaya atmıştır. Münir Paşa'nın mesele üzerine Hariciye Nazırına sunduğu raporların incelenmesi hem sefirin fikir dünyası hem de bu dönemde Osmanlı hükümetinin diplomatik işlevi ve yürütülen girişimlerin başarısı veya başarısızlığına yol açan sebeplerin gün yüzüne çıkarılmasına ışık tutacaktır.

Münir Paşa daha sefarete tayin edildiği tarihte Trablusgarp hinterlandının yabancı devletlerce işgal edilme ihtimaline karşı korunması için önlem amaçlı 1885 Berlin Konferansı'nın 35. maddesi uyarınca fiilen işgal edilmesi gerektiği şeklinde öneride bulunmuştur.⁴³⁰ Sefirin öneri sunmakla sınırlı kalmayıp Babîâli'nin Osmanlı haklarının savunulmasındaki eksiklikleri ve yapılan diplomatik hataların da altını çizerek hem Mısır hem de Trablusgarp hinterlandının muhafaza edilmesini görev edindiği görülmektedir. 21 Mart 1899 tarihli Fransız-İngiliz mukavelenamesinin imzalanmasının ardından 23 Nisan tarihinde hariciye nazırına gönderdiği raporda Mısır işgali ve hinterlant meselelerinin tarihi gelişmelerini hatırlatan Münir Paşa, Osmanlı'nın hak ve menfaatleri aleyhinde yapılan anlaşmalara sürekli sessiz kalınmasının, artık devletin egemenliğini tehlikeye atacağını dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Mısır ve hinterlant meselelerinde haklarını hiçbir devlete devretmediği, aksine ihlallere karşı şiddetle protesto ettiğini ortaya koyan bir genelgenin büyük güçlere yahut yalnızca İngiltere ve Fransa'ya ayrı ayrı

429 Salih Münir Paşa 1857 yılında İstanbul Vefa'da dünyaya gelmiştir. II. Abdülhamit'in tahta çıkması üzerine Sultan himayesine giren Münir Paşa Hariciye Mektupçuluğu, Matbuat-ı Ecnebiye müdürlüğü ve Paris Sefareti gibi görevlerde bulunmuştur. II. Meşrutiyetle birlikte görevden uzaklaştırılan Münir Paşa 1939 yılında Beşiktaş'taki evinde vefat etmiştir. Hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kasım Hızlı, "Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSGS Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2020.

430 BOA. **HR.** SFR.4. 539/18.

gönderilmesini önermiştir.⁴³¹ Bunun üzerine 6 Mayıs tarihinde hazırladığı başka bir raporda Münir Paşa, Fransa ve İngiltere'nin söz konusu meselelere dair Osmanlı Devleti'nin haklarının muhafazasına önceden verdikleri teminatı yeniden değerlendirerek Osmanlı'nın Trablusgarp hinterlandı bölgesindeki hak ve menfaatlerinin meşruiyetini sağlamlaştıran delil ve argümanların toplanmasını önermiştir.

Ona göre Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik düzenlediği askeri seferleri, adları ve tarihleriyle, işgal edilen noktalar, ticari kervanlar, onların önemi ve güzergâhları, bölgeye götürülen ticari mallar, görevlendirilen sivil, asker ve din memurları, Müslümanların nüfus oranı, dua ve hutbelerinde Sultanın ismini zikretmeleri ve Trablusgarp yönetimiyle olan eski ve mevcut her türlü maddi ve manevi bağlar gibi deliller toplanmalıydı. Raporun devamında Münir Paşa Osmanlı Devleti'nin haklarına yapılan ihlallere karşı tepkiler her ne kadar eksik ve etkisiz kalsa da resmi olarak sürdürülmesi halinde mağdur gösterilmeye alışılmış Osmanlı'nın haklılığını gösterebileceğini ileri sürmüştür. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin bu iki düveli muazzamanın kararlarına aciz kaldığını belirten sefir resmi, açık ve motive bir şekilde protesto göstermesi, menfaatlerini yakından takip etmesi, yalnızlaşmaması ve yanı sıra mali ve askeri durumunu iyileştirmesini önermiştir. Bunun yanında padişahın bütün kullarının üzerine düşünmesi gerektiği bu durumda hükümet ve parlamentolar üzerinde etkisi olan yabancı kamuoyunun bilgilendirilmesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁴³²

Salih Münir Paşa'nın da belirttiği gibi padişaha olan sadakatinden dolayı çekinmeden hazırladığı bu rapor, 21 Mart 1899 tarihli İngiliz-Fransız anlaşmasına protesto amaçlı İngiltere ve Fransa'ya gönderilecek notaların temelini teşkil etmiştir.

431 BOA. Y.EE. 102/12.

432 BOA. Y.EE. 102/16.

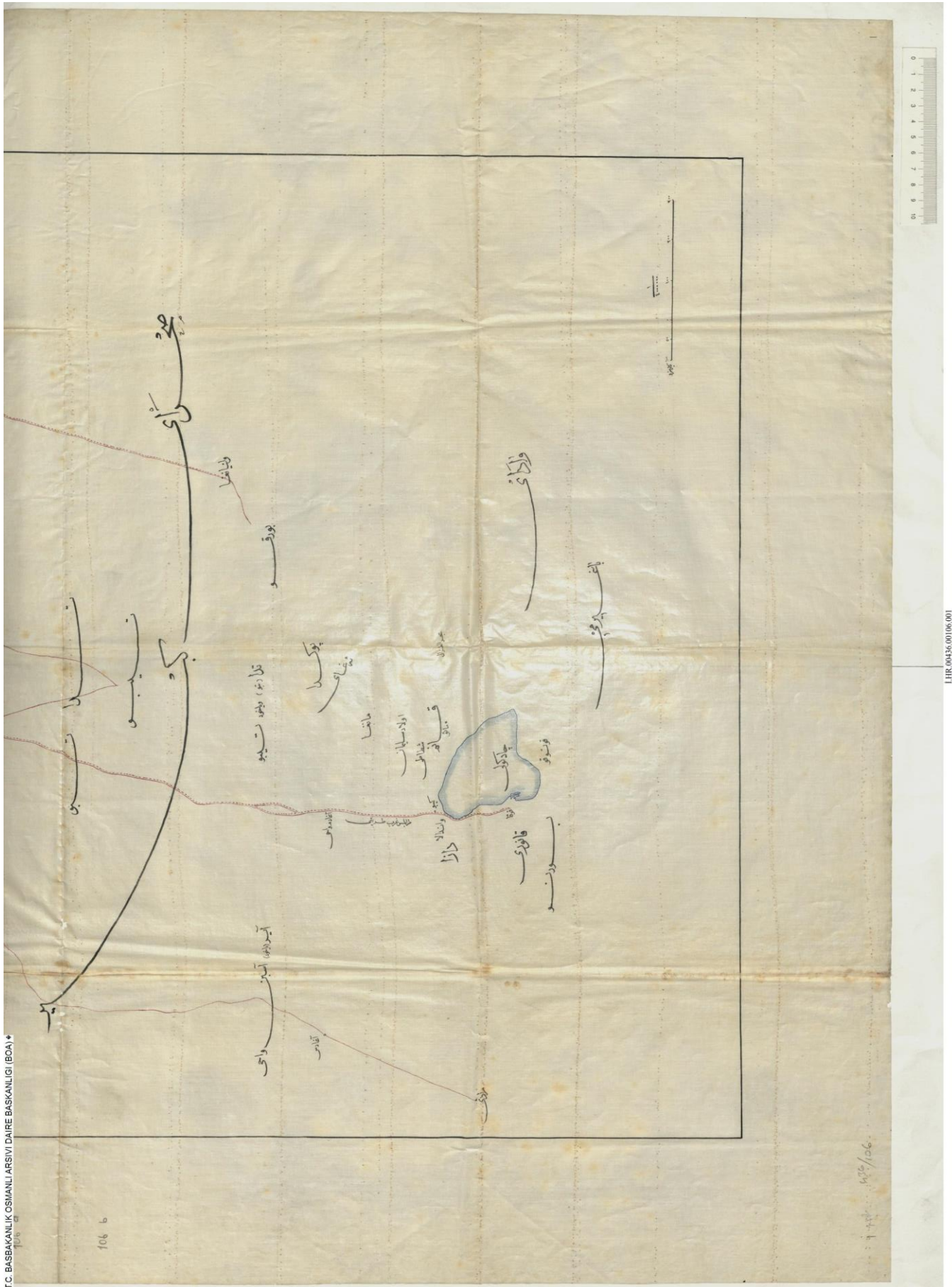
Hariciye Nazırı Tevfik Paşa⁴³³ 15 Mayıs 1899 tarihinde Paris ve Londra sefirlerine birer protesto notası göndermiştir.⁴³⁴

Münir Paşa 19 Mayıs 1899 tarihinde Fransız Dışişleri bakanı Delcassé'ye (1852-1923) görüşme sonrasında ilettiği protesto notasında daha önce Hariciye nazırına önerdiği argümanlardan ziyade Fransa'nın haklarını dayandığı *Hinterlant doktrinini* uluslararası hukuk çerçevesinde detaylıca açıklayarak Babiâli'nin de Trablusgarp meselesinde o çerçevede hareket ederek haklarını muhafaza ettiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde notada yine uluslararası hukuk ve Berlin Konferansı'nda hazır bulunmuş Fransız delegesi Engelhardt'ın açıklamalarına göre *Res nullius* kavramının tanımını yapan sefir Fransa'nın hedefindeki Borku, Kanim, Veday ve Tibesti'den oluşan Çad havzası bölgelerinin sahipsiz olmadığı aksine birçok tarihi hakkın Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altında olduklarını gösterdiğini öne sürmüştür. Ayrıca Babiâli bu argümanları dile getirmekle aslında Fransa'ya tanıdığı ayrıcalıktan dolayı aksi halde esas olarak Fransa ve İngiltere söz konusu bölgeyi tasarruf etmek ve paylaşmak için dayandıkları hakları kanıtlamakla yükümlü olduklarını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu haklarını daha Berlin Konferansı sırasında temsilcisi Said Paşa tarafından muhafaza edildiğinde hiçbir temsilci tarafından itiraz edilmediği ve 1890 yılında da yeniden ifade ettiği çekinceleri Fransa ve İngiltere tarafından kabul edildiğini hatırlatan Münir Paşa, Babiâli'nin katılımı olmadan yapılan mukavelenemelerin kendisi nezdinde geçersiz hükmünde olduğunu iletmiştir.⁴³⁵

433 Son Osmanlı Sadrazamı olan Ahmet Tevfik Paşa, 10 Şubat 1845 tarihinde Üsküdar'da doğdu. On üç yaşındayken askerlik mesleğine dâhil olduğu, sonrasında sağlık sebepleriyle askerlik mesleğinden ayrıldığı ve 1866 yılında Babıali Tercüme Odası'na -maaşsız olarak- girdiği beyan olunmaktadır. Diploması hayatında; Roma Sefareti İkinci Kâtipliğine -onbeş lira maaşla- tayin olduğu 1288/1872 yılından, Hariciye Nezareti'ne getirildiği 1895 yılına kadar Roma, Viyana (1872), Berlin (1873), Atina (1875) ve Petersburg (1876) elçiliklerinde ikinci kâtiplik ve başkâtiplik görevlerinde bulunan Tevfik Paşa 1939 yılında İstanbul'da vefat etti.

434 BOA. HR. SFR.4. 582/16; BOA. Y.EE. 102/14.

435 BOA. HR. SFR.4. 582/15.



Harita 6: Veday, Kanim, Bornu, Çad gölü, Borku ve Sahra çölünü gösteren bir harita.

Kaynak: BOA. İ. HR. 436. 106.

Bunun üzerine Münir Paşa protesto notasını Fransız bakanına ilettiğine dair Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bir rapor göndermiştir. Raporda notayı hazırlarken karşılaştığı güçlükleri ifade eden sefir Trablusgarp hinterlandının savunulmasına yardımcı olacak delillerin temin edilemediği, daha önce meseleyle ilgili nezarete yönelttiği soruların cevapsız kaldığı ve Osmanlı Devleti'nin iddia ettiği ancak izah etmediği eski haklarına yine açıklık getirilmediğini dikkat çekerek tembihlerde bulunmuştur.⁴³⁶ Fransa 5 Haziran 1899 tarihinde İstanbul sefiri vasıtasıyla Babıâli'nin protestosuna cevaben gönderdiği notada Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve Trablusgarp vilayetinin güneyinde hak ve menfaatlerine ihlal etme niyetinde olmadığı ancak İngiliz-Fransız mukavelenamesinin Fransız nüfuz alanına bıraktığı bölgelerin Trablusgarp vilayetine bağlı olduğu fikrini kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Bunun yanında yakın zamana kadar düzensiz, barbar ve medeni devletlerin nüfuzu dışında kalan bu bölgelerde artık Fransız keşif misyonlarının sonucunda Fransız hâkimiyeti sağlanarak kervan ticaretine de güvenlik getirildiği ifade edilmiştir. Fransa bu bölgelerde iddia ettiği medeniyet görevini yürüttüğü sırada hiçbir yerde Osmanlı'nın medenileştirme izleri veya rakip faaliyetine rastlamadığı gibi Fransız faaliyetlerinin hiçbir yerde Osmanlı hükümetinin menfaatleriyle çatışacak duruma gelmediğini belirtmiştir.⁴³⁷

Salih Münir Paşa'ya göre Fransa'nın ileri sürdüğü delillerle Osmanlı'nın hinterland bölgesindeki haklarını inkâr etmesi Osmanlı Devleti açısından çok vahimdir. Bu gibi resmi notalara tepkisiz kalınması tedbirsizlik ve tehlikeli bir hareket olacağından Fransa'nın cevap notası radikal ve mufassal bir reddiye gerektirmektedir. Bu bağlamda sefir Münir Paşa 6 Temmuz 1899 tarihinde Osmanlı'nın hak iddia ettiği hinterland bölgeleri üzerinde menfaatlerini destekleyen bir raporu Babıâli'nin değerlendirmesine takdim etmiş ve ek olarak Fransa'ya cevaben bir nota taslağı hazırlamıştır. Raporda hinterland bölgesinin Osmanlı Devleti'nin menfaatleri açısından önemini vurgulayan sefir, büyüklüğü Fransa'nın üç katı olan Veday bölgesinin tek başına toprak genişliğinin, verimliliğinin ve nüfusunun büyük önemi haiz olduğunu beyan etmektedir. Gezgin Stanley'in verilerine dayanan Münir Paşa

436 BOA. HR. SFR.4. 582/19.

437 BOA. HR. SFR.4. 582/28 Lef: 4.

hinterlant bölgesinin büyük çoğunlukla Müslümanlardan oluştuğu, Osmanlı Devleti için eşsiz ve sayısız asker alımı kaynağı olabileceği ve ayrıca söz konusu bölgelerin düzenli işletilmesi halinde imparatorluğun gücünü artıracacağı ve daha önce devletin kaybettiği toprak ve insan gücünü de zamanla telafi edeceğini belirtmektedir. Hatta belki de bu bölgelerin coğrafi ve dini durumundan dolayı Osmanlı Devleti'nin ileride Mısır'ın kaderini ve İngiliz ve Fransız politikalarını etkilemesini sağlayacaktır.⁴³⁸

Bu girişimlerin kısa vadede sonuç vermeyeceğinin altını çizen Münir Paşa yine de bu haklı davanın savunulmaya devam edilmesi halinde yabancı ve Osmanlı kamuoyu üzerinde olumlu etkiler yaratacağını ifade etmektedir. Aynı zamanda ileride oluşabilecek durumlardan Osmanlı Devleti'nin de menfaat sağlaması ve telafiler elde etmesi beklenebilir. Raporun sonunda Münir Paşa hak iddia edilen bölgelerde Osmanlı hakları ve otoritesini sağlamak ve olası yabancı görevlilerin ihlallerini önlemek amacıyla oralara az da olsa yetkin Osmanlı askeri, din veya sivil görevlilerin gönderilmesini önererek bu gibi tedbirlerin gerekli olduğuna işaret etmiştir.⁴³⁹ Bu raporun sunulduğu hukuk müşavirliği de uluslararası hukuk çerçevesinde nüfuz alanı, himaye, işgal ve ilhak kavramları arasındaki farklara açıklık getirmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin söz konusu bölgelerde haklarını hukuken savunmakla yetinmemesi gerektiği, bu konjonktürde özellikle Tibesti ve Veday gibi bölgelerin Osmanlı otoritesiyle olan bağlarını kesinleştirmek üzere müfettişler, keşif ve denetim seferlerin gönderilmesi gerektiğini belirterek Münir Paşa'nın önerisine katılmıştır.⁴⁴⁰ Ancak Salih Münir Paşa'nın Fransız notasının cevapsız kalmamasına dair uyarıları, efektif işgal hususundaki ısrarları ve cevap notası taslağının hukuk müşavirliği tarafından onaylanmasıyla birlikte kendisine geri dönüş yapılmadığı gibi Fransız notasına da cevap verilmediği anlaşılmaktadır.

Nitekim bir zaman sonra 400 askerden oluşan Fransız kuvvetlerin Bomu mahallinde bulunan Trablusgarp kuvvetlerine saldırarak Zinder mevkiini ele geçirdiği haberini alan Hariciye Nazırı Tefik Paşa 20 Mayıs 1900 tarihinde Sadrazamın talimatıyla Münir Paşa'ya bildirmiş ve Fransa'nın Osmanlı haklarına ihlal etmesi

438 BOA. Y.EE. 102/17.

439 Aynı vesika.

440 BOA. Y.EE. 102/10.

sebebiyle protesto emrini vermiştir.⁴⁴¹ Fakat Münir Paşa ısrar ve uyarılarına rağmen 6 Temmuz 1899 tarihli rapor ve protesto nota tasarısına dönüş yapılmadığından ve Fransa'nın 1899 senesindeki notasına da cevapsız kaldığından dolayı Osmanlı Devleti mevcut duruma zımnen kabullenmiş anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ona göre artık bu konuda yapılacak girişimlerin Fransız hükümetince mutlak suretle reddedileceği ve Trablusgarp'a doğrudan bağlı Gadames'ten on gün uzaklıkta bulunan ve 1890-1899 mukavelenameleri gereği Fransız nüfuz alanına bırakılan bölgelerde saldırı ve hak ihlalden şikâyet etmek kesin bir başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Babîâli'nin değerlendirmesine sunduğu rapor ve nota tasarısına cevap verilmemesinden yakınan Münir Paşa bu durumda kendisine verilen protesto emrine uymasının Osmanlı'nın menfaatlerine uygun olmadığını beyan etmiştir. Yine de Fransa'ya daha önce verilmesi gerektiğini belirttiği ret cevabı verilmeden de Fransız Dışişleri bakanı nezdinde yeni girişimleri Hariciyeden gelecek ikinci kesin emrin sonrasında yerine getireceğini eklemiştir.⁴⁴²

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp hinterlandı meselesinde Fransa'yla olan diplomatik çekişmesi devam ederken İtalya'nın bu vilayet üzerindeki emellerinden de kaygılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Babîâli İtalya'nın sömürgecilik politikaları, diğer sömürgeci devletlerle yakınlaşması ve hatta Trablusgarp üzerinde hareket serbestisi için ittifaklara girdiğine dair haberleri Avrupa gazetelerinden yakından takip ediyordu. 1900'lü yılların başından itibaren belirmeye başlayan İtalyan tehdidi karşısında Osmanlı Devleti Trablusgarp vilayetinin korunması için Fransa gibi devletler nezdinde teminat arayışına girmiştir. Ancak İtalya'nın vilayeti işgal etmesi halinde Fransa'nın ne karşı çıkacağı ne de destekleyeceği kanaatinde olan sefir Münir Paşa'ya göre Osmanlı Devleti bu vilayeti elde tutarak kuzey Afrika'daki hâkimiyetini koruması ve dini nüfuzunu bir süreliğine kıtanın merkezine yayması için dış güçler yerine kendi askerlerinin sayısı ve yiğitliğine bel bağlamak durumundadır. Meseleye daha gerçekçi yaklaşan Münir Paşa Trablusgarp vilayetindeki Osmanlı asker bölüklerine yönelik birçok önlemin alınmasını önermiş ve devletin toprak bütünlüğü ve hatta anlaşmalara bağlı haklarının bile korunması için güçlü olmak zorunda

441 BOA. HR. SFR.4. 622/25.

442 BOA. HR. SFR.4. 622/26.

olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti ancak bu şartlarda hayal kırıklığına uğramadan büyük güçlerin manevi ve fiili desteklerinden yararlanacaktır.⁴⁴³

Bununla birlikte Fransız desteğinin sağlanması için Paris sefiri Münir Paşa'nın Fransız dışişleri Bakanını yoklaması istenmiştir. Ancak sefirin Fransız bakanı Delcassé Fransa'nın hâkimiyeti altında olmayan Trablusgarp'a olası saldırıya karşı teminatı karşılığında bazı avantaj ve tavizleri gerektireceğini ifade etmiştir.⁴⁴⁴ Her ne kadar Babıâli Trablusgarp'ın korunması için bu avantaj ve tavizlerin verilmesine razı olsa da Münir Paşa hinterlant meselesi ve vilayetin korunması müzakereleriyle aynı anda yürütülmesi uygun olmadığını belirtmiştir. Zira ona göre verilecek teminatın karşılığında Osmanlı Devleti'nin Cezayir ve Tunus üzerinde Fransız hâkimiyeti ve hinterlant bölgelerine dair 1898-1899 tarihli İngiliz-Fransız mukavelenamesini tanınması istenebilir. Hâlbuki Osmanlı'nın hinterlant talepleri ile ilgili 1899 tarihli Fransız notasına cevaben Münir Paşa'nın 6 Temmuz 1899 tarihinde hazırladığı nota taslağının uzun bir aradan sonra 8 Ocak 1902 tarihinde Padişah iradesiyle muhtıra şeklinde Fransız dışişleri bakanına tevdi edilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁴⁵ Fransa'ya ittifak teklifi hususunda görüşünü beyan eden Münir Paşa'ya çok özel ve gerçekçi olmayan bu teminatın Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlar doğurabileceği ve hatta iki müttefik devletin en güçlüsü olan Fransa'nın ittifak esaslarını istediği şekilde yorum yapmasına imkân sağlayacağı kanaatindedir. Tıpkı kapitülasyonlarda yabancı devletlere yorum imkânı verildiği gibi Fransa'nın da belirlenecek esasları kendi lehine yorumlayarak Trablusgarp'a verilecek teminatı himayeye çevirebilir.⁴⁴⁶

Fransa'nın Osmanlı teklifine sıcak bakmadığına ilişkin Paris sefirinin değerlendirmeleri üzerine Babıâli ittifak girişimlerinden vazgeçmiştir.⁴⁴⁷ Geç olmakla beraber 30 Nisan 1902 tarihinde ilk defa Trablusgarp birliklerinin Bilma adlı mahalli işgal ettiği ve hinterlandın diğer noktalarına yöneldiği haberleri gelmiştir.⁴⁴⁸

443 BOA. **HR.** SFR.4. 662/1.

444 BOA. **HR.** SFR.4. 662/9.

445 BOA. **HR.** SFR.4. 662/2.

446 BOA. **HR.** SFR.4. 662/25. Salih Münir Paşa daha sonra bu meseleye dair görüşlerini gazete yazılarına yansıtmıştır. Bkz. Salih Münir Paşa, **Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi**, Hz. Ali Birinci - Selma Günaydın, s. 398-399.

447 BOA. **HR.** SFR.4. 662/47.

448 BOA. **HR.** SFR.4. 662/36.

Fransa'nın tepkileri üzerine Hariciye Nazırı Fransız Dışişleri bakanı Delcassé'ye verilmek üzere Münir Paşa'ya bir nota göndermiştir. Notada Bilma'nın kırk yıl önce ahalisinin talebiyle Osmanlı bayrağı gönderilerek Fizan sancağına bağlandığını hatırlatmakla beraber bölgeye giden kafilenin miras meselesi için gittiği ve bu vesileyle bölge üzerinde Osmanlı otoritesini fiilen sağladığını izah etmiştir. Yine de giden kafilenin askerden oluşmadığı gibi yeni noktaların işgal edilmesi de söz konusu olmadığı da açıklanmıştır.⁴⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin eski haklarının olduğunu iddia ettiği bölgeleri yeniden kendi otoritesinin altına alma teşebbüslerinin yol açtığı ihtilafları gidermek amacıyla 1902 yılının sonlarında iki devletin sahradaki nüfuz alanları ve Trablusgarp-Tunus sınırlarının da belirlenmesi teklifi Padişahın onayladığı bir muhtırayla İstanbul'daki Fransız sefiri yoluyla Fransa'ya sunulmuştur. Muhtırada Osmanlı Devleti'nin sahra bölgesinin tamamında hak sahibi olmakla beraber Fransa'nın da sömürgelerini birleştirme arzusunu dikkate alarak Trablusgarp vilayeti ve Bingazi mutasarrıflığına yeteri kadar hinterlant bırakmak suretiyle kuzey Afrika'daki topraklarının ekonomik ve stratejik devamının koruyacak şekilde Fransa'ya taviz vermeye hazır olduğu belirtilmiştir.⁴⁵⁰

Tunus ve sahra sınırlarının tayini 1902 yılında teklif edilmesiyle birlikte müzakereler ancak 1910 yılında Tunus-Trablusgarp sınırları üzerine görüşmeleriyle başlamıştır. 19 Mayıs 1910 tarihinde Trablusgarp-Tunus sınırlarını⁴⁵¹ belirleyen anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından 27 Mayıs'ta Trablusgarp, Cezayir ve sahra sınırlarının da tayini için yeni komisyonların kurulması teklifi Fransa'dan gelmiştir. Osmanlı Devleti hinterlant meselesinin tekrar gündeme gelmesiyle yeniden harekete geçerek Tibesti kazasına bir asker kaymakamı atayarak Bardai ve Borku'da bazı noktaları işgal etmiştir.⁴⁵² Hinterlant bölgesine yönelik Osmanlı'nın işgal teşebbüslerine tepki gösteren Fransa, Trablusgarp birliklerinin bu bölgelerden tahliyesini talep ederek bir an önce 1911 yılının ilkbaharında iki devletin sahradaki nüfuz alanlarının belirlenmesi teklifini ısrarla yenilemekteydi.

449 BOA. **HR.** SFR.4. 662/38.

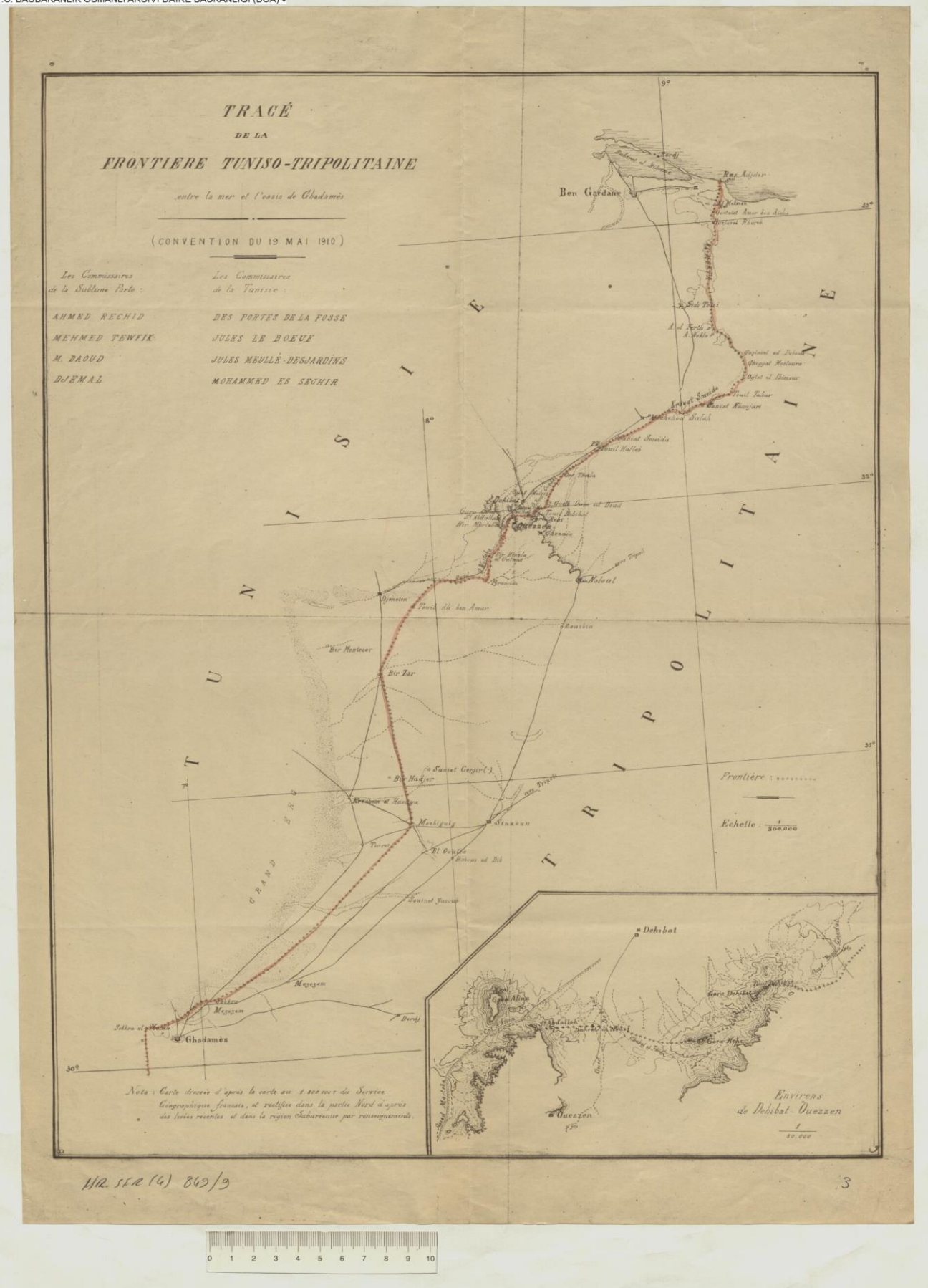
450 BOA. **HR.** SFR.4. 662/70.

451 Bkz. Harita 7.

452 BOA. **HR.** SFR.4. 850/38 Lef: 1 ve 8.

Kendi lehinde delilleri toplamak ve delegelerinin hazırlıklı olmaları için müzakerelerin sonbaharda yapılmasını talep eden Babiâli bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmakta kararlıydı. Ancak Trablusgarp'a yönelik İtalyan işgalinin belirginleştiğinde Babiâli Fransa'nın desteğini yanına çekip İtalya'yı işgal projesinden vazgeçirmek için 29 Eylül 1911 tarihinde Fransa'ya gönderdiği notada Fransız desteği karşılığında hinterlant meselesinde büyük tavizler vaat etmiştir.⁴⁵³ Ne var ki o tarihte İtalya'yla girişilen mücadeleden dolayı nüfuz alanı sınırları müzakerelerinin askıya alındığı gibi savaştan mağlup çıkan Osmanlı Devleti hinterlant bölgeleri dâhil Trablusgarp vilayeti üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

453 BOA. HR. SFR.4. 852/64 Lef: 3.



HR.SFR.4.00849.00009.003

Harita 7: 19 Mayıs 1910 tarihli Türk-Fransız anlaşmasına göre Trablusgarp ve Tunus sınırlarının gösterildiği harita. Kaynak: BOA. HR. SFR4. 849/9.

3.3.3. Sultan II. Abdülhamit'in İslam Birliği Siyaseti ve Afrika'da Nüfuz Arayışı

Berlin Konferansı sonrasında Afrika paylaşımının fiilen başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin bir yandan Avrupa devletleri nezdinde diplomatik mücadelesi verirken öte yandan kıtanın barındırdığı Müslüman nüfusuna yönelik de din kardeşliği ve İslam Birliği⁴⁵⁴ çerçevesinde kamu diplomasisi faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir. İslam Birliği (İttihad-ı İslam) fikirleri daha Sultan II. Mahmut saltanatında *İttihad-ı Anâsır* fikriyle başlamakla beraber uygulanmasına ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren emperyalizm ve sömürgecilik tehlikesinin yoğunlaştığı dönemde tahta geçen II. Abdülhamit zamanında imkân bulmuştur. Padişah dönemin uluslararası şartları gereği ve Kanun-i Esasi'nin verdiği güvenceden yararlanarak İslam Birliği siyasetini benimseyerek dünya müslümanlarının meseleleriyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Hilafet kavramı ve müessesesi ile İslam Birliği siyasetini iç ve dış politikasının önemli bir baskı unsuru haline getirmiştir. Bir yandan devletin dâhilindeki Müslümanların arasında birliği ve dayanışmayı sağlarken öte yandan dünya Müslümanları üzerinde oluşturacağı dini otorite ve nüfuzu yabancı güçlere karşı bir araç gibi kullanıyordu.⁴⁵⁵

Özellikle dışarıdaki Müslümanların hilafete bağlılıkları Osmanlı Devleti'nin emperyalist ve sömürgeci devletleri karşısındaki zayıf durumunu kuvvetlendirmesi açısından büyük önem arz ediyordu.⁴⁵⁶ Bunun için Berlin Konferansı'ndan sonra başlayan Afrika paylaşımı sırasında İslam Birliği çerçevesinde II. Abdülhamit'in Afrika Müslümanlarına yönelik hamilik, işbirliği ve nüfuz arayışı faaliyetleri görülmeye başlanmıştır.

Afrika'nın Avrupalı devletlerce kendi nüfuz alanlarına paylaşıldığı ve özellikle Osmanlı'nın kıtadaki topraklarına yönelik ihlallerin arttığı bu dönemde II. Abdülhamit

454 İttihad-ı İslam, İslam Birliği ve Pan-İslamizm hakkında daha fazla bilgi için bkz. Azmi Özcan, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992; Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında "İslam Birliği" hareketi (1876-1878)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara 1988; Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

455 Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İrfan Yayınları, İstanbul 1992, s. 34.

456 **A.g.e.**, s. 73.

yönetimi de kısıtlı imkânlarla hak ve menfaatlerini korumak için girişimlerde bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda Avrupalı devletlerle rekabet edebilmek için Sultanın teşvikleriyle öncelikli olarak kıtanın coğrafyası, topraklarının verimliliği ve müslüman nüfusunun oranı hakkında araştırmaların yapılması ve kıtayla ilgili Batıda yapılan çalışmalar ve yazılmış eserlerin çevrilmesi gibi birtakım önlemler alınmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Afrika'da keşif faaliyetleri, saha araştırmaları ve özellikle kıtanın etkin müslüman önderleri nezdinde işbirliği olanaklarından yararlanması ve bölge Müslümanlarını Osmanlı hilafetine celbederek dini bağların güçlendirilmesi amacıyla kıtaya görevliler gönderiliyordu.

II. Abdülhamit yönetimi daha Berlin Konferansı sırasında temsilcisi Said Paşa'nın Afrika'daki Müslümanların ibadet özgürlüğü, müslümanların tebliğ faaliyetlerinin desteklenmesi ve İslami ibadethanelerin inşa serbestisini savunmasıyla Avrupa sömürgeciliğinin tehlikesine maruz kalan kıta Müslümanlarının durumuna olan ilgisini göstermişti. Konferansın hemen ardından da Afrika'nın merkezinde kurulan Kongo Bağımsız Devleti'nin Osmanlı Devleti tarafından tanınması için II. Léopold ile yapılan müzakerelerde açıkça İslam ve bölgede yaşayan Müslümanlara hamilik koşulu getirilmiştir.⁴⁵⁷

Avrupalı devletlerin XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan Afrika ilgileri Osmanlı Devleti'nde de gerek devlet düzeyinde gerekse aydın kesimler nezdinde yoğun ilgi uyandırmıştır. Afrika'nın iç bölgelerinin keşfi hususunda Avrupa devletlerine nazaran geride kalan Osmanlı Devleti eksikliği gidermek için Sultan II. Abdülhamit'in teşvikleriyle Afrika kıtası hakkında Avrupa'da yazılan hatırat yazıları, seyahatnameler, raporlar, coğrafya ve tarih gibi sayısız eserler devletin resmi mütercimleri tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmeye başlanmıştır.⁴⁵⁸ Mütercimler sadece kitapları çevirmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda gazetelerden çıkan haber ve makaleler dâhil, kıtada İslamiyet ve Osmanlı Devleti hakkında yapılan olumlu ve olumsuz haberleri de yakından takip ederek padişahın Afrika'da olup biten

457 BOA. MV. 3/29.

458 II. Abdülhamit döneminde çevrilen Batı eserleri hakkında fazla bilgi için bkz. Gülistan Uçar, "II. Abdülhamit Han'ın Batı Dillerinden Türkçe'ye çevirttiği Eserler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2020.

gelişmelerden haberdar olmasını sağlıyorlardı. Osmanlı Türkçesine kazandırılan Afrika hakkındaki eserler sayısız olmakla beraber mütercim Mehmed İzzet'in **Yeni Afrika** adıyla çevirdiği meşhur kâşif Henri Monton Stanley'in Afrika seyahatnamesi, çevrilen en önemli eserler arasında yer almaktadır. Mehmed İzzet çevirdiği kitabın mukaddimesinde Afrika'da devam eden paylaşım sürecine kısaca değindikten sonra Afrika'nın o dönemde kazandığı önemin altını çizerek kıtanın tarihi ve coğrafyası hakkında mufassal eserlerin fayda sağlayacağına dikkat çekmektedir. Bu gibi eserlerin Osmanlı literatüründe bulunmamasından dolayı alandaki noksanlığı bir nebze gidermek amacıyla eseri çevirmiştir.⁴⁵⁹

II. Abdülhamit döneminde Afrika'ya müteallik eserlerin çevrilmesinden ziyade Avrupalıların keşif faaliyetlerine benzer amaçlarla da kıta Müslümanları nezdinde Osmanlı görevlileri gönderiliyordu. O dönemde Afrika'nın içlerine kadar gönderilen Osmanlı görevlilerinden biri Trablusgarp ahalisinden Muhammed Başala olmuştur. Her ne kadar seyahatinden derlediği malumatları layiha şeklinde Padişaha 1888 yılında sunmuşsa da yolculuğunu 1878-1882 yılları arasında yaptığı tahmin edilmektedir.⁴⁶⁰ Başala Sultan II. Abdülhamit'in teşvikleriyle Trablusgarp'tan başlayıp Kavar ve büyük Sahra'dan geçerek Bornu'ya kadar uzanan yolculuğu süresince yerel hâkimler ve müslüman önderleriyle görüşmeler gerçekleştirerek bölgelerin siyasi, dini ve sos-ekonomik durumlarını aktarmıştır. Bornu'ya dair aktardığına göre ziraat, hayvancılık ve bir kısmı ticaretle uğraşan bu memleketin ahalişi çoğu Maliki mezhebi ve Kadiriye tarikatına mensup müslümanlardan teşkil olup pek azı Mecusi dinine tapmaktadır. Ziyaretinde Bornu hâkimi Şeyh Ömer el-Kanimi'ye törenle hediye ettiği Osmanlı sancağı Cuma, bayram ve resmi günlerde mahsus bir mahalde dalgalandırılıyordu. Başala uzun bir süre ikamet ettiği Bornu'daki hâkimin Osmanlı Devleti ve bilhassa halifeye fevkalade muhabbeti olduğu ve ayrıca bölgedeki Sokoto hâkimi Şeyh Abdu ve Kano hâkimi Muhammed Bello'yla yazıştığı ve halifeye dua ettiklerini beyan etmiştir. Ona göre bu geniş bölgelerin yabancı

459 Mehmed İzzet, **Yeni Afrika**, İstapan Matbaası, İstanbul 1308/1890.

460 Selim Deringil, "Les Ottomans et le Partage de l'Afrique 1880-1900" in **The Ottomans, The Turks, and World Power Politics**, The Isis press, İstanbul 2000, s. 47.

güçlerin eline geçmeden bir an evvel özel memurlar görevlendirilerek şeyh ve hâkimlerine tavsiye verilmesi ve buraların himaye altına alınması uygun olacaktır.⁴⁶¹

Avrupa yayılcılığının yoğunlaştığı 1890'lı yıllarda ise Trablusgarp ve Sudan toprakları aleyhindeki yabancıların tecavüzü ve ihlallerine karşı bölge müslümanlarının hilafetle bağlarının kuvvetlendirilmesi amacıyla Afrika'da mukim dönemin önemli İslami hareketlerinden Senûsilerin lideri Şeyh Muhammed Mehdi es-Senûsi'ye de bir Osmanlı görevlisinin gönderilmesi önerilmiştir. 5 Ocak 1892 tarihinde Padişaha takdim edilen bir layihada gönderilecek görevlinin özelliklerinin yanı sıra Trablusgarp'ta alınacak önlemler ve doğabilecek muhtemel sonuçlar maddeler halinde beyan edilmiştir. Şeyh Senusi'ye gönderilecek görevlinin askeriye mensubu bir zabıt olması, yanında ehli liyakat sahibi miralay rütbesinden bir görevli daha, bir hekim ve birkaç zabıt seçilerek gerekli hediye ve silahlarla birlikte gönderilmesi belirtilmiştir. Nitekim Osmanlı yönetiminin daha önce de şeyh Senusi'ye birkaç defa mahsus görevliler göndererek karşılıklı hediyelerin verildiği ve bu sırada bazı silahlar gönderilmesine karar verilmesiyle beraber o dönemde vükela tarafından bir takım zorluklar çıkartılarak iş kendi halinde kalmıştır.⁴⁶² Daha önce Şeyh Senusi'ye gönderilen Osmanlı memurlarından biri Sadık el-Müeyyed Azmzade⁴⁶³ 1887 yılında Sultan II. Abdülhamit'in hediyelerini götürmekle görevliydi. Bununla beraber yolculuğu sırasında bölgenin coğrafyası ve iklimi, halkın hayatı ve özellikle Senûsilerin Halife Padişaha bağlılıklarına dair malumatları ve şeyh Senusi hakkındaki izlenimlerini içeren bir rapor hazırlayıp dönüşünde Yaver-i Ekrem Derviş Paşa vasıtasıyla Sultan II. Abdülhamit'e sunmuştur.⁴⁶⁴

461 BOA. **Y.PRK**. AZJ. 13/56. Osmanlı-Bornu münasebetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsa Gökgedik, "Afrika (Bilâdüssüdan)'da Kurulmuş bir İslam Devleti: Kânim-Bornu ve Osmanlı ile Münasebetleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2014.

462 BOA. Y. EE. 122/3 Lef: 3.

463 Sadık el-Müeyyed 1858 yılında Şam'da doğdu. 1880'de Harbiye Mektebi'ne girmiş ve 1883'te mülazım-ı sani rütbesiyle mezun olmuştur. Bir müddet Beşinci Ordu'da görev yapmış ve 1884'te mülazım-ı evvel olarak "yaveran-ı Hazret-i ŞeHRiyari" zümresine alınmış ve böylece Sultan II. Abdülhamit'in yaveri olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Sadık el-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyahat**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010; Ali Karaca, "Azmzadeler XVIII ve XIX. yüzyılda Suriye'de önemli hizmetlerde bulunan bir Türk ailesi", **DİA**, c. 4, s. 350.

464 BOA. Y. MTV. 29/15. Tarih: 15.03.1305.

Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki varlığının güçlendirilmesi ve bölge Müslümanlarının hilafetle bağlarının kuvvetlendirilmesi amacıyla şeyh Senusi'ye bir görevlinin gönderilmesi 1892 yılında tekrar gündeme geldiğinde Sadık el-Müeyyed Azmzade yine bu göreve uygun görülmüştür. 1895 yılında bu defa hazırlıklı bir şekilde Senusi liderinin taşındığı Kufra'ya gönderilmiştir. Yaptığı seyahat boyunca zaman zaman gönderdiği saha raporlarının yanı sıra dönüşünde bir resmi rapor hazırlayarak Padişah II. Abdülhamit'e sunmuştur. 1899 yılında **Afrika Sahra-yı Kebîrinde Seyahat**⁴⁶⁵ adıyla kitap olarak da yayınlanan raporda Azmzade önceki yolculuğunda olduğu gibi Senusilerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları, bedevilerin hayatı, gezdiği bölgelerin coğrafyası, iklimi ve topraklarının verimliliğine dair geniş bilgilere yer vermiştir.

İlk defa üniformalı bir Osmanlı memuru sıfatıyla bölgeye giden Azmzade padişaha sunduğu resmi layihada Sahra bölgesindeki halkın ilk defa Osmanlı sancağını gördükleri, halifeye çok sadık oldukları ve Senusi liderine yaptığı ziyarete çok sevindiklerini aktarmıştır.⁴⁶⁶ Bu malumatlardan ziyade Azmzade Bingazi sancağı ve iç bölgelerindeki yönetim ve otorite sorunlarının altını çizerek ne yapılması gerektiğini de öneriyordu. Bölgenin asayişi ve kervan ticaretinin güvenliğinin sağlanmasında Senusi liderinin önemine dikkat çeken Azmzade bölgenin idari, mali ve eğitim yapılarını düzenleyerek toplumsal hizmetlerinin desteklenmesi durumunda halkın yakınlığı kazanılacağını belirtmektedir.⁴⁶⁷

Ona göre Bingazi sancağının arazisi ziraat ve hayvan yetiştirmek için çok elverişli olmasından dolayı Padişahın desteğiyle her sene bölge ahalisinden birkaç talebe seçilerek Ziraat ve Baytar Mekatibine gönderilmesi ve eğitimlerini tamamladıktan sonra livaya geri gelmeleri, bölge ziraatının genişlemesi ve hayvancılığın gelişmesini sağlayacaktır. Ona göre bu suretle bölge ahalisinin artan refahı ve saadeti hasebiyle sancağın da gelişeceği aşikârdır.⁴⁶⁸ Yayınlanan seyahatnamesinde ayrıca Kano, Sokoto ve halifenin hak iddia ettiği Kavar, Zinder,

465 Sadık el-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebîrinde Seyahat**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.

466 BOA. Y.EE. 9/13. Tarih: 28.07.1313.

467 Mostafa Minavi, **a.g.e.**, s. 127.

468 BOA. Y.EE. 9/13, 28.07.1313.

Tibu, Veday ve Bornu gibi orta Afrika memleketleri hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Sadık el-Müeyyed'in Kufra görevinden birkaç sene evvel 1892 yılında padişaha sunulan layihada yabancı devletlerin Afrika'daki taarruzlarına karşı Osmanlı Devleti'nin de nüfuzunu genişletmesi, zikredilen orta Afrika Müslüman beldelerini hilafet etrafında birleştirmesi ve bu maksatla Trablusgarp ve Bingazi'de bazı tedbirlerin alınması gerektiğine vurgulanmaktadır. Bu tedbirlerden en önemlilerinden biri Trablusgarp'ta Hamidiye alayları ve taburları teşkilatı daha ciddi ve ehemmiyetli tutularak jandarma alayının düzenlenmesi ve buna ilişkin hazırlanan layihanın bir an önce uygulamaya geçirilmesidir. Bunun yanında Fizan ile Bornu arasında bulunan tuz gölünün idare ve denetim altına alınması ve bu civarda bulunan aşiretlerin doğrudan doğruya Fizan'a bağlanmalarını sağladıktan sonra mümkün olması durumunda merkezi Bilma olmak üzere bir liva ve ileride belki de bir vilayet teşkil edilmesidir. Öte yandan Bornu'nun bir vilayet veya himaye tarzına uygun görülecek şekilde hilafetle siyasi irtibatının resmileştirilmesi ve bu amaçla belagati iyi ve siyasi işlere hâkim bir memurun hediyeyle birlikte Bornu'ya tayin edilmesi gerekmektedir.⁴⁶⁹

Her ne kadar Osmanlı yönetimi orta Afrika'daki Müslüman ahalisini hilafet etrafında birleştirmeye yönelik somut adımlar atmamışsa da Trablusgarp yönetiminin II. Abdülhamit'in İslam Birliği politikası ve din kardeşliği çerçevesinde bölge sultanlıklarıyla münasebetleri ve dini bağları sıkılaştırma çabaları sarf ettiği görülmektedir. Trablusgarp valisi Namık Beyin 12 Eylül 1896 tarihinde padişaha gönderdiği arzuhâlde kendisinden önceki valinin görevi zamanında Mabeyn Hümayun'dan verilen Zürafa siparişinin akıbeti hakkında bilgi vermektedir. Önceki vali, Hüseyin Serir adlı bir tüccar vasıtasıyla Veday hâkimine gönderdiği mektupta halife Sultan II. Abdülhamit'in Osmanlı idaresi altındaki bölgeler ile diğer komşu müslüman beldeleri arasındaki ilişki ve bağları pekiştirmeyi amaçladığını hatırlatarak padişahın bahçesi için bir ve mümkünse iki çift zürafanın gönderilmesini talep etmişti. Ancak zürafaların Veday'dan getirilmesi için karşılaşılan zorluklardan dolayı temin edilememiştir. Yeni vali Namık Bey Veday hâkiminin halife Sultan Abdülhamit'e karşı derin sevgi ve muhabbet beslediği hatta Osmanlı himayesi altına girme talebinde bulunduğu dikkat çekmektedir. Ona göre bu himayenin Trablusgarp ve Bingazi ile

469 BOA. Y. EE. 122/3 Lef: 4.

Veday arasında devam eden ticari ve dostluk münasebetlerini kuvvetlendirmekten ziyade Bornu, Sokoto ve Masina gibi Orta Afrika müslüman devletlerinin de Osmanlı himayesine girmelerine iyi bir vesile olacaktır. Bu bağlamda Afrika'da elde edilecek büyük başarı yabancı güçlerin istila emellerini bozacağından dolayı alınacak tedbirlerin üzerine düşünülmesi önem arz ettiği gibi yabancı devletlerin müdahalesi ve şikâyetlerine mahal vermeyecek yollarla gizlice icra edilmesi icap etmektedir.⁴⁷⁰

Afrika Müslümanlarıyla bağlarının din üzerinden güçlendirilmesi için çözüm yollarının araştırıldığı bu dönemde Trablusgarp vilayetinin eski İstinaf reisi Mustafa Bey de Senusilerin lideri Muhammed Mehdi'nin Afrika Müslümanları üzerindeki nüfuzundan istifade edilmesi için İstanbul'a bir rapor göndermiştir. 29 Kasım 1899 tarihli raporda Osmanlı'nın Afrika'daki topraklarının bir hayli önem ve ehemmiyet kazandığı ve Fransızların otuz milyon Müslüman nüfusunu havi orta Afrika'nın kapısı konumunda bulunan Zinder'e ulaştığına dikkat çekmektedir. Aktardığına göre Şeyh Muhammed Senusi'nin Trablusgarp vilayetinin güneyinde yaşayan Müslümanlar nezdinde zikri ve fikrinden başka bir söz geçmemektedir. Hatta Veday Sultanının Senusi liderine tabi olduğu ve şeyh kendisinin de o bölgeye doğru hareket ettiği haberler gelmektedir.

Şeyh Senusi'nin manevi tesiriyle bütün Afrika Müslümanlarının kalplerini kazandığını belirten Mustafa Bey, bu etkisinin kullanıldığı takdirde kıta Müslümanlarının dinen bağlı oldukları İslam hilafetine siyasi ve idari olarak da bağlanması için bir fırsat olduğu ve bu fırsat kolayken değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Senusiler hakkında daha geniş malumat sahibi olduğunu dile getirmekle beraber bu kadarla yetinerek Trablusgarp hinterlandının bir an önce çaresine bakılması için hususun imkân dâhilinde padişaha arz edilmesi ve ettirilmesini ilgili makamlara önermiştir. Vakit kısa olması dolayısıyla bir zaman sonra geç olacağı ve her şey yok olacağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁷¹

Osmanlı Devleti Trablusgarp vilayetinin hinterlant bölgesi üzerindeki hak iddialarını meşrulaştırmak için dini argümanlar ve bölgedeki Müslümanlarla işbirliği

470 BOA. **Y.PRK.** UM 35/88, 12 Eylül 1896.

471 BOA. **Y.PRK.** AZJ. 39/78. Tarih: 26 Kasım 1899.

olanakları ararken Mayıs 1899 yılında Paris sefaretinde hazırlanan ayrıntılı bir başka rapor gönderilmiştir. İngiltere'nin 1899 tarihli mukaveleyle orta Afrika bölgesini resmen Fransa'ya bıraktığı sırada yazılan rapor II. Abdülhamit yönetimini harekete geçirmek için Veday, Kanim, Borku ve Tibesti gibi hinterlant bölgelerinin dini yapısı, siyasi, sosyo-ekonomik durumları ve daha ziyade yer altı kaynaklarına vurgu yaparak bölgenin önemi ve cazibesini gün yüzüne çıkarmaktadır. Yazar hinterlant bölgesinin yüzölçümü ve sınırlarını verdiği raporda Avrupalı seyyahların verilerine dayanarak bölge nüfusunun çoğunlukla Müslümanlardan oluştuğu ve bu verilerin Kardinal Lavigerie, Fransız kâşif Savorgnan de Brazza ve Binger tarafından da doğrulandığını belirtmektedir. Hatta Lavigerie'ye atıf yapan raporun yazarına göre Çad ve Nijer bölgelerinde tahminen yaşayan altmış milyon Müslüman nüfusunun hepsi İstanbul Sultanının otoritesini tanımakta ve dualarında halifenin adını zikretmektedir. Yazar söz konusu bölgelerde yaşayan toplumların haksız yere vahşi, düzensiz ve kültürsüz tasvir edildiğini ifade ederek dönemin Afrika hakkındaki Batı algısına karşı çıkmaktadır. Ona göre İslami örf ve adetlere göre yaşayan bu toplumlar kendi sosyal düzeni ve hiyerarşiye sahip oldukları gibi kendi reis, hâkim ve kuvvet kollarına da sahiptirler.⁴⁷²

Raporun devamında bu bölgedeki birçok Müslümanın Yukarı Mısır üzerinden Hac vazifelerini yerine getirerek hacı olduğu ve Hac yolculukları sırasındaki tecrübeleri, halife padişahın elçileriyle gerçekleştirdikleri görüşmelerini açık mekânlar ve yerel meclislerde insanlarla paylaştıkları ifade edilmektedir. Bölgeye gelen Fransız subaylar bu hacıların halk arasında çok saygın yere sahip oldukları, yapılan mukavele ve anlaşmalarda hükümdar ve hâkimlerin Kuran-ı Kerim üzerinde yemin ettiklerine şahit olduklarını anlatmaktadırlar. Halkın İslam dinini benimsemesi ilmi anlamda da gelişmelerini de beraberinde getirdiğini belirten yazar Amerikalı diplomat Edward Wilmot Blyden ve İngiliz rahip Isaac Taylor'un orta Afrika'da Platon, Aristo ve Hipokrat'ın eserlerinin Arapça nüshalarının bulunmasını şaşkınlıkla karşıladıklarını ifade etmektedir.

472 BOA. HR. SFR.4. 582/18 Lef: 3. Kayıt tarihi: 20 Mayıs 1899.

Öte yandan raporun yazarı bu memleketlerin 20.000 ve 30.000 nüfuslu büyük şehirler ve ticaret yollarına sahip olduğu, hayvancılık ve çeşitli zirai ürünlerin yetiştiği verimli toprakları olduğunu beyan etmektedir. Bu zenginliklerin yanında bölgede bulunan ancak henüz işletilmeyen yer altı kaynaklarının da olduğunu öne sürmektedir. Bu kaynaklar arasında yer alan nitrat ve fosfat ki bu dönemde çok önem kazandığını belirten yazar Tibesti bölgesinde ise volkanik faaliyetlerden dolayı ayrıca termal kaynakları, kükürt, tuz ve pirit madenlerin de bulunabileceğini öne sürerek Osmanlı yönetiminin dikkatini hinterland bölgesinin zenginliklerine çekmektedir.⁴⁷³

Sultan II. Abdülhamit'in Trablusgarp vilayetinin muhafazası ve bölgede nüfuzunu artırmak için başvurduğu bir diğer yol ise bölgeyi bir sürgün yerine çevirmesiydi. Sultan şüphe duyduğu kimi devlet erkânını bölgeye sürgün veya yarı sürgün olarak göndererek bir yandan Jön Türk hareketi başta olmak üzere iktidarına karşı oluşan tehditleri bertaraf ederken diğer yandan Trablusgarp vilayeti ve hinterland bölgesinde Osmanlı yönetiminin varlığını tahkim ediyordu. Bölgeye gönderilen sürgünlerin hem görevlerde bulunmaları hem de bölgenin idari sorunları, sosyoekonomik durumu ve yabancı güçlerin ihlallerine karşı alınması gereken tedbirler üzerine rapor göndermelerıyla Osmanlı'nın yerel müslüman halkıyla da bağlarını güçlendiriyordu. Bölgedeki paylaşım rekabetinin şiddetlendiği 1890'lı yılların sonlarında Trablusgarp'a yarı sürgün olarak gönderilen Abdülkadir Cami⁴⁷⁴ Sahra'daki Osmanlı-Fransız rekabetinde önemli rol üstlenmiştir.

Harbiye Mektebi'nden yeni mezun olan Cami Bey subay arkadaşlarıyla beraber 1898 yılında Trablusgarp vilayetine gönderilmiştir. Birçok görevde bulunduktan sonra 1905-1906 yıllarında vilayetin güney bölgelerinde artan Fransız faaliyetleri dolayısıyla Canet beldesi ve ticaret yolları üzerinde emniyet tertibatını sağlamak üzere Fizan'a gönüllü olarak görevlendirilmiştir. 1906 yılından 1908 yılının sonuna kadar Fizan'da kaldığı süre boyunca resmi raporların yanı sıra tuttuğu özel hatıralar ve bölge

473 Aynı belge.

474 Abdülkadir Cami Baykurt İstanbul'da doğdu. İlköğretiminden sonra askeri okullara gitti ve 1898'de Harbiye Mektebinden mezun oldu. Özgürlükçü akımların içinde yer aldığından sürgün olarak tayin edilen Cami Baykurt çeşitli görevlerde bulundu. 1908'de askerlikten istifa edip siyasete atıldıktan sonra Fizan mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Cumhuriyet döneminde de birçok görevde bulunmuştur.

hakkındaki izlenimleri 1910 yılında **Trablusgarp'tan Sahra-yı Kebir'e Doğru** adıyla kitap olarak İstanbul'da basılmıştır.⁴⁷⁵

Cami Bey Fizan'da bulunduğu süre zarfında vilayetin merkez yönetimine rapor göndererek bölgedeki izlenimleri, sancağın sorunları ve ıslahatı için alınması gereken tedbirleri öneriyordu. Gönderdiği rapor ve layihalarda gezdiği bölgelerin idari ve mali işlerinde maaşların gecikmesi, vergi sistemi ve tahsilatta yaşanan aksaklıkları tespit etmiştir. Ona göre Canet bölgesinde Fransızların ilerlemesine karşı bölgenin ahali Tuareglerin mukavemetlerinin teminatı için geciken ödeneklerin süratle yapılması gerekmektedir. Zira Fransızlar umumiyetle fakir olan ve her şey parayla yapan Tuareglere yönelik büyük harcamalar sarf etmektedir. Merkez yönetimin verdiği cevapta ödeneklerin yapılacağını belirtmekle beraber Cami Bey'in görevlendirildiği bölgenin müslüman bir belde olması nedeniyle Fransızlar servetleriyle hareket etseler de Osmanlı Devleti de din siyasetiyle yani Sultan II. Abdülhamit'in İslam Birliği siyasetiyle üstün geleceği beyan edilmektedir.⁴⁷⁶

Fizan'ın Gat kazasında bir süre kaymakamlık görevini yürüten Cami Bey bazı gerekli ıslahatları da fiilen hayata geçirerek Osmanlı Devleti ile bölge müslümanları arasındaki bağ ve münasebetleri güçlendirmiştir. Kaymakamlık görevi sırasında belediye ve hükümet daireleri ve vergi sistemini yapılandırarak kazanın idari ve mali işlerini düzene sokmuştur. Bunun yanında getirdiği hukuki düzenle birlikte bölge ahalisinin gönlünü de kazanarak Osmanlı Devleti'ne olan sadakatleri ve tabiiyetlerini pekiştirmiştir.⁴⁷⁷

Bu dönemde Afrika'dan Padişaha gönderilen arzuhallere bakıldığında II. Abdülhamit'in İslam Birliği siyaseti ve kamu diplomasisinin kıta Müslümanlarının bazı önderleri nezdinde yankı bulduğu görülmektedir. 1894 yılında Batı Afrika'daki İngiliz kolonisi Nijerya'nın yerlilerinden Muhammed Şittah, yaşadığı bölgenin Müslümanları adına İngiltere'nin Liverpool şehrinde mukim Abdullah Quilliam⁴⁷⁸

475 Arı İnan (Hz), **Cami Baykurt'un Anılarıyla son Osmanlı Afrikası'nda Hayat Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

476 **A.g.e.**, s. 290-291

477 **A.g.e.**, s. 327.

478 Abdullah Quilliam İslam'ı kabul eden bir İngiliz vatandaşıdır. Britanya İmparatorluğu içindeki Müslümanların reisi veya şeyhülislam olarak bilinmektedir.

vasıtasıyla halife padişah II. Abdülhamit'e bir arzuhal göndermiştir. Muhammed Şittah arzuhalinde Lagos şehrinde inşa ettiği cami ve külliye'nin açılışında kamuya sergilenmek ve gelecek nesillere miras bırakılmak üzere halife padişah'tan sembolik bir hediye gönderilmesini istirhamda bulunmuştur. Talebin olumlu karşılanmasının büyük önem taşıdığını belirten Muhammed Şittah, kendisi ve bütün bölge Müslümanları Osmanlı Devleti'nin refahı ve mutluluğu ve halifenin iktidarının devamı için dua ettiklerini beyan etmektedir.⁴⁷⁹ Arzuhali Osmanlı Londra sefaretine ulaştıran Abdullah Quilliam da Muhammed Şittah'ın talebine olumlu cevap verilmesi ve bölge Müslümanlarının dini faaliyetlerinde halife tarafından desteklenmesinin büyük önem taşıdığına vurgu yapmaktadır. Ona göre halife padişahın destekleri bölgedeki bütün Müslümanların din faaliyetlerine teşvik edeceği gibi ileride asker alımı ve maddi yardımı konularında Osmanlı Devleti'ne yararlı olmalarını sağlayacaktır.⁴⁸⁰

Sultan II. Abdülhamit de bu talebe olumlu cevap vererek Muhammed Şittah'ın Lagos'ta Cami-i şerif ve külliye inşa etmesinden dolayı kendisine dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesini buyurmuştur.⁴⁸¹ Nişanı teslim görevi verilen Abdullah Quilliam Lagos'a giderek Muhammed Şittah'a taktırmıştır. Quilliam bu görevi ifa etmek üzere yaptığı yolculuk sırasında uğradığı İngiliz sömürgesi Sierra Leone'nin Freetown şehrinde de gittikçe genişleyen bir müslüman topluluğunu bulduğu, bu topluluğun halifeye çok bağlı ve sadık olduklarını aktarmaktadır. Nitekim bu dönemde batı Afrika'da dört sene dolaşan Medineli Şeyh Abdülkerim bin Ömer Murad Sierra Leone'de Hamidiye adlı bir mektep açarak yerlilerden bir putperest emir, ailesi ve altı yüz kadar taraftarına İslam'ı kabul ettirmiştir. 1902 yılında şeyh Abdülkerim Sierra Leone'de kurduğu mektebin ve bölge Müslümanlarının talepleri ve ayrıca bu Müslümanların mazbatalarını bizzat padişaha teslim etmek üzere Liverpool'daki Osmanlı konsoloslughuna gidip İstanbul'a geliş iznine başvurmuştur.⁴⁸² 1903 yılında ise Sierra Leone Müslümanlarının reisi Alimami Muhammed Gheirawani'nin vefatı üzerine kardeşi Muhammed Salihu Majid de şeyhülislam Abdullah Quilliam'a mektup

479 BOA. Y. PRK. AZJ. 56/7.

480 BOA. Y.PRK BŞK. 35/77. Tarih: 12 Mart 1894.

481 BOA. İ.TAL. 47/2. Tarih: 26 Mart 1894.

482 BOA. HR. SFR.3. 524/2. Tarih: 7 Haziran 1902.

göndererek merhumun halife II. Abdülhamit'e olan sevgisinden ötürü padişaha haber verilmesini istirhamda bulunmuştur.⁴⁸³

483 BOA. **HR.** SFR.3. 528/50. Tarih: 08 Eylül 1903.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak Osmanlı Devleti'nin sömürgecilikle anılan Berlin Konferansı'na katılmasıyla emperyalist emeller ve amaçları taşıyıp taşımadığı ve sonraki dönemde Avrupa devletleri gibi emperyalist politikaları izleyip izlemediği gibi sorulara tarihsel yöntem ve disiplinlerarası bir yaklaşımla üç aşamada cevap aramaya çalıştık. Bu amaçla ilk olarak Berlin Konferansı'ndan bir yüzyıl öncesine kadar süre zarfında Avrupa'daki siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri inceleyerek XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Afrika'da başlayan sömürgecilik faaliyetlerinin Avrupa'ya has faktörlerden kaynaklandığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Uluslararası ilişkilerin doğası gereği devletler ulusal çıkarlarını gözeterek birbirlerine karşı nüfuz kazanma politikalar yürütürler. Ancak Avrupa devletlerinin XVI. yüzyıldan beri izledikleri yayılmacı ve daha ziyade sömürgeci politikaları Amerika kıtasına yönelikken XIX. yüzyıl itibarı ile gittikçe Asya ve Afrika kıtalarına çevirmelerinde Avrupa'da meydana gelen siyasi, ekonomik ve toplumsal devrimlerin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan biri de Fransız ihtilaliyle başlayan ve tüm Avrupa kıtasına yayılan milliyetçilik bir yandan ulus devletlerin kurulmasına yol açarken diğer yandan bu devletlerin ticari, jeopolitik ve stratejik çıkarlarının ötesinde medeniyet, ulusal şan ve şerefleri adına Avrupa kıtasından tüm dünyaya yayılmalarını da beraberinde getirmiştir.

Milliyetçiliğin yanında ABD'nin bağımsızlığı ve özellikle 1820'li yıllardan itibaren uyguladığı Monroe doktrini Amerika kıtasında dört yüzyıldır devam eden Avrupa sömürgeciliğinin sonunu getirmiştir. Böylece yeni sömürge arayışına girmek zorunda kalan Avrupa devletleri Afrika kıtası gibi sömürgeleşmemiş bölgelere yönelmelerine vesile olmuştur. Ekonomik olarak ise bilimsel ve teknik gelişmeleriyle meydana gelen Sanayi Devrimi ve kapitalist düzenin yol açtığı üretim ve sermaye fazlalığı hem hammadde hem de tüketim pazarı ihtiyacını doğurmuştur. Liberalizmle birlikte milliyetçiliğin yükseldiği bu yüzyılda hammadde ve pazar ihtiyaçlarına çözüm olarak yeni sömürge imparatorlukların oluşturulması olmuştur. Buna ilave olarak katlanan Avrupa nüfusuna iskân yerleri arayışı, Avrupa devletleri arasındaki sömürge rekabetini artırmıştır. Bu devletlerin deniz ötesi sömürge arayışlarının

meşrulaştırılması ve özellikle Afrika kıtasının hedef haline getirilmesinde, Avrupa'da kurumsallaşan doğa ve beşerî bilimlerin büyük rol üstlendiği anlaşılmıştır. Zira toplumları hiyerarşik şekilde ırklara ayırarak birbirinden üstün olduklarını savunan bu bilimler, ırkların en altına konumlandığı Afrika toplumlarının medeniyet adına sömürgeleştirilmesine meşruiyet zemini hazırlamıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyıl Avrupa sömürgeciliğinin yayılmasında Afrika kıtasının iç dinamikleri de etkili olmuştur. Kıtada dört asır boyunca süren köle ticareti ve XIX. yüzyılda meydana gelen dini devrimler ve beraberindeki savaşlar neticesinde Afrika'nın toplumsal ve devlet yapıları zayıflamış ve bu durum sömürgeci devletleri celb etmiştir.

İncelenen faktörlerden hareketle Avrupa devletlerini sömürgeciliğe sürükleyen en önemli unsur ekonomik çıkarların olduğu görülmüştür. Bunun için ikinci aşamada Avrupa devletlerinin Afrika'daki ticari ve nüfuz alanı rekabetleri doğrudan Berlin Konferansı'na giden sürece yol açtığı ortaya çıkarılmıştır. Kongo Havzası'nda uzun yıllardan beri ticaret faaliyetleri yürüten Portekiz, İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi devletlerin bölgedeki varlığına Belçika'nın da 1876 yılından itibaren eklenmesiyle mevcut rekabet şiddetlenmeye başlamıştır. Nitekim bu rekabetin düzenlenmesi ve bütün devletlerin bölgeden istifade etmesi için koşulların belirleneceği uluslararası bir konferans önerilmiştir. Konferans 15 Kasım 1884 tarihinde Berlin'de Alman şansölyesi Bismarck başkanlığında toplanmıştır. Üç ay süren konferans sırasında yapılan müzakereler ve neticesinde imzalanan genel antlaşma Avrupa devletlerinin amaçlarını açıkça ortaya koymaktadır. Konferansta alınan kararlar icabı Avrupa ticareti için Afrika'nın merkezinde büyük bir serbest ticaret bölgesi oluşturulurken kıta topraklarının sömürgeleştirilmesi için koşullar belirlenmiştir. Konferansın genel antlaşmasının tasdik edildiği tarihin hemen ardından bu devletler arasında büyük bir paylaşım yarışı başlamıştır. Yapılan ikili antlaşmalarla her devlet kendi nüfuz alanını belirledikten sonra yer altı ve üstü kaynaklarını işletmeye başlamıştır. Bu devletlerin konferanstaki amaçları ve sonrasındaki politikaları Osmanlı Devleti ile karşılaştırarak ortaya çıkarmamıza imkân sağlamıştır.

Son aşamada incelediğimiz Osmanlı Devleti ise konferansa katılmak için gösterdiği diplomatik çabalardan müzakere sırasındaki çekinceleri ve konferans sonrasında yürüttüğü politikalarla bekası için öncelikli olarak Avrupa ile uyum

sağlamayı, güvenliği ve toprak bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Dönemin yazışmaları ve arşiv kayıtlarına yansıdığı gibi Osmanlı Devleti konferans sırasında Avrupa devletlerinin aksine menfaatleri olmadığından Kongo Havzası'nda oluşturulması planlanan serbest ticaret bölgesinin Afrika'nın doğusuna genişletilmesi ve Nil nehri havzasını da içine alınmasına karşı diğer devletlerinin menfaatleriyle ters düşmeyecek şekilde çekincelerini ortaya koymuştur. Nitekim konferans sonrasında hem Yukarı Mısır bölgesinde Kongo Bağımsız Devleti ve İngiltere'ye karşı hem de Trablusgarp vilayetinin hinterland bölgesinde Fransa'ya karşı yoğun bir diplomatik mücadele vermiştir. Ayrıca güvenliği ve toprak bütünlüğüne bağlı olarak Osmanlı Devleti üstlendiği hilafet görevi dolayısıyla Afrika Müslümanlarıyla irtibatını kuvvetlendirerek müslüman beldelerle birlik ve beraberliği sağlamayı amaçlamıştır. Konferans müzakerelerinde kıta Müslümanlarının ibadet ve ibadethane inşası özgürlüğünü savunan Osmanlı Devleti konferans sonrasında başlayan paylaşım rekabeti sırasında da II. Abdülhamit'in İslam Birliği politikaları çerçevesinde bu Müslümanları hilafetin himayesi altında toplamaya çalışmıştır. Bu amaçla Afrika'daki müslüman kral ve önderleri nezdinde birçok görevli gönderilmiştir.

XIX. yüzyıl sömürgeciliği ve Berlin Konferansı'na yol açan sebeplerden başlayıp konferansta hedeflenen amaçlar ve sonrasında izlenen politikalara kadar Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında yaptığımız karşılaştırma neticesinde Osmanlı'nın Afrika'ya yönelik amaçları ve politikalarının modern sömürgeci ve emperyalist emelleri taşımadığı anlaşılmaktadır. Gördüğümüz üzere XIX. yüzyıl modern sömürgeciliği ve emperyalizm hareketi uluslararası ilişkilerin doğası gereğinden daha çok Avrupa ülkelerinin ulusal çıkarları, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarından doğmuştur. Nitekim bu ihtiyaçların karşılanması için ortaya çıkan rekabet önce Berlin Konferansı süreci ve ardından da Afrika'nın paylaşılarak sömürgeleştirilmesine yol açmıştır. Avrupa devletleri Afrika'daki ticari ve nüfuz alanlarını savunmak üzere Berlin Konferansı'na davet edilirken Osmanlı Devleti'nin güvenlik ve toprak bütünlüğüne karşı oluşan kaygılarla katılmaya çaba gösterdiğini görüyoruz. Buna göre Konferans müzakerelerinde de Avrupa devletleri Afrika'da serbest ekonomi ve ticaret koşullarını oluşturmaya bakarken Osmanlı Devleti Afrika'daki toprakları ve dindaşlarına karşı doğabilecek olumsuz sonuçlar ve tehditleri

önlemeye çalışmıştır. Konferans sonrasında ise Avrupa devletlerinin Afrika'da ekonomik ve ticari başta olmak üzere muhtelif çıkarlar uğruna sömürgeleştirme politikalarını hayata geçirdiği sırada Osmanlı Devleti yine güvenliği ve toprak bütünlüğünü önceleyen ve kıta Müslümanlarına hamilik politikaları geliştirmiştir.

Böylelikle tezimiz Batıda yapılan ve Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na katılması ve müteakip yıllarda Afrika politikalarını emperyalizm ve sömürgecilik olarak değerlendiren çalışmalardan farklılaşmaktadır. Elde ettiğimiz sonuçlara göre Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı sırasında ve Afrika'nın paylaşımı sürecinde mevcut sınırları ötesinde siyasi veya ekonomik emelleri olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira modern sömürgecilik ve emperyalizmin gerekliliğinden hareketle siyasi, ekonomik, askeri ve demografik bakımından sanayileşmiş Avrupa devletlerine nispeten daha zayıf olan Osmanlı Devleti sömürge ihtiyacına duymadığı gibi sömürge kuracak imkânına da sahip değildi. Nitekim emperyalizm çağı olarak nitelendirilen bu dönemde Osmanlı Devleti'nde nüfus, üretim ve sermaye fazlalığı gibi sömürge arayışını gerektirecek durumlar veya pazar ve hammadde ihtiyacına yol açacak sanayileşme de söz konusu olmadığı aşikardır. Emperyalizm çağı, Osmanlı Devleti için sömürge edinme fırsatından daha çok paylaşım konusu olma tehditleri oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi devletin bekası için Berlin Konferansı ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sürecine katılırken savunmacı, güvenlikçi ve diplomatik tutumlara takınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti haklı olduğu meselelerde bile diplomasi yolunu önceleyerek mevcut durumunu savunmakla iktifa etmiştir.

Her ne kadar Berlin Konferansı sırasında ve sonrasında bütün devletler ulusal çıkar ve menfaatlerini savunmaya odaklanmış iseler de Osmanlı Devleti'nin amaçları ve izlediği politikalar emperyalizm ve sömürgecilik çerçevesine girmemektedir. Osmanlı yönetimi mevcut durumunu korumak amacıyla izlediği politikalar bir statüko siyaseti iken Avrupa devletlerinin güç ve kuvvetlerini artırmaya yönelik izledikleri politikalar ise emperyalizm çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nitekim emperyalizm bir imparatorluk kurmaya girişilmiş dinamik bir süreçken, var olan ve kurulmuş bulunan bir imparatorluğun mevcut durumunun muhafazası veya sürdürülme

politikası emperyalizm sayılmamaktadır.⁴⁸⁴ Buna ilaveten dönemin emperyalizm ve sömürgeci politikalarının dayandığı Hristiyanlık dini, medeniyet ve bilimsel ırk teorilerinin Osmanlı aydınlarında ve Afrika'ya yönelik politikalarda benimsenmediği görülmektedir. Osmanlı arşiv belgelerine de yansıdığı gibi Afrika'nın iç kesimlerinde siyasi ve toplumsal düzene sahip ve kendi yönetim anlayışı ve yargı sistemleri içinde yaşayan milyonlarca Müslümanın Avrupalılar tarafından haksız yere medeniyetsiz ve vahşi tasvir edilmesine karşı çıkılmaktaydı.⁴⁸⁵ Bu bağlamda Osmanlı Devleti üstlendiği halifelik görevi dolayısıyla Berlin Konferansı'nda ve özellikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde dönemin sömürgecilik ve emperyalizm ideolojisiyle uyuşmak yerine bilakis bir medeniyetler çatışmasında var olma mücadelesi içine girdiği söylenebilir.

Bununla birlikte dönemin Batı ideolojisinin farkında olup Osmanlı Devleti'nin bekası için konjonktüre göre hareket etmesi gerektiğini savunan Osmanlı devlet adamları da mevcuttur. Bunların yazdığı yazı ve raporlarda Avrupa devletlerinin sömürgeci, yayılmacı ve emperyalist politikalarına benzetilebilecek fikirlere rastlamak mümkündür. Zira Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmak amacıyla kullandıkları işgal, ilhak ve toprak işletimi gibi kavramlar ve kimi zaman devleti harekete geçirmeye yönelik bölgenin toprak verimliliği ve yer altı zenginlikleri üzerine yaptıkları vurgular sömürgeci devletlerin söylemlerini çağrıştırmaktadır. Değindiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin orta Afrika'nın Çad gölü bölgesinde bulunan Müslüman sultanlıklarını kendi topraklarına ilhak etmesi için çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin menfaatleri açısından bölgeye dikkat çeken raporlarda oranın arazilerinin büyüklüğü, genişliği, verimliliği ve nüfusunun büyük öneme haiz olduğu vurgulanmaktadır. Batılı seyyahlarının verilerine dayanan bu raporlar söz konusu bölgelerin büyük çoğunlukla Müslümanlardan oluştuğu, Osmanlı Devleti için eşsiz ve sayısız asker alımı kaynağı olabileceği ve ayrıca söz konusu bölgelerin düzenli işletilmesi halinde imparatorluğun gücünü artıracığı ve daha önce devletin kaybettiği toprak ve insan gücünü de zamanla telafi edeceği belirtilmektedir.⁴⁸⁶

484 Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika**, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, c. 1, s. 54-55.

485 BOA. HR. SFR.4. 582/18, Lef: 3.

486 BOA. Y.EE. 102/17.

Osmanlı Devleti'nin dikkatini bu orta Afrika bölgesine çeken başka raporda bu memleketlerin 20.000 ve 30.000 nüfuslu büyük şehirler ve ticaret yollarına sahip olduğu, hayvancılık ve çeşitli zirai ürünlerin yetiştiği verimli topraklara sahip olduğu beyan edilmektedir. Bu zenginliklerin yanında bölgede bulunan ancak henüz işletilmeyen yer altı kaynaklarının da olduğu öne sürülmektedir. Bu kaynaklar arasında yer alan nitrat ve fosfat yanı sıra Tibesti gibi bölgelerde özellikle volkanik faaliyetlerden dolayı ayrıca termal kaynakları, kükürt, tuz ve pirit madenlerin de bulunabileceği ifade edilmektedir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla bu zengin bölgeler yabancı devletlerin eline düşmeden bir an evvel işgal edilip Osmanlı otoritesinin kurulması için Osmanlı yönetimini harekete geçirmeye yönelik teşvik raporlar yazılıyordu.

Ancak güçsüzlüğünden dolayı harekete geçemeyen Osmanlı Devleti bu toprak mücadelesinden mağlup çıkmıştır. Nitekim önce Trablusgarp savaşı, ardından Balkan Savaşları ve Cihan Harbi'nden sonra bütün Osmanlı toprakları işgal edilmiştir. Böylece son bulan Afrika'daki dört yüzyıllık Osmanlı idaresi ile yeni kurulan sömürgeci yönetimi tezimizde yaptığımız mukayesenin içine alınmaması çalışmamızın eksik tarafı olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Afrika Müslümanlarına olan yaklaşıma çalışmamızda değinilmekle beraber Afrikalı gayrimüslim toplumlara bakışı ve algısı incelenmemiştir. Öte yandan tezimizin Trablusgarp vilayeti ve hinterlandıyla sınırlandırılması Osmanlı Devleti'nin aynı dönemde doğu ve güney Afrika'daki politikalarını kapsamasını engellemiştir. Bu açıdan tezimizin bu konularda yapılacak nihai araştırma olmadığı ve bu eksiklikleri tamamlayacak yeni araştırmalara ışık tutarak zemin sağlama mahiyetinde olduğunun altı çizilmelidir.

487 BOA. **HR.** SFR.4. 582/18, Lef: 3.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri

Hariciye Nezareti İstişare Odası. (HR. HMŞ. İŞO)

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR.SYS)

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri (HR.TO)

HR. SFR.3 Londra Sefareti

HR. SFR.4. Paris Sefareti

İrade Taltifat (İ.TAL)

İrade Hariciye (İ.HR)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Sadaret Meclis-i Vükela Evrakı (A.AMD. MV)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)

Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ)

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR)

Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Perakende Serkurenalık Evrak (Y.PRK.SRN)

Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM)

B. Fransız Arşivleri

Bibliothèque Nationale de France, Gallica.bnf.fr

2. ARAŞTIRMA ESERLER

Açba Sait, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1995.

Afrika-yı Garbî İşlerine dair Berlin'de Mün'akid Konferans Mazbatalarının Tercümesidir, Dersaadet Matbaa-i Osmani, İstanbul 1302.

Ajayi J. F. Ade (ed.), **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique au XIXe siècle Jusque vers les Années 1880**, Tome VI, Editions UNESCO, 1995.

- Akyıldız Ali, **Tanzimat Dönemi: Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Akyıldız Ali–Kurşun Zekeriya, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası K. Yayınları, İstanbul 2015.
- Alexis M. G., **La Barbarie Africaine et l'Action Civilisatrice des Missions Catholiques au Congo et dans l'Afrique Equatoriale**, H. Dessain, Liège 1889.
- Aron Raymond, **Paix et Guerre entre les Nations**, Calmann-Lévy, Paris 1962.
- Aslantaş Selim, **Osmanlı'da Sırp İsyanları 19. Yüzyılın şafağında Balkanlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Babavatan (Uğur) Hatice, **Understanding Afrika-yi Osmani in the Late Ottoman Empire: The Case of Zanzibar**, Boğaziçi University, İstanbul, 2003. Tez 2005 yılında Türkçeye çevirilerek yayınlanmıştır. **Osmanlı Afrika'sında bir Sultanlık: Zengibar**, Küre Yayınları, İstanbul 2005.
- Beaulieu Paul Le Roy, **De la Colonisation chez les Peuples Modernes**, Guillaumin, Paris 1891.
- Bergeron Louis, **Le Monde et son Histoire : Les Révolutions Européennes et le Partage du Monde, XVIII^{ème} siècle – XIX^{ème} Siècle**, Editions Bordas et Laffont, 1972.
- Boahen A. Adu (ed.), **Histoire Générale de l'Afrique, l'Afrique sous Domination Coloniale**, Tome VII, Editions UNESCO, 1987/2000.
- Boukharine Nikolai, **L'Economie Mondiale et l'Impérialisme : Esquisse Economique**, Editions Sociales Internationales, Paris, 1928.
- Brzezinski Zbigniew, **Le Grand Echiquier : l'Amérique et le Reste du Monde**, Çev. Michelle Bessière et Michelle Herpe, Editions Bayard, Paris 1997.
- Buharin Nikolay, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Cevdet Paşa Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, cilt 2.
- Chassagnard-Pinet S. et Hiez D., **Approche Critique de la Contractualisation**, Paris, LGDJ, 2007.
- Cooper Frederick, **Le Colonialisme en Question : Théorie, Connaissance et Histoire**, Payot, Paris, 2010.
- Crowe (S. E.), **The Berlin West African Conference, 1884-1885**, Longmans, Green & C°, Londres 1942.

- Çadırcı Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Çakar Sinan, **Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı**, Kitabevi, İstanbul 2002.
- Çaycı Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Çaycı Abdurrahman, **La Question Tunisienne et la Politique Ottomane (1881-1913)**, Editions Société Turque d'Histoire, Ankara 1992.
- de Gémeaux Christine et Lorin Amaury, **L'Europe Coloniale et le Grand Tournant de la Conférence de Berlin (1884-1885)**, Le Manuscrit, Paris 2013.
- Deringil Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Deville Victor, **Partage de l'Afrique, Exploration, Colonisation, Etat Politique**, Librairie Africaine et Coloniale, Paris 1898.
- Driault Edouard, **La Question d'Orient Depuis ses Origines Jusqu'à Nos Jours**, Ancienne Librairie Germer Baillière, Paris 1898.
- Duchet Michèle, **Anthropologie et Histoire au Siècle des Lumières**, Editions Albin Michel, 1995.
- Duponchel Adolphe, **Le Chemin de Fer Transsaharien, Jonction Coloniale Entre l'Algérie et le Soudan : Etudes Préliminaires Du projet et Rapport de Mission**, Montpellier 1878.
- el-Müeyyed Sadık, **Afrika Sahra-yı Kebîrinde Seyahat**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010.
- Eraslan Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- Engelhardt Edouard-Philippe, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Tarih, İstanbul 1999.
- Ferro Marc, **Histoire des Colonisations, des Conquêtes aux Indépendances : XIII-XX^e Siècle**, Editions du Seuil, Paris 1994.
- Fleiner-Gerster Thomas, **Théorie Générale de l'Etat**, PUF, Paris, 1986.
- Foucault Michel, **Les Mots et les Choses**, Gallimard, 1966.
- Georgeon François, **Abdulhamid II le Sultan Calife**, Fayard, Paris 2003.
- Göze Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 1987.
- Guillaumin Colette, **L'Idéologie Raciste. Genèse et Langage**, Actuel, Mouton, Paris 1972.

- Gümüş Musa, **Güç ve Diplomasi Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid**, Kitabevi, İstanbul 2018.
- Güriz Adnan, **Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme**, Siyasal Kitabevi, 1995.
- Hampaté Bâ Amadou et Daget Jacques, **L'Empire Peul du Macina (1818-1853)**, Editions de l'Ecole des hautes études en sciences sociales, 1984.
- Hasan Demirhan, **Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Hauser Henri, Jean Maurain, Pierre Benaerts, **Du Libéralisme à l'Impérialisme : 1860-1878**, Félix Alcan, Paris 1939.
- Hayes Carlton H., **Milliyetçilik: Bir Din**, Çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Hobbes Thomas, **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hobsbawm Eric J., **The Age of Empire: 1875-1914**, Vintage Books, New York, 1989.
- Hobsbawm Eric, **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.
- Hobsbawm Eric, **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, Dost Yayınlar, Ankara 1999.
- Hobsbawm Eric, **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara 2013.
- Hobson John. A., **Imperialism. A Study**, University of Michigan, 1971.
- Holt P. M., **The Mahdist State in the Sudan (1881-1898)**, Oxford 1958.
- Houre Paul, **Türkiye Nasıl Paylaşıldı? Kaynarca Muahedesi'nden Son Felaketimize Kadar Şark Meselesi**, DBY Yayınları, İstanbul 2016.
- İnan Arı (Hz), **Cami Baykurt'un Anlarıyla son Osmanlı Afrikası'nda Hayat Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- İzzet Mehmed, **Yeni Afrika**, İstapan Matbaası, İstanbul 1308/1890.
- Jean Darcy, **France et Angleterre. Cent Années de Rivalité Coloniale**, Librairie Perrin et C, 1904.
- Johnston H.A.S, **Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma**, çev. Kadir Özköse, Ensar Yayıncılık, Konya 2008.
- Jorga Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- Karal Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, Cilt 5.

- Kavas Ahmet, **Les Relations Turco-Tchadiennes: La Politique Ottomane en Afrique Centrale**, ed. Zekeriya Kurşun, Ordaf, İstanbul 2014.
- Kavas Ahmet, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, Kitapevi 2011.
- Keltie John Scott, **The Partition of Africa**, Edward Stanford, London 1895.
- Kızıltoprak Süleyman, **Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Kurşun Zekeriya, **Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı**, Vakıfbank K. Yayınları, İstanbul 2021.
- Kurşun Zekeriya, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İrfan Yayınları, İstanbul 1992.
- Kütükoğlu Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri I (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.
- L'Afrique Noire Depuis la Conférence de Berlin**, *Centre des Hautes Etudes sur l'Afrique et l'Asie Modernes*, CHEAM, Paris 1985.
- Lacoste Yves, **Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik Bugünün Uzun Tarihi**, NTV Yayınları, İstanbul 2007.
- Landes David S., **Kapitalizmin Doğuşu**, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Leclerc Gérard, **Anthropologie et Colonialisme. Essai sur l'Histoire de l'Africanisme**, Fayard, Paris, 1972.
- Lefèbvre Georges, **Kapitalizm**, Çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, 1972.
- Lenin V. I., **Imperialism: The Highest Stage of Capitalism**, Resistance books, Sydney 1999.
- M. De Slane, **Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun**, Imprimerie Impériale, Paris, 1863.
- Martinez-Gros Gabriel, **Brève Histoire des Empires. Comment ils Surgissent, Comment ils s'Effondrent**, Paris, Seuil, La couleur des idées, 2014.
- Mazrui Ali, **Afrikalılar**, Çev. Yusuf Kaplan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- Minavi Mostafa, **Osmanlılar ve Afrika Talanı Sahra'dan Hicaz'a imparatorluk ve Diplomasi**, Çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- Ministère des Affaires Étrangères. Documents Diplomatiques. Affaires du Congo et de l'Afrique Occidentale. Paris. Imprimerie Nationale. M DCCC LXXXV.
- Morgenthau Hans J., **Uluslararası Politika**, çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, C. I ve II, Ankara 1970.

- Moynier Gustave, **La Question du Congo devant l'Institut du Droit International**, Imprimerie Charles Schuchardt, Genève 1883.
- Mudimbe Valentin Y., **The Invention of Africa, Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge**, Indiana University Press, 1988.
- Münir Paşa Salih, **Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları**, (Hz. Ali Birinci – Selma Günaydın), TTK Yayınları, III-4 Sayı: 18.
- Nilsson David, **Sweden-Norway at The Berlin Conference 1884-85 History, National Identity-Making and Sweden's Relations with Africa**, Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala 2013.
- Northrup David (ed.), **The Atlantic Slave Trade**, Lexington, D. C. Heath, 1994.
- Noviçev A. D., **Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979.
- Nuri Mehmed ve Naci Mahmud, **Trablusgarp Osmanlı'nın Son Suğûr-i İslamiyesi**, ed. Ahmet Kavas, Alelmas Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Olivier Roland and Sanderson G. N. (ed.), **The Cambridge History of Africa**, v. VI from 1870 to 1905, Cambridge University Press, 2001.
- Özcan Azmi, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992.
- Özdağı Abdullah, **Osmanlı İdaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911)**, TTK Yayınları, Ankara 2020.
- Özkan Ayşe, **Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Pensa Henri, **L'Égypte et le Soudan Egyptien**, Hachette, 1895.
- Pérez Liliane Hilaire, **L'Invention Technique au Siècle des Lumières**, Albin Michel, 2017.
- Pierantoni Riccardo, **Le Traité de Berlin de 1885 et L'état Indépendant du Congo**, (Fransızca'ya çev. Arthur Rousseau) Librairie Nouvelle de Droit et de Jurisprudence, Paris 1901.
- Pratt Julius W., **A History of United States Foreign Policy**, Prentice-Hall, New York 1955.
- Renouvin Pierre et Duroselle Jean-Baptiste, **Introduction à l'Histoire des Relations Internationales**, Librairie Armand Colin, Paris 1964.
- Renouvin Pierre, Edmond Préclin et Géorge Hardy, **Introduction aux Etudes Historiques : L'époque Contemporaine II**, PUF, 1939, C. 2.

- Reynolds Edward, **Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak Atlantik Köle Ticareti Tarihi**, Çev. Koray Akten, İmge Kitabevi, 2004.
- Robinson Ronald, Gallagher John with Denny Alice, **Africa and The Victorians, The Official Mind of Imperialism**, St Martin Press, New York, 1967, s. 163.
- Rodney Walter, **How Europe Underdeveloped Africa**, Bogle-L'Ouverture Publications, London 1972. Walter Rodney, **Avrupa Afrika'yı Nasıl Geri Bıraktı**, Çev. Hülya Osmanağaoğlu, Dipnot Yayınevi, 2015.
- Said Edward, **L'Orientalisme l'Orient Créé par l'Occident**, (Fransızcaya çev. Cathérine Malamoud), Paris Seuil, 1980.
- Said Paşa, **Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı**, Haz: Gündüz Mustafa, c. 1, Ketebe, İstanbul 2019.
- Salomon Ch., **L'Occupation des Territoires sans Maître Etude du Droit International**, A. Giard, Paris 1889.
- Schnerb Robert, **Histoire Générale des Civilisations : le XIX^{ème} Siècle L'apogée de l'Expansion Européenne (1815-1914)**, PUF.
- Shillington Kevin, **History of Africa**, MacMillan, London 1995.
- Şeker Cafer Talha, **Kenya'nın Müstemleke Tarihi Afrika'da Kolonyalizmin iki Silahı: Din ve Sermaye**, Kaknüs Yayınları, 2016.
- Şen Y. Furkan, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı Yayınevi, Ankara 2004.
- Tandoğan Muhammed, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)**, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Theobald A. B., **The Mahdīya: A History of the Anglo-Egyptian Sudan, 1881-1899**, London 1952.
- Topaktaş Hacer, **Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi, Hüseyin Kâzım Beyin Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)**, Okur kitaplığı, İstanbul 2015.
- Viard Edouard, **La France et la Conférence de Berlin**, Editions Charles Bayle, Paris 1886.
- Wallerstein I., **Le Système du Monde du XV^e Siècle à nos Jours, t. I : Capitalisme et Economie-monde, 1450-1640, t. II: Le Mercantilisme et la Consolidation de l'Economie-monde Européenne, 1600-1750**, Flammarion, 1992.
- Waltz Kenneth N., **A theoretical Analysis: Man, the State and War**, Columbia University Press, New York 1969.

Wauters Alphonse-Jules, **Carte de l'État Indépendant du Congo Dressée d'Après Les Derniers Renseignements, avec un Résumé Chronologique des Principaux Faits de L'histoire de L'œuvre Africaine, 1878 À 1887**, Institut National de Géographie, Bruxelles 1887.

Wesseling Henri, **Le Partage de l'Afrique**, Editions Denöel, 1996.

Yasamee Feroze A. K., **Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888**, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Zürcher Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1998.

3. MAKALELER

Atmore A. E., "Africa on the Eve of Partition", **The Cambridge History of Africa**, v. VI from 1870 to 1905, Cambridge University Press, 2001.

Aymes Marc, "Many a Standard at a Time the Ottomans' Leverage with Imperial Studies", **Contributions to the History of Concepts**, Vol. 8, No. 1, Special Issue: Concepts Of Empire and Imperialism, 2013, s. 26-43.

Beydilli Kemal, "Şark Meselesi", **Halil İnalçık Armağanı Doğubatu Dergisi**, 2009.

Boëtsch Gilles, "Sciences, Savants et Colonies", *in* Sandrine Lemaire (der), **Culture coloniale 1871-1931 Autrement**, « Mémoires/Histoire », 2003.

Bostan İdris, "Orta Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1893-1895)", **Bellekten**, Cilt 54- Sayı 210, 1990.

Bourdeau Michel, "Auguste Comte et la Religion Positiviste : Présentation", **Revue des sciences philosophiques et théologiques**, 2003/1, C. 87.

Bruley Yves, « Histoire de la diplomatie et des relations internationales au XIXe siècle », **Annuaire de l'École pratique des hautes études (EPHE), Section des sciences historiques et philologiques**, 2019.

Brunschwig Henri, "La négociation du traité Makoko", **Cahiers d'études africaines**, vol. 5, n°17, 1965.

Buffon Sadrin Paul, « De l'homme, présentation et notes de Michèle Duchet », 1971. **Dix-huitième Siècle**, n°5, 1973. Problèmes actuels de la recherche.

Carlo Laroche, « Henri Brunschwig. L'expansion allemande outre-mer du XVe siècle à nos jours. Paris, Presses universitaires de France, 1957. » (Collection Pays d'Outre-Mer. Colonies, empires, pays autonomes. Première série : Etudes coloniales.), **Bibliothèque de l'école des chartes**, 1958, C. 116.

- Corneliessen Marloes, "South Africa an Ottoman Colony?", **International Review of Turkish Studies**, Vol. 3, Issue: 2, Istanbul 2013. S. 64-87.
- de Gémeaux Christine, "Les Espaces Coloniaux Allemands", **Recherches Germaniques**, Sayı 43, Varia 2013.
- de Laharpe L.-H., « L'exploration et la civilisation de l'Afrique Centrale » (Mémoire lu à la première réunion du Comité suisse de l'Association Internationale, le 23 avril 1877.), **Le Globe. Revue Genevoise de Géographie**, tome 16, 1877.
- de Laharpe L.-H., « L'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale ». **Le Globe. Revue Genevoise de Géographie**, tome 140, 2000. Cent ans d'exploration à Genève: l'Afrique au tournant des siècles. s. 1 ve 52.
- http://www.persee.fr/doc/globe_0398-3412_2000_num_140_1_1425
- Erişim: 21.06.2021.
- de Laveleye Émile, "L'Afrique Centrale et La Conférence Géographique de Bruxelles", **Revue des Deux Mondes (1829-1971)**, Troisième Période, Vol. 20, No. 3, 1877.
- Deringil Selim, "Les Ottomans et le Partage de l'Afrique 1880-1900" in **The Ottomans, The Turks, And World Power Politics**, The Isis press, Istanbul 2000.
- Deringil Selim, "They Live in a State of Nomadism and Savagery": The Late Ottoman Empire and the Postcolonial Debate", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 45, No. 2 (Apr. 2003), pp. 311-342.
- Diderot Denis, "Encyclopédie", **Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers**, v. 8, 1751-1765.
- Ducharme Daniel et Eid Paul, "La Notion de Race dans les Sciences et L'imaginaire Raciste : La Rupture est-elle Consommée ?" Web no 24 de **l'Observatoire de la génétique** (septembre – novembre 2005), (IRCM)
- <http://collections.banq.qc.ca/ark:/52327/bs58374> Erişim: 07.12.2019.
- Duman Sabit, "Berlin Kongresi", 38. **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, c. III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 2012, s.1183-1190.
- Duroselle Jean-Baptiste, "Paix et guerre entre les nations : la théorie des relations internationales selon Raymond Aron", **Revue française de science politique**, 12^e année, No 4, 1962.
- Farer Tom, "Structurer la Politique étrangère de la Nation : Lutttes de Domination Parmi les Experts Américains des Relations Internationales", **Presses Universitaires De France « Diogène »**, 2003/3 No 203.

- Gücüm Kuntay, “1884-1885 Berlin Konferansı ve Kongo Örneği Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi Karşısında II. Abdülhamid Yönetimi”, **Teori Dergisi**, Nisan 2019, s. 69-82.
- Gürsoy Şahin, “Afrika’nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basınına Yansımaları”, **International Journal of History**, C. 10, Sayı 1, Şubat 2018, s. 247-268.
- İnalcık Halil, "İmtiyazat", **DİA**, c. 22, İstanbul 2000.
- İnalcık Halil, “Tanzimat nedir”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Enstitüsü Neşriyatı**, No: 4, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1941.
- Karaca Ali, “Azmadeler XVIII ve XIX. yüzyılda Suriye’de önemli hizmetlerde bulunan bir Türk ailesi”, **DİA**, c. 4, s. 350.
- Kavas Ahmet, “Afrika’nın Sömürgeleştirilmesi öncesinde Rabih b. Fazlullah’ın kurduğu son Biladu’s Sudan Devleti ve Fransa’yla Mücadelesi”, **The Journal of Ottoman Studies**, XX, İstanbul 2000.
- Kayaoğlu Turan, “Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory”, **International Studies Review**, V. 12, No. 2, 2010.
- Metzger Chantal, “L’empire Colonial Allemand. Brève Histoire – Longue Mémoire”, **Société Française D’histoire des Outre-Mers (S.F.H.O.M)**, 2017/1 N° 394-395.
- Miard-Delacroix Hélène, « L’Allemagne Impériale Entre “Place au Soleil” et “Place à Part” », **Presses Universitaires de France « Relations Internationales »**, 2005/3 N° 123.
- Molina Gérard, “Charles Darwin et la Question du Racisme Scientifique”, **Presses Universitaires de France, Actuel Marx**, 2005/2 No 38.
- Munene G. Macharia, “The United States and the Berlin Conference on the Partition of Africa, 1884 – 1885”, **Transafrican Journal of History**, vol. 19, 1990.
- Öz Mustafa, “Muhammet Ahmet el-Mehdi”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (TDV)**, c. XXX.
- ÖZCAN Merve Suna ÖZEL, “Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi”, **JEBPIR**, 5(1), 2019.
- Özdağ Abdullah, “Sudan’da Mehdilik Hareketi (1881-1885) The Mahdist Movement in Sudan (1881-1885)” **TAD**, C.37/S. 63, 2018.

- Sandjè Rodrigue N., “Le Traité germano-douala du 12 juillet 1884 : étude contemporaine sur la formation des contrats dans l’ordre juridique intemporel”, **Revue québécoise de droit international**, V 29, N 1, 2016.
- Shepperson George, “The Centennial of the West African Conference of Berlin, 1884-1885”, **Phylon**, Vol. 46, No. 1 (1st Qtr., 1985), s. 37-48.
- Société de Géographie de Lisbonne, “La Question du Zaire, Droits du Portugal”, **Memorandum**, Lallemand Frères. Imp Lisbonne, 1883.
- Stengers J. Jean, “The Partition of Africa I, L’impérialisme Colonial de la Fin du XIX^{ème} Siècle : mythe ou réalité”, **Journal of African History**, Vol III, No. 3, 1962.
- Stengers Jean, “Crowe (S. E.). The Berlin West African Conference, 1884-1885”, **Revue belge de philologie et d'histoire**, tome 27, fasc. 1-2, 1949.
- Stengers Jean, “Leopold II et la rivalité franco-anglaise en Afrique, 1882-1884”, **Revue belge de philologie et d'histoire**, c. 47, fasc. 2, 1969, s. 430. ; https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1969_num_47_2_2770 Erişim tarihi : 03.04.2020.
- Türesay Özgür, “L’empire Ottoman Sous Le Prisme Des Études Postcoloniales. À Propos D’un Tournant Historiographique Récent”, **Revue d’Histoire Moderne & Contemporaine**, Berlin, 2013/2 n° 60-2, s. 127-145.
- Türkmen Zekeriya, “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış,” **Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, no. 6.
- Uzoigwe G. N., “Reflections on The Berlin West Africa Conference, 1884-1885”, **Journal of The Historical Society of Nigeria**, Vol. 12, No. 3/4 (Dec. 1984–June 1985).
- Uzoigwe G. N., “The Slave Trade and African Societies”, **Transactions of the Historical Society of Ghana**, c. 14, 1973.
- Wigen Einar, “Ottoman Concepts of Empire”, **Contributions to the History of Concepts**, Vol. 8, No. 1, Special Issue: Concepts of Empire and Imperialism (Summer 2013), s. 44-66.

4. TEZLER

- Bürüngüz Mehmet Refik, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2013.

Doğan Ahmet, “The Berlin West African Conference 1884-1885 and The Ottoman Empire”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University, Ankara 2021.

Gökgedik İsa, “Afrika (Bilâdüssûdan)’da Kurulmuş bir İslam Devleti: Kânim-Bornu ve Osmanlı ile Münasebetleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul 2014.

Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında "İslam Birliği" hareketi (1876-1878)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara 1988.

Hızlı Kasım, “Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa’nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSGS Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2020.

Kızıltoprak Süleyman, “Mısır’ın İngiltere tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti’nin Diploması Mücadelesi: 1882-1887”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.

Kocamaz Gürkan, “1884-1885 Berlin Konferansı ve Afrika’nın Avrupalı Devletler tarafından Paylaşımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2015.

Uçar Gülistan, “II. Abdülhamit Han’ın Batı Dillerinden Türkçe’ye çevirttiği Eserler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya 2020.

Vaillant Mickaël, “Race et Culture. Les Sciences Sociales Face au Racisme. Etude Comparative de la genèse et des modalités de la rupture épistémologique de l’école durkheimienne et de l’école de Chicago avec la pensée raciale (fin XIX^{ème} siècle – 1945)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, IEPP, 2006.

5. SÖZLÜKLER

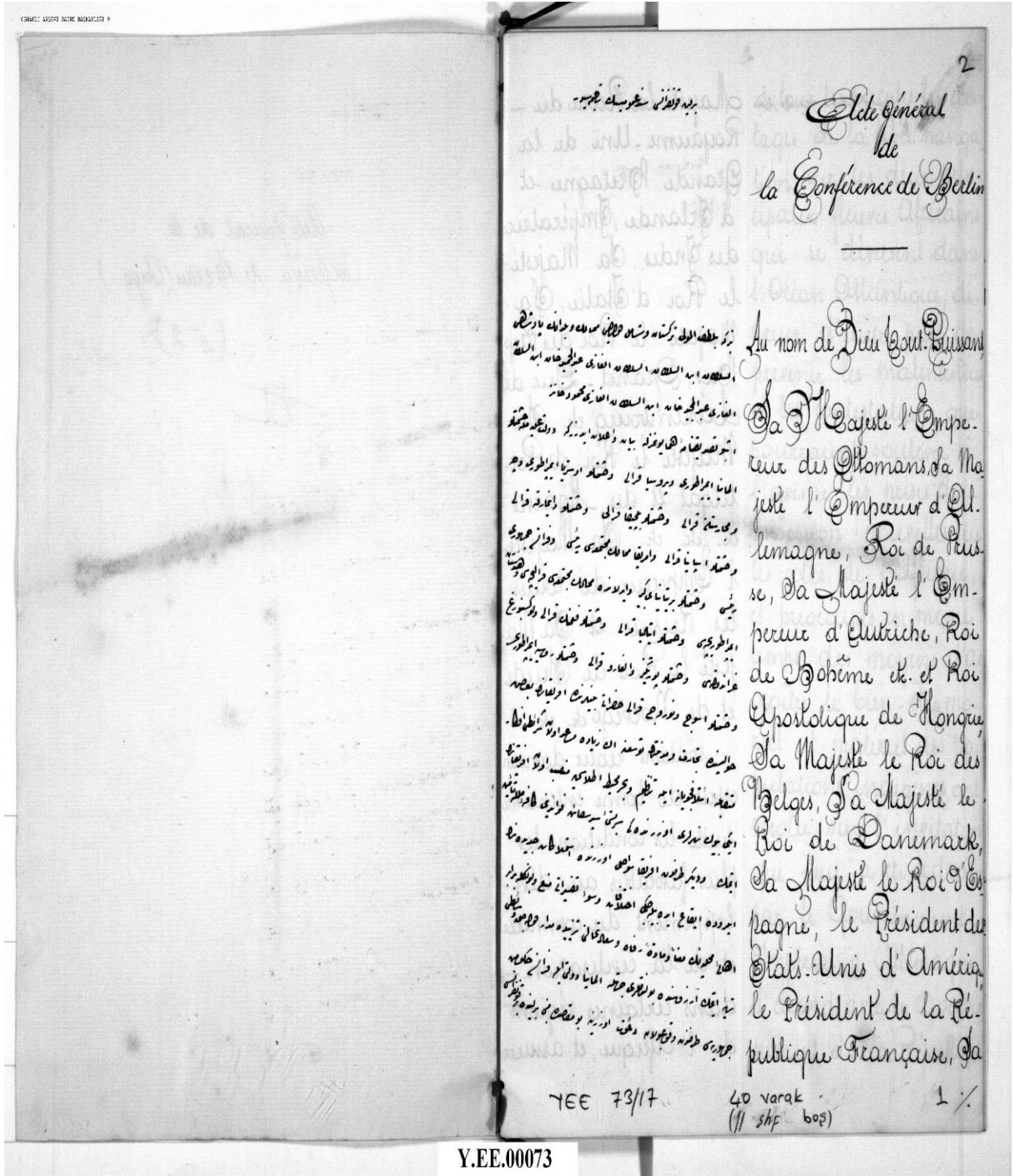
Le Nouveau Petit Robert, Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française, Nouvelle Edition Millésime, 2008.

Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlüğü, Adam Yayınları, İstanbul 1989.

Türkçe Sözlük, TDK yayınları, Ankara 2011.

EKLER

Ek A: Berlin Konferansı Genel Antlaşması'nın Fransızca ve Osmanlıca sureti.



Y.EE.00073

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

Majesté la Reine du -
Royaume - Uni de la
Grande Bretagne et
d'Irlande, Impératrice
des Indes, Sa Majesté
le Roi d'Italie, Sa
Majesté le Roi des Pays
Bas, Grand - Duc de
Luxembourg etc., Sa
Majesté le Roi de Por-
tugal et des Algarves
etc. etc. etc., Sa Majesté
l'Empereur de toutes
les Russies et Sa Ma-
jesté le Roi de Suède
et de Norvège etc. etc.

voulant régler dans un
esprit de bonne entente mu-
tuelle les conditions les
plus favorables au déve-
loppement du commerce
et de la civilisation -
dans certaines régions
de l'Afrique, et assu-

à tous les peuples les avan-
tages de la libre naviga-
tion sur les deux prin-
cipaux fleuves Africains
qui se débouchent dans
l'Océan Atlantique, di-
verses d'autre part de
prévenir les malentendus
et les contestations que
pourraient soulever à
l'avenir les prises de-
possession nouvelles sur
les côtes de l'Afrique,
et préoccupés en même
temps des moyens d'ac-
croître le bien-être mo-
ral et matériel des po-
pulations indigènes, ont
résolu, sur l'invitation
qui leur a été adressée
par le Gouvernement
Impérial d'Allemagne
d'accord avec le Gouver-
nement de la République

Y.EE.00073

Française, de réunir à cette fin une Conférence à Berlin et ont nommé pour leurs Plénipotentiaires, savoir :

فوقه انجمن باقریه و مشهوره مشهوره الامپراطوري و پروسیا فرانک
حکومت فرانسه و فرانسه و در فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه
وزارت و در فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه

à Sa Majesté l'Empereur des Ottomans :

اولاد محمد حسین میر

Mihemmed Said - Pacha, Tégis et Haut Dignitaire, son Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire près Sa Majesté l'Empereur d'Allemagne, Roi de Prusse;

و مشهوره الامپراطوري و پروسیا فرانک و فرانسه فرانسه

à Sa Majesté l'Empereur d'Allemagne, Roi de Prusse :

پروسیا فرانک و فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه

le sieur Othon, Prince de Bismarck, son Président du Conseil des Ministres de Prusse, Chancelier de l'Empire,

و فرانسه فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه و فرانسه

le sieur Paul, Comte de Hatzfeldt, son Ministre d'Etat et Secrétaire d'Etat

du Département des Affaires Étrangères,

و مشهوره الامپراطوري و پروسیا فرانک و فرانسه فرانسه

le sieur Auguste - Busch, son Conseiller Intime Actuel de Légation et Sous-Secrétaire d'Etat au Département des Affaires Étrangères

و مشهوره الامپراطوري و پروسیا فرانک و فرانسه فرانسه

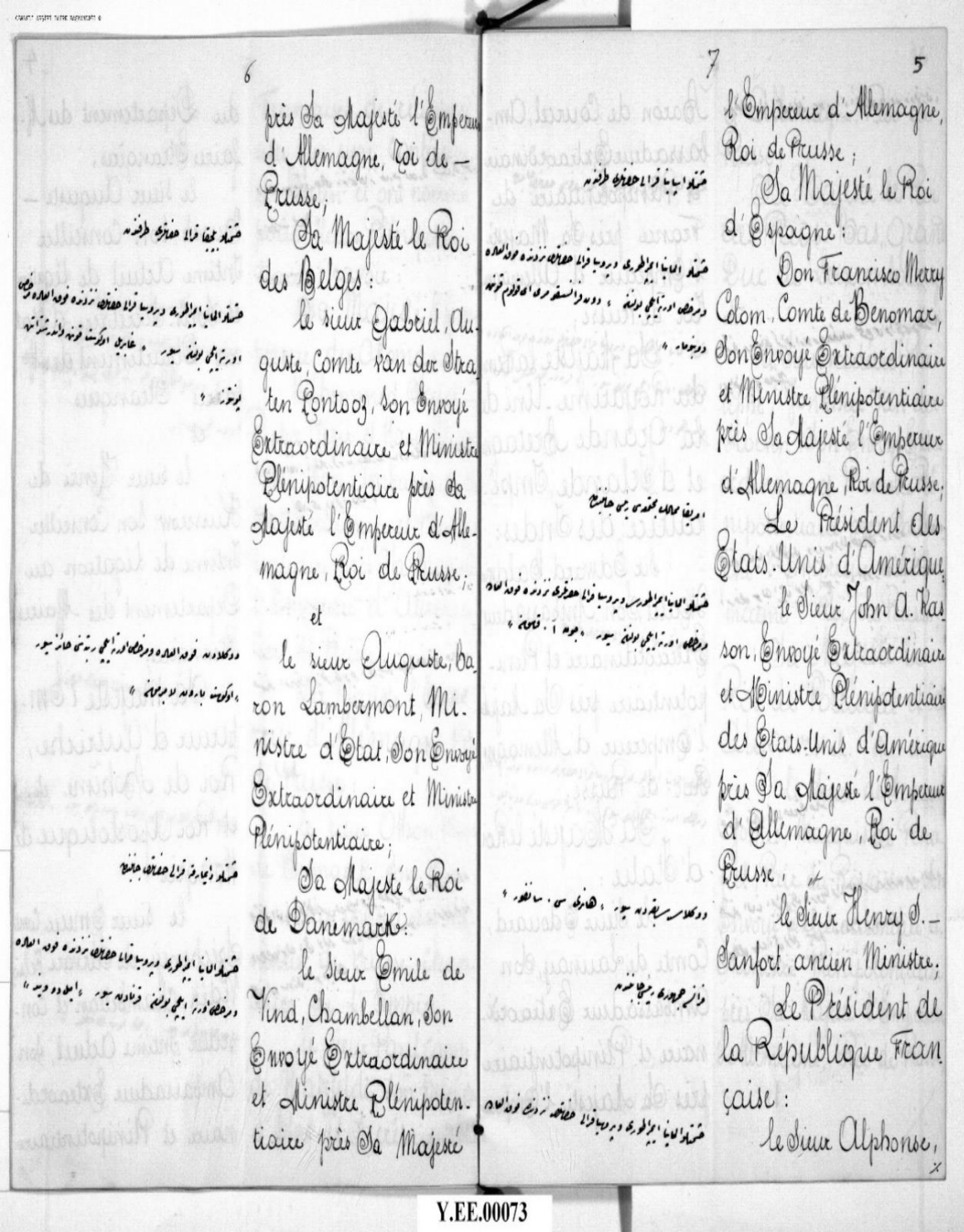
et le sieur Henri de Kussow, son Conseiller Intime de Légation au Département des Affaires Étrangères,

مشهوره الامپراطوري و پروسیا فرانک و فرانسه فرانسه

à Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Bohême etc. et Roi Apostolique de Hongrie :

مشهوره الامپراطوري و پروسیا فرانک و فرانسه فرانسه

le sieur Emuis, Comte Széchenyi, de Sarvaxi Felix Kózik, Chambellan et Conseiller Intime Actuel, son Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire



près Sa Majesté l'Empereur
d'Allemagne, Roi de -
Prusse;

Sa Majesté le Roi
des Belges:

le sieur Gabriel Au-
guste, Comte van der Stra-
ten Pontooz, son Envoyé
Extraordinaire et Ministre
Plénipotentiaire près Sa
Majesté l'Empereur d'Alle-
magne, Roi de Prusse;

et

le sieur Auguste, ba-
ron Lambert, Mi-
nistre d'Etat, son Envoyé
Extraordinaire et Ministre
Plénipotentiaire;

Sa Majesté le Roi
de Danemark:

le sieur Emile de
Lind, Chambellan, son
Envoyé Extraordinaire
et Ministre Plénipoten-
tiaire près Sa Majesté

قصدت بخدمت فرانسوی
قصدت بخدمت پادشاه بلژیک
قصدت بخدمت پادشاه دانمارک
قصدت بخدمت پادشاه پروسه
قصدت بخدمت پادشاه آلمان

قصدت بخدمت پادشاه دانمارک
قصدت بخدمت پادشاه پروسه
قصدت بخدمت پادشاه آلمان

قصدت بخدمت پادشاه دانمارک
قصدت بخدمت پادشاه پروسه
قصدت بخدمت پادشاه آلمان

l'Empereur d'Allemagne,
Roi de Prusse;

Sa Majesté le Roi
d'Espagne:

Don Francisco Marry
Colom, Comte de Benomar,
son Envoyé Extraordinaire
et Ministre Plénipotentiaire
près Sa Majesté l'Empereur
d'Allemagne, Roi de Prusse;

Le Président des
Etats-Unis d'Amérique,

le sieur John A. Kas-
son, Envoyé Extraordinaire
et Ministre Plénipotentiaire
des Etats-Unis d'Amérique
près Sa Majesté l'Empereur
d'Allemagne, Roi de
Prusse;

le sieur Henry D. -
Sanfort, ancien Ministre,

le Président de
la République Fran-
çaise:

le sieur Alphonse,

قصدت بخدمت پادشاه آلمان
قصدت بخدمت پادشاه پروسه
قصدت بخدمت پادشاه اسپانیا
قصدت بخدمت پادشاه بلژیک
قصدت بخدمت پادشاه دانمارک
قصدت بخدمت پادشاه آلمان

قصدت بخدمت پادشاه آلمان
قصدت بخدمت پادشاه پروسه
قصدت بخدمت پادشاه اسپانیا
قصدت بخدمت پادشاه بلژیک
قصدت بخدمت پادشاه دانمارک
قصدت بخدمت پادشاه آلمان

قصدت بخدمت پادشاه آلمان
قصدت بخدمت پادشاه پروسه
قصدت بخدمت پادشاه اسپانیا
قصدت بخدمت پادشاه بلژیک
قصدت بخدمت پادشاه دانمارک
قصدت بخدمت پادشاه آلمان

géographique du Congo, en évitant le bassin de l'Ogoué auquel ne s'applique pas les stipulations du présent acte.

La limite méridionale suivra le cours de la Loge jusqu'à la source de cette rivière et se dirigera de là vers l'Est jusqu'à la jonction avec le bassin géographique du Congo.

3° Dans la zone prolongée à l'Est du bassin du Congo, tel qu'il est délimité ci-dessus jusqu'à l'Océan Indien depuis le cinquième degré de latitude Nord jusqu'à l'embouchure du Zambèze au Sud; de ce point la ligne de démarcation suivra le Zambèze jusqu'à

حدود جنوبی و لوزہ، نوری جھولان بوند بندہ قدر تقصیر
داؤد و قونو راوی جھولان انشاہہ ایڈیڈہ قدر شریہ اسفانہ
طرحہ کیہ جگہ

نقشہ بالاہہ قیدیہ ایڈیڈہ قونو راویک جوت برقیہ جھولان
طرحہ تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر
نوریک جوت جھولان و انشاہہ ایڈیڈہ قدر شریہ اسفانہ
طرحہ کیہ جگہ

ving milles en amont du confluent du Schiri et continuera par la ligne de faite séparant les eaux qui coulent vers le lac Nyassa des eaux tributaires du Zambèze pour rejoindre enfin la ligne de partage des eaux du Zambèze et du Congo.

Et est expressément entendu qu'en étendant à cette zone orientale le principe de la liberté commerciale, les Puissances représentées à la Conférence ne s'engagent que pour elles-mêmes et que ce principe ne s'appliquera aux territoires appartenant actuellement à quel que Etat indépendant et souverain qu'autant que celui-ci y donnera

تواریہ تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر تقصیر
جوت جھولان انشاہہ ایڈیڈہ قدر شریہ اسفانہ
طرحہ کیہ جگہ

son consentement. Les Puissances consentent d'employer leurs bons offices auprès des Gouvernements établis sur le littoral Africain de la Mer des Indes afin d'obtenir ledit consentement et, en tout cas, d'assurer au transit de toutes les nations les conditions les plus favorables.

Article 2.

Tous les pavillons, sans distinction de nationalité, auront libre accès à tout le littoral des territoires énumérés ci-dessus, aux rivières qui s'y déversent dans la mer, à toutes les eaux du Congo et de ses affluents, y compris les lacs, à tous les ports situés sur les bords de ces eaux, ainsi

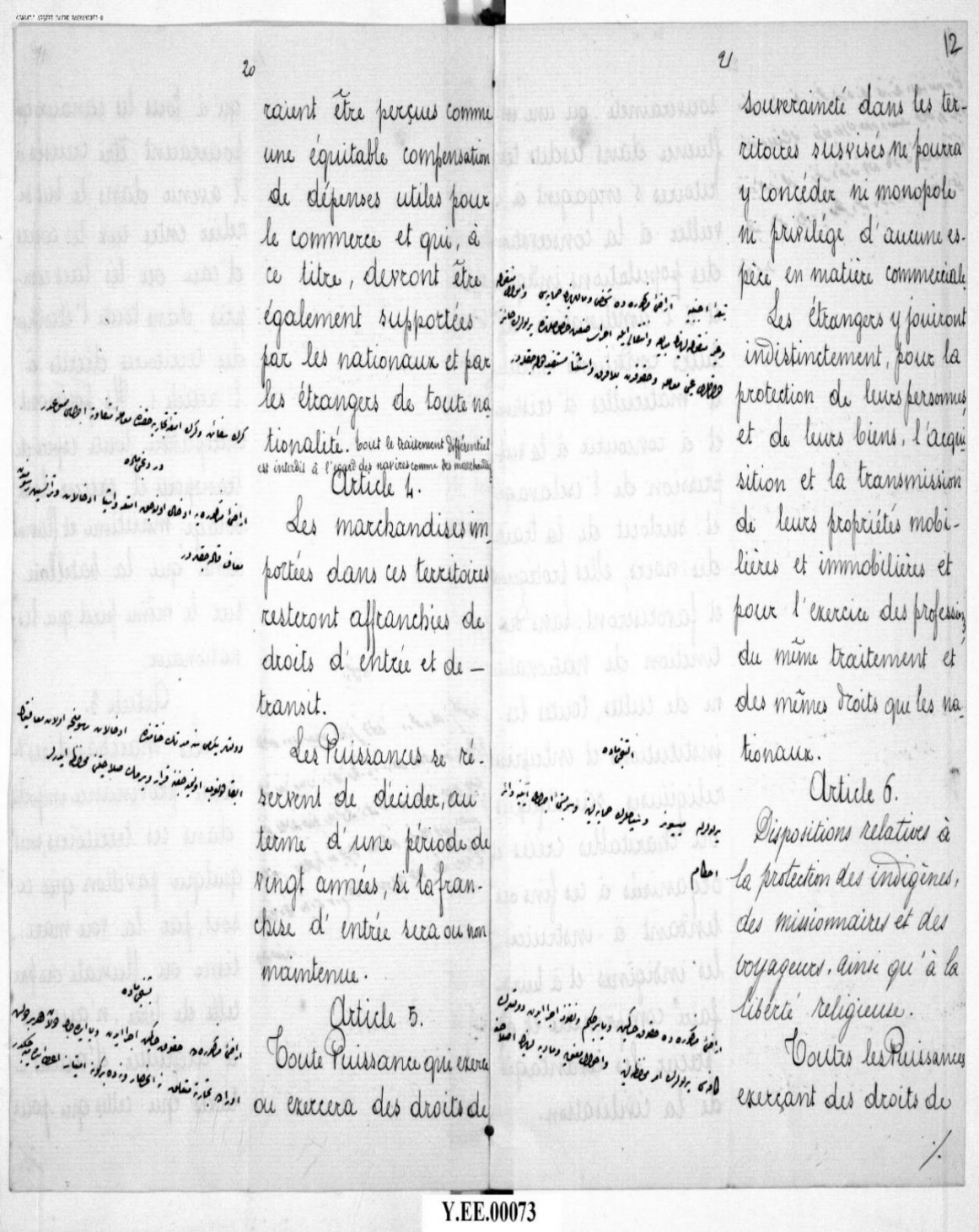
بمقتضى
السلطات المختصة
بالتوسط من
الحكومات
المقامة
على
السواحل
الافريقية
للبحر
الهندى
لحصول
الموافقة
والتأكد
من
تأمين
المرور
لجميع
الامم
على
أفضل
الشروط
الممكنة
والتأكد
من
تأمين
المرور
على
البحر
الهندى
والتأكد
من
تأمين
المرور
على
البحر
الهندى
والتأكد
من
تأمين
المرور
على
البحر
الهندى

qu'à tous les canaux qui pourraient être creusés à l'avenir dans le but de relier entre eux les cours d'eau ou les lacs compris dans toute l'étendue des territoires décrits à l'article 1. Ils pourront entreprendre toute espèce de transports et exercer le cabotage maritime et fluvial ainsi que la batellerie sur le même pied que les nationaux.

Article 3.

Les marchandises de toute provenance importées dans ces territoires, sous quelque pavillon que ce soit, par la voie maritime ou fluviale ou par celle de terre, n'auront à acquitter d'autres taxes que celles qui pour

بمقتضى
السلطات المختصة
بالتوسط من
الحكومات
المقامة
على
السواحل
الافريقية
للبحر
الهندى
لحصول
الموافقة
والتأكد
من
تأمين
المرور
لجميع
الامم
على
أفضل
الشروط
الممكنة
والتأكد
من
تأمين
المرور
على
البحر
الهندى
والتأكد
من
تأمين
المرور
على
البحر
الهندى



raint être perçus comme une équitable compensation de dépenses utiles pour le commerce et qui, à ce titre, devront être également supportées par les nationaux et par les étrangers de toute nationalité. tout le traitement différentiel est censé à l'égard des navires comme des marchandises.

Article 4.

Les marchandises importées dans ces territoires resteront affranchies de droits d'entrée et de transit.

Les Puissances se réservent de décider, au terme d'une période de vingt années, si la franchise d'entrée sera ou non maintenue.

Article 5.

Toute Puissance qui exercera des droits de

souveraineté dans les territoires susvisés ne pourra y concéder ni monopole ni privilège d'aucune espèce en matière commerciale.

Les étrangers y jouiront indistinctement, pour la protection de leurs personnes et de leurs biens, l'acquisition et la transmission de leurs propriétés mobilières et immobilières et pour l'exercice des professions du même traitement et des mêmes droits que les nationaux.

Article 6.

Dispositions relatives à la protection des indigènes, des mineurs et des voyageurs, ainsi qu'à la liberté religieuse.

Toutes les Puissances exerçant des droits de

کتابخانه و مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
در دفتر
ایران، تهران، اداره اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
معاونت اسناد و کتابخانه ملی

دوره بیست ساله سرانجام خواهد داشت و در پایان این دوره باید
بازنگری شود که آیا این امتیاز را باید حفظ کرد یا خیر

تجدید
ایران، تهران، اداره اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
اداره اسناد و کتابخانه ملی

نیز احصای این موارد در صورت لزوم در اسناد و کتابخانه ملی
و در اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
و در اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

تجدید
بروز، بیروت و سایر شهرات
اسلام

ایران، تهران، اداره اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
اداره اسناد و کتابخانه ملی

دقت و اسارتی آنچه از سوی بقیه می باشد از این جهت که
در آن بر مبنای آن در آن بر مبنای آن در آن بر مبنای آن
تقدیر می نماید و این تقدیر را در آن تقدیر می نماید
تقدیر می نماید و این تقدیر را در آن تقدیر می نماید

souveraineté ou une in-
fluence dans lesdits ter-
ritoires s'engagent à
veiller à la conservation
des populations indigènes
et à l'amélioration de
leurs conditions morales
et matérielles d'existence
et à concourir à la sup-
pression de l'esclavage
et surtout de la traite
des noirs, elles protégeront
et favoriseront, sans dis-
tinction de nationalité
ni de cultes, toutes les
institutions et entreprises
religieuses, scientifiques
ou charitables créées et
organisées à ces fins ou
tendant à instruire
les indigènes et à leur
faire comprendre et ap-
précier les avantages
de la civilisation.

فرستاده می شود و این فرستاده می شود
در آن صورت که این در آن صورت که این
در آن صورت که این در آن صورت که این

برای آنکه در آن صورت که این
در آن صورت که این در آن صورت که این
در آن صورت که این در آن صورت که این

برای آنکه در آن صورت که این
در آن صورت که این در آن صورت که این
در آن صورت که این در آن صورت که این

Les missionnaires chré-
tiens, les savants, les ex-
plorateurs, leurs écoles,
bibliothèques et collections seront
également l'objet d'une
protection spéciale.

La liberté de con-
science et la tolérance re-
ligieuse sont expressément
garanties aux indigènes
comme aux nationaux
et aux étrangers. Le libre
et public exercice de tous
les cultes, le droit d'ériger
des édifices religieux et
d'organiser des missions
appartenant à tous les
cultes ne seront soumis
à aucune restriction
ni entrave.

Article 7.

Régime postal.

La convention de l'U-
nion postale universelle

مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب
موقع اولادہ وضع المیزان لازم کلامه تبارک و تعالیٰ
تعالیٰ علیہ و علیٰ اولادہ

revisé à Paris le 1^{er} Juin 1878 sera appliquée au bassin conventionnel du Congo.

Les Puissances qui y exercent ou exerceront des droits de souveraineté ou de protectorat s'engageant à prendre, aussitôt que les circonstances le permettront, les mesures nécessaires pour l'exécution de la disposition qui précède.

Article 8.

Droit de surveillance attribué à la Commission Internationale de navigation du Congo.

Dans toutes les parties du territoire visé par la présente Déclaration où aucune Puissance n'exercerait des droits de souveraineté

مجلس دولته
مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب

مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب
مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب
مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب

ou de protectorat, la Commission Internationale de la navigation du Congo, instituée en vertu de l'article 17, sera chargée de surveiller l'application des principes proclamés et consacrés par cette déclaration.

Pour tous les cas où des difficultés relatives à l'application des principes établis par la présente Déclaration viendraient à surgir, les Gouvernements intéressés pourront convenir de faire appel aux bons offices de la Commission Internationale en lui déférant l'examen des faits qui auront donné lieu à ces difficultés.

Chapitre II. Déclaration concernant

مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب
مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب
مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب

مجلس دولته و با برودہ قلمبہ اولادہ و دفتر سرتا مکتوب

la traite des esclaves.

Article 9.

Conformément aux principes du droit des gens, tels qu'ils sont reconnus par les Puissances signataires, la traite des esclaves étant interdite, et les opérations qui, sur terre ou sur mer, fournissent des esclaves à la traite devant être également considérées comme interdites, les Puissances qui exercent ou qui exerceront des droits de souveraineté ou une influence dans les territoires formant le bassin conventionnel du Congo, déclarent que ces territoires ne pourront recevoir ni de marché ni de voie de transit pour la traite des

درد و غیره...
ایر قاره...
ممالک...
تونس...
ایر...
دولت...
تاریخ...
استان...

ایر...
تونس...
ایر...

ایر...
استان...
دولت...
تاریخ...
ایر...
دولت...
تاریخ...

esclaves de quelque race que ce soit. Chacune de ces Puissances s'engage à employer tous les moyens en son pouvoir pour mettre fin à ce commerce et pour punir ceux qui s'en occupent.

Chapitre III.

Déclaration relative à la neutralité des territoires compris dans le bassin conventionnel du Congo.

Article 10.

Afin de donner une garantie nouvelle de sécurité au commerce et à l'industrie et de favoriser par le maintien de la paix, le développement de la civilisation dans les contrées mentionnées à l'article 1 et placées sous

le régime de la liberté commerciale, les Hautes Parties signataires du présent acte et celles qui y adhéreront par la suite s'engagent à respecter la neutralité des territoires ou parties de territoires dépendant desdites contrées y compris les eaux territoriales, aussi longtemps que les Puissances qui exercent ou qui exerceront des droits de souveraineté ou de protectorat sur ces territoires, usant de la faculté de se proclamer neutres, rempliront les devoirs que la neutralité comporte.

Article II.

Dans le cas où une Puissance exerçant des droits de souveraineté

اورده برقی
برقی داده ده مگر در برقی بجز این صورت است که مندرج در این ماده است
هنگامه و یا بعد از این که این ماده برقرار است بر مبنای این ماده
این ماده و این ماده بر مبنای این ماده این ماده این ماده این ماده

یاد دونه خاطر و یا معافه برقی بجز این صورت است که مندرج در این ماده است
اولاً از این جهت که در این ماده این ماده این ماده این ماده
ملاحظه شود که در این ماده این ماده این ماده این ماده
در این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده
نیز در این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده
و نیز در این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده
و نیز در این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده
و نیز در این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده این ماده

ou de protectorat dans les contrées mentionnées à l'article 1 et placées sous le régime de la liberté commerciale serait impliquée dans une guerre les Hautes Parties signataires du présent Acte et celles qui y adhéreront par la suite s'engagent à prêter leurs bons offices pour que les territoires appartenant à cette Puissance et compris dans la zone conventionnelle de la liberté commerciale, soient, du consentement commun de cette Puissance et de l'autre ou des autres parties belligérantes, placés pour la durée de la guerre sous le régime de la neutralité et considérés comme

appartenant à un Etat non-belligérant, les parties belligérantes renonceraient, dès lors, à étendre les hostilités aux territoires ainsi neutralisés, aussi bien qu'à les faire servir de base à des opérations de guerre.

Article 12.

Dans le cas où un dissentiment sérieux, ayant pris naissance au sujet ou dans les limites des territoires mentionnés à l'article 1 et placé sous le régime de la liberté commerciale, viendrait à s'élever entre les Puissances signataires du présent Acte ou des Puissances qui y adhèreraient par la suite, ces Puissances s'engagent, avant d'en appeler aux armes, à recourir à la

اورنگی ماده
برینجوده در بحر و برسی بخانه اصوا که قطع ازین عقد
و با برانی و قطع استونی از این راه و در دوره اول برانقد
ایع اول اوله و درنجه هرک از اختلاف خود از این روز و در این
ساده طور از خود اول دون تمامه در این روز و در این
و اینجمله در این روز

دردنقد عجز از این راه بخانه " حکم " امروز برانقد
صحتی و این روز

در این روز
قصد بر سرهای نشانی

اوله و در این روز
قصد بر سرهای نشانی
عده و در این روز
علا و استقلال خود از این راه و در این
اطمانه و در این روز

médiation d'une ou de plusieurs Puissances amies. Pour le même cas, les mêmes Puissances se réservent le concours facultatif à la procédure de l'arbitrage.

Chapitre IV

Acte de navigation du Congo.

Article 13.

La navigation du Congo, sans exception d'aucun des embranchements ni issues de ce fleuve, est et demeurera entièrement libre pour les navires marchands, en charge ou sur lest, de toutes les nations, tant pour le transport des marchandises que pour celui des voyageurs. Elle devra se conformer aux

dispositions du présent Acte de navigation et aux règlements à établir en exécution du même Acte.

Dans l'exercice de cette navigation les sujets et les pavillons de toutes les nations seront traités, sous tous les rapports, sur le pied d'une parfaite égalité, tant pour la navigation directe de la plume mer vers les ports intérieurs du Congo, et vice-versa, que pour le grand et petit cabotage ainsi que pour la batellerie sur le parcours de ce fleuve.

En conséquence, sur tout le parcours et aux embouchures du Congo, il ne sera fait aucune distinction entre les sujets des Etats riverains et ceux des non-

این سند در خصوص کلیه جزئیات مربوط به این امر و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی

بنا بر این توافق نامه و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی

riverains, et il ne sera concédé aucun privilège exclusif de navigation, soit à des sociétés ou corporations quelconques, soit à des particuliers.

Ces dispositions sont reconnues par les Puissances signataires comme faisant désormais partie du droit public international.

Article 14.

La navigation du Congo ne pourra être assujettie à aucune entrave ni redevance qui ne résulât pas expressément stipulée dans le présent Acte. Elle ne sera grevée d'aucune obligation d'échelle, d'étape, de dépôt, de rompre charge, ou de relâche forcée.

Dans toute l'étendue du Congo, les navires et les

در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی

این توافق نامه و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی

در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی و در صورتی که در این سند قید نشده است در قوانین داخلی

نایب و غیره
م Marchandises transitant
sur le fleuve ne seront sou-
mis à aucun droit de
transit, quelle que soit leur
provenance ou leur desti-
nation.

یا کبک بر سفینه داده شده است که در آنجا و نایب بر کوزه بر هم واقع
است و هر کس که سفینه او در آنجا است او را در آنجا و هر کس که در آنجا
واقع است او را در آنجا و هر کس که در آنجا واقع است او را در آنجا

Et ne sera établi aucun
péage maritime ni fluvial
basé sur le seul fait de
la navigation, ni aucun
droit sur les marchan-
dises qui se trouvent à
bord des navires. Pourant
seuls être perçus des taxes
ou droits qui auront le
caractère de rétribution
pour services rendus à la
navigation même, savoir:

اول بر چرخه سفینه
بیمه نوس

1: Des taxes de port
pour l'usage effectif de
certains établissements lo-
caux tels que quais, ma-
gasins, etc. etc.

بوم نگاره قنوسی
اجرتا تسبیح بر کوزه است و آنرا بر کوزه در آنجا

Le tarif de ces taxes

بایب ب سفینه نایب و با هم در سفینه نایب و با هم در سفینه نایب

sera calculé sur les dépenses
de construction et d'entre-
tien d'édifices établis
locaux, et l'application
en aura lieu sans égard
à la provenance des ma-
rises ni à leur cargaison.

نایب بر کوزه و غیره و هر کس که در آنجا واقع است او را در آنجا

2: Des droits de pilo-
tage sur les sections flu-
viales où il paraîtrait
nécessaire de créer des sta-
tions de pilotes brevetés.

بوم نگاره قنوسی و هر کس که در آنجا واقع است او را در آنجا

Le tarif de ces droits
sera fixe et proportionné
au service rendu.

نایب بر سفینه نایب و با هم در سفینه نایب و با هم در سفینه نایب

3: Des droits destinés à
couvrir les dépenses techniques
et administratives, faites dans
l'intérêt général de la
navigation, y compris les
droits de phare, de fanal
et de balisage.

بوم نگاره قنوسی و هر کس که در آنجا واقع است او را در آنجا

Les droits de cette der-
nière catégorie seront basés
sur le tonnage des navires,

tel qu'il résulte des papiers de bord, et conformément aux règles adoptées sur le Bas-Danube.

Les tarifs d'après lesquels les taxes et droits, énumérés dans les trois paragraphes précédents, seront perçus, ne comporteront aucun traitement différentiel et devront être officiellement publiés dans chaque port.

Les Puissances se réservent d'examiner, au bout d'une période de 5 ans, s'il y a lieu, de réviser, d'un commun accord, les tarifs ci-dessus mentionnés.

Article 15.

Les affluents du Congo seront à tous égards soumis au même régime que le fleuve dont ils sont tributaires.

توضیحاتی در خصوص این ماده که در مورد تعرفه و حقوق گمرک و سایر امور مربوطه است.

این ماده در مورد بازنگری تعرفه ها و سایر موارد است که هر دو طرف توافق کرده اند.

این ماده در مورد شرایط و ضوابط ورود کالاهای خارجی است.

Le même régime sera appliqué aux fleuves et rivières ainsi qu'aux lacs et canaux des territoires déterminés par l'article 1, paragraphes 2 et 3.

Cependant les attributions de la Commission Internationale du Congo ne s'étendront pas sur lesdits fleuves, rivières, lacs et canaux, à moins de l'assentiment des Etats sous la souveraineté desquels ils sont placés. Il est bien entendu aussi que pour les territoires mentionnés dans l'article 1, paragraphe 3, le consentement des Etats souverains de qui ces territoires relèvent demeure réservé.

Article 16.

Les routes, chemins de fer ou canaux latéraux

این ماده در مورد اعمال همان سیستم در سایر مناطق است.

این ماده در مورد اختیارات کمیسیون بین المللی است.

این ماده در مورد خطوط راه آهن و کانال های جانبی است.

دو طرفه صلح و آنکه اینک مقصد موجوده من اینست
تأسیس این بزرگراه قاره و ترمیم و بهسازی طوله و اندازه معین
توسعه و گسترش عوارضه بله سزای قاره ایبه و بهینه

qui pourront être établis dans le but spécial de suppléer à l'imarigabilité ou aux imperfections de la voie fluviale sur certaines sections du parcours du Congo, de ses affluents et des autres cours d'eau qui leur sont assimilés par l'article 15 seront considérés, en leur qualité de moyens de communication, comme des dépendances de ce fleuve et seront également ouverts au trafic de toutes les nations.

نهادنده و اینست که این بزرگراه و ترمیم و بهسازی
این بزرگراه و ترمیم و بهسازی و توسعه و گسترش
مهمه اینست که در این بزرگراه و ترمیم و بهسازی

De même que sur le fleuve, il ne pourra être perçu sur ces routes, chemins de fer et canaux que des piages calculés sur les dépenses de construction, d'entretien et

اینست که در این بزرگراه و ترمیم و بهسازی
توسعه و گسترش عوارضه بله سزای قاره ایبه و بهینه

اینست که در این بزرگراه و ترمیم و بهسازی
توسعه و گسترش عوارضه بله سزای قاره ایبه و بهینه

اینست که در این بزرگراه و ترمیم و بهسازی
توسعه و گسترش عوارضه بله سزای قاره ایبه و بهینه

d'Administration, et sur les bénéfices dus aux entrepreneurs.

Quant au taux de ces piages, les étrangers et les nationaux des territoires respectifs seront traités sur le pied d'une parfaite égalité.

Article 17.

Il est institué une Commission Internationale chargée d'assurer l'exécution des dispositions du présent Acte de navigation.

Les Puissances signataires de cet Acte, ainsi que celles qui y adhéreront postérieurement, pourront en tout temps, se faire représenter dans ladite Commission, chacune par un Délégué. Aucun Délé-

qui ne pourra disposer de plus d'une voix, même dans le cas où il représenterait plusieurs Gouvernements.

Ce Délégué sera directement élu par son Gouvernement.

Les traitements et allocations des Agents et employés de la Commission Internationale seront imputés sur le produit des droits perçus conformément à l'art. 14 paragraphes 2 et 3.

Les chiffres desdits traitements et allocations ainsi que le nombre, le grade et les attributions des Agents et employés, seront inscrits dans le compte rendu qui sera adressé chaque année aux Gouvernements représentés dans

مجلس قومي...
و...
...

مجلس قومي...
و...
...

مجلس قومي...
و...
...

مجلس قومي...
و...
...

la Commission Internationale.
Article 18.

Les Membres de la Commission Internationale, ainsi que les Agents nommés par elle, sont investis du privilège de l'insolabilité dans l'exercice de leurs fonctions. La même garantie s'étendra aux Offices, bureaux et archives de la Commission.

Article 19.

La Commission Internationale de navigation du Congo constituera aussitôt que cinq des Puissances signataires du présent Acte général auront nommé leurs Délégués. En attendant la constitution de la Commission, la nomi-

mission, représentée par deux
 au moins de ses Membres,
 s'adjoindra à lui pour
 faire une enquête touchant
 la conduite de son agent
 ou employé. Si l'Agent
 Consulaire considère la
 décision de la Commission
 comme soulevant des
 objections de droit, il en
 fera un rapport à son
 Gouvernement qui pour-
 ra recourir aux Puissances
 représentées dans la Com-
 mission et les inviter à
 se concerter sur des ins-
 tructions à donner à la
 Commission.

Article 20.

La Commission Inter-
 nationale du Congo, char-
 gée, aux termes de l'article
 17, d'assurer l'exécution
 du présent Acte de navi-
 gation, aura notamment

بموجب ماده
 در مورد نمایندگی
 قوه قضاة
 و در مورد نمایندگی
 قوه قضاة

dans ses attributions:
 1° La désignation des
 travaux propres à assurer
 la navigabilité du Congo
 selon les besoins du com-
 merce international.

Sur les sections du fleuve
 où aucune Puissance n'exer-
 cera des droits de souve-
 raineté, la Commission In-
 ternationale prendra elle-
 même les mesures néces-
 saires pour assurer la
 navigabilité du fleuve.

Sur les sections du
 fleuve occupées par une Pui-
 sance souveraine, la Com-
 mission Internationale
 s'entendra avec l'auto-
 rité riveraine.

2° La fixation du ta-
 rif de pilotage et celle du
 tarif général des droits
 de navigation, prévus au
 2° et au 3° paragraphes

در مورد تفویضات
 در مورد اشیاء
 قوه قضاة
 و در مورد نمایندگی
 قوه قضاة

هیچ برودنات
 در مورد نمایندگی
 قوه قضاة
 و در مورد نمایندگی
 قوه قضاة

بر مبنای
 در مورد نمایندگی
 قوه قضاة
 و در مورد نمایندگی
 قوه قضاة

تا
 در مورد نمایندگی
 قوه قضاة
 و در مورد نمایندگی
 قوه قضاة

de l'article 14.

Les tarifs mentionnés au 1^{er} paragraphe de l'art. 14 seront arrêtés par l'autorité territoriale, dans les limites prévues audit article.

La perception de ces différents droits aura lieu par les soins de l'autorité internationale ou territoriale pour le compte de laquelle ils sont établis.

3. L'Administration des revenus provenant de l'application du paragraphe 2 ci-dessus.

4. La surveillance de l'établissement quarantenaire établi en vertu de l'article 14.

5. La nomination des agents dépendant du service général de la navi-

اود در دفترايه به برنج نظريه بيايه اوليه تودر باهنگون
رابع حدود داخله حوله ره حكومه بر طرفه تغيير اوليه

استه رسوم مختلفه مختلفه قوسونه ايد حكومه بر ره ترتيب
حوله در نظر اوليه ايد طرفه استه اوليه

تقن مازندران كوتله به موزع اوليه مصلحه حمله اوليه دارنده اذكار

اب حكومه در دفترايه اوليه اوليه نظريه اوليه نظريه اوليه

فارس سربستانه خدمت عموميه موزع اوليه اوليه اوليه اوليه

gation et celle de ses propres employés.

L'institution des sous-inspecteurs appartiendra à l'autorité territoriale sur les sections occupées par une Puissance, et à la Commission Internationale sur les autres sections du fleuve.

La Puissance riveraine notifiera à la Commission la nomination des sous-inspecteurs qu'elle aura institués et cette Puissance se chargera de leur traitement.

Dans l'exercice de ses attributions, telles qu'elles sont définies et limitées ci-dessus, la Commission Internationale ne dépendra pas de l'autorité territoriale.

Article 21.

نظريه مازندران به تنظيم مازندران موزع اوليه اوليه اوليه
شعبه اوليه حكومه بر و شعبه مازندران موزع اوليه
قوسونه حوله اوليه

ساحله حكومه قوسونه اوليه نظريه مازندران به تنظيم مازندران
قوسونه موزع اوليه موزع اوليه موزع اوليه

نظريه قوسونه مازندران به تنظيم مازندران موزع اوليه اوليه اوليه
حكومه بر به موزع اوليه موزع اوليه موزع اوليه

كوتله مازندران

l'intervention de la Commission Internationale, un établissement quarantenaire qui exercera le contrôle sur les bâtiments tant à l'entrée qu'à la sortie.

El sera décidé plus tard, par les Puissances, si et dans quelles conditions un contrôle sanitaire devra être exercé sur les bâtiments dans le cours de la navigation fluviale.

Article 25.

Les dispositions du présent Acte de navigation demeureront en vigueur en temps de guerre. En conséquence, la navigation de toutes les nations, - neutres ou belligérantes, sera libre, en tout temps.

دوره در سرحد ایستگاه اورنگه بقیه وقت در
صورت اجراءات ایستگاه اورنگه و سایر ایستگاه
ایرون قرار گیرد.

بزرگترین
ایستگاه سرحد ایستگاه اورنگه در زمان جنگ و در زمان صلح
باید غیر قابل توقف باشد و در این ایستگاه و سایر ایستگاه
در زمان صلح و در زمان جنگ باید در این ایستگاه و سایر ایستگاه
باید در این ایستگاه و سایر ایستگاه قرار گیرد.

que les Gouvernements présentés à la Commission ne pourront, en aucun cas, être considérés comme assumant aucune garantie, ni contractant aucun engagement ni solidarité à l'égard desdits emprunts, à moins de conventions spéciales conclues par eux à cet effet.

Le produit des droits spécifiés au 3^e paragraphe de l'article 14 sera affecté par priorité au service des intérêts et à l'amortissement desdits emprunts suivant les conventions passées avec les prêteurs.

Article 24.

Sur embouchure du Congo, il sera fondé, soit par l'initiative des Puissances riveraines, soit par

دوره در سرحد ایستگاه اورنگه بقیه وقت در
صورت اجراءات ایستگاه اورنگه و سایر ایستگاه
ایرون قرار گیرد.

بزرگترین
ایستگاه سرحد ایستگاه اورنگه در زمان جنگ و در زمان صلح
باید غیر قابل توقف باشد و در این ایستگاه و سایر ایستگاه
در زمان صلح و در زمان جنگ باید در این ایستگاه و سایر ایستگاه
باید در این ایستگاه و سایر ایستگاه قرار گیرد.

pour les usages du commerce sur le Congo, ses embranchements, ses affluents et ses embouchures, ainsi que sur la mer territoriale faisant face aux embouchures de ce fleuve. Le trafic demeurera également libre, malgré l'état de guerre, sur les routes, chemins de fer, lacs et canaux mentionnés dans les art. 15 et 16.

Il ne sera apporté d'exception à ce principe qu'en ce qui concerne le transport des objets destinés à un belligérant et considérés, en vertu du droit des gens, comme articles de contrebande de guerre.

Tous les ouvrages et établissements créés en exécution du présent Acte,

و اینجمله در نتیجه قرارداد میان دولت فرانسه و دولت آلمان در وقت امضاء این قرارداد در مورد ترافیک در این مناطق خواهد بود.

در مورد این موارد و همچنین در مورد سایر موارد که در این قرارداد ذکر شده است، هیچ استثنایی نخواهد بود.

این موارد از جمله مواردی است که در این قرارداد ذکر شده است و هیچ استثنایی در این مورد نخواهد بود.

notamment les bureaux de perception et leurs caisses, de même que le personnel attaché d'une manière permanente au service de ces établissements, seront placés sous le régime de la neutralité et, à ce titre, seront respectés et protégés par les belligérants.

Chapter I.

Acte de navigation du Niger.

Article 26.

La navigation du Niger sans exception d'aucun des embranchements ni issus de ce fleuve, est et demeurera entièrement libre pour les navires marchands, en charge ou sur lest, de toutes les nations, tant pour le trans-

و این موارد از جمله مواردی است که در این قرارداد ذکر شده است و هیچ استثنایی در این مورد نخواهد بود.

تجزیه

بازرسی

در مورد این موارد و همچنین در مورد سایر موارد که در این قرارداد ذکر شده است، هیچ استثنایی نخواهد بود.

obligation d'échelle, d'étape, de dépôt, de compte chargé, ou de relâche forcé.

باید هیچگونه باربری و ترانزیت در رودخانه نیل و شاخه های آن ممنوع باشد و هیچگونه باربری و ترانزیت در رودخانه نیل و شاخه های آن ممنوع نیست.

Dans toute l'étendue de Niger, les navires et les marchandises transitant sur le fleuve ne seront soumis à aucun droit de transit, quelle que soit leur provenance ou leur destination.

در تمام طول رودخانه نیل و شاخه های آن هیچگونه باربری و ترانزیت ممنوع نیست و هیچگونه باربری و ترانزیت در رودخانه نیل و شاخه های آن ممنوع نیست.

Il ne sera établi aucun péage maritime, ni fluvial, basé sur le seul fait de la navigation, ni aucun droit sur les marchandises qui se trouvent à bord des navires. Pourront seuls être perçus des taxes ou droits qui auront le caractère de rétribution pour services rendus à la navigation. Les tarifs de ces taxes ou

droits ne comporteront aucun traitement différentiel.

در تمام طول رودخانه نیل و شاخه های آن هیچگونه باربری و ترانزیت ممنوع نیست و هیچگونه باربری و ترانزیت در رودخانه نیل و شاخه های آن ممنوع نیست.

Article 28.

Les affluents du Niger seront à tous égards soumis au même régime que le fleuve dont ils sont tributaires.

در تمام طول رودخانه نیل و شاخه های آن هیچگونه باربری و ترانزیت ممنوع نیست و هیچگونه باربری و ترانزیت در رودخانه نیل و شاخه های آن ممنوع نیست.

Article 29.

Les routes, chemins de fer ou canaux latéraux qui pourront être établis dans le but spécial de suppléer à l'imarigabilité ou aux imperfections de la voie fluviale sur certaines sections du parcours du Niger, de ses affluents, embranchements et issues seront considérés, en leur qualité de moyens de communication, comme des

نہ از سر نو
بیشتر دادہ شدہ
مردہ بر سر اصل

ایسے مودہ
بند ہونے

اور
تعمیر
کے لیے

dépenses de ce fleuve et seront également ouverts au trafic de toutes les nations.

De même que sur le fleuve, il ne pourra être perçu sur ces routes, chemins de fer et canaux, que des piages calculés sur les dépenses de construction, d'entretien et d'Administration, et sur les bénéfices dus aux entrepreneurs.

Quant au taux de ces piages, les étrangers et les nationaux des territoires respectifs seront traités sur le pied d'une parfaite égalité.

Article 30.

La Grande Bretagne s'engage à appliquer les principes de la liberté de

navigation énoncés dans les articles 26, 27, 28, 29, en tant que les eaux du Niger, de ses affluents, embranchements et issues, sont ou seront sous sa souveraineté ou son protectorat.

Les règlements qu'elle établira pour la sûreté et le contrôle de la navigation seront conçus de manière à faciliter autant que possible la circulation des navires marchands.

Il est entendu que rien dans les engagements ainsi pris ne saurait être interprété comme empêchant ou pouvant empêcher la Grande Bretagne de faire quelques règlements de navigation

بر سر اصل
اور
موردہ

تعمیر
کے لیے

que ce soit, qui ne seraient pas contraires à l'esprit de ces engagements.

La Grande Bretagne s'engage à protéger les négociants étrangers de toutes les nations faisant le commerce dans les parties du cours du Niger qui sont ou seront sous sa souveraineté ou son protectorat, comme s'ils étaient ses propres sujets, pourvu toutefois que ces négociations se conforment aux règlements qui sont ou seront établis en vertu de ce qui précède.

Article 31.

La France accepte sous les mêmes réserves et en termes identiques les obligations consacrées dans

التي دونت تحت طابعها وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث
نوعها وقيمتها وأصلها في تاريخها القديم والحديث على أن
تتولى سائر الدول التي لها نفوذ في هذه المنطقة احترام حقوق
التجارة الأجنبية وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث

التي دونت تحت طابعها وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث
نوعها وقيمتها وأصلها في تاريخها القديم والحديث على أن
تتولى سائر الدول التي لها نفوذ في هذه المنطقة احترام حقوق
التجارة الأجنبية وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث

l'article précédent, en tant que les eaux du Niger, de ses affluents, embranchements et issues sont ou seront sous sa souveraineté ou son protectorat.

Article 32.

Chacune des autres Puissances signataires s'engage de même, pour le cas où elle exercerait dans l'avenir des droits de souveraineté ou de protectorat sur quelque partie des eaux du Niger, de ses affluents, embranchements et issues.

Article 33.

Les dispositions du présent Acte de navigation demeureront en vigueur en temps de guerre. En conséquence,

الدولة المذكورة
وذلك في شأنها وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث
نوعها وقيمتها وأصلها في تاريخها القديم والحديث على أن
تتولى سائر الدول التي لها نفوذ في هذه المنطقة احترام حقوق
التجارة الأجنبية وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث

الدولة المذكورة
وذلك في شأنها وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث
نوعها وقيمتها وأصلها في تاريخها القديم والحديث على أن
تتولى سائر الدول التي لها نفوذ في هذه المنطقة احترام حقوق
التجارة الأجنبية وبإحدى أسسها الأولى وبأولها من حيث

quérir, et de même, la Puissance qui y assumera un protectorat, accompagnera l'acte respectif d'une notification adressée aux autres Puissances signataires du présent Acte, afin de les mettre à même de faire valoir, s'il y a lieu, leurs réclamations.

Article 35.

Les Puissances signataires du présent Acte reconnaissent l'obligation d'assurer, dans les territoires occupés par elles, sur les côtes du Continent Africain, l'existence d'une autorité suffisante pour faire respecter les droits acquis et, le cas échéant, la liberté du commerce et du transit

Handwritten Persian notes in the left margin of page 64, including the word 'توسعه' (development) and 'حقوق' (rights).

برخی

اطلاعات

توسعه

Handwritten Persian notes in the middle margin of page 64, starting with 'توسعه' and 'حقوق'.

توسعه

Handwritten Persian notes in the middle margin of page 64, starting with 'توسعه' and 'حقوق'.

Handwritten Persian notes at the bottom of page 64, starting with 'توسعه' and 'حقوق'.

dans les conditions où elle serait stipulée.

Chapitre VII.

Dispositions Générales

Article 36.

Les Puissances signataires du présent Acte général se réservent d'y introduire ultérieurement et d'un commun accord les modifications ou améliorations dont l'utilité serait démontrée par l'expérience.

Article 37.

Les Puissances qui n'auront pas signé le présent Acte général pourront adhérer à ses dispositions par un acte séparé.

L'adhésion de chaque

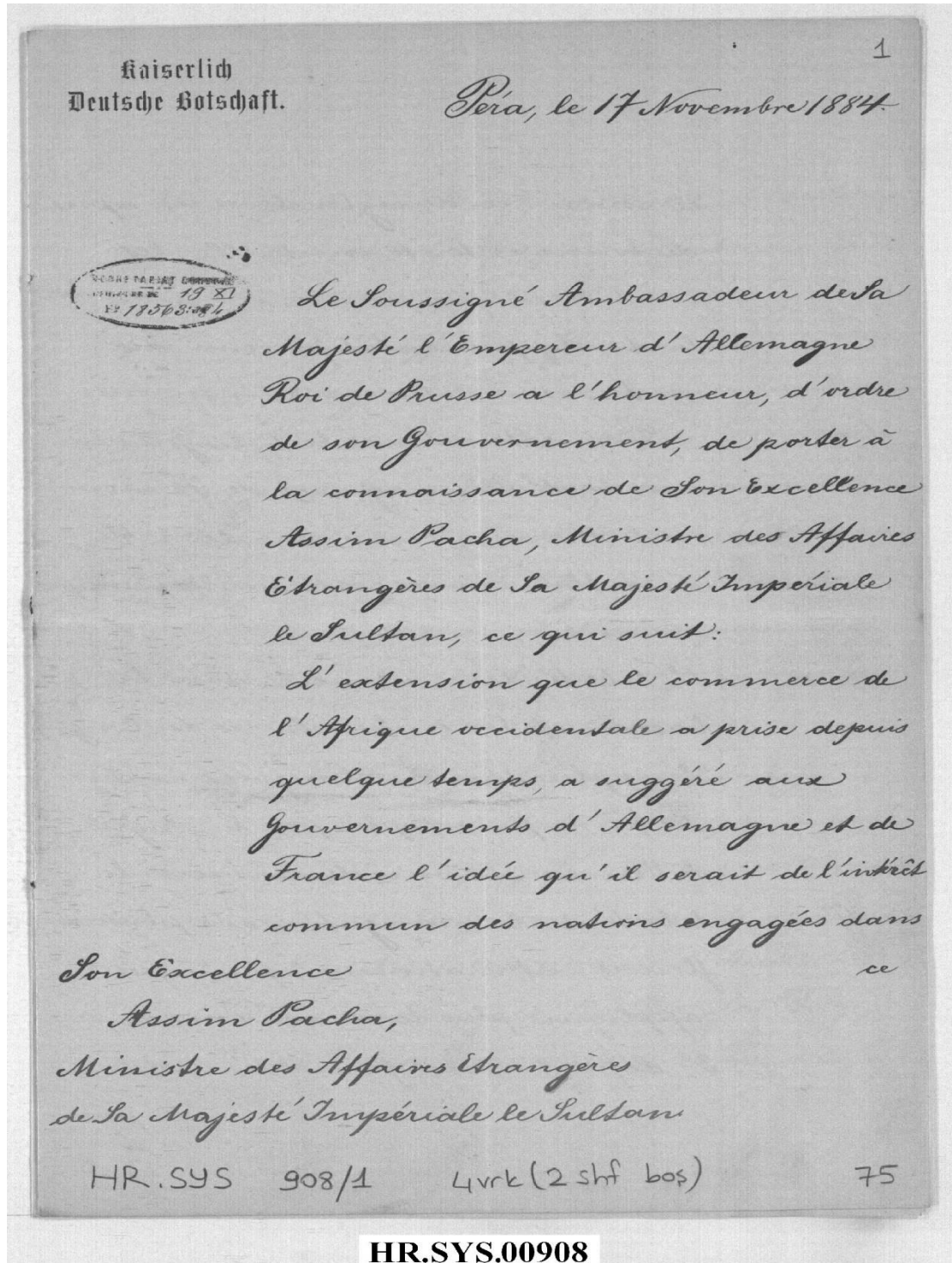
Handwritten mark at the end of the page.

Handwritten text in Arabic script, likely a translation or commentary on the French text. It includes several lines of text, some of which are partially obscured by a circular stamp or hole.

un protocole qui sera
signé par les Représen-
tants de toutes les Pui-
sances ayant pris part
à la Conférence de Berlin
et dont une copie certi-
fiée sera adressée à
toutes ces Puissances.
En foi de quoi, les
Plénipotentiaires respectifs
ont signé le présent Acte
général et y ont apposé
leur cachet.
Fait à Berlin, le
vingt-sixième jour du
mois de février mil huit
cent quatre-vingt-cinq.

Y.EE.00073

Ek B: Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na Davetiyesi



ce commerce de régler dans un esprit de bonne entente mutuelle les conditions qui pourraient assurer le développement et prévenir des contestations et des malentendus.

Pour atteindre ce but, les Gouvernements d'Allemagne et de France sont d'avis qu'il serait désirable d'établir un accord sur les principes suivants :

- 1^o liberté du commerce dans le bassin et les embouchures du Congo,
- 2^o application au Congo et aux rivières des principes adoptés par le congrès de Vienne en vue de consacrer la liberté de la navigation sur plusieurs fleuves internationaux, principes appliqués plus tard au Danube,
- 3^o définition des formalités à observer

pour

pour que des occupations nouvelles sur les côtes d'Afrique soient considérées comme effectives.

A cet effet, le Gouvernement d'Allemagne, d'accord avec le Gouvernement de la République Française a proposé que des représentants des différentes puissances intéressées au commerce d'Afrique se réunissent en conférence à Berlin pour arriver à une entente sur les principes qui viennent d'être énoncés.

La Sublime Porte ayant déjà exprimé le désir de participer à la conférence projetée, à laquelle ont été invités les Gouvernements de leurs Majestés l'Empereur d'Autriche, Roi de Hongrie, le Roi des Belges, le Roi de Danemark, le Roi d'Espagne,

le

le Gouvernement de la République Française, de Leurs Majestés la Reine de Grande Bretagne, le Roi d'Italie, le Roi des Pays-Bas, le Roi de Portugal, l'Empereur de toutes les Russies, le Roi de Suède et de Norvège et le Gouvernement des Etats-Unis d'Amérique, le Soussigné a l'honneur d'informer Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté Impériale le Sultan que, d'accord avec les puissances intéressées l'ouverture de la conférence pour les affaires de l'Afrique occidentale a été fixé au 15 Novembre courant.

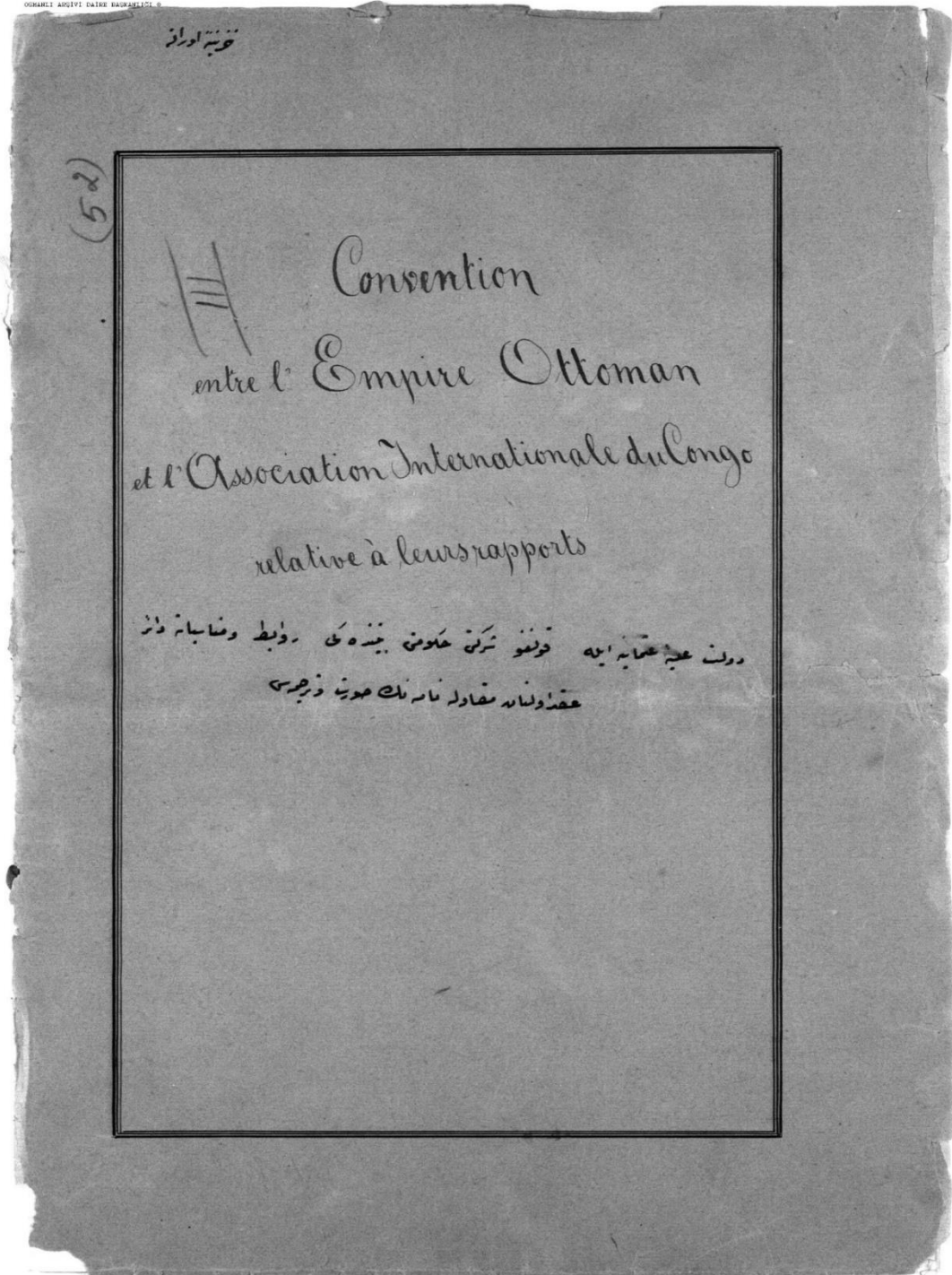
En conséquence, le Soussigné prie Son Excellence Assim Pacha de vouloir bien donner les ordres nécessaires au Représentant de Sa Majesté Impériale

Impériale le Sultan à Berlin de prendre part aux travaux de la conférence avec les plénipotentiaires des autres puissances.

Le Soussigné profite de l'occasion pour réitérer à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères l'assurance de sa haute considération.

Warrington

Ek C: Osmanlı Devleti ile Kongo Bağımsız Devleti arasında imzalanan mukavelenamenin sureti.



Y.EE.00073

Cette franchise de droit s'étendra aux marchandises et articles de commerce transportés par les routes ou les canaux qui sont ou seront établis autour des cataractes du Congo.

Article III

Les sujets de l'Empire Ottoman auront le droit de séjourner et de s'établir sur les territoires de l'Association. Ils y seront traités sur le même pied que les sujets de la nation la plus favorisée y compris les habitants du pays, en ce qui concerne la protection de leurs personnes et de leurs biens, la revendication et la défense de leurs droits, la navigation, le commerce et l'industrie,

3
ainsi que l'exercice de leur religion. Le culte musulman y jouira de la même liberté que celle qui est accordée aux autres cultes.

Les sujets Ottomans auront le droit d'acheter, de vendre et de louer des terres et des édifices situés sur les territoires de l'Association, d'y fonder des maisons de commerce et d'y faire le commerce et le cabotage sous pavillon Ottoman.

Article IV

L'Association s'engage en outre à ne jamais accorder d'avantages, de quelque nature qu'ils soient, aux sujets

d'une autre nation, sans que ces avantages soient immédiatement étendus aux sujets ottomans.

Article V^o

La Majesté l'Empereur des Ottomans peut nommer des Consuls ou autres agents consulaires dans les ports ou stations des territoires susdits et l'Association s'engage à les y protéger.

Article VI^o

Jusqu'au moment où le service de la justice aura été organisé dans lesdits territoires de l'Association, et où cette organisation aura été notifiée par elle, tout consul ou agent consulaire de l'Empire

4
Ottoman, qui y aura été dûment autorisé par le Gouvernement de Sa Majesté l'Empereur des Ottomans pourra établir un tribunal consulaire pour l'étendue du district qui lui est assigné et exercera seul et exclusivement la juridiction tant civile que criminelle à l'égard des personnes et de la propriété des sujets ottomans dans ledit district conformément aux lois ottomanes.

Article VII^o

Rien de ce qui est contenu dans le précédent article ne dispensera ni importe quel sujet ottoman de l'obligation d'observer les lois desdits états libres

applicables aux étrangers; mais toute infraction de la part d'un sujet ottoman à ces lois ne sera déférée qu'au tribunal consulaire ottoman.

Article VIII

Les habitants desdits territoires qui sont sujets du Gouvernement de l'Association s'ils portent un préjudice quelconque à la personne ou à la propriété d'un sujet ottoman seront arrêtés et punis par les autorités de l'Association conformément aux lois desdits Etats libres. La justice sera rendue équitablement et impartialement des deux côtés.

Article IX

Un sujet ottoman ayant des motifs de plainte contre un habitant desdits territoires, sujet du Gouvernement de l'Association, s'adressera au Consulat ottoman et y exposera ses griefs. Le Consul procédera à une enquête quant au bien-fondé de la cause et fera tout ce qui est possible pour la régler à l'amiable. De même si quelque habitant desdits territoires, sujet du Gouvernement de l'Association, avait à se plaindre d'un sujet ottoman, le consul ottoman écouterait sa plainte et s'efforcera de régler la difficulté à l'amiable. S'il surgit des différends de telle nature

que le consul ottoman ne puisse les régler à l'amiable, il requerra alors l'assistance des autorités de l'Association pour examiner la nature de la cause et la terminer équitablement.

Article 4

Si un habitant desdits territoires, sujet du Gouvernement de l'Association, fait défaut au paiement d'une dette contractée envers un sujet ottoman, les autorités de l'Association feront tout ce qui sera en leur pouvoir pour le traduire en justice et procurer le recouvrement de ladite dette; et si un sujet ottoman fait défaut au paiement d'une dette contractée envers un des habitants du pays, les autorités

ottomanes feront de même tout leur possible pour le traduire en justice et procurer le recouvrement de la dette.

Aucun Consul ottoman ni aucune des autorités de l'Association ne peut être rendu responsable pour le paiement d'une dette contractée soit par un sujet ottoman soit par un habitant quelconque desdits territoires qui est sujet du Gouvernement de l'Association.

Article 5

En cas de cession du territoire qui se trouve actuellement sous le Gouvernement de l'Association ou qui s'y trouverait plus tard ou d'une partie de ce territoire, les obligations contractées par

